

Leena Enbom

TYÖVÄENTALOLLE VAI SEURAHUONEELLE?

Työväen vapaa-ajantoiminta, politiikka ja vastarinta
1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa

Työväentalolle vai
seurahuoneelle?

Leena Enbom

**TYÖVÄENTALOLLE
VAI SEURAHUONEELLE?**

Työväen vapaa-ajantoiminta,
politiikka ja vastarinta
1920- ja 1930-lukujen
tehdasyhdyskunnassa

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura
2014

© Leena Enbom

Taitto: Raimo Parikka

Kannen kuva: Työväentalon pihalla vuonna 1923, Valkeakosken kotiseutuarkisto

Kuvat: Valkeakosken kotiseutuarkisto ellei toisin mainita

ISBN 978-952-5976-16-8 (nid.)

ISBN 978-952-5976-17-5 (PDF)

Hansaprint, Helsinki 2014

Saatteeksi

Kasvoin kaupungissa, jonka ilmassa leijui ”rahan haju”. Valkeakosken paperitehtaan piiput tupruttelivat katkua, jota puolusteltiin työllisyydellä, vauraudella, kehityksellä ja edistyksellä.

Kun lähdin tehdaskaupungista opiskelemaan, halusin tarkastella yhteiskuntatieteiden ”suuria kysymyksiä” – kokonaisia ideologioita ja yhteiskunnallisia liikkeitä, vallan rakenteita, konjektuureja. Myöhemmin oivalsin, ettei aihetta tarvitse hakea kaukaa. Päädyin tutkimaan vanhaa tuttua tehdasyhdyskuntaa. Huomasin, ettei tehdaslaitos ollut pelkkä rahantekoväline vaan kokonainen sosiaalinen koneisto erilaisine ihmisineen ja suhdeverkostoineen. Valtaa ja politiikkaa ei tarvinnut hakea makrotasolta: samat yhteiskunnalliset suhteet olivat läsnä pienessä ja arkisessa.

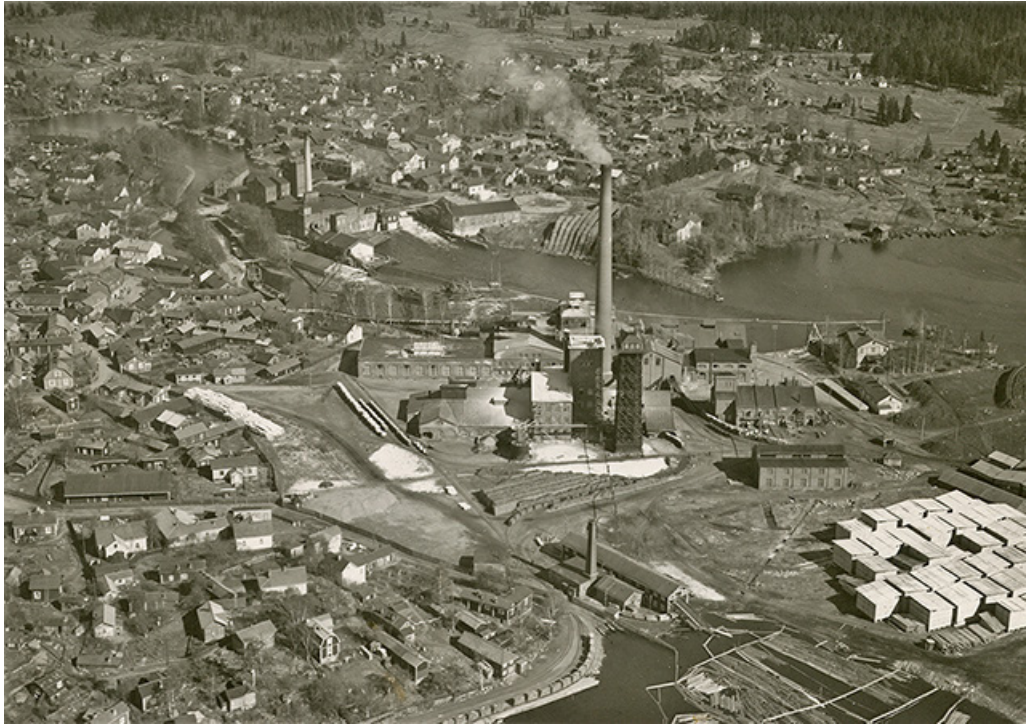
Nämä havainnot jalostuivat vuosien aikana tutkimukseksi, jossa yksilö näyttyy yhteiskunnallisten rajoitteiden viidakossa luovivana vastarinnan subjektina, jonka sanat, teot ja käsitykset eivät aina muodosta koherenttia kokonaisuutta.

Haluan kiittää työni toteutumisesta erityisesti talous- ja sosiaalhistorian yliopistonlehtori Antti Häkkistä, taloushistorian professori Sakari Heikkistä ja sosiaalhistorian professori Matti Peltosta, joiden kannustus ja ohjaus ovat olleet ensiarvoisen tärkeitä koko tutkimusprosessin ajan. Suuren kiitoksen ansaitsee myös Raimo Parikka, jonka neuvot ovat inspiroineet toteutusta monella tapaa. Lisäksi haluan kiittää Valkeakosken kotiseutuarkistoa loistavasta yhteistyöstä. Taloudellista tukea tutkimukselleni olen saanut Kansan Sivistysrahaston Matti ja Hilikka Ahteen rahastolta.

Sisällys

JOHDANTO	9
Valkeakoski, tehdas ja vapaa-aika	9
Tutkimustehtävä ja keskeiset käsitteet	11
Tutkimusaineistot	14
Haastattelut ja muu muistitietoaineisto	14
Muut aineistot	19
Tutkimusmenetelmät	20
Verkostoanalyysi	20
Muistitietotutkimus	24
Mikrohistoriallinen tutkimusote	31
Tehdasyhdyskunnat ja niiden tutkiminen	36
I VERKOSTOJEN YTIMESSÄ JA YMPÄRILLÄ	45
Yhdistykset yhdyskunnassa	47
Järjestöjen muotoutuminen	47
Vapaa-ajanyhdistysten jäsenmäärät	52
Mikä selittää paikallista jäsenkehitystä?	60
Osallisuutta eri muodoissaan	70
Työväentalon kantaporukka	73
Roolinäyttelijät ja urheilijat	77
Lisäväki	89
Yleisöt	91
Lainaaajat ja lahjoittajat	96
<i>Tapausesimerkki: Jyryn painikilpailujen</i>	
<i>palkintolahjoitukset</i>	98
Tehdasyhdyskunnan sosiaaliset suhteet	109
II POLITIIKKA PUHEESSA	113
Politiikka muistelupuheessa	115
"Politiikkaa tehtiin muualla"	115

”Luonnollinen valinta”	119
”Politiikka tunkeutui urheiluun”	124
”Politikoinnin ulkopuolella”	127
”Järjestöväki” ja ”urheiluväki”	133
Politiikkakäsitysten aikalaiskonteksti	138
Informanttien vai tutkijan politiikkakäsitteet?	143
Poliittinen arki	147
III VASTARINTA VERKOSTOISSA	153
Kätkeyty ja avoin vastarinta	155
Kiihtämisen kulttuuri – käsitysten konflikti	158
Huumori vastarinnan välineenä	160
Osaamaton suojeluskuntalainen	166
Virkavaltakaskut	168
Työnhakukaskut ja -sanaparret	174
Valkoisen Suomen ideologian nurinkääntäminen	176
Materiaalinen valta ja materiaallinen vastarinta	180
Huviveron kierto	183
Talkootyö	186
Irtisanottujen työllistäminen	191
”Riimirahoja” ja ”orjakontrahteja”	204
Irtisanomiskertomuksia	207
Avoin vastarinta	216
Symbolien julkinen käyttö	217
Punaisten kaatuneiden muistaminen	221
Vapaa-ajankulttuuri protestikulttuurina	225
LOPUKSI	229
LÄHTEET	234
LIITTEET	250

Tervasaaren tehtaat ja Valkeakosken keskus vuonna 1923.

JOHDANTO

Valkeakoski, tehdas ja vapaa-aika

Kolmekymmentä kilometriä Tampereen eteläpuolella sijaitseva Valkeakoski oli 1920- ja 1930-luvuilla tyyppillinen tehdasyhdyskunta: 1800-luvun lopulla yhden hallitsevan tehtaan ympärille kasvanut, maaseudusta erottuva taloudellinen, poliittinen ja väestöllinen keskus.¹ Vuonna 1923 Valkeakoski erkaantui Sääksmäen pitäjämästä itsenäiseksi tehdaskauppalaksi, jonka väkiluku oli 3812 asukasta.² Suurin osa kauppalan väestöstä oli paperitehdasyhtiö Ab Walkiakosken palveluksessa olevaa työväestöä. Kirkonkirjojen, tehdasyhtiön henkilöstöluetteloiden ja asuntotiedustelun perusteella *Valkeakosken historian* kirjoittaja Olli Vuorinen on arvioinut, että 1920-luvun lopulla kauppalan 20–60-vuotiaista miehistä 85 prosenttia ja naisista 26 prosenttia työskenteli paperitehdasyhtiön palveluksessa.³

Sosiaaliselta rakenteeltaan Valkeakoski oli muiden tehdasyhdyskuntien tavoin jyrkän kaksijakoinen. Tehtaanjohto muodosti yhdyskuntahierarkian kapean huipun ja teollisuustyöväestö määrällisesti ylivoimaisen enemmistön. Keskiryhmien osuus oli vähäinen. Kahtiajako näkyi paikallisyhteisössä muun muassa tuloissa, elinoloissa, sosiaalisessa arvostuksessa, tapakulttuurissa ja järjestöelämässä. Ab Walkiakoski oli työnantajana täydellisessä monopoliasemassa ja saattoi taloudellisen valtansa turvin säädellä yhdyskunnan kehitystä haluamaansa suuntaan.

1930-luvulta lähtien tehdas ulotti kiinteämmin otteensa työläisten vapaa-aikaan ja alkoi organisoida työläisilleen suunnattua urheilunäyttämö- ja muuta sosiaalista toimintaa. ”Joka ei ole meidän kans-

1 Ks. Koivuniemi 2000, 10.

2 Vuorinen 1995, 5.

3 Vuorinen 1995, 9–10.

samme, on meitä vastaan”, totesi Valkeakosken tehtaiden isännöitsijä Krogius vuonna 1935 perustellessaan yhtiön työntekijöille annettuja vapaa-ajanviettoa koskevia ohjeita ja määräyksiä.⁴ Työväenyhdistysten urheilijoita ja näyttelijöitä houkuteltiin mukaan tehtaan perustamiin vapaa-ajanyhdistyksiin. Osa vaihtoi harrastuspiirejään, osa halusi pysytellä tutuksi tulleella työväentalolla. TUL:n urheiluseurassa toimineelle haastatellulle vaihtoehtoja oli vain yksi: ”Kun olin semmosessa pesuessa syntynyt, missä kuusi veljeä ja sisko katselivat vuonna kahdeksantoista pitkin rautaa, niin tiesi minkä oli imenyt jo äidinmaidosta.”⁵

Työväentalo ja seurahuone sijaitsivat parinsadan metrin päässä toisistaan tehdaskauppalan keskustassa.

4 Ks. Raiskio 2005, 13 ja Vuorinen 1995, 45.

5 M11(a), haastatellut Jaakko Rautalin 12.10.1984.

Krogiuksen ja haastatellun lausunnot kuvastavat Valkeakosken yhdyskuntaelämälle ominaista jännitettä ja vastakkainasettelua, joka kärjistyi entisestään uusien organisaatioiden perustamisen myötä. 1930-luvulla paikkakunnalla vaikutti rinnakkain kaksi kilpailevaa urheiluseuraa, näyttämöä ja soittokuntaa. Myös tanssilavoja, pelikenttiä ja muita suorituspaiikkoja oli kaksin kappalein – työväenyhdistyksillä ja tehdasyhtiöllä kummallakin omansa. Osapuolijaon näkyvimpiä ilmaisijoita olivat kivenheiton päässä toisistaan seisseet yhteisöelämän keskukset: työväentalo ja seurahuone. Maailmansotien välisenä aikana vapaa-ajantoiminnasta muodostuikin keskeinen osa yhdyskunnan sisäisiä valtakamppailuja.

Tutkimustehtävä ja keskeiset käsitteet

Tämän tutkimuksen keskiössä ovat yhteisöllisyys, vapaa-aika, politiikka ja vastarinta. Tutkimus osoittaa, millainen työn ulkopuolinen kollektiivisuus työväen vapaa-ajanyhdistysten ympärille muodostui ja miten siihen vaikutti 1930-luvun tehdaspaternalismille ominainen pyrkimys organisoida ja kontrolloida työläisten vapaa-ajanviettoa. Kaiken kaikkiaan tutkimuksessa tarkastellaan vapaa-ajantoiminnan merkitystä vastarinnan ja poliittisen yhteisöllisyyden rakentajana.

Työväen vapaa-ajantoiminnalla ja -yhdistyksillä tarkoitetaan tässä sellaista työväen omaa järjestäytymistä, joka ei ollut tehdasyhtiön organisoimaa, tukemaa tai ylläpitämää toimintaa. Tällaiset yhdistykset kuuluivat yleensä työväenliikkeen valtakunnallisiin katto-organisaatioihin kuten Työväen Urheiluliittoon (TUL) tai Työväen Näyttämöiden Liittoon (TNL). Tehtaan vapaa-ajantoiminnalla tarkoitetaan puolestaan tehdasyhtiön perustamia, tukemia tai johtamia seuroja ja kerhoja. Tällaisia olivat muun muassa SVUL:n alainen urheiluseura, tehtaan perustama näytelmäkerho ja suojeluskuntaurheilu. Tutkimuksessa esiintyy myös tehdasurheilu-termi, jolla viitataan tehdasyhtiön osastojen väliin kilpailuihin ja otteluihin, niin sanottuun puulaakiurheiluun.

Tutkimus jäsentyy kolmeen osaan. Ensimmäisessä käsitteelyosiossa tarkastellaan toimintakentän muodollista *rakennetta*, toisessa politiikkaa koskevia *käsityksiä* ja niiden syntyä ja kolmannessa *vastarinnan*

kulttuuria, muun muassa toimijoiden omaa kertomaperinnettä. Samaa ilmiötä katsotaan tutkimuksessa kolmelta suunnalta. Näkökulmat täydentävät toisiaan, mutta niiden välille muodostuu myös jännitteitä, joiden auki kirjoittaminen on osa tutkimuksen synteisiä. Tutkimus on siis eräänlaista totaalihistoriaa poliittisen yhteisön synnystä.

Ensimmäisessä käsittelyosassa (*Verkostojen ytimessä ja ympärillä*) keskeistä ovat vapaa-ajantoimintaan liittyvät suhdeverkot. Luvussa selvitetään, millä eri tavoilla työväen vapaa-ajanjärjestöjen organisoimaan toimintaan kiinnityttiin. Verkot eivät kuitenkaan ole sama kuin *yhteisö*. Viittaan yhteisö-termillä Heikki Lehtosen tavoin kokemukselliseen yhteisöön: yhteenkuuluvuuden tunteeseen, yhteisiin tavoitteisiin ja jaettuun identiteettiin. *Yhdyskunta*-termillä kuvaan tiheän sosiaalisen vuorovaikutuksen kriteerit täyttävää yksikköä. Tällöin ei oteta kantaa siihen, tuntevatko alueen asukkaat yhteisyyttä vai eivät.⁶

Toisessa osassa (*Politiikka puheessa*) tarkastellaan, miten yhteisön jäsenet kokivat ja ilmaisivat muistelukerronnassaan suhteensa politiikkaan. Samalla avataan politiikkakäsitysten synnyn historiallista kontekstia. Kolmannessa osassa (*Vastarinta verkostoissa*) politiikan määritelmää levitetään ja osoitetaan, millaista kiistämistä ja vastarintaa vapaa-ajanviettoon sisältyi. Vetämällä näkökulmat yhteen on mahdollista arvioida, oliko työväen vapaa-ajanyhdistysten ympärille muodostuva vuorovaikutusverkostojen kudelma myös yhteisiin tavoitteisiin ja jaettuun identiteettiin perustuva kokemuksellinen, poliittinen yhteisö.⁷

6 Ks. Lehtonen 1990, 17–20.

7 Kokemuksellisuutta painottavia yhteisötulkintoja voidaan verrata yhteiskuntaluokan käsitteestä käytyyn keskusteluun. Keskeistä siinä oli luokan tarkasteleminen joko ulkoapäin määriteltävänä sosiaalisena kategoriana tai sisältä käsin, luokkakokemuksen merkitystä painottaen. ”Luokka paperilla” -tyyppisille lähestymistavoille vastakaikuna syntyivät muun muassa E. P. Thompsonin tutkimus Englannin työväenluokan synnystä ja Mats Lindqvistin tutkimus työväenkulttuurin muotoutumisesta Ruotsissa. Ks. Thompson 1963 (1968), *Making of the English Working Class* ja Lindqvist 1987, *Klasskamrater*. Thompsonille luokan määritelmässä keskeistä on luokkakokemus, joka saa ilmauksensa traditioissa, arvojärjestelmissä, ajatuksissa ja institutionaalisissa muodoissa (ks. Thompson 1963/1968, 10). Myös Mats Lindqvistille luokka ilmenee tapakulttuurina ja erilaisina rituaaleina. Hän lähestyy kohdettaan etnologisen kulttuurianalyysin keinoin.

Yhteisö on siis tutkimuksen hypoteesi ja mahdollinen lopputulema, ei lähtökäsite.

Tutkimus käsittää ajallisesti 1920- ja 1930-luvut. Näin voidaan tarkastella tehtaan omaksuman uudenlaisen sosiaalipoliittisen strategian aikaansaamaa reaktiota ympäröivässä yhdyskunnassa. 1930-luvulle ajoittuu vahva tehdasvallan kausi, jollainen ei toisenlaisissa yhteiskunnallisissa oloissa olisi ollut mahdollista.⁸ Vuosikymmen oli yleisen oikeistohegemonian aikaa, ja osa sitä olivat työväen yhdistystoimintaa rajaavat lait ja laintulkinnat. Matti Räsänen mukaan tuolla kaudella työväestön kulttuurinen toiminta kuitenkin jatkui, ja vaikeina aikoina kukoisti sitäkin enemmän omaehtoinen ”työväentalokulttuuri” teatterineen, iltamineen ja koulutus- ja valistustilaisuuksineen.⁹ Toisen maailmansodan jälkeinen aika muutti paikallista järjestystä monella tapaa, kun kommunistisen työväenliikkeen toiminta tuli lailliseksi ja tehtaan johdossa omaksuttiin pehmeämpi mielipidevaikuttamisen strategia.

Työläisyhteisöä tarkastellaan tässä nimenomaan vapaa-ajantoiminnan kautta. Aihetta rajataan edelleen kahteen aikakaudelle tyypilliseen yhteisöllisen vapaa-ajanvieton muotoon: teatteriin ja urheiluun. TUL:n seura Koskenpojat ja Työväen Näyttämö olivat niitä harvoja läpi 1930-luvun toimineita yhdistyksiä, jotka eivät tulleet lakkauteiksi kommunistilakien seurauksena. Tämä asettaa näyttämön ja urheiluseuran mielenkiintoiseen valoon: Missä määrin asetelma vahvisti niiden poliittisuutta? Lankeisiko ”eloon jääneille” yhdistyksille paikallisesti jonkinlainen työväen oman kulttuurin ja ideologian puolustajan ja ylläpitäjän rooli? Kimmo Rentola on todennut työväestön ’virallisen’ poliittisen järjestötoiminnan merkityksen olleen laskussa 1920-luvun Karkkilassa, sillä viralliseen järjestötoimintaan kohdistettu paine pakotti toiminnan hakeutumaan epävirallisiin puitteisiin.¹⁰ Tätä mahdollisuutta on tarkasteltava lähemmin myös Valkeakosken tapauksessa.

Tutkimusongelman muotoutumiseen ovat vaikuttaneet Valkeakosken järjestöhistoriaan keskittyvien historiikkien avoimeksi jättämät kysymykset muun muassa siitä, millaisin motiivein toimintaan osallis-

8 Vrt. Koivuniemi 2000, 199.

9 Räsänen 1988, 130.

10 Aalto-Rentola 1992, 822.

tuttiin. Lisäksi työn toteutusta on inspiroinut halu saattaa paikallisten arkistojen kätköissä vuosikymmeniä maannut muistitietoaineisto tutkimuksen käyttöön. Tämä arkiston aarre koostuu lukuisista teatteri- ja urheiluaktiivien haastatteluista, jotka luovat kuvaa vapaa-ajantoiminnan monista merkityksistä tehdasyhdyskunnan asukkaiden arjessa.

Tutkimusaineistot

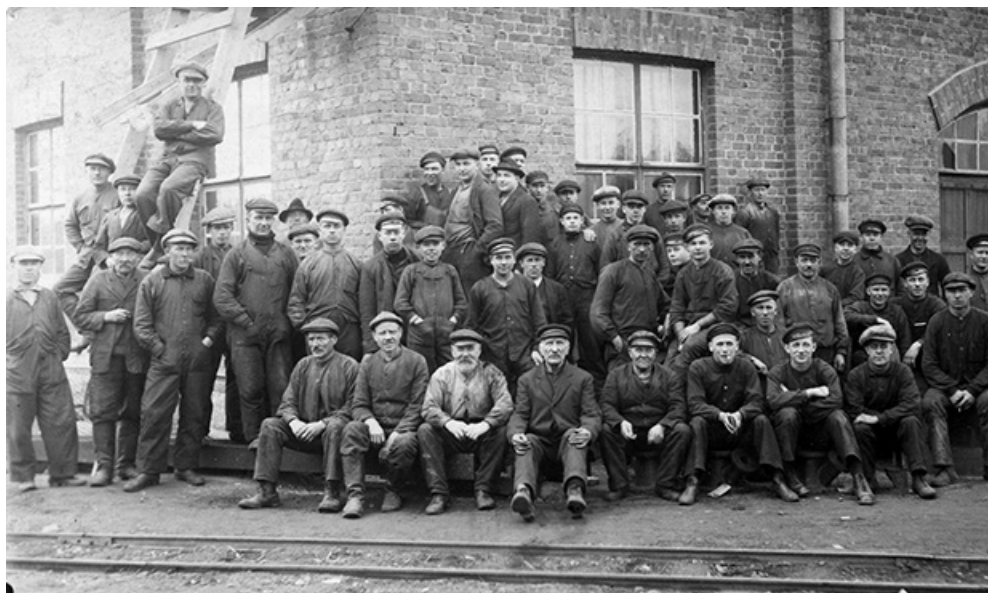
Haastattelut ja muu muistitietoaineisto

Valkeakosken 1920- ja 1930-lukujen työväen vapaa-ajantoiminta on tutkijalle kiitollinen kohde, sillä menneisyyden jälkiä on säilynyt runsaasti. Mahdollista lähdemateriaalia on tarjolla työväentalon kalustoluetteloista näyttämökaskuihin ja seurojen kokouspöytäkirjoista haastattelukokoelmiin. Olemassa oleva materiaali tarjoaa mahdollisuuden aikakauden työläisyhteisön tarkkaankin rekonstruointiin.

Rikas ja monipuolinen lähteistö viestii jo sinällään yhteisöllisyydestä. Jälkiä menneisyydestä on säilynyt runsaasti, sillä kollektiivinen vapaa-ajantoimintatoiminta on ollut intensiivistä, organisoitua ja saavuttanut paikallisesti varsin suuren suosion ja näkyvyyden. Lisäksi se on ollut mitä ilmeisimmin kokemuksellisesti tärkeää, sillä vapaa-ajanyhdistyksissä mukana olleet ihmiset ovat olleet innokkaita muistelemaan omaa aktiiviaikaansa. Voidaan myös nähdä, että työväen omaehtoinen vapaa-ajantoiminta on historiansa tiedostavaa, sillä aktiivit ovat itse olleet aloitteellisia oman perinteensä tallentamiseen liittyvissä hankkeissa. Motivaatio menneisyyttä koskevan tiedon kokoamiseen ja säilyttämiseen nousee tällöin yhteisön jäsenten intresseistä tuottaa omaa historiaansa.¹¹ Samalla toimintaan osallistuneet ihmiset määrittävät identiteettiään menneisyytensä kautta.

Tutkimuksen keskeisen aineiston muodostavat 1920- ja 1930-lukujen työväen näyttämö- ja urheiluaktiivien haastattelut (31 haastateltavaa). Osa haastatteluista on tuotettu paikallisten yhdistysten historiikkien lähdemateriaaliksi, osa pelkästään halusta saada talteen arvokkaak-

11 Vrt. Ukkonen 2000, 14.

Työssä ja vapaalla. Valkeakosken työväestöä tehtaan korjauspajalla (1920–1930-luvulla) ja Työväen Näyttämöllä näytelmässä Vallankumoushäät (1934).

si koettua muistitietoa ja katoavaa suullista perinnettä. Suurimman osan haastatteluista ovat toteuttaneet yhdistysten myöhempien aikojen toimijat. ”Vanhoja konkareita” on voitu näin ollen lähestyä yhteisön sisältä päin. Näissä haastatteluissa haastattelija–haastateltava-asetelma ei ole tiukan hierarkkinen, vaan haastattelut ovat sävyltään keskustele-
via, ja haastattelijan kommentit ovat monesti yhtä informatiivisia kuin haastateltavan. Joissakin ryhmähaastatteluissa haastattelijan ja haastateltavan raja on täysin kadonnut. Omaperäinen piirre muistitietoaineistossa on myös se, että samoja henkilöitä esiintyy sekä haastattelijan että haastateltavan ominaisuudessa.

Ranskalainen muistitietoteoreetikko Philippe Joutard on todennut tutkijan läsnäolon vaikuttavan lähes poikkeuksetta puheen sisältöön – siitäkin huolimatta, että tämä osaa kuunnella ja eläytyä muistelijan asemaan ja kokemuksiin.¹² Harrastajavoimin tehdyillä haastatteluilla onkin tiettyjä etuja tutkijajohtoisiin haastattelumenetelmiin nähden. Sitä kautta voidaan parhaiten tavoittaa tavallisen arkikeskustelun taso. Tämä on mielekästä erityisesti silloin, kun lähtökohtana ei ole asiantuntijahistoria vaan haastateltavien omat elämänvaiheet ja kokemukset.¹³

Taina Ukkosen mukaan haastattelu voi olla keskustelua ja suhteellisen vapaata mielipiteiden vaihtoa. Se saa olla kokemusten jakamista haastattelijan ja haastateltavan välillä.¹⁴ Aineiston haastattelut alkavat esimerkiksi seuraavaan tapaan: ”Tässä NS:n kanssa vähän jutellaan Koskenpoikain perustamisesta. Mikäli kun muistan, Koskenpoikain synty alkoi sillä tavalla kun täällä oli...”¹⁵ Tällaiset keskustelupositiot ovat hedelmällinen väylä yhteisön sisäisen viestinnän ja merkityksenannon tarkasteluun.

Haastattelut on toteutettu väljinä teemahaastatteluina, joissa keskustelujen aiheena ovat muistot näyttämöajoilta, TUL:n seuran perustaminen, 1930-luvun ilmapiiri ja muut vastaavat tematisoinnit. Haastateltavat ovat voineet näissä selostaa suhteellisen vapaasti omaa histo-

12 Joutard 1983, 195.

13 Ks. Fingerroos ja Peltonen 2006, 18.

14 Ukkonen 2006, 185.

15 M16(a), haastattelu 9.10.1964.

rianäkemystään. Vuorovaikutusta on edistänyt se, että haastatteli on tuntenut tarkasti taustat, joihin haastateltavien muistot ja kokemukset kiinnittyvät. Lempinimiin perustuvat viittaukset paikkakunnan henkilöihin ovat kummallekin osapuolelle itsestään selviä. Sen sijaan ulkopuoliselta kuulijalta keskusteluihin sisälle pääseminen vaatii jonkin verran selvitystyötä.

Aineiston luonnetta kuvaava seikka on myös haastattelujen toteutusajankohta. Haastatteluista suurin osa on tehty 1980-luvulla. Aineisto sisältää myös viisi 1960-luvulla tallennettua haastattelua. Työväen perinteen systemaattinen kerääminen aloitettiin Suomessa 1960-luvulla.¹⁶ Osa haastattelujen toteuttajista kulki siis työväen oman historialiikkeen etujoukoissa. Haastatteluista suurin osa on syntynyt 1900-luvun kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä ollen siten 1920- ja 1930-lukujen nuoria. Vanhimmat haastatellut ovat syntyneet 1870- ja 1880-luvuilla ja nuorimmat 1920-luvun alussa. Näyttämö- ja urheilutoiminta ovat keskeisiä teemoja etenkin 1920- ja 1930-luvuilla nuoruutensa eläneiden haastatteluissa. Aiemmin syntyneiden haastateltujen muistelmissa korostuvat miljöökuvaukset.

Oman kategoriansa muodostavat tätä tutkimusta varten tuotetut haastattelut (3 haastateltavaa, yhteensä 6 haastattelua). Nämä haastattelut olen toteuttanut itse pääasiassa tutkimuksen myöhemmässä vaiheessa, ja niissä olen voinut hyödyntää olemassa olevasta materiaalista nousevia kysymyksenasetteluja. Samoja henkilöitä on haastateltu useampaan otteeseen tutkimuksen edetessä. Keskeistä on tällöin ollut tarkennuskysymysten esittäminen ja omien hypoteesien testaaminen.¹⁷

Haastattelujen ohella tutkimuksessa on hyödynnetty muuta muistitiedoksi luokiteltavaa tai siihen verrattavaa lähdemateriaalia, kuten Vilho Siivolan muistelmateoksia *Myllykylästä maailmalle* (1975) ja *Maailmassa maailmaa* (1983). Siivola tarkastelee teoksissaan Valkeakoskella elettyä nuoruuttaan, johon kuului aktiivinen osallistuminen työväennäyttämön ja muiden yhdistysten toimintaan. Hyödynnän näitä teoksia tutkimuksessa haastattelujen tapaan, vaikka lähdekriittisesti onkin otettava huomioon niiden kirjallinen muoto.

16 Työväen Sivistysliitto nimesi Työväen muistitietotoimikunnan vuonna 1960. Ensimmäinen keruukilpailu järjestettiin samana vuonna. Huhtanen 1969, 43.

17 Ks. Descamps 2006, 43.

Vilho Siivola sai kimmokkeen näyttelijänuralleen Valkeakosken Työväen Näyttämöltä. Siivola vietti lapsuutensa ja nuoruutensa Valkeakoskella ja osallistui aktiivisesti paikallisten yhdistysten toimintaan. Siivola kuvassa valkoisessa vil-lapaidassa hiihtoporukan eturivissä.

Metodioppaissa muistelmateokset luokitellaan yleensä kirjallisuudeksi eikä muistitiedoksi. Kari Teräs on kuitenkin kyseenalaistanut tätä jaot-telua. Hän muistuttaa, että omaelämäkerrallisten kirjoituskilpailujen tuloksena syntyneet aineistot, jotka suomalaisessa tutkimuksessa hy-väksytään ongelmitta muistitiedoksi, muistuttavat monessa suhteessa muistelmateoksia. Muistelmateoksissa toteutuu Teräksen mukaan yksi suullisen historian ihanne, kun muistelija ottaa eteensä pelkästään kyn-än ja paperia ja kirjoittaa kenenkään ohjailematta ylös juuri sen, mitä pitää sillä hetkellä tärkeänä ja mainitsemisen arvoisena.¹⁸ Siivolan te-oksilla näyttäisikin olevan enemmän yhtäläisyyksiä kuin eroja samaa

18 Teräs 2000, 363.

aikaa ja aihepiiriä käsittelevän haastattelumateriaalin kanssa. Ne jakavat haastatteluissa läsnä olevan historianäkemyksen, jolle on ominaista muun muassa rikkumattoman yhteishengen ja vaikeuksien voittamisen korostaminen.

Haastatteluja ja muistelmateoksia tulkittaessa on huomioitava myös niiden välinen intertekstuaalisuus. Siivolan julkituotu työläistäusta, vasemmistolaisuus ja ”paljasjalkainen” valkeakoskelaisuus tekivät hänen teoksistaan tietylle yleisölle tärkeitä identiteetin rakennuksen välineitä. Siivolan tarinoita muistellaankin omina kokemuksina ja hänen luomaansa historiakuva toistetaan sellaisenaan haastattelupuheessa. Toisaalta myös Siivola itse on kiinni yhteisönsä historianäkemyksessä ja siteeraa tarinoita, joita haastateltavat ovat nauhoille kertoneet jo ennen teosten julkaisemista. Kaiken kaikkiaan tutkija joutuu pohtimaan, ovatko kertomuksissa kuvatut tapahtumat muistelijoiden omakohtaisia kokemuksia vai osa yhteisön kollektiivista muistia – vai molempia samalla kertaa.

Muut aineistot

Muistitietoaineiston lisäksi tutkimuksessa hyödynnetään muuta yhdistysten jäsenkunnasta kuvaa antavaa lähdemateriaalia. Tällaisia ovat seurojen johtokuntien pöytäkirjat sekä työväen urheiluseurojen ja näyttämön aikalaishistoriikit (1920- ja 1930-luvuilla laaditut). Tarkastelun kohteena olevien yhdistysten jäsenkirjanpitoa ei ole säilynyt. Tutkimuksessa käytetään hyväksi myös 1920- ja 1930-luvun vaalijärjestelmän mukaisia ehdokas- ja valitsijamieslistoja, joiden pohjalta voidaan osoittaa urheilu- ja näyttämöharrastajien kytköksiä puoluepoliittisiin ryhmittymiin. Tapausesimerkkinä yhdistysten virallisen jäsenistön ja kannattajakunnan ulkopuolelle ulottuvista suhteista ja kanssakäymisestä tarkastellaan urheiluseura Jyryn vuoden 1923 painikilpailuista säilynyttä palkintojen lahjoittajien listaa, niin sanottua ”kerjuulistaa”. Myös uudempia historiikkeja ja paikallishistoriateoksia hyödynnetään osittain primäärilähteen tavoin.¹⁹ Niissä on arkistolähtein dokumentoi-

19 Mm. Vuorinen–Vuorinen 1996, Kalemaa 1984, Kivelä 1991.

tua tietoa muun muassa yhdistysten perustamisajankohdista, lakkautuksista ja organisaatiosta.

Tutkimuksessa on hyödynnetty jonkin verran myös tehdasyhtiön arkistoimaa materiaalia, lähinnä sosiaaliasioihin liittyviä selontekoja ja kirjeenvaihtoa. Näitä on käytetty ankkuroimaan muistitiedossa kuvattuja tapahtumia tehdasyhtiön harjoittamaan henkilöstö- ja sosiaalipolitiikkaan sekä osoittamaan, millaiset realiteetit vaikuttivat muistelukerronnassa ilmi tulleiden kokemusten taustalla. Tehdasyhtiön henkilöstöpolitiikan strategioita valottaa lisäksi aihetta käsittelevä tuore tutkimus.²⁰

Tutkimusmenetelmät

Verkostoanalyysi

Hahmotan työläisyhteisön muotoa ja olemusta verkostoanalyysin keinoin. Sakari Saaritsan ja Kari Teräksen mukaan yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa verkostoilla tarkoitetaan ihmisten, ihmisryhmien tai organisaatioiden välisten suhteiden välisiä kokonaisuuksia.²¹ Verkostotutkimuksen perusyksikkö voi olla joko yksittäinen toimija tai laajempi yhteenliittymä. Tässä tutkimuksessa huomioita kiinnitetään sekä yksilöiden, organisaatioiden että yhteiskunnallisten ryhmien välisiin suhteisiin ja kytköksiin.

Verkostoanalyysiä on pidetty yhteiskuntatieteissä yhdenlaisena yrityksenä luoda rakenteita ja toimijoita yhdistävää selitysmallia. Sen avulla voidaan myös palauttaa rakenteita mittakaavaltaan pienempiin ja yksinkertaisempiin osiin.²² Valitun menetelmän ja tutkimusaineiston valossa onkin mahdollista pohtia esimerkiksi sitä, missä määrin ama-

20 Ks. Kaj Raision väitöskirja (2012): *Henkilöstön johtaminen Valkeakosken tehdasyhteisössä Rudolf ja Juuso Waldenin aikakaudella 1924–1969* sekä saman tekijän pro gradu -tutkielma (2003) ”*Tulolähteen tulee pulputa kirkkaana*”. *Tehdasyhteisö Walkiakosken tehtaän johdon patriarkaalinen suhde työläisiin Rudolf Waldenin aikakaudella 1924–1940*.

21 Saaritsa ja Teräs 2003, 7.

22 Ks. Saaritsa ja Teräs 2003, 19–20.

töörinäyttelijät ja harrastajapainijat muodostavat yhtenäisen liikkeen tai osakulttuurin tai millaisista suhdeverkostoista työväestön vapaa-ajanyhteisö muodostui. Työväen verkostoja tutkineet Saaritsa ja Teräs toteavat, että muuttamalla tarkastelun mittakaavaa pienemmäksi ja kiinnittämällä huomiota prosesseihin muotojen alla on mahdollista rakentaa selitysmalleja siitä, miten muodot ovat syntyneet sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, mitä ne todella pitävät sisällään ja miten ne muuttuvat.²³

Verkostoanalyysin soveltamismahdollisuudet ovat moninaiset, ja sitä onkin metodina hyödynnetty monentyypisissä ja erilaisiin lähdemateriaaleihin nojaavissa tutkimuksissa.²⁴ Verkoston käsitettä käytetään tässä tutkimuksessa sekä vertauskuvallisessa että eksaktissa merkityksessään: työväentaloon nojaavaa vapaa-ajanyhteisöä kuvataan erilaisten vuorovaikutusverkostojen kudelmana; toisaalta osa tutkimusta on mikrohistoriallista ja empiiristä verkostoanalyysiä, jossa huomion kohteina ovat konkreettiset, ihmisten väliset suhteet, muun muassa jäsenyyden erilaisissa organisaatioissa tai viiteryhmissä.

Metodologista toteutusta ovat inspiroineet sellaiset tutkimukset, joissa työväestön järjestäytymistä on tarkasteltu yhdistysjäsenyyksiin nojaavan verkostoanalyysin keinoin. Kiinnostavimpia ovat näiltä osin

23 Saaritsa ja Teräs 2003, 15.

24 Esimerkiksi Kirsti Kuusterän tutkimus aineettomien pääomien välittymisestä harrastusyhteisössä nojaa kvantitatiiviseen verkostoanalyysiin. Jäsenten keskinäisestä kanssakäymisestä kerättyjen tietojen perusteella on laskettu toimijoiden välisiä etäisyyksiä ja laadittu graafiteoreettisia malleja (verkostojen konfiguraatioita). Puhtaasti kvalitatiivinen verkostoanalyttistä metodologiaa hyödyntävä esitys on puolestaan Kari Teräksen tutkimus työelämän suhteiden modernisoitumisesta, jota tarkastellaan ammattiyhdistysliikkeen ja työläisten arjen näkökulmista. Teräs itse määrittelee käyttävänsä sosiaalista verkostoa tutkimustansa ohjaavana kattokäsitteenä ja näkökulmana. Mikrohistoriallisen empiirisen verkostoanalyysin sijaan hän on kiinnostunut selvittämään verkostojen roolia ja funktiota sosiaalisen liikkeen kontekstissa. Verkostojen yksityiskohtaisen muodon selvittämisen sijaan Teräs pohtiikin tutkimuksessaan, mikä teki mahdolliseksi verkostojen synnyn ja niiden jatkuvan ylläpitämisen. Ks. Kuusterä 2007 ja Teräs 2001. Verkostoanalyttisen tutkimuksen klassikkona voidaan pitää Maurizio Gribaudin tutkimusta *Itinéraires ouvriers. Espaces et groupes sociaux à Turin au début du XX siècle* (1987), joka tarkastelee luokkam muodostusta Torinossa. Tutkimus yhdistelee kiinnostavalla tavalla sekä rekisteri- että muistitietoaineistoon nojaavaa analyysiä.

olleet Sami Suodenjoen ja Pauli Salmisen väitöskirjatutkimukset, joiden kysymyksenasettelua tutkimuksen ensimmäinen käsittelyosa (luku *Verkostojen ytimessä ja ympärillä*) mukailee. Sekä Suodenjoen että Salmisen tutkimukset ovat paikallistutkimuksia, joissa yhdistysten jäsenyystiedoista rekonstruoiduilla verkostoilla pystytään osoittamaan eri liikkeiden limittymistä ja lomittumista toisiinsa sekä paikallistasolla vaikuttaneita yhteiskunnallisia ja poliittisia jännitteitä.²⁵

Tutkimuksen kohteena olevien yhdistysten jäsenlistat ovat kuitenkin niin puutteellisesti säilyneitä, että eri toiminnanmuotojen (mm. näyttämö, urheiluseurat ja vaalijärjestöt) limittymisestä voidaan esittää vain arvioita, jotka perustuvat pienen toimijaryhmän jäsenyyksien ja järjestökytkösten selvittämiseen. Otannaksi on valikoitunut haastateltujen aktiivien joukko, jota on täydennetty urheiluseuraa palkintolahjoituksen tukeneilla henkilöillä. Tämän toimijajoukon järjestökytkösten selvittäminen valottaa näyttämö- ja urheilutoiminnan linkittymistä työväen muihin organisoitumismuotoihin sekä muihin yhteiskunnallisiin ryhmittymiin. Yksittäisten henkilöiden elämänkaareen liittyviä tietoja on poimittu muun muassa säilyneistä nimilistoista, historiikeista, yhdistysten toimintakertomuksista, haastatteluista ja muistelmista.

Yhdyskunnan sisäistä dynamiikkaa tarkasteltaessa keskeistä on verkostoihin kohdistuvan yhteiskunnallisen vallankäytön huomioiminen.²⁶ Sakari Saaritsan ja Kari Teräksen mukaan monissa tehdasyhdyskuntatutkimuksissa on havaittu työnantajan pyrkineen rekrytointipolitiikan, henkilöstöhallinnon ja julkisen vallan tuella toteutetun yhdyskuntasuunnittelun avulla tietoisesti rajoittamaan kontaktinmuodostusta muille työmarkkinoille ja toisiin työnantajiin ja näin lisäämään työntekijöiden riippuvuutta tehtaasta.²⁷ Vastaavanlaista kontaktinmuodostuksen ohjailua ilmeni myös Valkeakosken tehdasyhdyskunnan vapaa-ajanvietossa. Tehdasyhtiön tavoittelema yhdyskunnan

25 Salminen 2002 ja Suodenjoki 2010. Ks. myös Suodenjoki 2007.

26 Salmisen tutkimuskohteessa sosiaaliryhmien väliset jännitteet näkyvät yhdistystoimintaan liittyvässä sosiaalisessa verkostoitumisessa (mm. talolliset vs. torpparit ja maatyöläiset). VPK:n, työväenyhdistyksen ja rukoushuoneyhdistyksen jäsenlukujen aaltoilu kertoo paikkakunnan ilmapiiristä, yhteiskunnallisesta aktiivisuudesta sekä edellä mainittujen sosiaaliryhmien kulloisistakin suhteista.

27 Saaritsa ja Teräs 2003, 27.

kokonaisvaltainen hallinta edellytti erilaisten sosiaalisten verkostojen kontrollointia. Kollektiivisessa vapaa-ajanvietossa 1920- ja 1930-luvuilla tapahtunutta jakaantumista hahmotan osoittamalla, miten yhdistykset verkottuivat ryppäiksi ja mihin suuntaan näiden ryppäiden jäsenmäärät kehittyivät. Tämä puolestaan antaa viitteitä myös laajemmasta sosiaalisesta ja ideologisesta muutoksesta.

Tutkimus tuo esille myös vapaa-ajantoimintaan olennaisesti kuuluvien epämuodollisten verkostojen roolin. Haastattelu- ja kokouspöytäkirjamateriaalista rekonstruoidaan keskeisimmät ”jäsenkirjajäsenyyden” ulkopuoliset aktiivisuuden ja osallistumisen tavat. Näin on mahdollista hahmottaa työväen näyttämö- ja urheilutoiminnan tärkeimmät sidosryhmät sekä osoittaa, millaiset verkostoitumisen muodot toimivat liikkeen leiri-ideologian pohjana paikallisesti.²⁸ Erilaisten osallistumisen tapojen selvittäminen palvelee myös tutkimuksen jatko-osuutta: se mahdollistaa otannaksi valikoituneiden yksilöiden tarkan positioinnin yhteisön ytimeen tai laiduille. Tietoja haastateltujen yhdistystaustoista ja poliittisista sitoumuksista hyödynnetään myös tutkimuksen politiikkapuhetta tarkastelevassa osiossa. Ne antavat viitteitä puhujien positioista ja tarjoavat mahdollisuuden rinnastaa muistitietoa muiden lähteiden informaatioon. Tämä puolestaan helpottaa merkitysten tulkitsemista.

Viimeinen käsittelyosa osoittaa, mitä verkostoissa liikkui. Vapaa-ajantoimintaan liittyvää monisyistä verkostokokonaisuutta tulkitaan tällöin yhteisöllisen kertomaperinteen kasvualustana sekä toisaalta solidaarisuuden ja keskinäisen avunannon verkostona. Jälkimmäinen näkökulma myötäilee Sakari Saaritsan uraauurtavia verkostotutkimuksia, joissa tarkastellaan epävirallisen taloudellisen avun käytäntöjä ja merkitystä vähävaraisten kotitalouksien tulonlähteenä.²⁹ Tässä tutkimuksessa selvitetään, miten vapaa-ajantoiminnan aktiivit verkostoituivat yli oman organisaation rajojen ja hyödynsivät kontaktejaan resurssien hankkimisen väylinä. Huomiota kiinnitetään tällöin ”välittäjiin” eli henkilöihin, joiden kautta eri verkostot kiinnittyivät toisiinsa.

28 Kettunen 1986, 155–163.

29 Saaritsa 2001 ja Saaritsa 2008.

Verkostoja hahmotetaan osin yhdistysten jäsenrekistereistä, pääosin kuitenkin muistitietoaineistojen pohjalta. Muistitiedon käyttö on tässä olennaista – ei pelkästään siitä syystä, että yhdistysten jäsenkirjanpito on vain osittain säilynyttä, vaan ennen kaikkea siksi, että ilman muistitietonäkökulmaa tuloksena olisi kenties liian mekanistinen tulkinta työväen vapaa-ajantoiminnan yhteisöluonteesta. Muistitietolähteet ovat olennainen osa toimijoiden subjektiviteetin tarkastelua.³⁰ Muistitieto paljastaa muita lähteitä paremmin sosiaalisten suhteiden laadun ja muun muassa sen, millaiset motiivit ja tekijät vaikuttivat kontaktinmuodostukseen. Määrällistä vertailua sekä muistitietoon tiivistynyttä kokemuksellisuutta yhdistämällä pyritään luomaan mahdollisimman moniulotteinen kuva siitä, millaisen sosiaalisen ja kulttuurisen yhteisön työväen organisoitu vapaa-ajantoiminta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa muodosti.

Muistitietotutkimus

Verkostoanalyttisen tarkastelun ohella tutkimus nojaa muistitietotutkimuksen metodologiseen traditioon. Muistitietotutkimus ei ole tiukasti määriteltävä metodi (kuten ei verkostoanalyysikaan), vaan joukko tutkimusaineiston tuottamisen ja analysoinnin tapaa löyhästi määrittäviä periaatteita. Outi Fingerroos ja Riina Haanpää esittävät muistitietotutkimukselle laajaan määritelmän. He viittaavat termillä kaikkiin muistitietoa³¹ hyväkseen käyttäviin menneisyyden tulkintoihin. Muistitietotutkimus ei siis ole yksinomaan akateemista tutkimusta vaan myös maallikoiden tuottamia historiaesityksiä. Haanpään ja Fingerroosin mukaan muistitieto voi olla tutkimuksessa joko lähde tai

30 On olemassa myös menestyksekkäitä tutkimuksia, joissa toimijoiden subjektiviteetti on ”luettu ulos” pelkästä rekisterimateriaalista. Näin on menetellyt Frédéric Vidal, joka tarkastelee sosiaaliryhmien välisiä koettuja etäisyyksiä lissabonilaisessa työläiskaupunginosassa. Ks. Vidal 2008.

31 Muistitietona pidetään suomalaisessa tutkimusparadigmassa sekä erilaisin haastattelumenetelmin tuotettua suullista historiaa (vrt. englannin Oral History) että muistelijoiden tuottamia kirjallisia tekstejä (mm. kilpakeruut ja muistelmateokset). Ks. Fingerroos–Haanpää 2006, 27.

kohde. Se voi olla myös tutkimusaineiston muodostamisen apuväline tai tutkimuksen yksi sivujuonne.³²

Tässä tutkimuksessa muistitietoa hyödynnetään pääasiassa lähteenä mutta tietyiltä osin myös kohteena. Ensimmäisessä ja kolmannessa käsittelyosiossa muistitietoa sovelletaan pääosin referentiaalisen³³ kuvauksen lähteenä ja sen asema on muuta lähdeaineistoa täydentävä ja tukeva. Muistitietoon suhtaudutaan piiloon jääneiden tai unohtettujen yksityiskohtien esiintuojana. Nämä yksityiskohdat johdattavat tutkijan uusiin kysymyksenasetteluihin. Tältä osin valittu tutkimusmenetelmä kytkeytyy mikrohistorian johtolanka-paradigmaan.³⁴ Aineistosta paljastuvat yksityiskohdat ovat vihjeitä menneisyydessä eläneiden ihmisten tavoista ja ajattelusta. Tutkijan tehtävänä on saada nämä jäljet puhumaan esittämällä lähteille oikeanlaisia kysymyksiä.³⁵

Tähän muistitiedon ”perinteiseen” soveltamistapaan on päädytty ennen kaikkea siitä syystä, että työväen vapaa-ajankulttuurissa on vielä paljon tutkimuksellisia aukkoja, joita järjestöhistoria ei ole tavoittanut. Kirsti Salmi-Niklander näkee, että muistitieto voi tuottaa tietoa aiemmin tuntemattomista historiallisista tapahtumista tai lisätä uusia aspektejia tuttuihin tapahtumiin.³⁶ Tavoitteena onkin osoittaa, miten työväen yhdistysmuotoisen vapaa-ajanvietto vaikutti työläisten arkeen (muun muassa harjoittelumäärät, sitoutuminen, perheenjäsenten osuus, työnantajan suhtautuminen, taloudellinen selviytyminen). Nämä teemat ovat usein jääneet organisaatiotason tarkastelun varjoon.

Näiden teemojen ohella tutkimuksessa etsitään työväen vapaa-ajankulttuuriin kuuluneita aiemmin huomiotta jääneitä vastarinnan muotoja. Tällaisina pidetään muistelupuheessa ilmi tulleita vastarintaisia tekoja mutta myös kollektiivista puhetta, kuten kertomuksia ja ilmauksia, joilla vastustettiin tehdasyhtiön puuttumista työläisten vapaa-aikaan. Vaikka näillä muistelukerronnassa esiintyvillä kiteytyneillä kertomusaiheilla on myös keskeinen muistiyhteisöä rakentava

32 Fingerroos–Peltonen 2006, 9 ja Fingerroos–Haanpää 2006, 28.

33 Menneisyyden tosiin tapahtumiin viittaava.

34 Vrt. Ginzburg 1996, esim. 44: ”[...] äärimmäisen pienet yksityiskohdat ovat avain syvempään todellisuuteen, jota ei muuten voisi saavuttaa.”

35 Fingerroos–Haanpää 2006, 32.

36 Salmi-Niklander 2006, 201.

merkityksensä, tarkastellaan niitä tässä yhteydessä ensisijaisesti osana 1920- ja 1930-luvuilla työväentalolla vapaa-aikaansa viettäneiden ihmisten kollektiivista kulttuuria. Näin on mahdollista menetellä siitä syystä, että kertomukset edustavat pääosin niitä folkloren vähemmistöön jääviä tapauksia, joissa tarinan kiinnekohtana olevat tapahtumat on mahdollista ajoittaa ja paikantaa (kertomukset sisältävät runsaasti tarkkoja yksityiskohtia, kuten henkilö- ja paikannimiä sekä muiden lähteiden kanssa täsmääviä kontekstitietoja).

Muistietoa edellä kuvatulla tavalla soveltavaa tutkimusta nimitetään yleensä realistiseksi muistitietotutkimukseksi.³⁷ Realistisen muistitietotutkimuksen lähtökohtana on ajatus siitä, että menneisyys voidaan konstruoida muistoista sellaisena kuin se on ollut. Kertomusten luotettavuutta arvioidaan muun muassa vertaamalla niitä muiden lähteiden tarjoamaan informaatioon. Näin kertomuksista seulotaan pois tiedon ”vääristymät”, kuten sosiaaliset konstruktioit³⁸, tai muistelijan henkilökohtaiset mielipiteet. Taina Ukkosen mukaan realistisessa muistitietotutkimuksessa vääristymiä oiotaan tyypillisesti kiinnittämällä huomiota muisteluun vaikuttaneisiin tekijöihin ja vastaamalla kysymykseen ”kuka sanoo mitä, kenelle, missä olosuhteissa ja minkä vuoksi?”³⁹

Faktoiksi on tässä tutkimuksessa paikannettu erityisesti sellaisia muistelupuheessa ilmaistuja yksityiskohtia, jotka esiintyvät muistelijan puheessa muuttumattomina yhteydestä riippumatta. Tällaiset ovat

37 Muistitietotutkimus voidaan jakaa joko realistiseksi tai tulkinalliseksi tutkimukseksi sen mukaan, miten muistitietoa tutkimuksessa käsitellään. Realistisessa tutkimuksessa muistitiedon katsotaan viittaavan menneisyyden tosiin tapahtumiin; tulkinnallisessa muistitietotutkimuksessa muistitieto on yleensä kohde sinänsä ja tutkimus kohdistuu itse muisteluun sekä muistin rakentumiseen. Edellinen nojaa tietoteoreettiselta perustaltaan positivistiseen tutkimustraditioon, kun taas jälkimmäisellä on kiinnekohtansa hermeneutiikassa. Ks. esim. Fingerroos–Haanpää 2006, 36–39 ja Ukkonen 2006, 131.

38 Sosiaalisilla konstruktioilla tarkoitetaan tässä sellaisia yhteisöllisesti muistettuja asioita, joista muistelijalla ei ole välttämättä omakohtaisia kokemuksia mutta jotka kuitenkin esitetään kuten ne olisivat tapahtuneet myös omalla kohdalla. Sosiaaliset konstruktioit kollektiivisena ja julkisena muistona voidaan rinnastaa *historialliseen tietoisuuteen* (hankittu muisto), kun taas yksilölliset ja subjektiiviset muistot kertovat ennemminkin *historiallisesta kokemuksesta* (tunne muisto). Ks. esim. Peltonen 2006, 101 ja Peltonen 2009, 22.

39 Ukkonen 2006, 188.

useimmiten sivulauseissa esiin tulevia asiayhteyksiä, joita muistelija ei nimenomaisesti painota tai tuo tarkoituksellisesti esille muistelussaan. Toinen tapa erottaa menneisyyden todellisuuteen kuuluneet tapahtumat sosiaalisesti värityneestä muistista on kerronnan muotojen ja tasojen tarkkailu. Minä-muodossa kerrotut muistot ovat osoittautuneet monissa yhteyksissä luotettavammaksi todistusaineistoksi kuin hyvin yleisluontoiset ja passiivimuodossa esitetyt ajankuvaukset.⁴⁰ Näin valitun tutkimusstrategian lopputulos on sellainen menneisyyden kuvaus, jossa tutkijan tai haastattelijan vaikutus informaation sisältöön pyritään minimoimaan muistitietoa tulkittaessa ja johtopäätöksiä tehtäessä.⁴¹

Tutkimuksen toisessa käsittelyosassa (*Politiikka puheessa*) muistitietoa lähestytään päinvastaisesta suunnasta. Mielenkiinto kohdistuu tässä politiikasta puhumisen tendenssiin ja siihen, miten politiikka-termiä sovelletaan muistelupuheessa. Lähestymistapaa kutsutaan tulkinnalliseksi tai ymmärtäväksi muistitietotutkimukseksi. Osiossa käsitellään ennen kaikkea muisteluhetkeä mutta sivutaan samalla todellisuutta, johon muistot kiinnittyvät. Tämä tarkoittaa 1920- ja 1930-luvun toimijoiden politiikkakäsitysten ymmärtämistä ja tulkittamista niiden historiallisessa kontekstissa. Jos ensimmäisessä käsittelyosassa pyritään selomaan ”faktat” sosiaalisesti rakentuneiden muistojen joukosta, toisessa osassa ollaan kiinnostuneita nimenomaan muistitiedon konstrukttiivisesta puolesta. Pyrkimyksenä on tavoittaa muistelijoiden omat menneisyyden tulkinnat sekä osoittaa, millaiset politiikan käsitteellistämisen tavat kuuluivat työväen vapaa-ajanaktiivien kulttuuriin. Lähtökohtana on Alessandro Portellin ajatus siitä, että muistitieto kertoo enemmän tapahtumille annetuista merkityksistä kuin itse tapahtumista.⁴² Muistitiedon perusteella ei siten voida tehdä suoria johtopäätöksiä esimerkiksi urheilun ja politiikan suhteesta, vaikka tätä kysymystä haastatteluissa pohditaankin. Sen sijaan muistitieto kertoo kiinnostavalla tavallaan sen, mitä pidettiin politiikkana, millaisia asenteita politiikkaan kohdistettiin sekä miten muistelijat käyttivät politiikka-termiä tarkoituksellisesti retoriikkansa osana. Vapaa-ajantoiminnassa vaikuttaneita valta-

40 Näin sovelletaan Alessandro Portellin ajatusta historiakeronnan kolmesta tasta. Ks. Makkonen 2006, 246–247.

41 Ks. Fingerroos–Haanpää 2006, 39.

42 Portelli artikkelissa Fingerroos–Haanpää 2006, 33. Katso myös Heino 2010.

kamppailuja, hegemoniapyrkimyksiä ja vastarintaa (politiikka laajasti ymmärrettyinä) on kuitenkin luettava ulos myös muista lähteistä.

Tulkinnallisen muistitietotutkimuksen validiteetin kannalta tärkeää on refleктоiva paikantaminen. Tällä tarkoitetaan sekä tutkijan että tutkittavien subjektiviteettien huomioimista.⁴³ Tässä tutkimuksessa erityisen olennaista on myös haastattelujen toteutuksesta vastanneiden toimijoiden – kotiseutuhistorian harrastajien ja järjestöaktiivien – sitoumusten ja intentioiden tiedostaminen. Kuten edellä on selostettu, suurin osa haastatteluista on työväen urheiluseuran tai näyttämön omien toimijoiden toteuttamia. Pohdittavaksi nouseekin se, edustaako aineisto työväenliikkeen organisoitua perinnettä (engl. *labour lore*) vai työläisten perinnettä (engl. *workers' lore*).⁴⁴ Näistä edellinen on työväenliikkeen poliittisista päämääristä nousevaa traditiota, kun taas jälkimmäisessä korostuu työläisten arjesta ja yksilöllisistä kokemuksista kumpuava suullinen historia. Flemming Hemmersamin mukaan työläisten perinne on kiinteässä vuorovaikutuksessa hallitsevan kulttuurin tapojen, arvojen ja maailmankuvan kanssa.⁴⁵ Työväenliikkeen perinteeseen nojaavalle muistelukerronnalle puolestaan on tyypillistä muistelmien keskittyminen joukkotoimintaan. Yleisiä teemoja ovat esimerkiksi mielenosoitukset, lakot, oikeudenkäynnit ja poliittinen vankeus.⁴⁶

Tämän tutkimuksen aineistossa keskeisiksi teemoiksi eivät nouse joukkoaktiot ja työväenliikkeen poliittinen kamppailu, vaikka näitä aiheita joissakin haastatteluissa sivutaankin; sen sijaan suurin osa materiaalista keskittyy yksilöiden henkilökohtaiseen historiaan ja arjen tapahtumiin, urheiluseurassa ja näyttämöllä toimimiseen sekä omakohtaisiin kokemuksiin esimerkiksi irtisanomisista. Kuitenkin myös poliittiset sitoumukset ovat läsnä monien haastateltavien puheessa, ja etenkin politiikkaa koskevissa kysymyksissä monet haastatelluista kertovat juuri sen, mitä kysyjä heiltä olettaakin kuulevansa. Tämä näkyy puheen sisällössä muun muassa siten, että silloin kun haastateltava tiedostaa vastaavansa kysymyksiin työväenseuran veteraanin roolissa, kerronta

43 Ks. Fingeroos–Haanpää 2006, 41–43.

44 Hemmersam 1996, 10–12.

45 Peltonen 1996, 19.

46 Ks. Peltonen 1996, 248 ja 253.

liikkuu useimmiten hyvin yleisellä ja persoonattomalla tasolla. Kerrontaa leimaavat tällöin jossain määrin kliseiset ajankuvaukset, kuten ”se oli poliittisesti kiihkeätä aikaa” tai ”politiikka tuli kuvioihin”. Tällaisessa puheessa käytetään myös runsaasti viittauksia paikallisiin historiarikkeihin ja muistelmateoksiin, jotka toimivat eräänlaisina muistellun yhteisön historia-auktoriteetteina. Haastattelijan ja haastateltavan puolepoliittiset taustat heijastelevat sitä, miten politiikasta puhutaan ja ennen kaikkea mitä pidettiin politiikkana ja mitä ei.

Oma suhteeni tutkimuksen kohteena olevaan sosiaaliseen yhteisöön on – hieman paradoksaalisesti – sekä sisäpiiriläisen että ulkopuolisen tarkkailijan näkökulma. Syntyperäisenä valkeakoskelaisena ja pitkään paikkakunnalla asuneena olen itsekin osa tutkimuksen kohteena olevaa yhdyskuntaa, kenties osittain jopa yhteisöä. Henkilökohtaiset suhteet eri sukupolvien edustaviin alueen asukkaisiin ja yhdistysten toimijoihin sekä maantieteellisten paikkojen ja rakennusten tunteminen auttavat ymmärtämään kertomuksissa esiintyviä yksityiskohtia alkuperäisissä konteksteissaan. Taustatiedot alueen tapahtumista ja ihmisistä helpottavat viittauksenomaisen perinneviestinnän tulkitsemista. Toisaalta katselen tutkimuskohdettani ulkopuolisen silmin. Minut erottaa tutkimuksen kohteena olevasta yhteisöstä ajallinen etäisyys ja sen mukanaan tuoma kulttuurinen välimatka. Tutkimuksen teon aikaan ei ole juurikaan elossa niitä ihmisiä, joiden kertomusten pohjalta olen oman tarinani rakentanut. Kohteena oleva aika ja tapahtumat elävät enää harvojen muistelijoiden kertomuksissa sekä kirjallisissa tuotoksissa.

Tätä etäisyyttä olen pyrkinyt lyhentämään perinpohjaisella esityöllä, esimerkiksi tutustumalla jo olemassa oleviin haastatteluihin ja muuhun alkuperäismateriaaliin ennen omien haastattelujeni toteuttamista. Haastateltavieni kanssa käymäni keskustelut näyttävätkin muotoutuneen yllättävän samanlaisiksi kuin paikallisaktiivien organisoimisessa haastateluisissa käydyt keskustelut. Pohdittavaksi nousee, olenko antanut olemassa olevan muistitietomateriaalin vaikuttaa jopa liiaksi omiin menneisyyttä koskeviin käsityksiini ja olenko siten jatkanut osin tiedostamattani tietynlaisen muistelupuheen synnyttämistä. Vai onko kontekstiin perehtymiseni poikanut kulttuurista esiyymmärrystä, jonka pohjalta on mahdollista tavoittaa jotakin sellaista, johon yhteisön ulkopuolelta ei ole pääsyä? Muistelupuheessa ilmenevän kollektiivitradiation

ja jaettujen diskurssien tunnistaminen edellyttää sekä tutkimuskohteen kulttuurin syvällistä ymmärtämistä että kykyä asettua etäälle ja käsitteellistää sellaista, mikä kulttuurin sisällä jää sanattoman ymmärryksen piiriin.⁴⁷ Tässä onnistumiseni jää lukijan arvioitavaksi.

Koska muistitiedossa käsitellään usein varsin yksityiskohtaisesti ja rohkeasti niin haastateltujen omia kuin heidän aikalaistensa tietoja, on tutkimuseettinen pohdiskelu olennainen osa tutkimusta. Pienessä yhteisössä haastateltavat ja kerronnan kohteet ovat helposti tunnistettavissa. Haastateltujen oma identiteetti on suojattu käyttämällä tutkimuksessa sukupuolesta ja syntymävuodesta muodostuvaa nimi-merkkiä (esimerkiksi M10(a) viittaa vuonna 1910 syntyneeseen mieshaastateltavaan). Syntymävuosi antaa lukijalle tärkeää informaatiota siitä, millä vuosikymmenellä haastateltu on elänyt nuoruutensa, johon vapaa-ajantoiminnan aktiivikausi useimmilla ajoittui. Nimimerkin ja muiden tutkimuksessa esillä olevien henkilötietojen perusteella joidenkin haastateltujen tunnistaminen voi olla tutkimuskohteen tuntevalle mahdollista. Tunnistettavuus ei tällöin ole kuitenkaan ongelma, sillä nämä haastatellut ovat selostaneet kokemuksiaan kohtalaisen avoimesti myös muilla foorumeilla ja halunneet tuoda esille omaa – monin paikoin vaihtoehtoista – historianäkemystään. Haastatelluille on ollut tärkeää, että nimenomaan heidän toimintansa koetaan muistelemisen ja tutkimisen arvoiseksi.

Jos muistelijoiden itsensä mahdollista tunnistettavuutta ei nähdä tässä ongelmana, suhtaudutaan kuitenkin kertomusten ja muistelun kohteena olevien henkilöiden henkilöllisyyden paljastamiseen varovaisemmin. Osa muistelupuheesta sisältää kärkevää kritiikkiä yksittäisiä henkilöitä ja heidän oletettuja ominaisuuksiaan kohtaan. Esimerkiksi tehdään perustaman urheiluseuran jäseniä koskevista kommentteista on päädytty tässä esityksessä poistamaan henkilöiden oikeat nimet. Näin on menetelty myös muissa yhteyksissä, joissa arvostelun tai pilkan kohde ei ole paikallisyhteisön merkkihenkilö tai muutoin julkisuutta tavoitellut toimija. Mitään olennaista informaatiota ei silti menetetä, sillä olennaisempaa on ihmisryhmiin kohdistettujen asenteiden ilmeneminen kuin se, keihin keskustelussa viitataan. Haastatellut itse eivät ole nähneet ongelmaksi sellaisten juttujen ja henkilökaskujen kertomis-

47 Ks. Kiuru 2009, 5.

ta, joissa yksittäinen henkilö, esimerkiksi tehdasurheilun edustaja, on kritiikin tai naurun kohteena. Juttujen todenperäisyyttä ei juurikaan kyseenalaistettu. Arvostelun kohteena olevien ihmisten identiteetin salaaminen on kuitenkin perusteltua tässä siitäkin syystä, ettei kerrottuja tapahtumia ole aina ollut mahdollista tarkistaa muista lähteistä. Olipa kyseessä sitten keksitty juoru, kerronnassa lisäväriä saanut anekdootti tai totuudenmukainen kuvaus menneestä, olennaisempaa on joka tapauksessa havainnoida sitä, miten tehdasvallan edustajista puhutaan.

Vaikka joitakin arkaluontoisia ja toisiin henkilöihin kohdistuvia lausuntoja on muokattu ei-tunnistettavaan asuun, on niiden sisältämään informaatioon suhtauduttava vakavasti. Ne eivät ole välttämättä pelkkää loanheittoa ja henkilöiden välisiä kaunoja. Usein ne ovat myös johtolankoja yhdyskunnan sisäisiin jännitteisiin, joiden taustalla vaikuttavat laajemmat yhteiskunnalliset alistussuhteet. Selkeimmin tämä näkyy lakonmurtajiin, seuranvaihtajiin tai työväentalon pakkoliputtajiin kohdistettujen pilkkakertomusten kohdalla. Muistitieto ja folklore välittävät monesti niin sanottua toista tietoa menneisyydestä kyseenalaistaen hegemonisia arvoja ja normeja sekä yleisenä pidettyjä totuuksia.⁴⁸ Muistitiedon ja folkloren kautta avautuva ”toinen tieto” merkitsee tässä muun muassa niitä unohduksiin painettuja menettelyjä, joilla työväentalolla kokoontuvien ihmisten vapaa-ajanviettoa vaikeutettiin tai kontrolloitiin. Tällöin tutkijakin joutuu pohtimaan, mihin vedetään raja yksityisen ja julkisen välille: Milloin on hänen velvollisuutensa haastaa menneisyyttä koskevaa yleistä totuutta tuomalla yksittäisten henkilöiden tekoja julkisiksi?

Mikrohistoriallinen tutkimusote

Tutkimus on luonteeltaan mikrohistoriallinen analyysi ihmisistä ja ihmisryhmien välisistä suhteista yhdyskunnassa. Paikallisuus ei ole työssä itsetarkoitus, vaan alueellinen rajaaminen toimii väylänä abstraktimpien ongelmanasettelujen tarkastelulle. Kuten Clifford Geertz on toden-

48 Peltonen 2006, 110.

nut, kulttuurintutkija ei tutki kyliä vaan tiettyjä ilmiöitä kylissä.⁴⁹ Tässä tutkimuksessa huomion kohteena olevat ilmiöt liittyvät työläisten vapaa-ajantoiminnan poliittisiin ja vastakulttuurisiin ulottuvuuksiin. Paikallisen tutkiminen ei siis tarkoita paikallishistoriaa, vaan paikallisuus ymmärretään Pertti Haapalan tapaan historiallisen tapahtumisen suhteina.⁵⁰ Paikallisen tarkasteleminen onkin jatkuvasti sidoksissa kokonaisuhistorialliseen tulkintaan yhteiskunnan toiminnasta.

Natalie Zemon Davisin mukaan mittakaavan pientämisen etuna on sellaisten asioiden ja vuorovaikutussuhteiden esille tuleminen, joista emme muuten olisi tietoisia.⁵¹ Matti Peltonen puolestaan toteaa, että mikrohistorian etu on tarkastelun konkreettisuus, joka tarjoaa mahdollisuuden uusiin löytöihin: ”Konkreettisissa tilanteissa tutkija löytää uusia asiayhteyksiä, historian ja yhteiskunnan tasojen kohtaamisia, joita mikään valmis teoria ei ole vielä tunnistanut.” Mikrohistorian ei tarvitse olla pelkkää empirismää, vaan se voi olla tie suurempia kokonaisuuk-
sia koskeviin yleistyksiin.⁵² Myös Antti Häkkisen mukaan uutta luova paikallistutkimus kykenee löytämään jotakin erityistä yleisestä – huomommillaan se on yleisen projisoimista paikalliseen, jolloin paikallinen ainoastaan kuvittaa yleistä.⁵³

Tässä tutkimuksessa mikrohistoria merkitsee ennen kaikkea työväenliikkeen ja työväenkulttuurin kokonaisuuden tarkastelemista alhaalta ylöspäin. Menetelmää toteutetaan antamalla ääni rivijäsenille, satunnaisosallistujille ja paikallisaktiiveille organisaatiohierarkian hui-
pun sijaan. Lähtökohtana ovat työläiset aktiivisina ja toimivina, omaa historiaansa luovina subjekteina. Tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita siitä, miten työläiset ottivat haltuunsa työn ulkopuolisen ajan ja tilan tehdasyhdyskunnan rakenteistamassa kontekstissa.⁵⁴

49 Salmi-Niklander 2006, 209.

50 Haapala 1989, 21.

51 Ahvenisto 2002, 16–17.

52 Peltonen 1999, 38.

53 Häkkinen 2002.

54 Alf Lüdtken sanoin kyse on siitä, miten ihmiset ottivat maailmansa itselleen ja muokkasivat sitä (”the forms in which people ’appropriated’ and changed ’their’ world”). Lüdtker 1989, 7.

Työväen järjestäytymisen ja yhdistystoiminnan hienosyinen analyysi paikallisen perspektiivistä tuo syvällisempää ymmärrystä myös tehdasyhdyskuntien sosiaalisesta järjestyksestä. Jussi Koivuniemen tutkimuksessa tehdasyhdyskunnan sisäinen dynamiikka esitetään kahden valtakeskuksen, tehdasyhtiön ja työväenliikkeen, kamppailuna paikallisesta hegemoniasta.⁵⁵ Toisinaan olosuhteita kuvataan ”taisteluksi työväestön sieluista”.⁵⁶ Tauno Saarela puolestaan puhuu aatteellisesta ja poliittisesta kamppailusta, jossa suomalainen kommunismi ”kehotti ihmisiä käymään työväentalolla”, samalla kun ”kielsi menemästä suojeluskunta- ja nuorisoseurantalolle tai tehtaan perustamiin kulttuuritiloihin”.⁵⁷ Vaikka edeltävissä esimerkeissä on kyse lähinnä käsitteiden vertauskuvallisesta käytöstä, on tällaisten lähestymistapojen tai ilmaisujen ongelmana usein se, että työläinen näyttäytyy niissä epämääräisesti määriteltyjen, ”mystisten” voimien pelinappulana. Aktiivinen toimija kadotetaan, jos aate, liike, luokka tai yhteisö olioituvat ja alkavat elää omaa elämäänsä tutkimuksen subjekteina. Tutkimuksessa tällainen lähtökohta on reduktionistinen.

Ongelmallinen lähtökohta on ollut myös tehdasyhdyskuntien tarkasteleminen muusta yhteiskunnasta erillään olevina suljettuina järjestelminä. Tarkasteluun liittyy tällöin taustaoletuksena ajatus koheesiosta ja tasapainosta päämäärinä, joita yhdyskunnan sisäinen dynamiikka palvelee. Työväenliike tulee tällöin perustelluksi tehtävänsä tai roolinsa kautta. Se nähdään tehdasvallan vastavoimana järjestelmässä, joka perustuu kahden valtapoolin hegemoniakamppailulle. Näkökulma lähenee näin funktionalismia, jonka ongelmana Christopher Lloydin mukaan on se, ettei se näe kausaalisuhteita toimijuuden ja sosiaalisten rakenteiden välillä. Lisäksi funktionalistiset selitysmallit näkevät virheellisesti kollektiivisissa entiteeteissä itsenäistä toimijuutta.⁵⁸

Tämän tutkimuksen intresseissä onkin purettua hienojakoisemmin kysymykseen liikkeestä. Millainen oli paikallisesti tuo ”suomalainen kommunismi” tai työväenliike, joka kehotti, kielsi, ohjasi, houkutte-

55 Koivuniemi 2000.

56 Kivelä 1991, 94. Kivelä viittaa tällä kommunismin ja sosialidemokratian väliseen taisteluun.

57 Saarela 2005, 109.

58 Lloyd 1986, 155.

li? Työväenliikettä ei tule nähdä monoliittina eikä erilaisten järjestäytymismuotojen kokonaisuutta automaattisesti ja kyseenalaistamatta yhtenäisenä liikkeenä. Tavoitetta lähestytään avaamalla työväen järjestäytymisen historiaa toimijoihin päin, teatterintekijöihin ja urheiluihmiin. Käytettävissä olevan aineiston perusteella pyritään osoittamaan, keitä työväen näyttämö- ja urheilutoiminnan aktiivit olivat. Mikä motivoi heitä toimintaan? Missä roolissa näyttämötyö tai urheilu oli heidän elämässään? Mikä oli heidän suhteensa työväenaatteisiin? Tätä kautta pyritään ymmärtämään työväentalolla tapahtuvaa harrastamista yhteisöön ja ihmisten elämäntapaan liittyvänä ilmiönä.⁵⁹ Hanna-Leena Helavuoren mukaan tämänkaltaisessa kysymyksenasettelussa olennaiseen rooliin nousee muistitieto: ”Vain sen avulla voidaan sukeltaa yksityiseen elämänpiiriin, siihen epäsuorasti ilmaistuun tai ilmaisematomaan todellisuuteen, jollaisena ihmisen ajatus- ja kokemusmaailma näyttäytyy.”⁶⁰

Lähden siitä että liike tulee todelliseksi vasta ihmisten toiminnassa ja ajattelussa. Kun tarkastelu aloitetaan tarpeeksi ”matalalta”, ei tehdasvalta näyttäytydykään niin totaalisenä kuin osa tehdasyhdyskuntatutkimuksista antaa ymmärtää. Kätkeyty vastarinta tai toisin ajateltu jäävät usein huomaamatta: Vapaa-ajanviettoa koskevaa sanelupolitiikkaa vastustettiin muun muassa tehdasyhtiötä arvostelevin kertomuksin ja sananparsin sekä teoin, joihin sisältyi yhteisön tunnustamia symbolisia merkityksiä. Vastarinnan subjektina ei siten tässä tarkastelussa ole itseoikeutetusti työväenliike vaan yksilöt sinänsä.

Tutkimukseen valittu näkökulma on tietoinen ratkaisu pyrkiä eroon pelinappula-ajattelusta, joka alistaa toimijoiden subjektiviteetin heidän ulkopuoleltaan määrättyihin ”luonnenaamioihin”.⁶¹ Taustalla on ontologinen oletus siitä, että historiallinen muutos tapahtuu vain konkreettisten subjektien, yksilöiden ja ihmisryhmien toiminnan seurauksena.⁶² Toimijoiden vapautta rajoittavien rakenteiden olemassaoloa ei kuitenkaan kiisteta. Yksilöiden valintoja tarkastellaan sitä taustaa vasten,

59 Lähtökohdan on muotoillut Hanna-Leena Helavuori 1988, 6.

60 Helavuori 1987, 35.

61 Kettunen 1986, 32. Kettunen lainaa tässä Marxin käsitettä ”taloudellinen luonnenaamio”, jolla viitataan ekonomistiseen reduktionismiin.

62 Esim. Lüdtke 1989, 6.

jota ilmentää 1920–1930-luvun yleispoliittinen ja yhteiskunnallinen kehitys, muun muassa teollisuuspaternalismin valtakausi ja yhdistystoimintaa säätelevä lainsäädäntö. Myös politiikasta puhumisen tendenssit nähdään nekin rakenteina, jotka vaikuttavat yksilöiden tapaan tuottaa muistelupuhetta.

Tarkastelun keskiöön asettuu tässä tehdasyhdyskunnan ja työläisyhteisön asukas, jolla oli oma tahtonsa ja käsityksensä siitä, miten vähää vapaa-aikaa elettiin hänen omilla ehdoillaan. Tavoitteena on päästä käsiksi organisoidun vapaa-ajanvieton moniin merkityksiin tehdasyhdyskunnan ihmisten arjessa. Tutkimus kytkeytyy näin arjen historiaksi nimitettyyn tutkimusperinteeseen. Arjen historia -tradition uranuurtajana pidetty Alf Lüdtker kritisoi tutkimuksia, jotka paloittelevat yhteiskunnan toisistaan irrallisiksi sektoreiksi (taloudellinen, poliittinen jne.) Näin tarkasteltuna arki supistuu pelkäksi yksityisen sfääriksi ja näyttäytyy täysin irrallaan historianprosessin muotoutumiseen vaikuttavista valtakamppailuista.⁶³

Tässä tutkimuksessa arki ei ole sektori vaan aspekti. Tutkimuksessa lähestytään arjen kautta ihmisen sosiaalisen olemisen totaliteettia. Tällöin on otettava huomioon, miten tehdasyhtiön paikallinen valta, yhteiskunnallisten ryhmien väliset suhteet sekä poliittinen vallankäyttö määrittivät arkea – ja toisaalta miten arjessa tuotettiin näitä suhteita. Arki ei siis palaudu talouden rakenteisiin tai poliittisiin suhdanteisiin vaan on sisällä niissä.

Arkikokemuksen merkitystä ja ihmisten nousua omaa historiaansa tekeviksi subjekteiksi on painottanut etenkin E. P. Thompson. Pauli Kettunen huomauttaa, etteivät Thompsoninkaan teoreettiset lähtökohdat tuo ratkaisua kysymykseen ihmisten kokemuksen ja subjektiviteetin sekä näistä erillisten – vaikkakin ihmisten voimin toteutettujen – yhteiskunnan rakenteiden, prosessien ja liikevoimien suhteesta.⁶⁴ Myös Karl Marxin klassinen muotoilu toimijuuden ja rakenteiden suhteesta jättää paljon tulkinnan varaa:

63 Ks. Lüdtker 1982 teoksessa Samu I & Jones (toim.).

64 Kettunen 1986, 30.

Ihmiset tekevät itse historiaansa, mutta he eivät tee sitä mielensä mukaan, he eivät tee sitä omavalintaisissa, vaan välittömästi olemassaolevissa, annetuissa ja perinnöksi jääneissä olosuhteissa.⁶⁵

Mikro- ja makrotason välistä linkkiä ei voida tässäkään tutkimuksessa tyhjentävästi esittää. On vain hahmoteltava joitakin tulkintoja siitä, miten toimijat omilla valinnoillaan uusinsivat tai haastoivat vallinnutta järjestystä ja rakenteita. Samalla on tyydyttävä esittämään kritiikkiä sellaista työväenliikkeen ja tehdasyhdyskuntien historiaa kohtaan, jossa poliittisen, sosiaalisen ja talouden kategoriat otetaan annettuina ja historiattomina.

Tehdasyhdyskunnat ja niiden tutkiminen

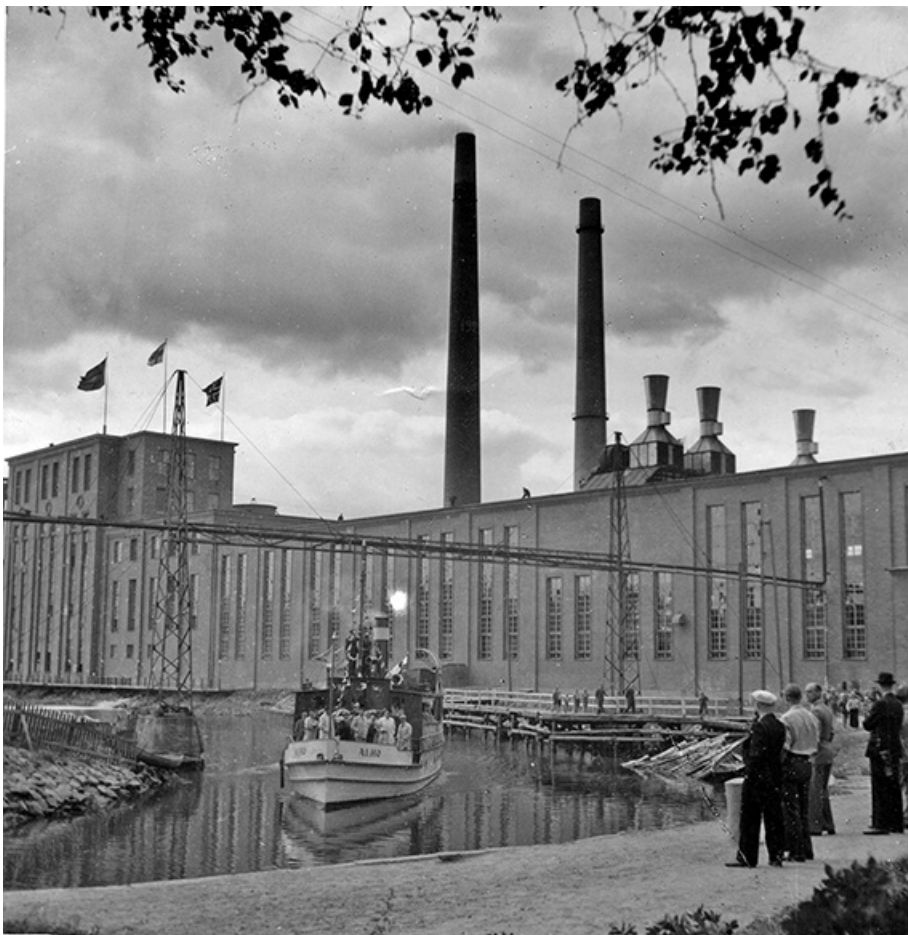
Alkava teollistuminen synnytti 1800-luvun lopulla Suomeen lukuisia yhden tuotantolaitoksen ympärille keskittyneitä väestöllisiä, taloudellisia ja poliittisia keskuksia. Tällaiset yhdyskunnat olivat teollisia saarekkeita, jotka erottuivat omaleimaisen yhteiskuntarakenteensa perusteella ympäröivästä maaseudusta mutta myös aikakauden kaupungeista.⁶⁶ Tehdasyhdyskunnat olivat sosiaaliselta rakenteeltaan jyrkän kaksijakoisia: tehtaanjohto muodosti yhdyskuntahierarkian kapean huipun ja teollisuustyöväestä määrällisesti ylivoimaisen enemmistön. Keskiluokkien osuus oli vähäinen. Kahtiajako näkyi paikallisyhteisössä muun muassa tuloeroissa, elinoloissa, sosiaalisessa arvostuksessa, tapakulttuurissa ja järjestöelämässä.

Maaseudun tehdasyhdyskunnat muodostivat 1800-luvun loppupuolelta alkaen pitkälti Suomen teollisuuden rungon. Samalla ne olivat keskeisiä teollisen elämäntavan levittäjiä.⁶⁷ Tehdasyhdyskuntien kulttuurinen vaikutus on ollut merkittävä koko suomalaisen yhteiskuntakehityksen näkökulmasta, ja siksi niiden tutkiminenkin on tärkeää. Myös työväenliikkeen olemuksen ja työväestön arjen ymmärtäminen

65 Marx 1852 (1978), 148.

66 Koivuniemi 2000, 10.

67 Koivuniemi 2000, 9–10.

Ab Walkiakoski liitettiin Yhtyneisiin Paperitehtaisiin vuonna 1934. Kuvassa Walkiakosken "emätehdas". Laiva tuo matkustajia Hämeenlinnasta.

edellyttää katsomista tehdasyhdyskuntien sisälle. Tehdastyön yleistymisen ja muuttoliike taajamiin 1900-luvun alussa edesauttoivat uusien, yhteisöllisten vapaa-ajanvieton muotojen kehittymistä ja näiden suosion kasvua. Tehdasyhdyskunnissa virinnyt urheilu- ja kulttuuritoiminta ulottaa vaikutuksensa nykypäivään asti, ja monella tehdaspaikkakunnalla toimii tänäkin päivänä työväenyhdistyksen näytelmä- tai urheiluseurasta polveutunut harrastajateatteri tai urheiluseura.

Tehdasyhdyskuntia on tutkittu runsaasti erityisesti Suomessa ja Ruotsissa. Puuhun perustunut teollistuminen loi runsaasti pieniä teollisuuskeskuksia ympäri maata mutta vain harvoja suuria, todella kaupunkimaisia muodostumia. Vielä 1920-luvulla Suomessa oli maaseudulla yhtä paljon teollisuusväestöä kuin kaupungeissa. Tehdasyhdyskuntien tutkimisen ensimmäisenä aaltona voidaan kotimaisen kirjallisuuden osalta pitää 1930-luvulla tehtyjä kaupunki- ja kaupunginosatutkimuksia. Näistä tunnetuin lienee Heikki Wariksen tutkimus *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle I*.⁶⁸ Waris kuvaa tutkimuksessaan teollisen työväestön asuinyhteisön rakentumista Helsingin Kallioon. Ennen Wariksen Helsinki-tutkimusta oli jo ilmestynyt Väinö Voionmaan moniosainen *Tampereen historia* – yhdenlainen kuvaus työläisyhteiskunnan synnystä sekin.⁶⁹ Näille teoksille on yhteistä luokkamuodostuksen tarkasteleminen paikallisesti. Työväestö näyttäytyy muusta yhteiskunnasta erottuvana uudenlaisena sosiaalisena luokkana, jonka elämäntavan ja elinolosuhteiden hahmottaminen suurten kvantitatiivisten aineistojen avulla on tutkimuksen keskeinen tehtävä. Vaikka Voionmaan teos on laadittu kaupunkihistoriaksi, työväestöä käsitellään teoksessa kollektiivisubjektina, jonka kautta Tampereen historiaa kirjoitetaan. Voionmaan ja Wariksen viitoittamalla tiellä jatkoi vuosikymmeniä myöhemmin Pertti Haapala Tampereen työväestön syntyä kuvaavassa tutkimuksessaan *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*.⁷⁰ Haapala keskittyy Voionmaata selvemmin työväestön taustojen demografiseen analyysiin ja sitä kautta luokkamuodostuksen vaiheisiin.

68 Waris 1932 (1973).

69 Voionmaa 1929–1935.

70 Haapala 1986.

Työväestöä ja työväen yhteisöjä on tutkittu varhain myös kansatieteen piirissä. Esko Aaltosen *Vanhan Forssan elämää (1846–1899)* sai huomiota omaperäisellä tyylillään ja lähes yksinomaan muistitiedon varaan rakennetulla dokumentoinnillaan.⁷¹ Aaltosen teos ei profiloitu tieteellisenä tutkimuksena vaan lähinnä kansanelämän mahdollisimman autenttisenä kuvauksena. 1930-luvulla julkaistuksi teokseksi Aaltosen Forssa-esitys käsittelee muistitietoa rohkeasti ja ennakkolulottomasti, minkä ansiosta moni rakennehistorian ulottumattomiin jäävä yhteisöelämän yksityiskohta tulee näkyväksi. Teosta voi tulkita myös mikrohistoriallisena puheenvuorona, vaikka sellaiseksi sitä ei ole kirjoitushetkellä varsinaisesti tarkoitettu. Museovirasto on julkaissut myöhemmin kolme kansatieteellistä tehdasyhdyskuntatutkimusta: Pekka Leimun *Forssa – elämää tehtaan pillin mukaan*, Timo Yliahon *Tehtaalainen lounaisessa Hämeessä. Jokioisten naulatehtaan työntekijän muotokuva n. 1900–1940* ja Timo Yliahon ja Hanna Snellmanin *Tehtaalainen Helsingissä. Pitkänsillan pohjoispuoli ja leipomotyöntekijät ennen toista maailmansotaa*. Tehdasyhdyskunnan historiaa piirretään näissä tarkastelemalla työläisen arkea: tehdastyön luonnetta, työpäivän pituutta, asumista, yhdistysaktiivisuutta, elämänvaiheita ja urakehitystä.⁷² Tehdasyhdyskuntaa omaleimaisena asuin- ja kulttuuriympäristönä kuvaavat puolestaan Sanna-Kaisa Spooft väitöskirjassaan *Savikkojen valtiat: Jokelan Tiilitehtaan sosiaalinen ja fyysinen miljöö* sekä Olli Kalpio tutkimuksessaan *Ruukista naulatehtaaksi. Koskensaarelaisen elämäntavan muotoutuminen ennen toista maailmansotaa*.⁷³

Tarmo Koskisen sosiologian alaan kuuluva Tervakoski-tutkimus *Tehdasyhteisö – tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteiseksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta* tarkastelee tehdasyhdyskuntaa vuorovaikutusverkostojen kokonaisuutena ja vaihdon järjestelmänä.⁷⁴ Koskisen kiinnostuksen kohteena ovat sosiaalisen koheesion ja integraation kysymykset. Koskinen havainnoi tehdasyhdyskunnan sosiaalisten suhteiden järjestymisessä tapahtuneita muutoksia ja erittelee täs-

71 Aaltonen 1984 (1932).

72 Leimu 1983, Yliaho 1984, Yliaho–Snellman 1991.

73 Spooft 1997 ja Kalpio 1988.

74 Koskinen 1989.

tä näkökulmasta yhdyskunnan kehityksen vaiheita. Tehdasyhteisö on Koskisen mukaan kypsässä vaiheessaan niin sanotun totaalisen yhteisön kaudella, jolle on ominaista tehtaan ja asuinyhteisön kietoutuminen saumattomaksi kokonaisuudeksi. Yhteisöharrastukset toimivat yhdyskunnan solmuina, ja asukkaiden ensisijainen yhteisökokemus perustuu paikallisyhteisöön. Koskisen tutkimus on idealistinen kuvaus tehdasyhteisöstä, joka tarjoaa sekä materiaalista hyvinvointia että vahvan sosiaalisen integraation kasvualustan. Tämä kiinnittyminen puolestaan takaa yhteisön harmonisen ja ristiriidattoman kehityksen. Koskinen menee kollektiivisuuden korostamisessaan niin pitkälle, että puhuu tehdasyhdyskunnan oman yhteisötajunnan olemassaolosta. Tutkimus ei jätä epäselväksi sitä, että tekijä näkee tehdasjohtoiset pienyhdyskunnat varsin ideaalina yhteiskuntamallina. Sosiaalisten suhteiden muutoksia havainnoidaan kuitenkin tavalla, joka on hedelmällinen myös tämän päivän verkostotutkimusten näkökulmasta.

Tutkimukseni kannalta kiinnostavia esityksiä ovat myös Jussi Koivuniemen väitöskirja *Tehtaan pillin tahdissa* ja Christer Ericssonin väitös *Vi är alla delar av samma familj: Patronen, makten och folket vid Nyby bruk 1880–1940*.⁷⁵ Nämä tutkimukset ovat menetelmällisesti ja toteutukseltaan lähempänä Wariksen ja Haapalan edustamaa tutkimusperinnettä kuin viimeaikaisia, konstruktivismista ammentavia tehdasyhdyskuntatutkimuksia. Haapalan tavoin Koivuniemi tutkii yhdyskunnan kehitystä kokonaishistoriallisista lähtökohdista. Huomion kohteena ovat tehdasvallan ja työväenliikkeen voimasuhteet ja niissä tapahtuneet muutokset valitulla ajanjaksolla. Tutkimuksen keskeistä sisältöä ovat tehdaspaternalismin ja nousevan kansalaisyhteiskunnan vastakkainasettelun ilmentymät paikallisyhteisössä. Koivuniemi tuo aiempia tutkimuksia selkeämmin esille vallan näkökulman yhdyskunnan sisäisen järjestyksen tarkasteluun. Myös Ericsson tarkastelee väitöskirjassaan Nybyn tehdasyhteisön paternalistista järjestystä sekä siinä ilmenneitä muutoksia. Paternalismia tarkastellaan lähinnä siinä merkityksessä, miten järjestelmä pysyi koossa, tuotti hyvinvointia ja piti yllä yhteiskuntajärjestystä.

Kaj Raiskio on tarkastellut paternalismia Valkeakosken kontekstissa. Tutkimuksissaan *Tulolähteen tulee pulputa kirkkaana. Tehdasyhteisö*

75 Koivuniemi 2000 ja Ericsson 1997.

Walkiakosken tehtaan johdon patriarkaalinen suhde työläisiin Rudolf Waldenin aikakaudella 1924–1940 sekä Henkilöstön johtaminen Valkeakosken tehdasyhteisössä Rudolf ja Juuso Waldenin aikakaudella 1924–1960 Raiskio erittelee kattavasti tehdaspatalernalismin ilmenemismuotoja ja tuo esille tehtaan pyrkimyksen puuttua mahdollisimman kokonaisvaltaisesti yhdyskunnan asukkaiden elämään.⁷⁶ Raiskio esittää tavoitteeseen selvittää kaikki tasot, joihin tehdasyhtiön ote ylettyi. Tässä tutkimuksessa samaa ilmiötä katsotaan ikään kuin toiselta puolelta: mitkä ovat ne tasot, joihin tehtaan ote *ei* ylettynyt?

Jarmo Peltolan luoma kuva Tampereen 1930-luvun työläisyhteisöstä poikkeaa ristiriidattomuutta, harmoniaa tai tehdasyhteisöllisyyttä korostavista tehdasyhdyskuntatulkinnosta (erityisesti Ericssonin tutkimus). Kolmiosaisen työläistrilogiansa viimeisessä osassa *Työmailla, kabineteissa ja kaduilla. Valta ja lamapolitiikkaa Tampereella 1928–1938* Peltola osoittaa, miten systemaattisesti paikallisvalta ja EK pyrkivät ajamaan alas vasemmistolaista yhdistystoimintaa. Peltola tarkastelee laajasti myös politiikkaa, jolla valkoista valtaa vastustettiin. Teos luotaakin palkkaneuvotteluja, ay-liikettä, kunnallispolitiikkaa, lakkoja ja mielenosoituksia sekä kunnallisia työttömyyden torjuntatoimia, joihin neuvottelupöytiin kelpuutettu vasemmisto otti osaa.⁷⁷

Tämän tutkimuksen kysymyksenasettelut sivuavat Koivuniemen ja Ericssonin tutkimuksia niiltä osin kuin niissä paneudutaan tehdasyhtiön harjoittamaan yhdyskuntapolitiikkaan sekä työväestön ja tehdasyhtiön välisiin suhteisiin. Peltolan tutkimus puolestaan viitoittaa tietä työläisyhteisön harjoittaman vastarinnan tarkastelulle. Metodisesti lähestymistavoissa on kuitenkin eroja. Koivuniemestä ja Ericssonista poiketen tässä tutkimuksessa keskeisen sijan saa muistitiedon kautta avautuva kokemusmaailma – tavat, joilla toimijat hahmottivat yhdyskunnan sisäistä järjestystä ja paikkaansa siinä. Muistelupuhe on tutkimuksessa myös kohde sinänsä, eikä sitä hyödynnetä pelkästään värittämään kuvaa elintavoista ja -oloista. Peltolan tutkimuksessa esillä ollut vastarinnan ja politiikan järjestöllinen puoli saa tässä vähemmän huomiota. Jos Peltolalla toimijoita ovat porvarit, sosiaalidemokraatit ja

76 Raiskio 2003 ja Raiskio 2012.

77 Peltola 2008.

kommunistit, eivät vastarinnan subjektien puoluepoliittiset kytkennät ole tässä tarkastelussa ratkaisevassa asemassa. Vastarinnan kulttuuria tarkastellaan paikallisella työväentalolla kokoontuneiden ihmisten yhteisenä, arkisiin käytäntöihin nivoutuvana politiikkana. Tutkimuksen keskiössä on virallisten kanavien alapuolinen politiikka.

Yhteisöelämän eri ulottuvuuksien tarkastelu ja kulttuuriset näkökulmat ovat nousseet tehdasyhdyskuntatutkimusten kiinnostuksen kohteiksi laajoihin demografisiin aineistoihin nojaavien ja rakenteellisia tekijöitä painottavien yhteisö- ja yhdyskuntatutkimusten jälkeen. Uusimmissa tutkimuksissa on keskitytty tarkastelemaan yhteisön tuottamista puheessa ja muistoissa. Menneisyys tunnustetaan moniääniseksi ja aika ymmärretään kerrokselliseksi. Ei puhuta enää yhdestä historiasta vaan monista. Tutkijan subjektiviteetin merkitys otetaan mukaan tutkimustuloksiin. Inkeri Ahvenisto on avannut tehdasyhdyskuntia koskevia myyttejä tutkimuksissaan *Elävä kylä ja idylli. Verlan tehdasyhteisön moniääninen menneisyys* sekä *Tehdas yhdistää ja erottaa. Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*.⁷⁸ Näistä edellinen kyseenalaistaa Verlan tehdasyhteisöstä luotua kuvaa harmonisena ja ristiriidattomana suurperheenä ja jälkimmäinen uudelleenluotaa yhteisön käsitettä. Tehdasyhdyskuntiin liitettyä yhteisöllisyyttä (Ahvenistolla *yhteisyys*) ei oteta annettuna, eikä yhteisöllisyyden rakentaminen merkitse samaa kuin sen toteutuminen. Kaisu Kortelaisen tutkimus *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys. Muistitietotutkimus* puolestaan osoittaa, miten muistelijat rakentavat identiteettinsä työläisinä ja tehdasyhteisön jäseninä. Kortelaisen tutkimuksessa liikutaan eri aikatasoilla: muistellussa yhteisössä ja eletyssä yhteisössä.⁷⁹ Tämän tutkimuksen toteutusta on inspiroinut myös Niina Lappalaisen pro gradu -tutkielma *Tikka-bengen heimolaiset. Tikkakosken tehtaalaisten yhteisöllinen kulttuuri*.⁸⁰ Lappalainen tarkastelee Tikkakosken tehtaalaisia perinneyhteisönä, jolla oli omaleimainen yhteisökulttuurinsa. Lappalaisen tutkielma pohjaa laajaan ja ainutlaatuiseen haastatteluai-
neistoon, joka avaa tien tehdasyhdyskuntatutkimuksissa harvemmin esille tuleviin yhteisöllisyyden ilmentymiin. Lappalainen tarkastelee

78 Ahvenisto 2002 ja Ahvenisto 2008.

79 Kortelainen 2008.

80 Lappalainen 2001.

tutkimuksessaan muun muassa tehtaalaisten taukoharrastuksia, ystävyysseuroja, yhteisiä juhlia sekä huumori- ja pilailukulttuuria.

Viime vuosien tehdasyhdyskuntatutkimusten tapaan myös tässä tutkimuksessa etsitään uusia tulkintoja tehdasyhdyskuntien menneisyydestä. Tästä syystä on tarkasteltava kriittisesti paitsi vakiintunutta kuvaa tehdasyhteisöstä perheenomaisena yhteisönä, myös työväenliikkeen perinteistä ja jossain määrin yksisuuntaista historiakuvaa. Työväenliikkeen historiaa kirjoitetaan tutkimuksessa uudelleen niiltä osin, kuin aiempi tutkimus korostaa – toisinaan liiaksikin – henkilö- ja järjestökeskeistä näkökulmaa työväestön kollektiivisen toiminnan tutkimisessa. Kysymykset politiikasta ja vallasta pyritäänkin ottamaan uudella tavalla tehdasyhdyskuntatutkimuksen keskiöön. Tutkimus on luonteeltaan monimetodinen ja poikkitieteellinen. Näkökulmia yhdistellään siten, että yhdyskuntaa ja yhteisöä katsotaan niin verkostoanalyysin, muistitietotutkimuksen kuin kertomaperinteen analyysin kautta. Toimijoiden politiikkapuhetta ja politiikan käsitettä itsessään analysoidaan tavalla, joka on sukua diskurssianalyysille ja käsitehistorialliselle tutkimukselle, vaikka näitä menetelmiä ei laajemmassa mitassa toteutetaakaan. Synteesinä on tulkinta poliittisen yhteisön synnystä.

I

VERKOSTOJEN YTIMESSÄ JA YMPÄRILLÄ

Yhdistykset yhdyskunnassa

Yhdistykset olivat tehdasyhdyskunnassa keskeisiä vuorovaikutuksen kenttiä, jotka sitoivat ihmisiä yhteen. Kallion työläisyhteisöä tarkastellut Briitta Koskiaho on luonnehtinut yhdistystoimintaa yhteisön yhteiseksi nimittäjäksi.⁸¹ Tervakosken tehdasyhdyskuntaa tutkinut Tarmo Koskinen puolestaan puhuu yhdistyksistä yhteisön solmuina.⁸² Yhdistykset voivat yhdistävän vaikutuksensa lisäksi olla myös hajottava tekijä – riippuen siitä, mistä näkökulmasta niitä tarkastellaan. Valkeakosken tehdasyhdyskunnassa kollektiivinen ja järjestäytynyt vapaa-ajanviettoon ilmensi sosiaaliryhmien välistä vastakkainasettelua ja uusinsi tähän vastakkainasetteluun perustuvia jakolinjoja. Perustellumpaa onkin nähdä tehdasyhdyskunta yksikkönä, jonka sisällä oli yhteisöjä.

Seuraavassa hahmotetaan kahden toisistaan erillisen vapaa-ajanvieton piiriin muodostumista tehdasyhdyskunnan sisällä. Näiden yhteisöjen kiinnostuskohdat olivat työväenyhdistysten ylläpitämä työväentalo ja tehtaan hallinnoima seurahuone. Olennaisia kysymyksiä ovat, millaisia vapaa-ajantoiminnan kanavia Valkeakosken tehdasyhdyskunnassa oli, miten työväenjärjestöt kokosivat väestöä ja mikä oli niiden asema yhdyskunnan sisällä. Lisäksi vertaillaan yhdistysten jäsenkehitystä ja hahmotetaan näin työväen vapaa-ajantoiminnan suhdetta kilpaileviin verkostoihin.

Järjestöjen muotoutuminen

Työväen järjestötoiminta alkoi Valkeakoskella 1800-luvun lopulla. Työväenliikkeen merkitys muodostui paikkakunnalla suureksi niin poliittisen elämän, ammattiyhdistystoiminnan kuin kulttuuriharrastustenkin alueella. Olli Vuorisen mukaan työväenliike toimi Valkeakoskella harvinaisen laaja-alaisesti, aktiivisesti ja pitkäjänteisesti. Myös jäsenmäärillä mitattuna työväenliike oli paikkakunnan asukkaat parhaiten

81 Ks. Koskiaho 1981.

82 Ks. Koskinen 1987.

tavoittava toimintamuoto viimeistään suurlakosta lähtien.⁸³ Kalle Koiviston vuonna 1928 laatiman Työväen Näyttämön 20-vuotishistoriikin mukaan Valkeakoskella toimi suurlakon jälkivuosina kymmenkunta erilaista työväenjärjestöä.⁸⁴

Kaksi näkyvintä työväenliikkeen organisoimaa yhteisöharrastamisen muotoa Valkeakoskella olivat näyttämötoiminta ja urheilu. Vuonna 1908 perustettiin Valkeakosken Työväenyhdistyksen alaisuuteen näytelmäseura, joka vuodesta 1922 eteenpäin toimi itsenäisenä Työväen Näyttämönä.⁸⁵ Myös järjestäytynyt urheilutoiminta alkoi työväenyhdistyksen suojissa. Paikkakunnan ensimmäinen urheiluseura Valkeakosken Jyry (perustettu vuonna 1905, Jyryn nimellä vuodesta 1910) toimi varhaiset vuotensa työväenyhdistyksen alaosastona, vaikka mukana oli myös työväestöön kuulumattomia jäseniä.⁸⁶ Jyry lakkautettiin myöhemmin kiellettynä järjestönä vuonna 1930 säädettyjen kommunistilakien nojalla.⁸⁷ Vuotta aiemmin oli Jyryn rinnalle perustettu toinen työväen urheiluseura, Koskenpojat (1929). Taustalla vaikuttivat osin työväenliikkeen suuntaristiriidat ja TUL:n sisäinen hajaannus mutta myös näkömä siitä, ettei Jyryllä tulisi viranomaistoimien takia olemaan toimintamahdollisuuksia. Työväenliikkeellä oli paikkakunnalla myös musiikkitoimintaa. Vuonna 1907 perustettu ammattiosaston soittokunta jatkoi 1920-luvun alusta toimintaansa työväenyhdistyksen soittokuntana.⁸⁸ Lisäksi Jyryn alaisuudessa toimi tanssiorkesteri Jazz.⁸⁹

Työväenliikkeen ulkopuolisia yhdistyksiä 1900-luvun alun Valkeakoskella olivat muun muassa rukoushuoneyhdistys, raittiusseura Pyrkivä sekä vain muutaman vuoden toiminnassa ollut Marttayhdistys. Nuorisoseura ei saanut kannatusta tehdasyhdyskunnassa vaan vaikutti

83 Vuorinen 1972, 396.

84 Koivisto 1928, ”Alkulause”.

85 Kalemaa 1984, 25.

86 Kivelä 1988, 28–33.

87 Eduskunta vahvisti syksyllä 1930 ns. kommunistilait, joilla rajoitettiin kansalaisten paino-, yhdistymis- ja kokoontumisvapautta. Kommunistilait olivat samanaikaisesti sekä lapuanliikkeen painostuksen tulos että yritys saada epävakaa yhteiskunnallinen tilanne hallintaan poikkeuslailla. Kostiainen 2011, 131.

88 Virjula 1982, 22 ja 28.

89 Ks. Jyryn johtokunnan kokous 14.8.1928.

ainoastaan Valkeakosken emäpitäjässä Sääksmäellä.⁹⁰ 1900-luvun alkuvuosina työväenliike oli tehdasyhdyskunnassa keskeinen yhteisöllisen vapaa-ajantoiminnan organisoija, ja sen ulkopuolinen yhdistystoiminta oli vielä varsin vähäistä.

Tehdasyhtiön suhtautuminen työväestön omaan järjestäytymiseen asetti ehtoja myös vapaa-ajanvietolle. Alkuaikoina työväenliikkeen aktiviteetit otettiin vastaan myönteisesti, ja muun muassa tehtaan seurahuonetta annettiin työväenyhdistyksen hui- ja kokouskäyttöön. Työväenyhdistyksen irtauduttua wrightiläisyydestä suhteet tehtaan johon muuttuivat. Eräänlaisena käännekohtana voidaan pitää vuoden 1907 lakkoa, jossa yhdyskunnan sosiaalinen järjestys asetettiin avoimesti kyseenalaiseksi.⁹¹ Lakko kiristi tehtaan ja työväestön välejä, eikä tehtaan seurahuonetta annettu sen jälkeen enää työväenyhdistyksen käyttöön.⁹² Kansalaissota merkitsi harrastuspiirienkin osalta lopullista jakoa. Sodan jälkeen urheiluseura Jyry profiloitui yksinomaan työväen urheiluseuraksi ja liittyi vasta perustettuun Työväen Urheiluliittoon. Porvarillisten piirien urheilutoiminta kanavoitui vuonna 1918 perustetun suojeluskunnan kautta ja painottui sotilasurheiluun.⁹³ Työväen harrastustoiminta keskittyi työväentalolle ja porvarillinen vapaa-ajanvieto tehdasyhtiön hallinnoimalle seurahuoneelle.

Täydelliseen konfliktiasetelmaan ajaututtiin 1930-luvulla, kun tehdasyhtiö ulotti otteensa uusille yhteisöelämän alueille perustamalla omia vapaa-ajanyhdistyksiään vastaavien työväentalolla toimineiden rinnalle. Vuonna 1931 käynnistettiin tehdaspalokunnan yhteydessä A.B. Walkiakosken Palokunnan Näyttämökerho (käytettiin nimeä Tehdaspalokunnan Näyttämö), josta tuli paikkakunnan toinen teatteri.⁹⁴ Myös TUL:n Koskenpojat sai kilpailijan, kun tehdasyhtiön tuella perustettiin Suomen Voimistelu- ja Urheiluliittoon, SVUL:ään, kuulunut Valkeakosken Haka vuonna 1932. Sama rinnakkaiselo oli soitokuntien osalta syntynyt jo vuonna 1908, kun Paperi-, Puumassa- ja

90 Vuorinen 1972, 276 sekä 301.

91 Ks. Koivuniemi 2000, 181.

92 Kalemaa 1984, 22.

93 Kivelä 1991, 64.

94 Kalemaa 1984, 71.

Hakan jalkapallojoukkue tehtaan kentällä 1930-luvulla.

Koskenpoikien painijat työväentalolla 1930-luvulla.

*Intohimot jalavien varjossa
Tehdaspalokunnan näyt-
tämöllä 1937.*

*Prinsessa Zou Zou Työ-
väen Näyttämöllä 1938.*

Celluloosatyöntekijäin ammattiosaston torviseitsikko erkani omaksi orkesterikseen Tehtaan soittokunnasta. Vuonna 1931 kilpailuasetelma voimistui edelleen, kun vasta perustettu A.B. Walkiakosken Palokunnan Soittokunta (”Tehtaspalokunnan soittokunta”) ryhtyi kilpailemaan soittajista ja yleisöstä työväenyhdistyksen soittokunnan kanssa.⁹⁵

Paikallishistoriateosten perusteella on pääteltävissä, että työläisten vapaa-ajanvietolla oli Suomen tehdasyhdyskunnissa kauttaaltaan varsin samankaltaiset rakenteet. Seuratoiminta oli Valkeakosken lisäksi jakaantunut kahteen leiriin muun muassa Karkkilassa, Kuusankoskella, Varkaudessa ja Voikkaalla.⁹⁶ Toisaalta merkille pantavaa on, että esimerkiksi Ruotsissa urheiluliike ei missään vaiheessa kanavoitunut toisistaan erillisiin työläisurheilun ja porvarillisen urheilun katto-organisaatioihin eikä kulttuurikentällä syntynyt Suomen kaltaista kaksiteatterijärjestelmää. Ruotsissa tuotantoyhtiöiden ja työväenliikkeen suhde muodostui vähemmän jännitteiseksi kuin Suomessa, ja esimerkiksi Nybyssä tehdasyhtiö tarjosi kepin sijasta enemmän porkkanoita (tehtaalaisille tarjottuja ”hyvinvointipalveluita”). Ruotsalainen tehdasyhdyskunta oli eräänlainen varhainen sosiaalivaltio pienoiskoossa, mikä pehmensi omistavan ja omistamattoman väestönosan välistä vastakkainasettelua.⁹⁷

Vapaa-ajanyhdistysten jäsenmäärät

Työväen vapaa-ajanyhdistykset eivät koskettaneet koko yhdyskunnan väestöä, vaan ulkopuolelle jäivät tehdasyhtiön organisoima ja tukema vapaa-ajantoiminta. Haastattelujen sekä säilyneiden jäsentietojen perusteella voidaan hahmottaa järjestöjen keskinäisiä suhteita ja muodostaa kokonaiskuva yhdyskunnan vapaa-ajantoiminnan kentästä. Päällekkäisten jäsenistöjensä vuoksi työväentalolla ja seurahuoneella toimineet yhdistykset järjestyivät ryppäiksi ilmentäen jakoa toisistaan erillisiin vapaa-ajanvieton piireihin. Kahtia jakautuneen toimintaken-

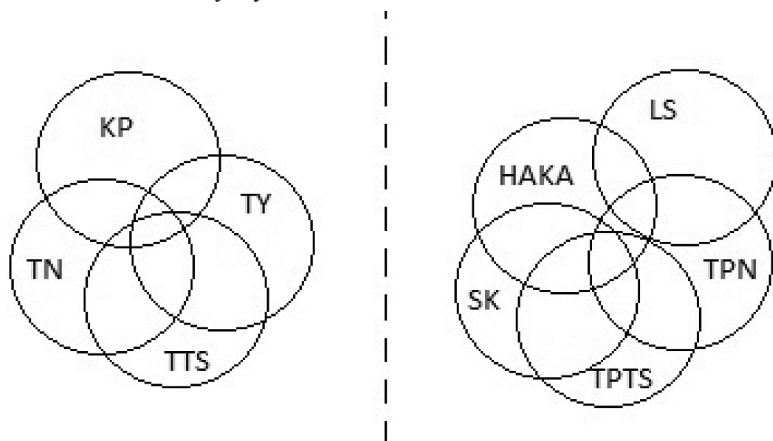
95 Ks. Virjula 1982, 22 ja 43.

96 Aalto–Rentola 1992, Talvi 1979, Soikkanen 1963, Immonen 1996, 223.

97 Ks. Ericsson 1997.

tän toisen puolen muodostivat työväen vapaa-ajanyhdistykset, kuten Työväen Näyttämö, urheiluseurat Jyry ja Koskenpojat sekä Työväen Torvisoittokunta. Vastapuolen muodostivat tehtaan rahallisesti tai ideologisesti tukemat yhdistykset, kuten urheiluseura Haka, Tehdaspalokunnan Näyttämö, Tehdaspalokunnan Torvisoittokunta ja maanpuolustusyhdistykset (suojeluskunta ja Lotta Svärd -paikallisosasto).

Kaavio 1. *Hahmotelma keskeisimpien vapaa-ajanyhdistysten suhteista Valkeakosken tehdasyhdistyksessä 1930-luvulla.*

Lyhenteet: KP = urheiluseura Koskenpojat, TN = Työväen Näyttämö, TTS = Työväenyhdistyksen Torvisoittokunta, TY = Työväenyhdistys, HAKA = urheiluseura Haka, SK = Valkeakosken suojeluskunta, LS = Lotta Svärd -yhdistyksen Valkeakosken osasto, TPN = Tehdaspalokunnan Näyttämö, TPTS = Tehdaspalokunnan Torvisoittokunta

Kaavion katkoviiva merkitsi paitsi ideologista rajalinjaa myös sosiaalista ja kulttuurista vedenjakajaa: tehtaanjohto, virkailijat ja kauppalan sivistyneistö osallistuivat yksinomaan seurahuoneella kokoontuvien yhdistysten toimintaan. Työväentalolla heitä ei 1920- ja 1930-luvuilla muistitiedon mukaan juurikaan nähty.⁹⁸ Vuonna 1932 perustetun Ha-

98 Siivola 1975, 202.

kan johtohenkilöt olivat lähes pelkästään yhtiön toimihenkilöitä.⁹⁹ Vedenjakajan ylittäviä rakenteita oli vähän. Sellaisina voidaan kuitenkin pitää muun muassa elokuvissa käyntiä ja jossain määrin tanssi-iltamia, joiden yleisöistä osa vieraili sekä työväentalon että seurahuoneen puolella.¹⁰⁰ Lisäksi on viitteitä, että tehtaan organisoimaan puulaakiurheiluun osallistui myös työväenseuran urheilijoita, sillä Koskenpoikien johtokunta oli vuonna 1932 heinäkuun kokouksessaan päättänyt tiedustella omalta TUL:n piiriltään, oliko osanotto urheiluliiton sääntöjen mukaista.¹⁰¹

Harrastuspiirien jakaantuminen oli jo kansalaissodan aikaista perua, mutta kilpailuasetelma vahvistui tehtaan omien vapaa-ajanyhdistysten perustamisen jälkeen. Martti Siisiäisen mukaan 1920- ja 1930-luvun repressiivinen jakso merkitsi poliittisen ”leiriasetelman” kehittymistä. Käsitteen kehittelijöiden Alexander Negtin ja Oskar Klugen mukaan ”leiriasetelma” on kaksijakoinen, vastakkainasetteluun perustuva järjestelmä, jossa luokkavastustajat ja näiden edustuksen järjestelmät ovat keskittyneet omiin leireihinsä. Yhteiskuntaelämän eri osa-alueilla kehittyneet intressiorganisaatiot ryhmittyvät saman jakajan mukaisesti.¹⁰² Näin katsottuna vapaa-aikakin heijasteli kansalaisyhteiskunnan yleistä jakautumista.

Tehdas-yhtiön 1930-luvun alussa perustamat yhdistykset keräsivät vuosikymmenen aikana muutaman sata asianharrastajaa (esimerkiksi Hakan jäsenmäärä oli 260 henkilöä vuonna 1936) sekä vakiinnuttivat itselleen yleisökunnan. Osa tästä harrastajajoukosta tuli työväenseurojen tai kokonaan työväestön ulkopuolelta, osa siirtyjinä työväenseurojen jäsenkunnasta. Koska paikallisten urheiluseurojen jäsenkortistot ovat puutteellisesti säilyneet, varmoja lukuja siirryjistä ei voida esittää. Sen sijaan voidaan tarkastella yhdistysten jäsenmäärien muutoksia ja tehdä

99 Nordberg 1980, 396.

100 Seurahuone jäi 1920-luvun lopussa ainoaksi elokuvien esittämisen paikaksi, kun elokuvatoiminta työväentalolla lopetettiin tulipalovaaran vuoksi. Ks. Vuorinen 1995, 321–322. Esim. haastateltu N14(b) kertoo käyneensä tanssimassa sekä työväentalolla että seurahuoneella. Ks. N14(b), haastatellut Leena Enbom 29.9.2007.

101 Valkeakosken v- ja u-seura Koskenpoikien johtokunnan kokous 18.7.1932.

102 Siisiäinen 1990, 214–215.

sitä kautta päätelmiä voimasuhteiden kehityksestä yhdyskunnan sisällä. Yhtäaikainen jäsenyys kahdella puolella oli sekä aikakauden normien vastaista että muodollisesti kiellettyä. Sosiaalinen paine rajoitti ”liian” läheistä kanssakäymistä kilpailevan seuran tai näyttämön väen kanssa, ja pienessä yhdyskunnassa toisten tekemiset tiedettiin tarkkaan. Lisäksi urheiluseurojen kattojärjestöiltä tulleet säännöt kielsivät hyväksymästä seuraan jäseneksi toisen liiton urheilijoita.¹⁰³

Tehdasyhdyskunnassa vallinneista poliittisista voimasuhteista antavat viitteitä muun muassa Valkeakosken suojeluskunnan sekä Valkeakosken työväenyhdistyksen jäsenkehitykset. Työväenyhdistyksen ja suojeluskunnan jäsenmäärien kehitys kertoo epäsuorasti myös näyttämö- ja urheilutoiminnan suosiosta. Kun urheilu ja näyttämöharrastus alkoivat saada jalansijaa työväen vapaa-ajankulttuurissa, ne kytkeytyivät muuhun työväenliikkeeseen paikallisten työväenyhdistysten alaosastoiksi perustettujen urheilu- ja näytelmäseurojen kautta. Tällainen organisaatio oli suomalainen erityispiirre. Seppo Hentilän mukaan missään muualla työläisurheilu ei muodostunut yhtä kiinteäksi osaksi järjestäytyntä työväenliikettä kuin Suomessa.¹⁰⁴ Vuoteen 1924 asti urheiluseura Jyryn jäsenkehitys olikin suoraan sidoksissa työväenyhdistyksen jäsenmääriin, sillä se toimi työväenyhdistyksen alaosastona.¹⁰⁵ Myös myöhemmin 1920-luvulla sidos oli löyhästi olemassa, sillä johtokunnan kokouksissa oli noussut esille vaatimuksia urheiluseuran jäsenten kuulumisesta johonkin työväenjärjestöön, kuten työväenyhdis-

103 Vrt. esim. Jyryn johtokunnan kokous 11.3.1925: ”Vilho Poikolaisen tapaus”. Poikolainen päätettiin erottaa seurasta porvarien liittoon kuulumisen takia. Asia lähettiin tiedoksi TUL:oon.

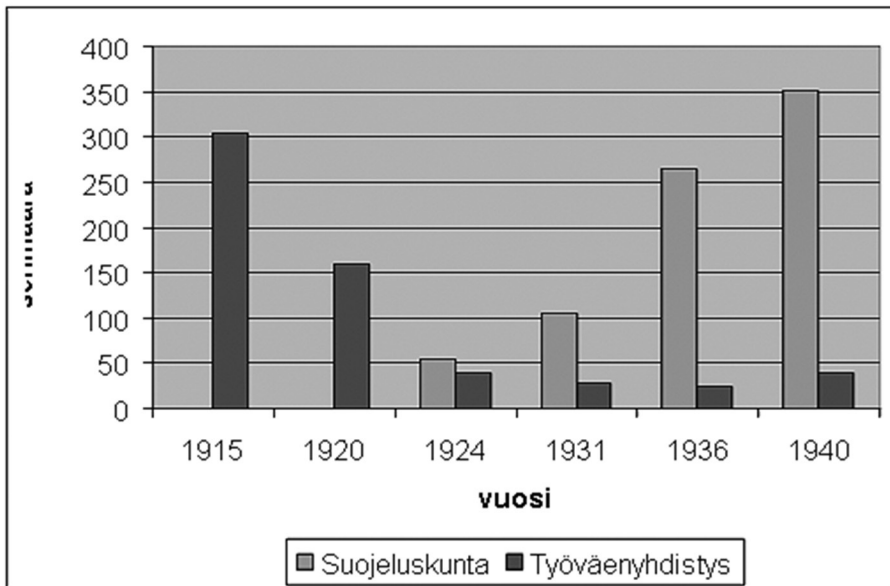
104 Hentilä 1982, 51.

105 Ks. Kivelä 1991, 62 ja 92. Jyry rekisteröitiin virallisesti itsenäiseksi yhdistykseksi vasta 1929, mutta käytännössä työväenyhdistyksestä erkaantuminen tapahtui jo vuonna 1923. Tuolloin liitolta tilattiin seuralle mallisäännöt, ja pöytäkirjoissa seuran nimenä aletaan käyttää Valkeakosken voimistelu- ja urheiluseura Jyryä ”työväenyhdistyksen urheiluseuran” sijaan. Myös seuran kirjanpito ja muu hallinto tapahtui työväenyhdistyksestä erillään jo vuosia ennen virallista rekisteröitymistä.

tykseen tai ammattiosastoon.¹⁰⁶ Valkeakosken Jyryssä tätä päätöstä ei kuitenkaan käytännössä erityisen tarkasti valvottu.

Vastaavalla tavalla tehdasyhtiön perustaman urheiluseura Hakan jäsenkehitys myötäilee paikallisen suojeluskunnan jäsenkehitystä. Vaikka Haka ei ollut muodollisesti sidoksissa suojeluskuntaan, oli yhdistysten jäsenistöissä paljon samoja henkilöitä. 1920-luvun ajalta suojeluskunnan jäsenmäärä kertoo jo sinällään porvarillisten urheiluharrastajien lukumääristä, sillä ennen Hakan perustamista paikkakunnan porvarillinen urheilu oli lähes yksinomaan suojeluskuntaurheilua.

Kaavio 2. Valkeakosken suojeluskunnan ja työväenyhdistyksen jäsenmäärien kehitys vuosina 1915–1940. (Huom. Suojeluskunta perustettiin paikkakunnalle vuonna 1918.)

Lähde: Vuorinen–Vuorinen 1996, 209 ja Raiskio 2003, 141.

106 Ks. esim. Jyryn johtokunnan kokous 23.1.1929: ”Keskusteltiin ja päätettiin, että jokaisen jäsenen täytyy kuulua työväenjärjestöön.”

Oheinen kaavio osoittaa laskevan trendin työväenyhdistyksen jäsenmäärissä. Vuoden 1915 ja 1920 välinen ero selittyy pitkälti kansalaisso-
dassa kaatuneiden jäsenten suurella määrällä. 1920-luvun alussa jatkuva
jyrkkä väheneminen johtunee osittain näyttämön ja urheiluseura Jyryn
erkaantumisesta omiksi itsenäisiksi yhdistyksikseen (Työväen Näyttä-
mö vuonna 1922, Jyry vuonna 1923). Tämä on mahdollisesti laskenut
työväenyhdistyksen jäsenmääriä jonkin verran, sillä pelkästään näyttä-
möllä tai urheiluseurassa toimineilta ei ole enää vaadittu automaatti-
sesti myös työväenyhdistyksen jäsenyyttä. Paikallisen työväenliikkeen
suosion ”romahdus” ei siis ole niin selkeä kuin mitä työväenyhdistyk-
sen jäsenkehitys antaisi olettaa. Kyse on enemmänkin organisaatiotek-
nisestä muutoksesta, sillä jäsenkehitys muissa työväen yhdistyksissä
(muun muassa urheiluseurassa) saattoi kulkea päinvastaiseen suuntaan.
Alaosastoiksi perustetut urheilu- ja näytelmäseurat alkoivat erkaantua
itsenäisiksi yhdistyksiksi muuallakin Suomessa, pääosin tosin vasta
1930-luvulla. Vuoden 1935 jälkeen ei uusia työväenyhdistysten alaisia
seuroja enää juurikaan perustettu.¹⁰⁷ Nämä järjestörakenteessa tapahtu-
neet muutokset ilmentävät työväenkulttuurin sisäistä eriytymistä.

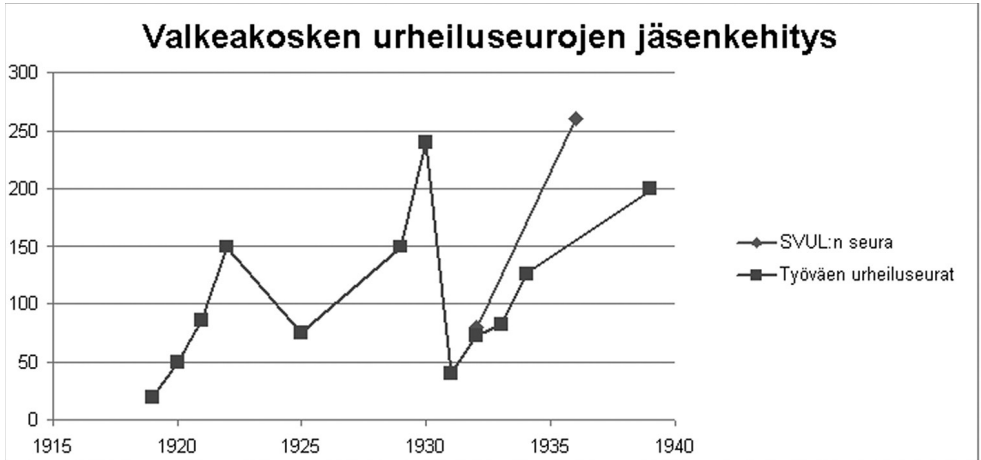
Edeltävässä taulukossa esillä oleva suojeluskunnan jäsenmäärien no-
pea moninkertaistuminen antaa viitteitä koko porvarillisen yhdistys-
toiminnan kasvusta paikkakunnalla. Jäsenmäärät kasvavat samassa lin-
jassa tehtaan suojeluskunnalle myöntämien avustussummien kanssa.¹⁰⁸
Jäsenkehitystä selittäviä tekijöitä on pohdittu tarkemmin seuraavassa
luvussa.

Kahden leirin vastakkainasettelu näkyi erityisen selvästi urheilussa.
Jäsenistöstä kilpailivat TUL:n urheiluseurat Jyry (1905–1930) ja Kos-
kenpojat (1929–) sekä SVUL:n seura Haka (1932–). SVUL:n seuran
jäsenmäärät osoittavat 1930-luvulla samansuuntaista kasvua kuin edel-
lä tarkasteltu suojeluskunnan jäsenkehitys.

107 Hentilä 1982, 450.

108 Ks. Raiskio 2003, liite 8.

Kaavio 3. Valkeakosken urheiluseurojen jäsenkehitys 1920- ja 1930-luvuilla. Vertailtavana SVUL:n urheiluseura (Haka) ja työväen urheiluseurat (Jyry ja Koskenpojat, jäsenmäärät yhteenlaskettuna)

Lähde: Jyryn 25-vuotishistoriikki (Hannula ja Rantanen 1930) sekä Koskenpoikien toimintakertomukset 1929–1939. Hakan tiedot ks. Pura 2002.

Kahden leirin vastakkainasettelu näkyi erityisen selvästi urheilussa. Jäsenistöstä kilpailivat TUL:n urheiluseurat Jyry (1905–1930) ja Koskenpojat (1929–) sekä SVUL:n seura Haka (1932–). SVUL:n seuran jäsenmäärät osoittavat 1930-luvulla samansuuntaista kasvua kuin edellä tarkasteltu suojeluskunnan jäsenkehitys.

Jos Jyryn ja Koskenpoikien jäsenmääriä tarkastellaan työläisurheilun yhtenäisenä jatkumona, havaitaan 1930-luvun alun roima pudotus ja sen jälkeen koko vuosikymmenen jatkunut tasainen nousu.¹⁰⁹ Kommunilakien nojalla lakkautettu Jyry oli viimeisenä toimintavuote-

¹⁰⁹ Koskenpoikien tarkasteleminen suoranaista Jyryn jatkajana on kyseenalaista, sillä Koskenpoikien perustaminen sai alkunsa Jyryn sisäisen opposition projektina. Uuden seuran perustajajäsenet olivat paikkakunnan sosiaalidemokraatteja,

naan (1930) noin 200 jäsenen seura. Koskenpojissa oli tuolloin alle 50 jäsentä, joten työläisurheilun kokonaisjäsenmäärien pudotus oli Jyryn lakkauttamisen jälkeen huomattava. Koskenpoikien jäsenmäärä kohosi 1930-luvun kuluessa vastaamaan Jyryn viimeisen toimintavuoden jäsenmäärää. Suurin osa Jyryn entisistä jäsenistä siirtyi vähitellen Koskenpoikiin, joten uusi seura oli jäsenistöltään pitkälti vanhan kaltainen. Vuonna 1932 perustettu Haka puolestaan yli kolminkertaisti jäsenistönsä neljässä vuodessa, mikä merkitsi SVUL:oon kuuluvien urheilijoiden määrän nopeaa kasvua paikkakunnalla.

Myös valtakunnallisesti tarkasteltuna työläisurheilun suosio aaltoili 1920-luvun lopun huippuvuosista 1930-luvun alun notkahdukseen ja jälleen vuosikymmenen puolivälistä alkavaan tasaiseen mutta maltilliseen nousuun. Seppo Hentilä on dokumentoinut koko liiton (TUL) jäsenmäärän käyneen alimmillaan vuonna 1930 (30 257 jäsentä). Selvään nousuun jäsenkehitys kääntyi vuonna 1934 (35 678 jäsentä), vaikka vuoden 1928 tasosta jäätiinkin tuolloin vielä noin 3 000 jäsenellä¹¹⁰.

Niin ikään näyttämöiden henkilökunnissa tapahtui 1930-luvun aikana siirtymisiä Työväen Näyttämöltä Tehdaspalokunnan näyttämölle. Tarkkoja määrällisiä muutoksia on vaikea dokumentoida, sillä näyttämöiden jäsenkirjanpitoa ei ole säilynyt. Lisäksi yleisöjen virroista kahden kilpailevan näyttämön välillä on mahdoton päästä jälkikäteen tarkkaan selvyyteen. Muistitiedossa on sen sijaan tullut esille useampi ”puolenvaihto”. Työväen Näyttämöltä siirtyi kilpailevan laitoksen riveihin muun muassa johtajapariskunta sekä muutama keskeinen roolinäyttelijä Tehdaspalokunnan Näyttämön perustamisen yhteydessä vuonna 1931.¹¹¹ Yksi heistä oli tämän aineiston haastateltava M93, joka palasi kuitenkin toisen maailmansodan jälkeen takaisin Työväen Näyttämön aktiiviksi.

kun taas Jyryn johto oli vasemmistoradikaalien käsissä. 1930-luvun loppuun mennessä lähes kaikki entiset jyryläiset olivat kuitenkin siirtyneet Koskenpoikiin.

110 Hentilä 1982, 329.

111 Esim. Siivola 1975, 224 sekä kertomus ”Se on nyt työväentalon näyttämön loppu” kokoelmasta *Näyttämöllä ja vähän näyttämön sivussakin sattunutta*, koonnut M21, 2001.

Mikä selittää paikallista jäsenkehitystä?

Edellä tarkastellut luvut osoittavat työväen vapaa-ajanyhdistysten jäsenmäärien käyneen aallonpohjassa 1930-luvun alussa ja lähteneen vuosikymmenen puolivälin paikkeilla taas nousuun. Jäsenmäärien laskuun vaikuttivat sekä toiminnasta vetäytymiset että siirtymiset työväenseuroista tehdasyhtiön hallinnoimiin tai ylläpitämiin seuroihin.

Paikallisesti ensisijaisena vaikuttimena voidaan pitää tehtaan harjoittamaa henkilöstöpolitiikkaa. Työläisurheilijoihin kohdistunut painostus oli yleistä läpi maan. TUL:n kokoaman tilaston mukaan noin kahtatuhatta työläisurheilijaa oli estetty osallistumasta vuoden 1934 liittouhlaan työpaikan menetyksen uhalla.¹¹² Kirjallisia todistuskappaleita työnantajan harjoittamasta painostuksesta tai uhkailusta on jäänyt jäljelle kuitenkin vähän. Vain harvoja työläisten poliittisista mielipiteistä ja toiminnasta koottuja ”mustia listoja” on säilynyt, vaikka niitä teollisuuslaitoksissa yleisesti 1930-luvulla käytettiin.¹¹³ Suomen työnantajien keskusliitto (STK) alkoi organisoida 1920-luvun lopulla niin sanottua keskuskortistohanketta, johon työnantajaliittojen asiamiehet kehottivat jäsenyrityksiään osallistumaan. STK:n mustat listat perustuivat tehtaiden henkilöstöosastojen suorittamaan kortistointitoimintaan. Kortteihin kirjattiin tiedot työtehtävistä, palkoista, työsuhteen kestosta sekä työnantajan arvio käyttäytymisestä, poliittisesta kannasta ja ammattitaidosta. Työnantajat pyrkivät näin keskitetysti varmistamaan mahdollisuutensa työntekijöidensä valikoimiseen. Jarmo Peltolan mukaan innostuneimpia luetteloiden kerääjiä näyttävät olleen pienten teollisuuspaikkakuntien puu- ja paperiteollisuuspatruunat.¹¹⁴ Myös Valkeakosken tehdasyhtiön arkistosta löytyy dokumentti, joka viittaa päätökseen kyseisen valvontakortiston perustamisesta:

Sen johdosta, että Työnantajain Keskusliiton taholta oli huomautettu siitä, etteivät työnantajat säännöllisesti lähetä tietoja työläistensä eroamisesta, huomauttavat läsnä olevat isännöitsijät kaikkien neljän tehtaan

112 Hentilä 1982, 321.

113 Ks. Ahvenisto 2008, 355; Koivuniemi 2000, 221; Immonen 1996, 215; Väättäinen 1978, 44 ja 61.

114 Peltola 2008, 65–67.

säännöllisesti lähettäneen kyseessä olevat tiedot. Avoimeksi jäi kysymys, mitenkä korttijärjestelmä olisi järjestettävä, jotta jokaisella tehtaalla saatisiin aikaan täydellinen valvontamahdollisuus. Erikoisesti katsottiin sellaista järjestelyä tärkeänä, ettei joltakin tehtaan osastolta erotettu työläinen voisi päästä takaisin saman tehtaan jollekin toiselle osastolle.¹¹⁵

Varsinainen korttisto ei kuitenkaan ole tänä päivänä löydettävissä. Oletettujen mustien listojen lisäksi on olemassa muitakin osoituksia työväenjärjestöaktiiveihin, muun muassa urheilijoihin ja näyttelijöihin, kohdistuneesta mielipidepainostuksesta. *Valkeakosken historia II*:ssa on dokumentoitu eräitä huomiota herättäneitä erottamistapauksia, joista osa päättyi eduskunnan välikysymykeskusteluun sosialidemokraattien aloitteesta vuonna 1936.¹¹⁶ Kyseiset tapaukset olivat tulleet myös kenraali Waldenin tietoon, sillä hän oli pyytänyt erottamisista selvitystä Valkeakosken tehtaidensa isännöitsijältä. Tästä kirjeenvaihdosta on säilynyt kopio tehdasyhtiön arkistossa. Selvityksessä käsitellään yhtätoista erottamistapausta, jotka koskivat kaikki TUL:n urheiluseurassa toimineita tehtaan työläisiä. Yksi listalla mainituista nimistä on tämän tutkimuksen haastateltava M11(a), jonka kertomus irtisanotuksi tulemisesta on liitteenä (ks. liite 1).

Vaikka edellä mainitussa selonteossa isännöitsijän näkökulma tapahtumiin oli se, ettei työväen järjestötoimintaan osallistumisella ollut tekemistä erottamisten kanssa, on selvää, että järjestöaktiivisuudella oli yhteys työnsaantimahdollisuuksiin. Tähän viittaavat niin haastateltujen muistelemat irtisanomistapaukset (tarkasteltu lähemmin luvussa *Irtisanomiskertomuksia*) kuin paikallisen työväenyhdistyksen jäsenten raportti sosialidemokraattien eduskuntaryhmälle vuonna 1935. Raportissa kuvataan paikkakunnan työväestön asemaa seuraavasti:

Tätä työläisten hädänalaista asemaa hyväkseen käyttäen lupailtiin, että jos liityt meidän (työnantajan) näyttämön näyttelijäksi, taikka jos liityt meidän soittokuntaamme soittajaksi, järjestämme kyllä työmaan.

[...]

115 Rudolf Waldenin kirje isännöitsijä K. E. Ekholmille 12.1.1929, liite ”Kokouksessa 4.1.1929 käsitellyt sosiaaliset kysymykset”, Sosiaaliasiat, kirjeenvaihtoa.

116 Ks. Vuorinen 1995, 46–47.

Edelleen työnantaja antoi työssä olevalle, työväen voimisteluseuraan kuululle työläiselle selvän kehotuksen liittyä porvarilliseen urheiluseuraan jos tahtoo pitää työmaansa. Työväen urheiluseuran palloilijoita on työmaan menettämisen peloituksella viety porvarilliseen urheiluseuraan.

[...]

Nykyisin tehtaan vakinaisiin töihin otetaan vain suojeluskuntaan tai porvarilliseen urheiluseuraan kuuluvia.¹¹⁷

Valikoivasta henkilöstöpolitiikasta kielivät myös Valkeakosken kauppalan keräämät työttömien listat vuosilta 1933 ja 1934. Olli Vuorisen mukaan näillä listoilla olleet henkilöt olivat pitkälti samoja kuin vuosien 1927 ja 1929 vaalien työväen ja pienviljelijäin vaalijärjestön valitsijayhdistyksen allekirjoittajat.¹¹⁸ Työväenjärjestöjen aktiivien valikoitumisessa irtisanotuiksi ei siten voinut olla kyse pelkästä sattumasta.

Tehdasyrityksen harjoittaman henkilöstöpolitiikan lisäksi työväen vapaa-ajanjärjestöjen jäsenmääriin Valkeakoskella vaikuttivat lainsäädännölliset toimenpiteet sekä muu yleinen yhteiskunnallinen kehitys. Kommunistilakien voimaantulolla oli suora vaikutus työläisurheiluun, sillä Valkeakosken Jyryn lakkauttaminen vuonna 1930 merkitsi selvää pudotusta harrastajien määrissä. Näyttämöön kommunistilait eivät yhtä suorasti vaikuttaneet, mutta ne ajoivat näyttämötoiminnan vakaviin taloudellisiin vaikeuksiin, sillä lakkautetuiksi tulleet ammattiosastot olivat muodostaneet Työväen Näyttämön kannatusyhdistyksen enemmistön.¹¹⁹ Näyttämötoiminnan jatkuvuutta uhanneet rahoitusongelmat johtuivat myös kauppalan maksamien avustussummien pienenemisestä 1920-luvun lopulta lähtien.¹²⁰ Tähän vaikutti puolestaan osaltaan vasemmistovaltuutettujen määrän väheneminen sekä vuonna 1930 tapahtunut vasemmistoradikaalien valtuutettujen ja luottamusmiesten karkottaminen kauppalan päättävistä elimistä.¹²¹ Kaiken kaikkiaan pula-aika ja poliittisen oikeiston vahva asema loivat olosuhteet,

117 Valkeakosken työväenyhdistyksen johtokunnan laatima kirje vuodelta 1935 teoksessa Vuorinen–Vuorinen 1996, 107–108.

118 Ks. Vuorinen 1995, 48.

119 Ks. Kalemaa 1984, 71.

120 Ks. Kalemaa 1984, 63–64.

121 Ks. Vuorinen 1995, 258–260.

joissa tehdasyhtiön määräysvalta paikkakunnalla korostui. Yhdyskunnan väestön pääasiallisena työllistäjänä se saattoi asettaa ehtoja myös työläisten vapaa-ajanvietolle.

Muistitiedossa ja historiikeissa esiin tulleissa seuran- tai näyttämönvaihdossa oli kyse henkilöistä, joilla oli työsuhde tehdasyhtiöön. Paine työnantajan seuroihin liittymisestä korostui niiden kohdalla, joilla ei ollut mahdollisuutta hankkia muuta toimeentuloa tai jotka olivat työnantajan myöntämien etuuskien kautta sidottuja yhtiöön. Muun muassa Kotkan Tiutisissa tehtaan asunnoissa asuvat työläiset joutuivat liittymään työnantajan perustamaan porvarilliseen urheiluseuraan.¹²² Valkeakoskella tehtaan ylläpitämänä Lotilan oppilaskouluun hyväksytyt velvoitettiin liittymään suojeluskunnan poikaosastoon. Samalla moni liittyi myös tehtaan tukemaan SVUL:n urheiluseuraan.¹²³

Elinkeinorakenteen yksipuolisuuden takia työllistyminen tehdasyhtiön ulkopuolelle oli 1930-luvulla erityisen vaikeata. Kauppalan työllistämistoimet eivät juuri pystyneet helpottamaan vaikeimpien lamavuosien työllisyystilannetta. Hätäaputoita järjestettiin, mutta niistä saatu palkka ei pääsääntöisesti riittänyt perheen elättämiseen, ja hätäaputoihin osallistuneiden perheistä tuli näin ollen köyhäinhuollon asiakkaita.¹²⁴ Työpaikkaan liittyvät seuranvaihdot koskivat Valkeakoskella erityisesti urheiluseuran väkeä. Näyttämön aktiiveihin yhtiöllä oli vähemmän vaikutusvaltaa, sillä suuri osa henkilökunnasta oli joko pienyrittäjiä tai osuusliike Koiton tai kauppalan työllistämiä.¹²⁵

Valtakunnallisesti urheilussa puhuttivat myös tapaukset, joissa TUL:n seuroissa kasvaneet urheiluhuiput ”ostettiin” SVUL:n riveihin edustusurheilijoiksi. TUL:n asemaa heikensi se, että edustus oikeus kansainvälisissä arvokilpailuissa oli ainoastaan SVUL:n urheilijoilla.¹²⁶

122 Väättäinen 1979, 46.

123 Ks. Nordberg 1980, 385.

124 Ks. Vuorinen 1995, 237.

125 Kalemaa 1984, 74.

126 1920-luvulla ja 1930-luvun alussa loikkasi SVUL:ään yli 70 entistä TUL:n urheilijaa, jotka myöhemmin kuuluivat olympia- ja maajoukkueisiin. Ks. Hentilä 1982, 276. Samaan aikaan TUL liittona suhtautui kielteisesti kilpaurheiluun ja korosti aitoa amatöörihenkeä toimintansa ohjenuorana, ks. Hentilä 1982, 159–162 sekä 277.

Kun alettiin lähestyä piirin ja koko maankin huippua, houkuttelu voimistui. Myös Koskenpoikien painijoiden menestys aiheutti sen, että osaa heistä houkuteltiin vaihtamaan liittoa ja siirtymään Hakan riveihin.¹²⁷ Valkeakosken työväenseurojen urheilijoista suurin osa kilpaili lähinnä omalla paikkakunnalla tai piiritasolla, joten edustuskysymys ei heitä itseään suoranaisesti koskettanut.¹²⁸ Tavallisen amatööriurheilijan kannalta merkittävämpää olikin paikallisen työnantajan periaatteellinen suhtautuminen työväen urheiluseuratoimintaan.

Ammattilaisuuteen liittyvät puolenvaihdot koskivat Valkeakoskella etupäässä näyttämönjohtajia.¹²⁹ Vasta perustetun Tehdaspalokunnan Näyttämön johtoon palkattu näyttelijäpariskunta siirtyi uuteen työpaikkaansa Työväen Näyttämöltä. Vilho Siivolan mukaan uuden työnantajan palveluksessa heidän palkkansa ja etunsa nousivat ”aivan toiselle tasolle”.¹³⁰ Tehdaspalokunnan Näyttämön palveluksessa oli myöhemmin myös muita aiemmin Työväen Näyttämöllä toimineita johtajia. Kuvaavaa on, että Valkeakosken Tehdaspalokunnan Näyttämöä koko sen olemassaolon (1930–1945) aikana palvelleista kahdeksasta näyttämönjohtajasta neljä oli toiminut aiemmin Valkeakosken Työväen Näyttämön johdossa (Kalle Salo, Väinö Lehmus, Hildur Lehmus ja Armas Hattara)¹³¹.

On mahdotonta esittää tarkkoja lukumääriä siitä, kuinka moni Valkeakoskella siirtyi työväen urheiluseurasta, soittokunnasta tai näyttämöltä tehtaan vastaaviin yhdistyksiin ja kerhoihin. Yksiselitteisiä tietoja ole myöskään säilynyt siitä, missä määrin Yhtyneiden tehtailta erotettiin sopimattomiksi katsottuja työntekijöitä.¹³² Tarkastelussa liikutaankin näiltä osin harmaalla alueella. Muistitiedossa tehtaan harjoittaman mielipidepainostuksen merkitys korostuu, ja myös historiikeissa erotta-

127 Kivelä 1988, 148.

128 Esim. Koskenpoikien johtokunnan kokousten pöytäkirjat 1929–1939.

129 Molemmat paikkakunnan näyttämöt olivat ns. sekateattereita. Niiden johdossa toimi ohjaustyöstä vastannut palkattu ammattinäyttelijä. Muu henkilökunta toimi teattereissa harrastuspohjalta saaden elantonsa muista ammateista.

130 Siivola 1975, 211.

131 Kalemaa 1984, 192.

132 Vrt. Nordberg 1980, 328. Nordberg mainitsee erottamistapauksia olleen myös muilla Yhtyneet Paperitehtaat -yhtiön tehtailla, mm. Jämsänkoskella.

Muualta tulleet näyttämöjohtajat eivät olleet yhtä näyttämöuskollisia kuin paikalliset amatöörit. Puolet Tehdaspalokunnan näyttämön johtajista oli näytellyt aiemmin Työväen Näyttämöllä. Yksi heistä oli kuvassa poseeraava Armas Hattara (Karamazovin veljekset 1929).

miset ja puolenvaihdot ovat näkyvästi esillä yksittäisten tapausten kautta. Sen sijaan tarkempien lukujen arvioimisen mahdollistavia lähteitä ei ole säilynyt, ehkä osittain aiheen arkaluontoisuuden takia: tehtaan yhdistyksiin siirtyneet eivät halunneet tehdä ratkaisuihistaan julkisia, urheiluseurat eivät tilastoineet liitosta toiseen siirtyjiä eikä tehdasyhtiön intresseissä ollut työhönottopolitiikkaan liittyvien dokumenttien esille tuominen. Joitakin yksittäisiä tietoja on olemassa, kuten urheiluseura Koskenpoikien vuoden 1934 toimintakertomukseen kirjatut kuluneen kauden aikana toiseen liittoon siirtyneet jäsenet: 1 nainen ja 11 miestä.¹³³ Näistä tiedonmurusista tutkija joutuu koostamaan arvionsa puolenvaihtojen laajuudesta.

Jos yhdyskunnan vapaa-ajanviettoa tarkastellaan kokonaisuutena kiinnittämättä huomiota sen sisäisiin jakoihin, havaitaan koko toimintakentän kasvu ja monipuolistuminen tarkastelun kohteena olevalla ajanjaksolla. Harrastajien kokonaismäärät moninkertaistuivat Valkeakoskella 1920-luvun alusta 1930-luvun loppuun, ja harrastusmahdollisuudet saivat uusia muotoja. Ennen 1920-lukua Valkeakoskella voidaan puhua vain joukkomuotoisen harrastamisen iduista. Urheilunharrastajia oli muutama kymmen, ja työväenyhdistyksen alaisuudessa toimi pienikokoinen näytelmäseura. Sen sijaan 1930-luvun lopussa erilaisten vapaa-ajanjärjestöjen jäsenyydet koskivat jo huomattavaa osaa kauppalan väestöstä. Pelkästään urheiluseurojen jäseniä oli tuolloin noin 15 % kauppalan asukkaista, ja yleisötapahtumat mukaan lukien asianharrastajien määrä nousi satoihin. Myös teatterista oli tullut suosittu vapaa-ajanviette tehdasyhdyskunnan väestölle: Työväentalon näyttämösaliin mahtui 354 katsojaa, eikä ollut harvinaista, että ensi-ilta oli loppuunmyyty.¹³⁴ Samaan aikaan Valkeakoskella toimi myös edellä mainittu Tehdaspalokunnan Näyttämö, jolla oli pitkälti oma yleisökuntansa.

Yhdistyskentän laajeneminen ja harrastajamäärien kasvu todistavat uudenlaisen harrastuskulttuurin läpimurrosta paikallistasolla. Näillä muutoksilla oli myös laajempi yhteiskunnallinen kontekstinsa. Matti Räsänen mukaan edellytykset uusien urbaanien käyttäytymis- ja tapakulttuurin normien omaksumiselle syntyivät vasta työväestön taloudel-

133 Toimintakertomus 1934, Koskenpoikien johtokunnan pöytäkirjat.

134 Kalemaa 1984, 78.

lisen aseman parantuessa, työajan lyhentyessä ja vapaa-ajan lisääntyessä 1900-luvulle tultaessa.¹³⁵ Myös demografiset muutokset, kuten muutoliike teollisuustaaajamiin, mahdollistivat uudenlaisten huvikäytäntöjen vakiintumisen, sillä yhdistysmuotoinen vapaa-ajanvietto edellytti riittävän suurta ja keskittynyttä väestöpohjaa.

Uudenlaisen harrastuskulttuurin leviäminen työväestön keskuuteen oli osa sitä teollistumisen, kaupungistumisen ja kulttuuristen muutosten prosessia, jota voidaan kutsua myös yhteiskunnan modernisaatioksi. Harrastuskulttuurin synty heijasteli työn ulkopuolisesta ajasta omaksuttuja uudenlaisia käsityksiä, joiden taustalla vaikutti työ- ja vapaa-ajan selkeä eriytyminen toisistaan (agraariyhteiskunnassa selkeää jakoa ei ollut¹³⁶). Uudenlainen vapaa-ajankulttuuri merkitsi myös uusia yksilöä koskevia käsityksiä ja ajattelumalleja. Anne Seppäsen mukaan modernin aatteellista sisältöä ovat järkipärisyys, yksilöllisyyden korostus, oikeus itsensä toteuttamiseen ja vapaamielisyys.¹³⁷ Tämä näkyi erityisen hyvin varhaisen työväenkulttuurin julki lausutuissa päämäärissä, joita hallitsivat itsekasvatuksen ja sivistyksen ihanteet.¹³⁸ Nämä olivat erityisesti työväenliikkeen älymystön tulkintoja työväen kulttuuriharrastusten tavoitteista ja lähtökohdista, mutta ne näkyivät myös joidenkin paikallisaktiivien näkemyksissä. Eräs Valkeakosken Työväennäyttämön aktiivi kuvasikin näyttämöaikaansa elämänyliopistoksi, jolla paikattiin kouluteitse saatavan opin puutetta.¹³⁹

135 Räsänen 1988, 136. Työaika lyheni Valkeakosken tehtailla vuoden 1907 lakossa 10 tuntiin päivätöissä ja 8,5 tuntiin vuorotöissä. Ks. Kalemaa 1984, 29.

136 Esim. Lindqvist 1987, 157.

137 Seppänen 2000, 16.

138 Esim. Räsänen 1988, 136 ja Salmi-Niklander 2004.

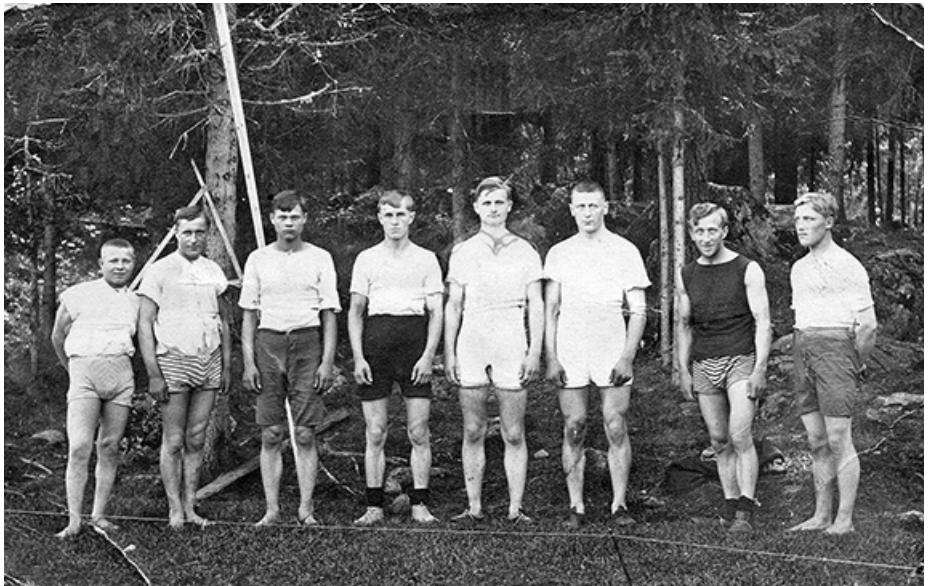
139 M93, haastattelijä Aarre Sallinen 18.3.1980. Myös Vilho Siivola ottaa esille muistelmateoksissaan työväen järjestötoiminnan sivistävän vaikutuksen. Ks. Siivola 1975, esim. 225.

Näyttämöharrastus oli monen aktiivin elämänyliopisto. Näyttämökappaleet toivat tutuiksi vieraita kulttuureja ja menneitä aikakausia. Ranskalaiseen elokuvaan pohjaavaa Prinsessa Zou Zouta näyteltiin Työväen Näyttämöllä vuonna 1938 (Kuva näytelmästä sivulla 51). Elokuva kertoi tarinan orvon mulattitytön päätyemisestä pariisilaiseksi varieteetähdeksi. Kuvassa oleva alkuperäinen juliste on vuodelta 1934.

Helgelannin sankarit -näytelmä vei sekä esiintyjät että katsojat 900-luvulle viikinkien aikaan ja kuningas Erik Verikirveen valtakautteen (Työväen Näyttämö, 1926).

Uusien yhteisöharrastamisen muotojen vakiintuminen 1900-luvun alkupuolella heijasteli laajempaa kaupungistumiseen ja teollistumiseen liittyvää yhteiskunnallista muutosta. Uudet vapaa-ajanviihton muodot olivat etenkin nuorten aikuisten suosiossa. Kuvassa Jyryn urheilijoita vuonna 1919.

Osallisuutta eri muodoissaan

Valkeakosken työväentalo keräsi 1920- ja 1930-luvuilla piiriinsä aktiivisten näyttämö- ja urheiluharrastajien lisäksi epälukuisen määrän työväenjärjestöihin kuulumattomia ihmisiä. Työväentalolla tapahtuvassa toiminnassa oltiin mukana sekä säännöllisesti että epäsäännöllisesti ja vaihtelevin motiivein. Yksi näytteli sankarirooleja, toinen piti kanttiinia, kolmas lainasi rahat painimaton ostoon ja niin edelleen.

Raimo Parikka ei näe työväenliikettä ahtaassa mielessä pelkkänä jäsenkirjallisten osallistujien rajattuna ryhmänä vaan ennemminkin elämäntapana tai kulttuurina. Kulttuurin piirin kuuluttiin käymällä talolla, iltamissa, juhlissa ja vapputilaisuuksissa, vaikka ei jäsenmaksua maksettukaan. Parikka kutsuu tätä joustavaksi osallisuudeksi. Osallisuus viittaa siten sekä konkreettiseen paikallaoloon että sosiaaliseen ja kulttuuriseen sidonnaisuuteen. Työväen vapaa-ajankulttuuria tarkasteltaessa liepeillä olijat olivat vähintään yhtä tärkeitä kuin sisällä olijat.¹⁴⁰

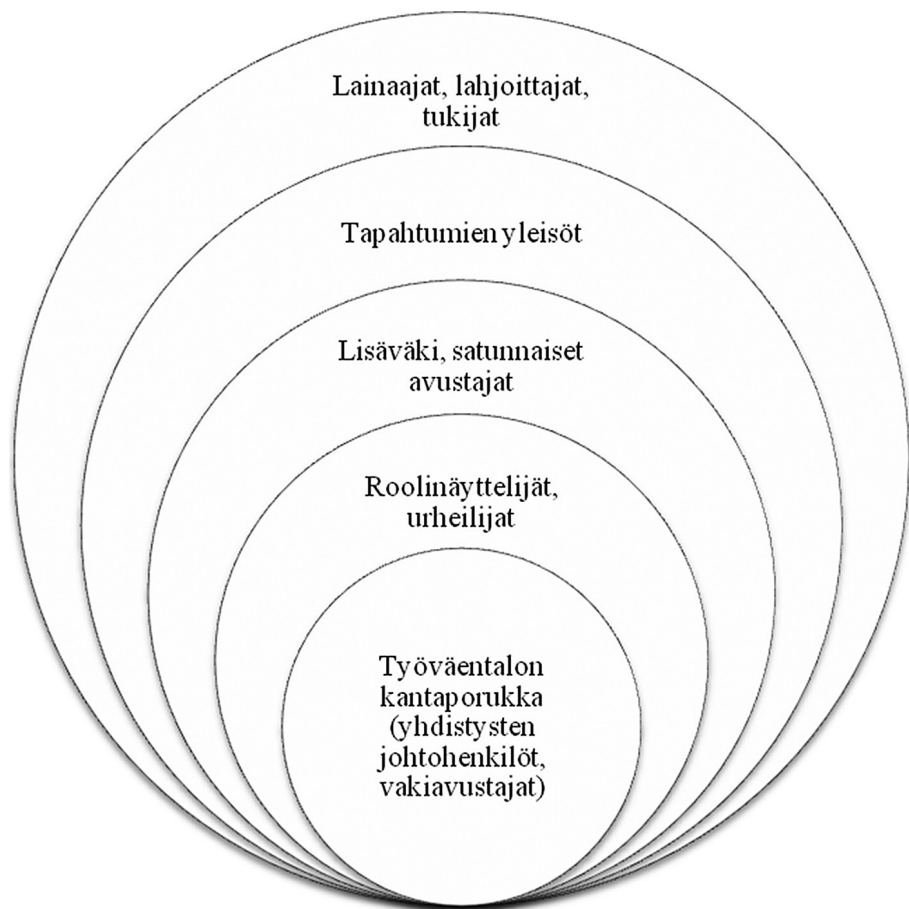
Erilaisia osallisuuden tapoja ja tasoja valottamalla pyritään tässä luomaan kuva siitä joukosta, jota työväen vapaa-ajanjärjestöjen toiminta suoraan tai välillisesti Valkeakosken tehdasyhdyskunnassa kosketti. Huomiota kiinnitetään myös niin sanottuihin näkymättömiin toimijoihin – tapahtumien yleisöihin, hajanaiseen iltamaväkeen sekä erilaisiin tukijoihin ja satunnaisiin avustajiin. Tarkastelussa pyritään osoittamaan, mistä konkreettisista osallisuuden muodoista työväen kollektiivinen vapaa-ajantoiminta rakentui. Katsomalla varsinaisen jäsenistön ulkopuolelle hahmotetaan myös työväen omaehtoisen vapaa-ajantoinnin asemaa ja paikkaa tehdasyhdyskunnan sisällä. Yksittäisten toimijoiden järjestökytkösten lähitarkastelu antaa lisätietoa urheilu- ja näyttämötoiminnan suhteesta muihin verkostoihin, muun muassa institutionalisoituneen politiikan verkostoihin.

Aineistossa esiin tulleista osallisuuden muodoista voidaan rakentaa kehämalli, joka kuvaa tutkimuksen kohteena olevan vapaa-ajanyhteisön rakennetta. Mallin osoittaa, millaisista toimijaryhmistä työväen vapaa-ajantoiminta koostui. Eri vyöhykkeet antavat viitteitä myös osallistumisen intensiteetistä ja säännöllisyydestä. Vapaa-ajanyhteisöä tul-

140 Parikka 1997, 37.

kitaan tässä verkostojen kokonaisuutena, jonka keskiöön, reunoille tai ulkolaidoille toimijat sijoittuvat.

Kaavio 4. *Toimijoiden osallisuuden muotoja kuvastava kehämalli.*

Vapaa-ajanverkostoja kuvaava kehämalli on laadittu urheilu- ja näyttämötoimintaa koskevan lähdemateriaalin pohjalta. Näyttämö- ja urheilutoiminnan lisäksi malli voitaisiin ulottaa kuvaamaan myös esimerkiksi soittokuntatoimintaa, joka oli näyttelemiseen ja urheiluun verrattavissa oleva työväen yhteisöllisen vapaa-ajankulttuurin muoto. Näyttämö- ja urheilutoiminnan mahdolluttaminen samaan malliin korostaa eri toimintamuotoihin liittyvien sosiaalisten käytäntöjen yhtäläisyyksiä (muun muassa osallisuuden kategoriat olivat pitkälti samoja). Lisäksi on huomattava, että samat ihmiset harrastivat useita toimintamuotoja rinnakkain. Ei ollut lainkaan harvinaista, että näyttämöllä esiintynyt osallistui myös urheilukilpailuihin tai että sama talkooväki hääräsi sekä näyttämön että urheiluseuran järjestämissä tilaisuuksissa. Seppo Hentilä onkin todennut, että kaksikymmenluvun työväenkulttuurin erityispiirteenä voidaan pitää tietynlaista eriytymättömyyttä.¹⁴¹ Myös työväenteattereita tutkinut Hanna-Leena Helavuori toteaa, ettei erillistäminen vastaa subjektiivista kokemusta.¹⁴² Näin ollen ei ole tarkoituksenmukaista erottaa näyttämöä ja urheilua omiin kaavioihinsa, vaan kyseiset toimintamuodot limittyivät ja lomittuivat toisiinsa verkostoina, joita oheinen kehämalli havainnollistaa.

Samankaltaisella kehäkuviolla on ammattiyhdistysliikkeeseen sitoutumisen tapoja, muotoja ja kestoja hahmottanut Kari Teräs. Teräs puhuu erilaisista ”osallistumislogiikoista”. Hän sijoittaa mallinsa ytimeen ylläpitäjät, seuraavalle kehälle suhdannejäsenet ja kolmannen kehälle järjestäytymättömät. Teräs huomauttaa, että näiden kolmen kehän sisällä tapahtui sellaista horisontaalista verkostoitumista arjessa ja kollektiivisessa toiminnassa, jossa voitiin ylittää muodollisen ja informaalisen organisoitumisen raja.¹⁴³ Myös oheinen vapaa-ajantoimintaa kuvaava kehämalli tuo esille rakenteita, joilla ylitettiin järjestäytyneen ja järjestäytymättömän osallistujan rajaa.

Seuraavissa alaluvuissa tarkastellaan yksityiskohtaisemmin kutakin kehämallin sisältämää osallisuuden kategoriaa. Yksittäisten toimijoiden elämänvaiheiden ja organisatoristen kytkösten seuraaminen tuo lisätie-

141 Hentilä 1982, 306.

142 Helavuori 1988, 9.

143 Teräs 2001, 312.

toa eri toimijaryhmien ominaispiirteistä sekä osoittaa vapaa-ajanverkostojen limittymistä muihin verkostoihin. Kehämalli on siis samaan aikaan sekä tutkimuksen tulos että sen väline. Mallia käytetään hyväksi tutkimuksen jatko-osuudessa hahmotettaessa informantin paikkaa vapaa-ajanyhteisön sisällä. Tutkimuksen informantteja¹⁴⁴ voidaankin osallistumisensa perusteella luokitella seuraavasti: työväentalon kantaporukan aktiiveja (vakituksia avustajia) 2 henkilöä, urheilijoita ja roolinäyttelijöitä 24 henkilöä ja tapahtumia seuraavaa yleisöä 5 henkilöä.

Työväentalon kantaporukka

Työväen vapaa-ajantoiminnan ydinjoukko muodostui aktiiveista, jotka viettivät suuren osan vapaa-ajastaan työväentalolla. Varsinaisten näyttelijöiden ja urheilijoiden ohella toiminnan organisoimisessa erityisen keskeisessä asemassa olivat erilaiset vakituksiset avustajat. Vakituksisten avustajien joukkoa nimitetään tässä työväentalon kantaporukaksi. Heidän toimintansa työväentalolla oli päivittäistä, ja he vastasivat monien yhdistysten johtotehtävistä.

Vaikka kantaporukan jäsenet eivät tapahtumia seuraamaan tulleelelle yleisölle olleet näkyvintä etujoukkoa, heidän roolinsa työväen urheilun ja näyttämötoiminnan ylläpitäjinä oli yhtä olennainen kuin roolinäyttelijöiden ja urheilijoiden. Kantaporukan aktiivit vastasivat näyttämötoimintaan ja urheiluun liittyvistä käytännön järjestelyistä. Esimerkiksi näyttämöllä oli monenlaisia kulissien takaisia askareita, kuten rekvisiitan hankintaa ja huoltoa, mainosjulisteiden laadintaa sekä lavasteiden rakennusta. Näitä tehtäviä hoitamaan vakiintuivat tietyt aktiivit. Myös urheilutoiminnassa varusteiden hankinta, kilpailupaikkojen kunnostus sekä kilpailutapahtumien toimitsijatehtävät olivat vakiaavustajien vastuulla. Samat henkilöt huolehtivat myös kokoontumispaikkojen, eri-

144 *Informantti*-sanaa käytetään tutkimuksen avainhenkilöistä, joiden henkilöhistorioiden pohjalta paikkakunnan, yhteisön ja liikkeen historiaa kirjoitetaan (vrt. mikrohistoriallinen tutkimusote). Informantit ovat yhtä lailla tutkimuksen haastateltuja tai muistelukestien tuottajia. *Haastateltu-* tai *haastateltava-*termejä käytetään kuitenkin vain silloin, kun tarkasteltavana on muistelijoiden puhe ja halutaan korostaa tiedon olevan peräisin nimenomaan haastateluista.

tyisesti työväentalon ja paviljongin ylläpidosta, korjaustöistä, valaistuksesta ja lämmityksestä sekä buffetin pidosta ja järjestyksenvalvonnasta yleisötilaisuuksien yhteydessä.¹⁴⁵

Käytännön järjestelyjen ohella kantaporukan aktiivit osallistuivat useimmiten myös yhdistysten hallintoon. He vaikuttivat näyttämön ja urheiluseurojen johtokunnissa mutta myös erilaisten poliittisten järjestöjen johtotehtävissä.¹⁴⁶ Tyypillistä kantaporukan aktiiveille olikin, että he toimivat useissa järjestöissä ja yhdistyksissä samanaikaisesti. Käytävissä olevan aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että kantaporukan ihmisissä oli enemmän poliittisten yhdistysten aktiiveja kuin varsinaisissa näyttelijöissä ja urheilijoissa. Työväentalon kantaporukan aktiivien merkitys näyttämö- ja urheiluaktiviteettien käynnistäjinä ja toteuttajina oli niin merkittävä, että heidät voidaan rinnastaa Kari Teräksen ammattiyhdistysliikkeen ydintä kuvaavaan ylläpitäjien kategoriaan.

Haastateltavat luonnehtivat työväentalon kantaporukan aktiiveja sanoilla ”yleismies” tai ”järjestömies”¹⁴⁷. ”Yleismiehellä” viitattiin edellä kuvattuihin käytännön järjestelyjen vastuunkantajiin, ja ”järjestömiehellä” puolestaan henkilöihin, jotka vastasivat yhdistysten hallinnosta ja useimmiten myös poliittisista linjauksista. Seuraavat katkelmat on poimittu haastattelusta, jossa muistelijaa on pyydetty kommentoimaan Työväen Näyttämön jäsenkirjoissa olleita nimiä. Kommentit tuovat esille edellä mainitut toimijaroolit ja osoittavat myös organisaatioiden johtamisen ja varsinaisen näyttämötyön keskittymisen eri henkilöille:

Jussi Helminen oli semmonen yleismies, ei hän näytelly koskaan mutta hän oli semmonen käskettävä, joka hommas jotain aina. Yleensä otti aina harteilleen kaiken.

145 Tiedot koottu haastatteluista M93, M07(c), M21, M22, N16.

146 Tällaisia aktiiveja olivat esimerkiksi Kustaa Rantanen, Edvard Nieminen, Arvo Hannula ja Kalle Koivisto. Ks. esim. Jyryn johtokunnan pöytäkirjat 1923–1929 sekä Työväen Näyttämön 30-vuotishistoriikki (1938) ja v- ja u-seura Valkeakosken Jyryn 25-vuotishistoriikki (1930).

147 Huom. Haastateltujen kielenkäyttö ei ollut sukupuolineutraalia: Mies-loppuisilla sanoilla tarkoitettiin niin miehiä kuin naisia. Vrt. esim. M93:n luonnehdinta Fanny Harjusta: ”Hän oli semmonen yleismies, huuliharpun soittaja...” Muita mies-loppuisia myös naisiin viittaavia ilmauksia aineistossa olivat järjestömies, urheilumies, järjestysmies, valitsijamies.

[...]

Koskela oli vähän semmonen monitavoinen mies, että se oli vähä joka paikassa mukana. Jollain tavalla näyttelikin mutta hän oli paljon järjestöhommissa ja semmosissa kaikissa.

[...]

Koiviston Jussihan oli semmonen yleismies, kovin semmosia järjestömiehiä. Ettei hän niin paljon näyttämöllä ollu kun hän oli semmosia...¹⁴⁸

Tyypillinen vakiavustaja ja työväentalon kantaporukan aktiivi oli tämän tutkimuksen haastateltu M07(a). Hän teki pitkän rupeaman näyttämön monitoimisena taustahenkilönä, muun muassa näyttämöjärjestäjänä, lamppupoikana, kulissimiehenä, lavastajana, mainosten laatijana. Näiden toimiensa ohella M07(a) oli aktiivinen työväenopiston toverikunnassa, työväenyhdistyksessä, sosialidemokraattisessa nuoriso-osastossa ja toimi kauppalanvaltuutettuna 1930- ja 1940-luvuilla.¹⁴⁹ Kyseiseen henkilöön liitetty sanonta ”mikään ei toiminut koko kylässä ilman K:a” kuvaa hänen aktiivista rooliaan työväen yhdistystoiminnan monipuolisena organisaattorina.¹⁵⁰ Näyttämöllä M07(a) oli kuitenkin ennen kaikkea kulissien takainen vaikuttaja, jonka monivuotinen sitoutuminen näyttämötyöhön oli verrattavissa roolinäyttelijöiden panokseen.

Kantaporukan aktiiveiksi voidaan lukea myös Kustaa Rantanen, joka oli vasemmistoradikaali mielipidejohtaja ja näkyvä paikallispoliitikko paikkakunnalla. Poliittiset vastustajat nimittivät Rantasta kommunistiksi ja epäilivät hänellä olleen yhteyksiä maanalaiseen liikkeeseen.¹⁵¹ Rantanen istui poliittisesta toiminnastaan vankilassa 1920-luvun alkupuolella.¹⁵² Rantanen oli monen eri työväenjärjestön puuhamies ja

148 M93, haastattelija Aarre Sallinen 18.3.1980. Valkeakosken kotiseutuarkisto.

149 M07(a), haastattelija Heimo Huhtanen, TMT. Ks. myös Vuorinen 1995, 748.

150 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

151 Ks. esim. Siivola 1975, 195.

152 Tiedon on kertonut paikallishistoriaan perehtynyt haastateltava M21. Rantasen nimi esiintyy urheiluseuran ja näyttämön asiakirjoissa ennen kansalaissotaa ja jälleen 1920-luvun puolivälistä eteenpäin. Siksi on syytä olettaa hänen olleen useamman vuoden pois paikkakunnalta, mahdollisesti poliittisesta toiminnasta langetetun tuomion perusteella. Tästä ei ole kuitenkaan yhdistystoimintaa koskevista kirjallisista lähteistä mainintaa.

organisaattori. Hän oli kuitenkin selkeästi hallintotehtäviin keskittynyt toimija, eikä hän juurikaan näytellyt tai urheillut itse. Rantanen toimi muun muassa Työväen Näyttämön johtokunnan puheenjohtajana ja urheiluseura Jyryn sihteerinä.¹⁵³ Tämän lisäksi hän oli vasemmistoradikaalien vaaliryhmittymien asiamies ja kauppalanvaltuutettu siihen asti, kun hänet kuuden muun valtuutetun kanssa karkotettiin valtuustosta kommunistisesta toiminnasta syytettynä vuonna 1930.¹⁵⁴

Näyttämöllä tarvittiin monenlaisia osajia, kuten kulissien maalaajia. Työväen Näyttämön Volpone-näytelmässä (1926) oli näyttävä lavastus.

153 Ks. Jyryn 25-vuotishistoriikki vuodelta 1929, toinen osa sivu 8 ja Työväen Näyttämön 30-vuotishistoriikki vuodelta 1938, sivu 13 (ns. puhtaaksikirjoitettu versio).

154 Vuorinen 1995, 259–260.

Toisentyyppinen kantaporukan toimija oli Alma Salo, joka ei ollut mukana paikallispolitiikassa mutta toimi vapaaehtois pohjalta Työväen Näyttämön puvuston ja tarpeiston hoitajana neljän vuosikymmenen ajan. Salo ei itse näytellyt lainkaan muutamaa yksittäistä roolisuoritusta lukuun ottamatta.¹⁵⁵ Salo sai ainoana varsinaisen näyttelijäkunnan ulkopuolisena aktiivina pitkästä näyttämörupeamastaan tunnustukseksi oman juhlanäytäntönsä vuonna 1945.¹⁵⁶

Tarpeen vaatiessa vakiavustajat paikkasivat varsinaisia roolinäyttelijöitä. Näin tapahtui muun muassa Vilho Siivolan jouduttua Etsivän keskuspoliisin kuulusteltavaksi kommunistisesta toiminnasta epäiltyinä. Siivola oli kuulustelujen ajan pidätettynä eikä voinut esiintyä näytelmässä, jossa hänellä oli keskeinen rooli. Roolisuorituksen hoiti Siivolan puolesta edellä mainittu Kustaa Rantanen. Myös haastateltava M07(a) oli korvannut tarvittaessa puuttuvia henkilöitä, vaikka ei yleensä varsinaiseen näyttelijäntöyöhön osallistunutkaan. Haastateltava M21 muistelee tällaisen tapahtuman yhteydessä erään katsojan todenneen: ”Mitä K:kin näyttämöllä! Niin kauan käy, kun ei vaan puhu mitään!”¹⁵⁷ Vaikka toteamus on jäänyt näyttämöväen keskuudessa elämään lähinnä vitsinä, voidaan siitä nähdä, että toimijoiden roolijako oli varsin selkeä myös yleisön silmissä.

Roolinäyttelijät ja urheilijat

Teatteria ja urheilua seuraavalle yleisölle näkyvimpiä toimijoita olivat suurten roolien näyttelijät ja ne urheilijat, jotka kilpailivat omalla paikakunnalla järjestetyissä jäsenten välisissä kilpailuissa sekä toisinaan myös piiri- ja liittotasolla. Nämä näyttelijät ja urheilijat muodostivat muutaman kymmenen henkilön suuruisen, harrastukseensa erityisen sitoutuneen joukon.

Näyttämön henkilökunnan koko 1920–1930-luvuilla vaihteli kolmenkymmenen ja neljänsäksikymmenen henkilön välillä, mutta vaatavam-

155 N99, haastateltu 13.3.1980; N14(a) haastatellut Aarre Sallinen 19.3.1980; N06, haastatellut Aarre Sallinen 12.3.1980.

156 Ks. Vuorinen 1995, 624–625.

157 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

Tähtirooleista oli toisinaan kilpailua. Naisten keskuudessa tavoiteltuja olivat primadonnaroolit, joissa mukailtiin tähtien tyyliä. Vasemmalla Valkeakosken Työväen Näyttämön pitkäaikainen aktiivi Ebba Syvänen rooliasussa vuonna 1943. Vertailukohtana vieressä kansallinen oopperalaulajakuuluisuus Olivia Gebhard (1897–1976).

mat roolityöt keskittyivät muutamalle luottonäyttelijälle.¹⁵⁸ Haastateltava N06 oli yksi suurten roolien esittäjistä. ”Meitä oli kahdeksan semmosta, joita käytettiin paljon roolihenkilöinä”, hän muistelee.¹⁵⁹ Urheilun ydinjoukon kokoa on vaikeampi määrittellä. Viitteitä siitä antaa kuitenkin esimerkiksi painijoiden lukumäärä, joka 1930-luvun aikana oli suurimmillaan yli 60. Painijat kävivät ahkerimmin kilpailumatkoilla ja menestyivät myös piiri- ja liittotasolla.¹⁶⁰ Muita työläisseuroissa harrastettuja lajeja olivat muun muassa hiihto ja yleisurheilu. Näissä lajeissa järjestettiin paikallistason kilpailuja. Jyryn säilyneistä tuloslueteloista selviää, että helmikuussa 1930 pidetyissä hiihtokilpailuissa oli 43 osallistujaa ja kesäkuussa 1930 järjestetyissä yleisurheilukilpailuissa 33 osallistujaa. (Kuuden henkilön nimi esiintyy kummankin lajin tuloslistoilla.)¹⁶¹ Muuta säännöllistä urheilutoimintaa edusti piiritasolla otteleva jalkapallojoukkue sekä naisjaosto, jossa pelattiin pesäpalloa ja voimisteltiin. Vuoden 1935 piirijuhlille lähti 24 voimistelijan joukko.¹⁶²

Suurin osa haastatelluista lukeutuu roolinäyttelijöiden ja aktiiviurheilijoiden joukkoon. Heidän taustojensa lähempi tarkastelu valottaa kyseisen toimijaryhmän erityispiirteitä. Monet haastatelluista olivat tulleet näyttämö- ja urheilutoimintaan vanhempiensa tai sisarustensa sinne vetäminä. Yleisin rekrytoitumiskanava oli perhe, mutta oli myös niitä, joiden vanhemmat olivat suhtautuneet kielteisesti näyttelemiseen tai urheiluharrastukseen.¹⁶³ Työväentalo oli lapsille mieluinen leikki- paikka, jossa sai tavata ikätovereita sillä aikaa, kun vanhemmat puuhasivat järjestötehtävissään:

Minä olin semmonen paha vaara 6-vuotias ja aina mukana. Kun lapsia oli pienempiä niin äitillä oli helpompi olla sitten kotona kun minä olin aina isän mukana. Ja siellä minä istuin kylmissäni välillä ja varpaat pa-

158 Ks. esim. Työväen Näyttämön 30-vuotishistoriikki vuodelta 1938, lista henkilökunnasta sivulla 13.

159 N06, haastatellut Anja Nieminen 16.12.1988.

160 Ks. Kivelä 1991, 147.

161 Jyryn kilpailupöytäkirjat 23.2.1930 ja 15.–16.6.1930.

162 Ks. Kivelä 1991, 158 ja 175.

163 Esim. N99, M10(a).

lellen kattelin kun harjoteltiin, ja kova into oli. Ja sitten kerroin äidille suu vaahdossa mitä siellä tapahtu!¹⁶⁴

Työväen vapaa-ajantoiminta kosketti myös työläisten lapsia. Esimerkiksi Jyryn hiihtokilpailuissa oli myös poikien-sarja, johon alle 10-vuotiaatkin pääsivät osallistumaan.

Työväentalo oli ollut monelle myöhemmälle aktiiville kasvuympäristö, jossa yhteisöllinen harrastaminen ja järjestötoiminta tulivat tutuiksi. Vanhempien ja sisarusten esimerkki opetti ”talon tavoille”.¹⁶⁵ Myös haastateltavat itse arvioivat saaneensa kipinän näyttelemiseen ja urheilumiseen juuri tätä kautta:

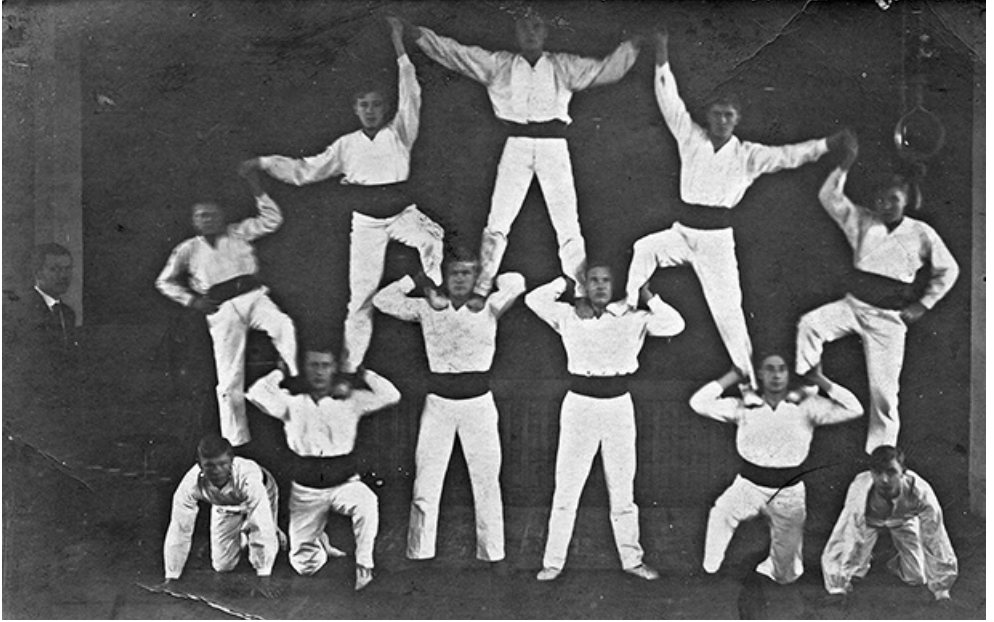
LE: Miksi valitsit nimenomaan työväentalon harrastuspiirit?

M21: Pikkuvauvasta saakka se on ollut itsestään selvä asia. Minä oon pikkuvauvasta asti ollut siinä ympäristössä, missä on näitä näyttelijöitä ja urheilijoita. Minä en voi käsittää mitään muuta olemista!¹⁶⁶

164 N06, haastatellut Aarre Sallinen 12.3.1983.

165 Andersson 1983, 82.

166 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009. Vastaavalla tavalla näyttämölle ja urheiluseuraan tuloaan ovat arvioineet N06, N02, N16 ja M13(a).

Jyryn poikien voimisteluryhmän taidonnäyte.

Andersson kuvaa työväentalolle kasvamista kansatieteellisellä termillä enkulturaatio. Enkulturaatiolla tarkoitetaan prosessia, jonka aikana yksilö omaksuu yhteisönsä kulttuurin ja takaa siten kulttuurinsa jatkuvuuden ja säilyvyyden.¹⁶⁷ Aineistosta on nähtävissä, että työväentalokulttuuri näyttämö- ja urheiluharrastuksineen ”periytyi” suvussa. Harrastamisen käytännöt siirtyivät vanhemmilta lapsille ja sisaruksilta toisille. Kolmellatoista haastatellulla oli näyttämö- tai urheilutoimintaan osallistunut lähisukulainen tai puoliso.¹⁶⁸ Andersson huomauttaa, että työväentalolla käymistä ovat kuitenkin viime kädessä määränneet

¹⁶⁷ Andersson 1983, 81.

¹⁶⁸ Haastatellut M93, N06, N02, N99, N14(a), M13(a), M10(b), M14, N16, M07(b), M07(c), N14(b), M21. Kaikkien haastateltujen taustoista ei ole ollut mahdollista saada näiltä osin tietoa, joten todennäköisesti lukumäärä on vielä suurempi.

henkilökohtaiset ominaisuudet ja luonteenpiirteet. Järjestötoimintaan on hänen mukaansa etsiydytty varsin itsenäisesti vaikkakin vanhempien ja sisarusten esimerkillä on ollut suuri vaikutus.¹⁶⁹

Työväentalolle sisään astumisen kynnyistä madalsivat kulttuuristen syiden lisäksi taloudelliset syyt. Lapsi saatettiin päästää seuraamaan näytöstä, vaikka rahaa pääsylippuun ei ollut. Näin muistelee haastateltava N14(b) pääsyään Työväentalon elokuvanäytökseen:

Niin, elokuvat oli työväentalolla... ja sinnekin aikuisilta makso viis markkaa ja lapsilta makso kaks markkaa, ja eikä noin sitä rahaa ollu aina, niin sitte kerran minä olin siinä rappusilla, niin se Eeriksonni joka sielä myi lippuja niin sano: Menny kattoon toi loppuosa tosta vilmistä sano, kun se loppuu, kun kerran olet siinä, sano.¹⁷⁰

Seurahuoneella tällaisia poikkeuksia ei muistelijan kokemuksen mukaan tehty. Ehkä niitä ei myöskään uskallettu pyytää. Kaikista tapahtumiin maksutta päästetyistä lapsista ei tullut aktiivinäyttelijöitä tai -urheilijoita, mutta katsomossa koetut elämykset saattoivat antaa jollekin kimmokkeen kokeilla itsekin lavalla oloa.

Tehdasyhdyskunnan urheilu- ja näyttämöharrastukset vetivät puoleensa erityisesti nuorta väkeä. Suurin osa aktiiviharrastajista oli 15–30-vuotiaita. Työväen urheiluseuroja ja näyttämöä voidaankin pitää nuorten toimintakenttänä, sillä varsinkin naiset vetäytyivät yhdistystoiminnasta yleensä siinä vaiheessa, kun he menivät naimisiin ja ensimmäiset lapset syntyivät perheeseen.¹⁷¹ Kuvaavaa on, että pisimmän, yli 50 vuotta kestäneen teatteriuran tehnyt Työväen Näyttämön ”grand old maniksi” kutsuttu haastateltava M93 oli poikamies. Hyvin tyypillisen tarinan kertoo Valkeakoskella työväen urheiluseurassa 1930-luvulla naisten voimistelua ohjannut aktiivi:

Solmin avioliiton vuonna 41 ja muutin silloin työväentalolta pois, melkein naapuriin. Silloin työ ja perhe vei ajan enkä ollut seuratoiminnassa

169 Andersson 1983, 82.

170 N14(b), haastatellut Leena Enbom 29.9.2007.

171 Andersson 1983, 86.

Sekä urheiluseura Jyryllä että Koskenpojilla oli naisten toimintaa. Naisten perheellistymisen vaikutuksia harrastusaktiivisuuteen olisi aiheellista tutkia systemaatisemmin. Kuvassa Jyryn naisvoimistelijoita 1920-luvulla.

enä mukana. Olin kyllä työväenopistossa naiskuorossa ja toimin siinä, muuhun ei aika riittänyt.¹⁷²

Innokkaimmat jatkoivat harrastustaan vielä ollessaan viimeisillään raskaana, vaikka paineita perheenäidin kotiin jäämiselle tuli myös kodin ulkopuolelta:

Joo,... äiti oli niin pitkällä sitten, alko oleen siinä vaiheessa, että se Matti rupes syntyyn, niin mamma sanoi, että eroa nyt siitä torvisoittokun-

172 N16, haastatelleet Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 15.11.1984.

nasta jotta sää puhallat sen pojan ulos. Että semmosissa äiti oli kyllä mukana.¹⁷³

Joillakin ”näyttelijänuran” katkaisi lähtö toiseen kaupunkiin sisäköksi:

Minä lähdin Helsinkiin. Menin kenraali Holmenbertille sisäköksi. Siihen se loppu sitte näyttelemine. Kaksi vuotta Helsingissä tuli olleeks kun minä kahteen otteeseen olin. Sittenhän mä nain ton Veijon! Olin minä sitten naimisissa ollessani Tulipunakukkasissa tummana tyttönä Lahden aikaan.¹⁷⁴

Eräs mieshaastateltu mainitsee poisjäämisen syyksi muuttuneen elämäntilanteen. Perheellisen miehen oli ”hankittava elintaso” ja kesämökki korvasi vanhat yhteisöharrastukset:

Ei tullut enää tullut rehkeminen silloin mieleen, meikäläinen sai jo tarpeekseen siellä tositilanteessa. Silloin täytyi ruveta hommaamaan itselleen elintaso. Meikäläinen osti mökin ja siinä sitä riitti puuhaa.¹⁷⁵

Vaikka varsinkin naisten kohdalla aktiivinäytteleminen päättyi yleensä perheellistymiseen, oli näyttämöhenkilökunnan joukossa toisaalta myös monia pitkän linjan teatterilaisia. Oli tavallista, että tällaisten asialleen omistautuneiden näyttelijöiden kunniaksi järjestettiin lahjannäytäntöjä 15-, 20-, 30- ja jopa 50-vuotisesta näyttelijäntyöstä.¹⁷⁶ Tämä käytäntö oli omaksuttu harrastajanäyttämöille ammattilaisareenoilta.

Näyttämöllä ja urheiluseurassa toimiminen edellytti harrastajiltaan säännöllistä mukanaoloa ja sitoutumista. Näyttämöharjoituksia oli työväentalolla joka arki-ilta, ja sunnuntait oli varattu esityksille. Näytelmiä valmistettiin tiheään tahtiin, sillä kutakin kappaletta saatettiin pienellä paikkakunnalla esittää vain kaksi tai kolme kertaa.¹⁷⁷ Ensi-illoja oli

173 N14(a), haastatellut Aarre Sallinen 19.3.1980.

174 N02, haastatellut Aarre Sallinen 12.3.1980.

175 M16(b), haastatellut Jaakko Rautalin 15.5.1984.

176 Lahjannäytäntöjä oli järjestetty mm. seuraaville haastatelluille: M93, N06, N99, N14(a).

177 M10(a), haastatellut Aarre Sallinen 4.2.1980.

Vaativattomat olosuhteet eivät urheiluaktiivien mukaan lannistaneet harjoitteluintoa. Juoksua harjoiteltiin maanteillä ja jalkapalloa pelattiin talkoovoimin raivatulla kivisellä kentällä.

vuodessa jopa yli kaksikymmentä.¹⁷⁸ Roolinäyttelijänä toiminut haastateltava N99 kuvailee harjoituksia seuraavasti:

Kuuden aikaan sinne mentiin ja oltiin sihe yhdeksään, ja sillälaila. Mutta kyllä kenraaliharjotukset kesti pitempäänkin. Melkein puoliyöhön. Perjantaisin usein oli sitten ne kenraaliharjotukset, aina silloin kun näytelmä valmistu.¹⁷⁹

Myös N14(a) muistelee harjoitusten venyneen usein myöhään:

Ja harjotukset kesti myöhään. Ei ollu ollenkaan ihmeellistä, että mentiin jo pikkutunneille kun päästiin pois.¹⁸⁰

Näytelmiä harjoiteltiin myös omalla ajalla. M07(c) kertoo oppineensa ulkoa kaikki sisarensa roolivihkot, joita kotona luettiin. Myös N14(b) mainitsee kuulustelleensa miehensä repliikit tämän valmistautuessa roolisuorituksiinsa.¹⁸¹

Myös urheilijat harjoittelivat säännöllisesti. Esimerkiksi naisten pesäpallojoukkueella oli harjoitusvuoroja kolme kertaa viikossa, ja viikonloppuina kierrettiin otteluissa:

Saatoimme pelata niin ahkerasti otteluita, että koko kesänä ei ollut yhtäkään sunnuntaita vapaata. Pelasimme aina sunnuntaisin, joko Valkeakoskella tai sitten Tampereella tai Hämeenlinnassa, myös Riihimäellä.¹⁸²

Toinen urheiluaktiivi kuvaa yhteisiä juoksuharjoituksia seuraavasti:

Kunhan juoksenneltiin, Painoon tai Lempäälään päin, 20 kilometriä kolmisen kertaa viikossa maantietä pitkin.¹⁸³

178 Vuorinen 1995, 311. Vuosina 1923–1939 Työväen Näyttämö tuotti 260 ensi-iltaa.

179 N99, haastatellut Aarre Sallinen 13.3.1980.

180 N14(a), haastatellut Aarre Sallinen 19.3.1980.

181 N14(b), haastatellut Leena Enbom 29.9.2007.

182 N16, haastatelleet Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 15.11.1984.

183 M07(b), haastatellut Jorma Niemi 24.4.1984.

Vaikka puhujan asenne harjoittelumääriin oli vaatimatonta, on totuus se, että juoksijat taittoivat viikossa noin kolmen puolimaratonin pituisen matkan. TUL:n seurojen välisiin paini-, hiihto- ja yleisurheilukilpailuihin sekä jalkapallo-otteluihin osallistuttiin myös säännöllisesti.¹⁸⁴ Seuran aktiivin Matti Kanervan mukaan melkein joka sunnuntai oli joku painijoista kilpailumatkalla.¹⁸⁵

Säännöllisten näyttämö- tai urheiluharjoitusten ohella osa aktiiveista osallistui vapaa-ajanyhdistystensä hallintoon ja usein myös kunnallispolitiikkaan. Aineiston 24 roolinäyttelijästä ja urheilijasta yhdeksän toimi näyttämön ja urheiluseuran ohella kauppalanvaltuustossa tai poliittisissa yhdistyksissä.¹⁸⁶ Toisaalta oli myös niitä, jotka eivät näyttämön tai urheiluseuran lisäksi toimineet muissa yhdistyksissä. Heitä kuvattiin yleensä näin:

Salon Jaska oli keihäänheittäjä, hän oli aina vain urheilija, ei toiminut järjestön piirissä.¹⁸⁷

Puoluekannoiltaan edellä mainitut yhdeksän kunnallispolitiikassa toimintaa näyttelijää ja urheilijaa olivat joko sosialidemokraatteja (6) tai vasemmistoradikaaleja (3).¹⁸⁸ Jos eri toimijaryhmiä verrataan keskenään, vaikuttaa siltä, että edellä kuvatun työväentalon kantaporukan

184 Ks. Koskenpoikien johtokunnan pöytäkirjat 1929–1939. Toisinaan seura maksoi kilpailuihin osallistujille myös pienen korvauksen matkapäivistä.

185 Mauri Kanerva teoksessa Kivelä 1991, 146.

186 Tässä yhteydessä poliittisina yhdistyksinä on tarkasteltu työväenyhdistystä, Sosialidemokraattista nuoris-osastoa ja sen seuraajia, ammatillista keskusneuvostoa, työttömien yhdistystä ja osuusliike Koiton toimikuntia. Ammattiosastot sen sijaan on jätetty tarkastelun ulkopuolelle, sillä kokoon saatujen tietojen perusteella on syytä olettaa, että kaikki haastatellut olivat ammatillisesti järjestäytyneitä lukuun ottamatta niitä vuosia, jolloin paikalliset ammattiosastot olivat kommunistilakien perusteella lakkautettuina.

187 M13(a), haastattelija Jorma Niemi 2.5.1984. Valkeakosken Koskenpojat Ry:n arkisto.

188 Vasemmistoradikaaleihin on laskettu myös SKDL:ssä toiminut näyttämöläinen (s.1921), joka tuli mukaan puoluepoliittiseen toimintaan vasta sotien jälkeen.

toimijoissa oli enemmän niin sanottujen poliittisten yhdistysten aktiiveja kuin roolinäyttelijöissä ja urheilijoissa.

Aineiston perusteella näyttää myös siltä, että politiikkaan ja yhdistysten hallintoon osallistuivat lähinnä vanhemmat miehet. Naisia oli aktiiveina runsaasti mukana niin näyttämöllä kuin urheiluseurassakin mutta yhdistysten johtokunnissa selvästi vähemmän kuin miehiä. Erään haastatellun mukaan naiset edustivat jyrkempää vasemmistolaisuutta kuin miehet, ja siksi heidän määränsä kommunistiseksi kuvatussa Jyryssä arveltiin olleen huomattavan suuri.¹⁸⁹ Useampi haastateltu mainitsi nuorten keskittyneen pelkästään harrastamiseen vanhempien miesten hoidellessa yhdistysten poliittisen ja hallinnollisen puolen:

M13(a): Emme me nuoret pojat tästä puolesta [politiikasta] niinkään paljoa tienneet. Minutkin hyväksyttiin Koskenpoikiin kahden vuoden koeajalla. Se oli liitosta tullut selvä määräys. Ohjeitten mukaanhan siinä toimittiin. [...] Hallintotoimiin en tietenkään silloin vielä osallistunut, mutta olin kovin innokkaana mukana urheiluharrastuksissa.¹⁹⁰

M11(a): Poliitiikka näytteli osaa ja se synnytti keskustelua varsinkin juuri vanhemman kaartin välillä. Kuten mainitsin, niin mm. Edvard Nieminen oli myös hengessä mukana, Rantanen kanssa ja monta muuta poliittista henkilöä. Kovia keskusteluja käytiin siitä, mikä nyt oikein olisi. Tämä nyt on minun muistikuvani, meikäläisethän olivat siinä iässä, että etupäässä kuunneltiin, kun vanhemmat miehet kiistelivät noista asioista. [...] Jos olisin voinut jatkaa Koskenpojissa siihen aikaan, ehkä olisi tullut jonkinlaisia työtehtäviä meikäläisellekin, tällaiselle suttunuijalle.¹⁹¹

M21: Ennen sotia, niin nehän oli vanhemmat miehet pääasiassa, jotka hoiti sen seuran sanotaan johtopuolen. Että minä en muista että minä olisin missään seuran kokouksissa käyny silllon ennen sotia. Että ne tuli vasta kuvaan mukaan sitten sotien jälkeen.¹⁹²

189 M04, haastatelleet Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 10.4.1984.

190 M13(a), haastatelleet Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 2.5.1984.

191 M11(a), haastatellut Jorma Niemi 12.10.1984.

192 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

Aineisto tukee johtopäätöstä, jonka mukaan vapaa-ajanverkostot loimittuivat poliittisiin verkostoihin siten, että vanhemmat aktiivit kuuluivat vapaa-ajanyhdistystensä johtokuntiin ja samalla myös keskeisiin poliittisiin ryhmittymiin, kuten työväenyhdistykseen, vaalijärjestöihin tai puolueisiin. Aikakauden työväenteattereita tutkinut Mikko-Olavi Seppälä on määritellyt nuorten ja vanhojen välisen roolijaon toisin. Hänen mukaan nimenomaan nuoret vaalivat proletaarista teatteria ja toteuttivat esityksissään revanssimielialaa, joka ei välttämättä saanut vastakaikua työväenliikkeen veteraaneilta.¹⁹³ Seppälän tutkimuksessa ei toki oteta kantaa siihen, viihtyivätkö nuoret näyttelijät myös järjestötehtävissä, eikä toisaalta tässä tutkimuksessa käsitellä varsinaisesti teatteriesitysten aatteellista sisältöä. Seppälän havainto antaa kuitenkin aihetta mahdollisille jatkotutkimuksille.

Lisäväki

Termi ”lisäväki” esiintyy lähes jokaisen näyttämöllä toimineen haastatellun puheessa. Lisäväki oli nimitys repliikittömissä rooleissa toimineille sivuosanäyttelijöille. Työväen Näyttämön ohjelmistossa oli useita näytelmiä, joissa tarvittiin suurta määrää näyttelijöitä muun muassa kylänväkenä tai laulukuoirona.¹⁹⁴ Lisäväessä näytelleet muodostivat varsinaisia roolinäyttelijöitä suuremman osuuden näyttelijäkunnasta. Lisäväkirooleja näytelleiden joukko ei kuitenkaan ollut ryhmänä vakio, vaan sen koko ja koostumus vaihtelivat tilanteen mukaan.

Lisäväkeen kuulumisella oli työväentaloyhteisössä eräitä tärkeitä sosiaalisia funktioita. Lisäväki oli keskeinen rekrytoitumisen kanava työväen näyttämötoimintaan ja toisinaan myös muuhun järjestötoimintaan. Lisäksi lisäväki-osat olivat useimmiten väliporras roolinäyttelijäksi päätyneiden ”uralla”. Lisäväkenä oleminen toimi ”koulutuksena” varsinaiseen näyttelemiseen ja kulissien takaisiin rutiineihin.¹⁹⁵ Kaiken kaikkiaan lisäväessä toimiminen oli monelle portti työväentalon sisälle.

193 Seppälä 2007, 206.

194 Esim. M93, haastattelija Aarre Sallinen 18.3.1980.

195 Lisäväessä esiintymisen kautta olivat näyttämölle tulleet haasteltavat N06, N02, N99, M93, M10(a), N14(a) ja M21.

Jotkut näytelmät edellyttivät suurta lisäväkinäyttelijöiden joukkoa. Tukki-joella-näytelmä oli yksi Työväen Näyttämön kestoosusikeista. Siinä esiintyi yli 40 paikkakuntalaista harrastajanäyttelijää. Lisäväkiroolien kautta näyttämön toimintaan tuli jatkuvasti uutta väkeä.

Lisäväeksi valikoituivat ennen kaikkea sellaiset aktiivit, jotka viettivät paljon aikaansa työväentalolla. Lisäväkenä esiintyi silloin tällöin myös työväentalon kantaporukkaan lukeutuvia aktiiveja, jotka vaikuttivat etupäässä puoluepolitiikassa ja ammatillisessa edunvalvonnassa.¹⁹⁶ Lisäväeksi tarvittiin toisinaan myös lapsia, ja usein tällaisiin rooleihin valikoitui näyttämöaktiivien lapsia ja perheenjäseniä. Sivurooleissa toimiminen oli nuorille osallistujille yhteisönsä tavoille kasvamisen ja oppimisen prosessia.

¹⁹⁶ Tällaisia henkilöitä olivat esimerkiksi Kustaa Rantanen (esitelty luvussa *Työväentalon kantaporukka*) sekä aineiston haastateltava M07(a).

Joskus lisäväeksi päätyminen saattoi olla myös sattumankauppaa. Näin oli esimerkiksi silloin, kun esityksessä tuli äkillistä tarvetta apu-tytölle tai -pojalle. Täydennystä näyttelijäkaartiin lähdettiin hakemaan lähitaloista, ja näyttämölle päätyi tätä kautta uusia tulokkaita. Työväen Näyttämö harrasti lähiseuduille suunnattuja turnee-matkoja, joille osallistuivat vain keskeisten roolien näyttelijät. Näytelmissä tarvittu lisäväki rekrytointiin esityspaikkakuntien väestöstä.¹⁹⁷ Tämä laajensi Työväen Näyttämön vaikutuspiiriä yli tehdasyhdyskunnan rajojen.

Yleisöt

Paikkakunnan yhdistyselämässä vallinnut kahtiajako heijastui myös yleisöjen koostumukseen. Muistitiedossa tulee esille käsitys siitä, että työväentalolla ja seurahuoneella oli toisistaan täysin erilliset ja vakiintuneet yleisönsä ja kävijäkuntansa:

Kyllä se oli ihan semmosta, ihan voi sanoa että oli niinkun vakiporukka joka kävi... [Työväentalolla]. Paitsi sitten jos jotain vieraita tuli jostain muualta. Mutta muuten oli kyllä vakiporukka. Tuollakin kun oli jatkuvasti Paviljonkilla tanssit niin kyllä se oli ihan oma porukka siinä.¹⁹⁸

Puhuja viittaa työväenyhdistyksen ylläpitämään paviljonkiin, joka oli eräänlainen työväentalon kesäajan ”jatke”. Työväentalolla kokoon-tuneet yhdistykset järjestivät siellä kesätapahtumiaan, muun muassa tansseja ja urheilukilpailuja. Toinen haastateltu kuvaa omaa suhdettaan Tehdaspalokunnan näyttämöön seuraavasti:

Tehdaspalokunnan näyttämöllä minä en käyny koskaan. Että mulla oli selvä raja siinä.¹⁹⁹

Puhuja ei itse harrastanut näyttelemistä tai urheilua, vaan vaikutti näihin liittyvissä tapahtumissa lähinnä yleisönä. Kommentti osoittaa, että

197 Kalemaa 1983, 89.

198 M22, haastatellut Leena Enbom 9.9.2007.

199 M22, haastatellut Leena Enbom 9.9.2007.

ainakin osalle yleisöstä seurahuoneen ja työväentalon välinen raja oli ylittämätön.

Sotien jälkeen 1940-luvulla ilmapiirin kuvaillaan muuttuneen siten, että sama yleisö saattoi vieraila sekä työväentalon että seurahuoneen tilaisuuksissa:

Mutta sitten sotien jälkeisinä vuosina, sanotaan niin kun siinä kun sota päätty -45, niin siinä -46 ja -47 ja siitä eteenpäin, niin se rupes vähän niinkun löystyyn se käyminen puolin ja toisin. Mutta kyllä se hyvin semmosta, että Seuratalolla tartti olla hyvin huomattava tilaisuus, jos sinne mentiin.²⁰⁰

Muistitiedon perusteella ei voida kuitenkaan varmasti päätellä, keistä yleisö koostui. Muistitiedolla on tapana korostaa yhdyskunnan kaksijakoisuutta, jolloin yleisöjen mahdollinen sekoittuminen jää helposti huomaamatta. On kuitenkin syytä olettaa, että jakautuminen työväentalolla kävijöihin ja siellä käymättömiin oli teollisuustuustajamassa jyrkempää kuin maaseudulla. Tällaiseen tulokseen on tullut muun muassa Päivi Andersson tarkastellessaan Pihlajaveden työväentaloja maaseutuväestön vuorovaikutuksen kenttänä. Anderson toteaa kantatalollisten ja opettajien käyneen Pihlajavedellä seuraamassa työväennäyttämöiden ensi-iltoja ja pistäytymässä työväentalolla pidettävissä juhlatilaisuuksissa. Nuoret kävivät tanssimassa sekä seuran- että työväentalolla.²⁰¹ Tehdaspaikkakunnilla tämä tuskin olisi ollut mahdollista. Valkeakoskella työväentalo oli 1920- ja 1930-luvulla yksinomaan työläisten ajanviettopaikka, eikä siellä käynyt yhdyskunnan ylempien sosiaalisten kerrostumien väestöä juuri lainkaan. M10(a) kuvaa nuoruutensa aikaisen Työväentalon kävijäkuntaa seuraavasti:

Työväennäyttämön ensi-illoissa kävi vaan tämä kanavakasööri ja pari muuta apteekkaria, muu katsojakunta oli kokonaan työväestöä.²⁰²

200 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

201 Andersson 1983, 95.

202 M10(a), haastatellut Aarre Sallinen 4.2.1980.

Kaiken kaikkiaan yleisöjen jakautuminen työväentalolla ja seurahuoneella kävijöihin oli selkeä mutta ei ehdoton. Aineiston perusteella voidaan päätellä, että työväentalon yleisökunnan joukossa oli ihmisiä, jotka vierailijat satunnaisesti myös tehtaan seurahuoneella. Etenkin tanssimaan tullut yleisö saattoi pyörähtää tanssilattialla sekä seurahuoneella että työväentalolla – jopa niin, että molemmat paikat tuli testattua saman illan aikana. Tanssi-iltamia harrastanut haastateltava N14(b), kertoo pistäytyneensä toisinaan myös seurahuoneen tansseihin: ”Me mentiin aina kattoon, että missä ne tanssikuntit on.”²⁰³ Ideologisia syitä enemmän painoi paikan valinnassa mieleisen tanssiseuran löytäminen. Perhetaustansa, oman aktiivisuutensa ja kommenttiensa perusteella puhujaa voidaan pitää kuitenkin enemmän työväentaloyhteisön sisäpiiriläisenä kuin satunnaisosallistujana. Työväentalon ja seurahuoneen välinen raja-aita ei siis ollut ylittämätön edes niille kävijöille, joilla oli vasemmistolainen perhetausta, kiinteät siteet Työväen Näyttämöön ja jotka samaistivat itsensä työväenluokkaan.

Varsinaista yleisöanalyysia ei tämän tutkimuksen aineistolla ole mahdollista tehdä. Aineistosta voidaan luokitella toimijatyypiltään yleisön edustajiksi viisi henkilöä, eikä näin pieni otos tee mahdolliseksi pitkälle vietyjä johtopäätöksiä. Viiden esimerkkitapauksen kautta voidaan kuitenkin nähdä, että yleisöön lukeutuvat osallistujat olivat toimijaryhmänä hyvin heterogeeninen joukko. Yleisönä vaikuttaneiden ihmisten osallistumisen säännöllisyys sekä suhde ydintoimijoihin vaihtelivat. Kaksi yleisöksi luettavaa haastateltavaa [M07(c) ja N14(b)] kuvasivat seikkaperäisesti näyttämön sisäistä maailmaa. Tämä osoittaa heidän olleen työväentalolla tapahtuvan harrastustoiminnan selkeitä sisäpiiriläisiä, vaikka he eivät nimellisesti näyttämön tai urheiluseurojen jäsenkuntaan kuuluneetkaan. He osasivat ulkoa näyttelevien perheenjäsentensä repliikkejä, tiesivät mistä kussakin näytelmässä käytetty rekvisiitta oli hankittu ja tunsivat henkilökohtaisesti useita näyttämöllä toimineita henkilöitä. Toisaalta haastatelluissa oli yleisöä, jonka suhde työväen näyttämöön oli etäisempi. Tällaiset haastatellut eivät kommentoineet näyttämön sisäistä maailmaa mitenkään vaan mainitsivat näyttämön ja urheiluseurat ohimennen kuvatessaan paikkakunnan yhteisö- ja kult-

203 M14(b), haastatellut Leena Enbom 29.9.2007.

tuurielämää (M79). Oletettavasti yleisöissä oli sekä työväen yhdistysten jäseniä että henkilöitä, jotka eivät koskaan nähin kuuluneet.²⁰⁴

Kysymys yleisöistä on kiinnostava, sillä sen kautta on mahdollista hahmottaa työväenliikkeen paikallista vaikutuspiiriä. Ammattiyhdistysliikkeen suhdeverkostoja tarkastellut Kari Teräs puhuu leiri-ideologiasta, jonka perusteella sosialistinen työväenliike luki paikallisesti vaikutuspiiriinsä kuuluvaksi vakituista jäsenistöä huomattavasti laajemman joukon. Teräksen mukaan ammattiyhdistykset katsoivat järjestyttömien työntekijöiden kuuluvan yleensä työväenyhteisöllisyyden piiriin, jos he osallistuivat ammattiyhdistyksen tai työkollektiivin organisoimiin joukkoaktioihin tai suhtautuivat niihin myötämielisesti.²⁰⁵ Samaa logiikkaa voidaan soveltaa myös työläisten vapaa-ajanviettoon. Näyttämön ja urheiluseuran organisoimat yleisötilaisuudet toivat työväentalon piiriin joukon ihmisiä, joiden oletettiin ainakin osittain samaistavan sosialistisen työväenliikkeen arvomaailman ja maailmankuvan. Paikallisen hegemonian muotoutumisen kannalta tällä oli suuri merkitys. Oletettavasti esimerkiksi vasemmistolistojen kannatus kauppalanvaaleissa nojasi Valkeakoskella paljolti siihen väestönosaan, joka vieraili työväentalolla järjestetyissä teatteriesityksissä, urheilukilpailuissa ja muissa tapahtumissa. Yleisö-instituutio linkittyy näin yhteiskunnalliseen ja poliittiseen valtaan.

Työväenjärjestöt joutuivat kilpailemaan yleisöistä paikkakunnan toisen vapaa-ajanyhteisön kanssa. Yleisökilpailu vaikutti osaltaan tapahtumien sisältöihin, kuten työväennäyttämön ohjelmistopolitiikkaan etenkin 1930-luvulla. Näyttämö joutui muokkaamaan ohjelmistonsa sellaiseksi, että näytelmät takasivat varman yleisönsuosion. Kevyet farssit ja hupaisat laulunäytelmät olivat halpoja tuottaa, ja ne vetivät eniten yleisöä. Siksi niitä esitettiin runsaasti. Niin sanottua työväenkirjallisuutta oli näytelmärepertuaarissa huomattavan vähän.²⁰⁶ Kilpailuasetelma ennemminkin yhdenmukaisti työväentalolla ja seurahuoneella toimineiden teatterilaitosten tyyliä ja ohjelmistopolitiikkaa kuin vah-

204 Ks. myös Andersson 1983, 83.

205 Teräs 2001, 312.

206 Kalemaa 1984, 76 ja 82.

visti niiden omaleimaisuutta.²⁰⁷ Näytelmävalinnat peilaavat aikakauden vallitsevia estetiikkakäsityksiä. Samalla ne kuvastavat yhteiskunnan yleisen politisoitumisen astetta.

Tutkimuksen on ehkä mahdoton tavoittaa työväentalon ja seurahuoneen yleisövirtoja. Kummallakin talolla oli vakiintunut kävijöiden ydinjoukkonsa, mutta osa ihmisistä vieraili satunnaisesti sekä työväentalolla että seurahuoneella.

Kalevi Kalemaa on arvioinut, että Valkeakosken teattereiden rinnakkaiselon aikana Työväen Näyttämö keräsi enemmän yleisöä kuin Tehdaspalokunnan Näyttämö.²⁰⁸ Vaikka kilpailuasetelma kansallisellakin tasolla typisti työväen omaleimaisen kulttuurin kehitystä, legitimo

207 Ohjelmiston valintaan vaikuttivat toki muutkin tekijät, muun muassa sensuurin pelko ja valtionapujen politiikka-ehdot. (Politiikka-ehdoista lisää luvussa 3.2.).

208 Kalemaa 1984, 78–79.

saavutettu yleisönsuosio työväenliikkeen instituutioiden olemassa-oloa. Täysille saleille esitetyt näytännöt todistivat, että Valkeakosken Työväen Näyttämö puolusti paikkaansa kulttuurilaitoksena. Tällä oli merkitystä muun muassa avustussummia anottaessa. Työväen Näyttämön vaikutusta ei voitu kieltää, vaikka monet oikeistolaiset pitivät sen toimintaa poliittisesti epäilyttävänä ja taiteelliselta tasoltaan vähäpätöisenä. 1930-luvun ajan paikallislehti vaikenä Työväen Näyttämöstä kokonaan.²⁰⁹

Lainaajat ja lahjoittajat

Niin työväen näyttämöä kuin urheilutoimintaakin vaivasi jatkuva varusteiden ja harjoitustilojen puute. Näin ollen erään keskeisen sidosryhmän muodostivat yhdistysten ulkopuoliset varusteiden ja palkintojen lainaajat ja lahjoittajat. Samaan ryhmään kuuluvaksi voidaan lukea myös epävirallisina lainoittajina toimineet yksityishenkilöt, joiden luotonanto ja takaukset mahdollistivat suurempien hankintojen tekemisen. Lainajat ja lahjoittajat olivat heterogeeninen joukko paikkakunnan ihmisiä, joista osalla oli henkilökohtaiset siteet työväenjärjestöihin ja vasemmistolaiseen poliittiseen toimintaan ja osa puolestaan oli etäällä työväenliikkeestä.

Lainaamisen ja lahjoittamisen käytäntöjen tarkastelu on yksi keino hahmottaa sosiaaliryhmien välisiä suhteita tehdasyhdyskunnassa. Lainajien ja lahjoittajien joukkoa kartoittamalla voidaan tarkentaa kuvaa siitä piiristä, jota työväenjärjestöjen vapaa-ajantoiminta yhdyskunnassa kosketti. ”Kuka lainasi, kenelle ja millä motiiveilla?” on kuitenkin haasteellinen kysymys, sillä lainaamisen ja lahjoittamisen käytännöistä on säilynyt varsin vähän jälkiä. Ongelman ytimeen pääseminen edellyttää yksityiskohtien etsiskelyä eri lähteistä ja päätelmien tekemistä hajanaisen tiedon perusteella.

209 Sääksmäen ja Valkeakosken Sanomat ei kirjoittanut Työväen Näyttämöstä mitään vuosina 1931–1939. Työväen Näyttämön maksulliset ilmoitukset julkaistiin, mutta niihin oli ”eksynyt” usein virheitä, kuten puuttuvat tiedot esitysajoista tai mainitsematta jäänyt näytelmäkappaleen nimi. Tehdaspalokunnan Näyttämön ensi-illat arvosteltiin säännöllisesti. Ks. Kalemaa 1984, 74.

Muistitiedon mukaan näyttämörekvisiittaa hankittiin ensisijaisesti sukulaisilta ja tuttavilta lainaamalla. Toisten taustat ja omaisuus tunnettiin pienessä yhdyskunnassa tarkkaan ja monesti tiedettiin, keneltä sopivaa esineistöä tai puvustoa kannatti kysellä. Joskus oikeanlaista karvalakkia tai saapikkaita haeskeltiin ympäri kylää. Näyttämöllä puvustonhoitajana toiminut Alma Salo muistelee:

Eihän näyttämöllä puvustoa paljoakaan ollut, mutta lainattiin kylältä. Varsinkin Ebba Syväsellä oli ihan erikoinen muistamista taito siinä suhteessa. [...] ”Minä olen nähnyt sellaisen puvun kerran...” ja sitten mentiin kysymään.²¹⁰

Joissakin näytelmissä kuvattiin miljöitä, joiden esineistöä ei vaatimatonta työläismökeistä löytynyt. Työläiskodille harvinaisempaa omaisuutta lähdettiin tarpeen tullen lainaamaan myös ”paremman väen” piireistä:

Oli joku kuninkaallinenkin näytelmä, missä piti olla erikoisia huonekaluja, niin yks ja pari lainattiin jostain herrasväeltä ja mistä saatiin.²¹¹

Kynnys herrasväeltä lainaksi pyytämiseen oli usein korkea. Kunnollisten rooliasujen vuoksi oli uskaltauduttava kuitenkin myös varakkaampien puvunomistajien puheille:

Kaikki vaatteet mitä tarvittiin pyhävaatteita, parempia vaatteita, juhlapukuja, ympäri kylän lainattiin. Keneltä tiesi että joku kaunis sopiva puku on, niin kyllä se oli arkaa mennä lainaan mutta pakko oli jos meinas olla kauniisti puettu näyttämöllä ja asianmukaisesti sitä näytelmää esittävää vaatetusta tarvitti.²¹²

Varusteiden lainaksi saaminen ei ollut itsestäänselvyys. Kieltäytymiseen oli varmasti useita motiiveja, mutta ideologisesti jakautuneessa tehdas-

210 Salo 1964, julkaistu teoksessa Saarela-Jokinen (toim.): Vanhaa Valkeakoskea 2 (1989), 58.

211 M93, haastatellut Aarre Sallinen 18.3.1980.

212 N06, haastatellut Aarre Sallinen 12.3.1980.

yhdyskunnassa oli myös niitä, jotka periaatteellisista syistä vastustivat työväenliikettä edustavaa tai sitä lähellä olevaa vapaa-ajantoimintaa. Eräs näyttämöllä touhunnut muistelee, kuinka hänen äitinsä käännyttiin tyhjin käsin talosta, jonne tämä oli tullut lainaamaan rooliasuksi soveltuvaa pukua:

Minä muistan kun Anna-Liisaa näyteltiin. Täyty olla semmonen vanhanaikainen tyykipuku jossa oli semmonen ryijy päällä. Meirän äiti meni sitä sitten pyytään kun se tiesi että yhdessä paikassa oli vanha ihminen jolla oli semmonen puku.

He leipovatkin siinä ja äiti pyysi sitten. Sano: ”Kaikkiin hassutuksiin minä vaatteitani en lainaa”. Se ihminen sekotti uuniansa niin kauheasti. Äiti sano: ”Älkää nyt sitä vasten uunianne rikkoko, eihän sitä tarte antaa.” ”En minä lainaa sellaseen hassutukseen!”

Mutta annas olla kun äiti tuli pois. Tytär oli ottanu sen puvun ja pessy ja silittäny ja toi meille. Sano että meidän äiti on niin vanhanaikainen ihminen, ettei se käsitä ollenkaan semmosia. Että semmosia niitä oli!²¹³

Toisessa tapauksesa eräs puvunomistaja kieltäytyi antamasta asuaan lainaksi mutta olisi sen sijaan myynyt vaatteen:

Minä sanoin, että hyvänen aika, enhän minä ostaan ruppee pukuja näyttämölle, että tavallisesti sitä pruukataan lainata. Mutta hän sano, että hän ei lainaa.²¹⁴

Koska pelkästään muistitiedon perusteella on hankala saada kuvaa lainaamis- ja lahjoituskäytäntöjen laajuudesta ja yksityiskohdista, aihetta siirrytään tarkastelemaan säilyneiden kirjallisten dokumenttien valossa.

Tapausesimerkki: Jyryn painikilpailujen palkintolahjoitukset

Urheiluseura Jyryn järjestämistä ensimmäisistä kansallisista painikilpailuista vuodelta 1923 on säilynyt ”kerjuulistaksi” kutsuttu lomake,

213 N02, haastatellut Aarre Sallinen 18.3.1980.

214 N02, haastatellut Aarre Sallinen 18.3.1980.

*Joissakin näytelmissä tarvittiin juhlavaa rekvisiittaa, jota ei aina köyhistä työläismökeistä löytynyt. Lainaamisissa jouduttiin kääntymään herrasväen puoleen. Kuva näytelmästä *Elinan surma*, jota esitettiin Työväen Näyttämöllä vuosina 1910, 1913, 1916, 1931, 1933 ja 1948.*

jonka kanssa seuran aktiivit kiersivät keräämässä paikallisilta pienyrittäjiltä palkintolahjoituksia. Listalle kirjattiin saadut lahjoitukset, niiden antajat ja lahjoituksen arvo. Listan avulla voidaan rekonstruoida läpileikkaus paikallisen työväenliikkeen ja pienyrittäjien suhteista. Taulukkoon 1 on koottu ”kerjuulistan” tiedot.²¹⁵ Tuonnempana on selostettu lyhyesti palkintolahjoituksia antaneiden henkilöiden asemaa ja yhdistysjäsenyyksiä.

Kaikki lahjoittajat (yhtä epävarmaa tapausta lukuun ottamatta) olivat paikallisia pienyrittäjiä. Suurin osa oli yksityiskauppiaita, mutta joukossa oli myös muutama itsenäisessä ammatissa toimiva käsi-

²¹⁵ Alkuperäiseen listaan on merkitty ainoastaan lahjoituksen antaneen henkilön nimi, lahjoitus (esine tai rahaa) ja lahjoituksen arvo. Taulukkoon on täydennetty tietoja lahjoittajan ammatista tai liiketoiminnasta Olli Vuorisen paikallishistoriateoksen sekä haastateltava M21:n keräämien tietojen perusteella.

työläinen sekä yksi vierasta työvoimaa käyttänyt pienteollisuusyritys (Valkeakosken Nahkatehdas). Kauppiaista suurin osa oli sekatavarakauppiaita.

Taulukko 1. *Jyryn kansallisten painikilpailujen 30.6.–1.7.1923 palkintolahjoitukset.*

Lahjoittaja	Ammatti / liike	Lahjoitus
Onni Tuominen	räättäli, Valkeakosken Pukimo	raitahousukangas (1,2m) arvo 228 mk
Frans Toivonen	Valkeakosken Rihkama	rahaa 10 markkaa
Valto Nieminen	sekatavara-kaupan pitäjä	kahvikannu, arvo 75 mk
Hugo Ekman	ei tiedossa	rahaa 25 mk
Oskari Hietanen	teurastaja, lihakauppias	rahaa 50 mk
C. V. Lindfors	Valkeakosken Talouskauppa	kengät
Oskari Salo	sekatavara-kaupan pitäjä	kengät, arvo 140 mk
Väinö Mikkonen	kangas- ja sekatavarakauppias	pukukangas, arvo 350 mk
Juho Aaltohelmi	kahvilanpitäjä	rahaa 10 mk
Juho Vihtori Laine	sekatavara-kaupan pitäjä	rahaa 10 mk
Väinö Valtonen	muotiliikkeen pitäjä	lakki, arvo 30 mk
Heikki Matti Apia	ruoka- ja sekatavarakauppias	rahaa 10 mk
Lainio	sekatavara-kauppa	rahaa 5 mk
Kalle Fredrik Kirkas	kelloseppä, kellokauppa	kengät
Edvard Nieminen	Työväen Kirjakauppa	”Marseljeesi”-taulu, arvo 100 mk
Emil Sara	leipuri	kengät, arvo 100 mk
Kalle Kajanto	vaatturi	rahaa 25 mk
Paul Nyholm	Valkeakosken Nahkatehdas	5 kpl voita, arvo 117 mk

Lähde: Jyryn kilpailuasiakirjat.

Valkeakosken Nahkatehtaan myymälä vuonna 1921. Vasemmalla nahkatehtailija Paul Nyholm.

Lahjoittajien varallisuudessa oli suuria eroja. Sadanneljänkymmenen markan arvoiset kengät lahjoittanut Oskari Salo oli hyvin toimeentuleva kauppias, joka piti alansa monipuolisinta liikettä paikakunnalla. Haastateltava M21 kuvailee Oskari Salon kauppaa nuoruusaikansa ”tavarataloksi”.²¹⁶ Sääksmäen Sanomissa 2.3.1922 Oskari Salon liike ilmoittaa myyvänsä ”monipuolisia siirtomaatuotteita, kangkaita, nahka- ym. tuotteita sekä randikengiä ja ruumisarkkuja”.²¹⁷ Oskari Salo oli kauppiaan toimensa ohella myös Kansallis-Osake-Pankin Valkeakosken konttorin johtaja vuosina 1919–1940.²¹⁸ Myös kauppias Väinö Mikkonen, jonka 350 markan lahjoitus oli arvoltaan suurin, piti monipuolisella tavaravalikoimalla varustettua kangas- ja sekata-

216 M21, haastatellut Leena Enbom 9.10.2007.

217 Sääksmäen Sanomat 2.3.1922.

218 Vuorinen 1995, 125.

rakauppaa. Lisäksi Mikkonen omisti kaksi liikehuoneistoina toimivaa kiinteistöä.²¹⁹ Varakkaimmilla kauppiaille oli yhteyksiä vuonna 1922 perustettuun Sääksmäen Höyrylaiva Osakeyhtiöön. Salo valittiin ensimmäisessä yhtiökokouksessa johtokunnan jäseneksi. Myös kauppias Mikkonen sekä nahkatehtailija Paul Nyholm ja muotiliikkeen omistaja Väinö Valtonen osallistuivat aktiivisesti laivayhtiön toimintaan.²²⁰

Lahjoittajien toista ääripäätä varallisuudella mitattuna edusti ”Lainio”-nimellä lahjoituksensa kuitannut paikallinen pienyrittäjä, Josefina Lainio. Lainion pieni sekatarvaliike tunnettiin ”Lainion mamman” kauppana. Haastateltava M21 muistelee ”Lainion mamman” kaupan olleen pienin koskaan näkemistään liikkeistä ja ihmettelee, että häneltäkin on ”almu liennyt Jyryn palkintokassaan”.²²¹ Oman ryhmänsä muodostivat käsityöläiset (2 räätäliä ja leipuri), jotka tulotasoltaan olivat lähempänä tehtaan ammattitaitoisia työntekijöitä kuin suurimpien liikkeiden kauppiaita. Itsensä työllistävinä ammatinharjoittajina he olivat kuitenkin toimijoina riippumattomampia ja saattoivat tukea työväen omaa urheilutoimintaa.

Jyryn tukijoiden poliittista suuntautumista ja aktiivisuutta on voitu hahmottaa aikakauden kunnallisvaalien ehdokaslistoja tarkastelemalla. Tuon ajan kunnallisvaalit olivat listavaaleja, joissa ehdokkaat tulivat valituksi ehdokaslistan mukaisessa järjestyksessä. Vaaleissa käytettiin niin sanottuja pitkiä listoja, joten häntäpäähän sijoitetut ehdokkaat jäivät poikkeuksetta valitsematta. Ehdokaslistan asettaminen edellytti valitsijayhdistyksen perustamista, mikä tarkoitti allekirjoitusten keräämistä. Allekirjoituksellaan valitsijayhdistyksen jäsenet vakuuttivat äänestävänsä kyseisellä ehdokaslistalla olevia henkilöitä.²²² Sekä ehdokaslistat että valitsijayhdistysten perustamisasiakirjoissa olevat nimelistat tarjoavat mahdollisuuden selvittää myös sellaisten toimijoiden poliittisia kantoja, jotka eivät koskaan tulleet valituiksi tai eivät itse asettuneet ehdolle.

Keskusvaalilautakunnan asiakirjoja tarkastelemalla selviää, että lahjoittajat olivat kaiken kaikkiaan aktiivisia yhteiskunnallisia toimijoita.

219 Vuorinen 1995, 114.

220 Ks. Vuorinen 1995, 76.

221 M21, haastatellut Leena Enbom 9.10.2007.

222 Ks. esim. Kunnallisvaalien pöytäkirjat 1922–1925.

Kahdeksastatoista lahjoittajasta yksitoista osallistui lahjoitushetkellä tai myöhemmin vuosina tavalla tai toisella kunnallispolitiikkaan. Tästä joukosta kauppalanvaltuutettuina ja kauppalanhallituksessa toimi kuusi henkilöä: kauppiaat Oskari Salo, Väinö Mikkonen ja Heikki Matti Apia, leipuri Emil Sara, räätäli Kalle Kajanto ja kirjakaupan pitäjä Edvard Nieminen²²³. Räätäli Onni Tuominen oli jäsenenä pelkästään kauppalanhallituksessa (1923) toimimatta lainkaan kauppalanvaltuutettuna. Loput neljä paikallispolitiikkaan osallistunutta olivat lähinnä taka-alan toimijoita: kelloseppä Kalle Kirkas oli ehdolla kauppalanvaltuustoon (1933), kauppiaat Valto Nieminen ja C. Lindfors olivat ehdolla kauppalan tilintarkastajavaalissa (1923), valitsijayhdistysten asiamiehenä toimi Valto Nieminen (1925) ja valitsijayhdistysten yhtenä allekirjoittajana teurastaja-lihakauppias Oskari Hietanen (1925).²²⁴

Poliittisilta kannoiltaan lahjoittajat muodostavat myös kirjavan joukon: yhdentoista kunnallispolitiikkaan osallistuneen joukossa oli neljä vasemmistotoimijaa (leipuri Sara, räätälit Kajanto ja Tuominen sekä kirjakaupanpitäjä E. Nieminen) ja seitsemän porvarillisten yhdistysten toimijaa (Salo, Mikkonen, Apia, Kirkas, Nieminen, Lindfors, Hietanen). Vasemmistotoimijoista Sara ja E. Nieminen olivat niin sanottuja vasemmistoradikaaleja ja Kajanto ja Tuominen kannoiltaan sosiaalidemokraatteja. On tosin huomattava, että paikallisen vasemmiston jaot eivät palkintojen lahjoitusajankohtana olleet kovin jäsenyneet. 1920-luvun kunnallisvaalien ehdokaslistat eivät sisältäneet mitään puoluepoliittisia tunnuksia, ja esimerkiksi Kajannon nimi esiintyi muutaman kerran myös vasemmistoradikaaleina tunnettujen toimijoiden listalla. Porvarit esiintyivät kunnallisvaaleissa koko tarkastellun ajanjakson (1920- ja 1930-luku) yhtenä vaaliliittona, joten porvaristoa edustaneiden kauppiaiden puolueideologisia eroja ei ole tässä tarkemmin eritelty.

Muita yhdistysjäsenyyksiä löytyi jäsenrekistereistä seuraavasti: kauppiaat Kirkas, Hietanen, Mikkonen ja Salo kuuluivat Valkeakosken suojeluskuntaan. ”Lainion mamman kauppa” pitänyt Josefina Lainio (syntynyt 1865) ei tietävästi toiminut ainakaan suurimmissa

223 Kunnallisvaalien pöytäkirjat 1922–1925.

224 Kunnallisvaalien pöytäkirjat 1922–1925.

Sekatavara kauppias Valto Niemisen liikehuoneisto ulkoa (1924) ja sisältä (1922).

Valkeakosken kauppalan liikekeskustaa 1920-luvulla: kauppias Salon ja kelloseppä Kirkkaan liikehuoneistot.

paikallisyhdistyksissä. Sen sijaan hänen molemmat lapsensa kuuluivat maanpuolustusyhdistyksiin. Liikkeen pitäjänä äitiään seurannut Maria Lainio (syntynyt 1908) kuului Lotta Svärd -yhdistyksen paikallisosastoon ja poika Nikolai suojeluskuntaan.²²⁵ SVUL:n seuran perustavassa kokouksessa vuonna 1932 oli läsnä kauppias Valto Nieminen.²²⁶ Palkintoja keränneen urheiluseuran omia toimijoita olivat leipuri Sara ja kirjakaupanpitäjä Edvard Nieminen. Nämä henkilöt vaikuttivat seurassa lähinnä johto- ja toimitsijatehtävissä.

Edellä mainitut kauppalanvaltuutetut Sara, Nieminen (Edvard), Kajanto, Salo ja Mikkonen olivat näkyviä henkilöitä paikallisessa yhdyskuntaelämässä. Monien yhdistysjäsenyyksiensä ja luottamustoimiensa vuoksi he olivat yhdyskunnassa eräänlaisia välittäjiä ja solmuhenkilöitä, joilla oli yhteyksiä moneen suuntaan. Heidän yhteisöroolinsa lähempi tarkastelu luo kuvaa tehdasyhdyskunnan sisäisestä dynamiikasta ja sosiaalisista suhteista.

Työväen Kirjakaupan pitäjä Edvard Nieminen oli paikallisen työväenliikkeen vasemmistoradikaalin siiven avaintoimija ja myös kommunistina tunnettu, vaikka hänen osallisuudestaan maanalaiseen liikkeeseen on vain hajanaisia tietoja. Nieminen oli vuoden 1918 tapahtumien seurauksena joutunut vankileirille, josta hän vapautui syksyllä 1918. Nieminen oli osallistunut Jyryn toimintaan jo ennen kansalaissotaa, ja hän oli ainoa seuran johtokunnan hengissä selvinnyt jäsen.²²⁷ Paikkakunnan vasemmistoradikalismi henkilöityi vahvasti Niemiseen, sillä Nieminen oli ahkera yhdistysten perustaja (muun muassa Sosialidemokraattisen nuoriso-osaston) sekä vaali- ja muistopuheiden pitäjä. Vuonna 1930 Nieminen joutui karkotetuksi kauppalanvaltuustosta muiden kommunistisesta toiminnasta syytettyjen vasemmistoradikaalien kanssa.²²⁸ Niemisen omistama Työväen Kirjakauppa oli työväenliikkeen aatteellisen kirjallisuuden, lehtitilausten ja julisteiden merkittävä levittäjä paikkakunnalla. Nieminen poikkesi edellä tarkastelluista kauppiaista

225 Hietanen, Kirkas ja Salo olivat liittyneet suojeluskuntaan vuonna 1918. Mikkosen liittymisvuosi ei ole tiedossa. Ks. jäsenluettelot teoksessa Satamo 1998, 330–339 ja 341–245.

226 Pura 2002, 20.

227 Kivelä 1991, 59.

228 Ks. Vuorinen 1995, 259.

siinä, että hänen liiketoimintaansa ohjasivat varsin näkyvästi aatteelliset motiivit. Niemisen roolia paikallis- ja työväenyhteisössä voidaan luonnehtia mielipidejohtajaksi. Hänen liiketoiminnallaan oli merkitystä myös työväenjärjestöjen nuorten aktiivien työllistäjänä (ks. *Irtisanottujen työllistäminen*).

Niemisen kaltainen toimija oli edellä mainittu leipuri Sara, joka oli myös työväenliikkeen vasemmistoradikaalin siiven ydintoimija ja julkisten puheiden pitäjä. Sara oli ollut pidätettynä Sosialistisen Työväenpuolueen lakkauttamisen yhteydessä vuonna 1922. Vuosikymmenen lopulla Sara toimi vasemmistoradikaalien vaalitoimintaa hoitamaan perustetun Valkeakosken Työväen Vaalikomitean puheenjohtajana.²²⁹ Niemisen tavoin Sara hoiti kunnallisia luottamustoimia ja tuli valituksi muun muassa kauppalanvaltuuston varapuheenjohtajaksi vuonna 1923. Saran ura kunnallispolitiikassa oli kuitenkin huomattavasti lyhyempi kuin Niemisen, jolla oli valtuustoedustuksia vuoteen 1960 asti (sotien jälkeen SKDL:n riveissä).²³⁰

Kolmas vasemmistotoimija, räätäli Kajanto, oli työväenliikkeen aktiivi ja paikallispoliitikko hänkin, mutta Niemiseen ja Saraan verrattuna etupäässä virkamiesuralle suuntautunut. Jyryn painitapahtuman aikaan Kajanto toimi kauppalanvaltuuston sihteerinä. Myöhemmin hän vaikutti Valkeakosken kauppalanhallituksen vt. esimiehenä (1927–1930) ja kauppalanjohtajana (1930–1946).²³¹ Kajanto toimi myös Valkeakosken työväenyhdistyksen puheenjohtajana useaan eri otteeseen (ensimmäisen kerran vuonna 1921).²³² Puoluepoliittisten rajalinjojen vakiinnuttua Kajanto edusti sosialidemokraattista puoluetta, mutta 1920-luvulla hän oli läheisissä tekemisissä työväenliikkeen vasemmistoradikaalien kanssa – jopa niin, että muistitiedon perusteella Kajannon puoluekannaksi määrittyi vasemmistoradikaali.²³³ Kajantoa voikin pitää vasemmiston rivien kokoajana, sillä hän nautti laajaa kannatusta niin sosialidemokraattien kuin vasemmistoradikaalien keskuudessa.

229 Vuorinen 1995, 291.

230 Ks. lista valtuutetuista Vuorinen 1995, liite 3.

231 Vuorinen 1995, 749.

232 Vuorinen–Vuorinen 1996, 211.

233 Näin muistellut M21. Ks. M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

Porvarivaltuutetuista näkyvimmiä esillä paikallisessa yhdyskuntaelämässä oli kauppias Salo. Salo osallistui erilaisten yhtiöiden johtokuntiin ja vaikutti myös pitkään kauppalanvaltuustossa ja -hallituksessa.²³⁴ Näiden ohella hän toimi rukoushuoneyhdistyksen rahastonhoitajana.²³⁵ Salo oli aloitteellinen monissa kunnallisissa projekteissa kuten Valkeakosken Yhteiskoulun perustamisessa. Hän edesauttoi hankkeen toteutumista osallistumalla räätäli Kajannon kanssa henkilötakaukseen, jolla hankittiin koululle opetusvälinepaketti. Salo suhtautui myötämiehisesti myös työväen kulttuuriharrastuksiin. Haastateltava M21 muisteli 1930-luvulla sattunutta tapausta, jossa Salon myöntämän henkilökohtaisen rahalainan turvin talousvaikeuksissa kamppaileva Työväen Näyttämö ”pääsi taas pätjän matkaa eteenpäin”.²³⁶ Salo ei kuitenkaan ollut ideologisessa mielessä työväenliikkeen kannattaja. M21:n mukaan rahaa lähdeittiinkin pyytämään ”yrittänyttä ei laiteta” -asenteella, mikä osoittautui kannattavaksi. Salo oli myös monien paikallistarinoiden ja juttujen päähenkilö, mikä osoitti hänen olleen tarkkaan seurattu hahmo paikkakunnalla. Kertomusten mukaan hänellä oli tapana napata myynnissä ollut tavara tiskiltä pois tokaisten asiakkaalle ”Meni jo!”, mikäli tämä erehtyi kysymään hintaa.²³⁷ Särmiikkästä luonteestaan huolimatta Salon tiedettiin lähtevän mukaan hankkeisiin, joita hän piti hyödyllisinä. Tällainen lienee ollut myös Jyryn järjestämä painikilpailu. Salo profiloitui yleishyödyllisten projektien ajajana ja nautti siten arvostusta myös työväestön piirissä. Saloa voikin luonnehtia eräänlaiseksi sillanrakentajaksi paikallisen oikeiston ja vasemmiston välillä.

Saloon verrattuna varsin erilainen yhteisörooli oli sekatarvakauppias Mikkosella, joka hänkin oli pitkäaikainen porvaripuolen kauppalanvaltuutettu ja paikallisaktiivi. Mikkosen suhde vasemmistolaisesti ajattelevaan työväestöön oli kuitenkin etäisempi. Tämä näkyi muun muassa siinä, että Mikkosen kauppa eivät kaikki työväestön edustajat

234 Mm. höyrylaivayhtiön osakas ja johtokunnan jäsen, paikallislehden taloudenhoitaja, kansallisosakepankin konttorinjohtaja, vuonna 1940 perustetun Roine Osakeyhtiön osakas.

235 Vuorinen 1995, 301.

236 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

237 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

halunneet käyttää.²³⁸ Mikkonen kuului vuonna 1930 perustetun Suomen Lukon Valkeakosken paikallisosaston johtokuntaan.²³⁹ Ideologinen välimatka työväenliikkeeseen oli ilmeinen.

Työväenjärjestöjen harrastustoiminnan tukeminen kasvatti kauppiaiden suosiota paikallisväestön keskuudessa. Tätä kautta he saivat myös asiakkaita. Lahjoituksiin oli merkitty liikkeenharjoittajan nimi tai tunnus, ja ne olivat näkyvillä urheilukilpailujen palkintopöydillä. Palkintojen lahjoittaminen toimi siten tärkeänä suhteiden ylläpitäjänä ja mainonnan kanavana tehdasyhdyskunnan kauppiaille ja pienyrittäjille.

Tehdasyhdyskunnan sosiaaliset suhteet

Edeltävissä luvuissa on hahmotettu kokonaiskuvaa työväen vapaa-ajan toiminnasta Valkeakosken tehdasyhdyskunnassa. Vapaa-ajanviettoon liittyvillä verkostoilla oli kaksi keskittymää, joista toinen kokosi väkeä työväentalolle ja toinen tehtaan seurahuoneelle. Tutkimuksessa on tarkasteltu lähemmin työväentalolla tapahtuvaan vapaa-ajanviettoon liittyvää verkostoitumista.

Tarkastellut aineistot osoittavat työväentalolla ja sen ympäristössä harjoitettujen toiminnanmuotojen kuten urheilun, näyttämötoiminnan ja poliittisen edunvalvonnan päällekkäisyyden: verkostot linkittyivät yhteen paitsi yhteisen kokoontumispaikan, myös yhteisten toimijoidensa kautta. Onkin loogista, että työväentalolla kokoontuvien yhdistysten jäsenkehitykset myötäilevät toisiaan. Nämä havainnot vastaavat hyvin aiemman tutkimuksen luomaa kuvaa aikakauden työväen-kulttuurin eriytymättömyydestä.

Työväen yhdistysmuotoisen vapaa-ajankulttuurin tutkimusta on edeltävässä kirjallisuudessa avattu varsin vähän rivijäseniin tai satunnaisosallistujiin päin. Verkostonäkökulmaa hyödyntäen on edeltävissä luvuissa pyritty katsomaan myös muodollisen organisaation alapuolelle

238 Haastateltava M22 painottaa, ettei missään tilanteessa tullut asioineeksi kauppias Mikkosen liikkeessä. Ks. M22, haastatellut Leena Enbom 9.9.2007.

239 Ks. Vuorinen 1995, 284.

ja rinnalle.²⁴⁰ Verkostojen lähitarkastelu paljastaakin hyvin heterogeenisen joukon paikalliseen työväenliikkeeseen kytköksissä olleita toimijoita. Samalla se osoittaa, että liikkeen reunat muistuttivat veteen piirrettyä viivaa. Erilaisten sidosryhmien merkitys työväen urheiluseurojen ja teattereiden paikallistoiminnan toteutumisen ehtona nousee tämän tutkimuksen yhdeksi keskeisistä havainnoista. Työväen kollektiivinen vapaa-ajantoiminta nojasi vahvasti sellaiseen satunnaisosallistujien joukkoon, jossa ei nimellisesti kuuluttu mihinkään työväenjärjestöön. Kulttuurisesti kuuluttiin silti saman työväenyhteisöllisyyden piiriin. On syytä olettaa, että vapaa-ajan viettäminen työväentalolla oli keskeinen sosialisointiväylä ja samalla yksi työväenliikkeen poliittista kannatusta ylläpitävistä rakenteista paikallisyhteisössä.

Verkostotarkastelu tuo esille sen, että vapaa-ajantoimintaan liittyntä tiivistä kanssakäymistä tapahtui tehdasyhdyskunnassa myös yli kulttuurirajojen. Vapaa-ajanjärjestöjen toiminnassa oli omintakeisella tavallaan – muun muassa takuumiehinä, rahanlainaajina ja palkintojenlahjoittajina – osallisena suppea mutta merkittävä joukko työväentaloyhteisön ulkopuolisia toimijoita. Vuoden 1923 painikilpailuista säilyneet dokumentit osoittavat, että rahallista tukea tuli kylän kauppiailta tai muilta varakkaammilta henkilöiltä, jotka eivät olleet sitoutuneita sen enempää työväenliikkeeseen kuin sen edustamaan kulttuuriin ja normijärjestelmäänkään. Sosiaalisessa hierarkiassa osa heistä oli lähellä paikallista eliittiä.

Lainaamiseen ja lahjoittamiseen liittyvien suhdeverkostojen perusteella voidaan päätellä, että Valkeakosken tehdasyhdyskunnassa oli sosiaalinen kerrostuma, jolla oli yhteyksiä sekä yhdyskunnan valtahierarkian huipulle että tavallisiin tehdastyöläisiin ja työväenliikkeen kannattajiin. Kyseinen havainto osoittaa kauppiaiden roolin keskeisenä sosiaalisena ja kulttuurisena väliryhmänä. Käsitys aikakauden tehdasyhdyskuntien ehdottomasta kaksijakoisuudesta näyttäytyykin edellä tarkastellun valossa osittaiselta myytiltä. Jyryn palkintolahjoitusten perusteella hahmotettavat suhdeverkostot osoittavat, että jo 1920-luvun tehdasyhdyskunta alkoi väliryhmineen muistuttaa sosiaaliselta ja

240 Vrt. Saaritsa ja Teräs 2003, 28.

kulttuuriselta rakenteeltaan kaupunkia.²⁴¹ Muistitiedossa yhdyskunnan kahtiajakautuminen korostuu usein enemmän kuin mihin konkreettisten suhdeverkostojen tarkastelu antaa aihetta.

Kaiken kaikkiaan lahjoittajat ja lainaajat olivat työväen vapaa-ajan toiminnan sidosryhmistä poliittisilta kytköksiltään kaikkein heterogeenisin ryhmä, sillä heidän joukostaan löytyivät paikkakunnan aktiivisimmat kunnallispoliitikot sekä vasemmistosta että oikeistosta. Osa pienyrittäjätaustaisista rahoittajista oli työväenliikkeen omia toimijoita ja etupäässä paikallisten yhdistysten johtohenkilöitä. Jyrylle palkintoja lahjoittaneet vasemmistotoimijat olivat kaikki yhtä lukuun ottamatta käsityöläisiä. Toisaalta porvaristoa edustaneiden tai kannattaneiden lahjoittajien joukossa ei ollut yhtään käsityöläistä (ellei kelloseppä-kellokauppiasta lasketa käsityöläiseksi). Lahjoittajien listan tarkastelu tukee vakiintunutta käsitystä siitä, että työväenliikkeen keskeiset organisaattorit olivat nimenomaan käsityöläisiä, ja nämä organisaattorit olivat aatteellisista syistä edustettuina myös lahjoittajissa.

Jyryn toiminnasta säilyneet lahjoituslistat sekä muu sidosryhmistä tietoa sisältävä pöytäkirjamateriaali ovat historianantutkimuksellisesti arvokkaita dokumentteja, sillä ne paitsi vahvistavat jo olemassa olevia tuloksia työväenliikkeen historiasta, myös avaavat tehdasyhdyskuntiin liittyviä myyttisiä käsityksiä.

241 Ks. Haapala 1986, 212.

II

POLITIIKKA PUHEESSA

Politiikka muistelupuheessa

Seuraavaksi tarkastelen työväentalolla 1920- ja 1930-luvuilla toimineiden haastateltujen käsityksiä vapaa-ajantoiminnan luonteesta. Huomiota kiinnitetään siihen, miten haastateltavat suhtautuvat politiikkaan ja millainen on heidän politiikkakäsityksensä. Näiden kysymysten selvittämisen ohella problematisoin poliittisen määritelmää ja tarkastelen vapaa-ajantoiminnan poliittisuutta toimijahorisontin ulkopuolelta.

”Politiikkaa tehtiin muualla”

Eräs tapa selvittää haastateltavien käsityksiä 1920- ja 1930-lukujen vapaa-ajantoiminnan poliittisuudesta on tiedustella heiltä suoraan, koettiinko jäsenyys työväen urheiluseurassa tai näyttämöllä poliittisena valintana. Toteuttamissani haastatteluisa suoriin kysymyksiin vastattiin kieltämällä yksiselitteisesti urheilu- ja näyttämöharrastusten yhteydet politiikkaan.

M21: Vaan sanotaan ny esimerkiksi Koskenpojat, niin minä en voi käsittää sitä minään muuna kun vaan Koskenpoikina.

LE: Ja se Koskenpoikana toimiminen on urheilua?

M21: Nii no sikäli kyllä, että se on työväen urheilujärjestö. Mutta minään semmosena poliittisena laitoksena, instituutiona ei missään muodossa.²⁴²

Poliittisiksi järjestöiksi haastateltavat nimittivät muun muassa työväenyhdistystä, ammattiosastoja, sosiaalidemokraattista nuoriso-osastoa sekä poliittisia puolueita. Urheilu oli heille ennen kaikkea seuratoimintaa ja näyttelemisen taiteen ja kulttuurin harrastamista. Poliittisina ymmärrettyjä yhdistyksiä kutsuttiin ”järjestöiksi”. Näkökulma tulee ilmi muun muassa seuraavasta katkelmasta, jossa haastateltava muistelee mukaan tuloaan ”poliittiseen” yhdistystoimintaan:

M21: Neljäkymmentäneljä perustettiin tää nuoriso-osasto [Suomen Demokraattinen Nuorisoliitto]. Että se oli semmonen ensimmäinen

242 M21, haastattelija Leena Enbom 15.2.2009.

poliittinen yhdistys, mihinkä mä olen liittynyt. Ei, kun minä olin ennen sotia jo rakennusammattiosaston jäsen... ennen sotia olin joo, kun oikein muistelee.²⁴³

Haastateltava oli kuitenkin aiemmin maininnut kilpailleensa Valkeakosken Jyryssä poikien sarjassa jo vuonna 1930 ja liittyneensä TUL:n Koskenpoikiin syntymäpäivänään vuonna 1937 – heti vaaditun 16-vuoden ikärajan täytyttyä. Hän oli kertonut toimineensa jo 1930-luvulla myös Työväen Näyttämöllä, ensin ilmoitusten levittäjänä ja kahvinkaatajana ja sen jälkeen myös pienissä rooleissa. Näitä aktiiviteetteja ei kuitenkaan koettu poliittisiksi. Täsmennyskysymykseen haastateltava vastaa seuraavasti:

LE: Kun sanoit, että toi demokraattiset nuoret oli ensimmäinen poliittinen järjestösi, niin oliko se niin että näitä urheiluseuroja ja näyttämöä ei niinkun koettu poliittisiksi yhdistyksiksi?

M21: Ei ei. Eihän niitten kattojärjestö ollu mikään poliittinen järjestö.

Kommentti osoittaa, ettei myöskään Työväen Urheiluliittoa ja Työväen Näyttämöiden Liittoa mielletty puolueiden ja ammattiyhdistysliikkeen tavoin poliittisiksi järjestöiksi, vaikka kyseisillä keskusorganisaatioilla olikin julkilausutut poliittiset ohjelmansa.

Vaikka haastatellut kiistivät jyrkästi urheilun ja näyttämöharrastuksen yhteydet politiikkaan, ei poliittinen vaikuttaminen ollut kuitenkaan useimmille urheilu- ja näyttämöaktiiveille vierasta – sitä harjoitettiin heidän sanojensa mukaan muissa yhdistyksissä. Haastateltujen näkökulmasta sama henkilö saattoi toimia sekä ”poliittisesti” että ”epäpoliittisesti” riippuen siitä, millä areenalla hän vaikutti. Eräs haastateltu muistelee useimpien näyttelijöiden kuuluneen Työväen Näyttämön ohella myös poliittisiin ja ammatillisiin etujärjestöihin, jotka hänen mukaansa tyydyttivät yhteiskunnallisen vaikuttamisen tarpeen:

Teatteri ei liittynyt millään tavalla poliittisiin juttuihin. Kaikki henkilöt harrastivat näitä muualla, joku oli sitten naisista tai tytöistä semmoinen, jolla ei muuta harrastusta ollukkaan kuin se teatteri. Mutta kaikki

243 M21, haastattelija Leena Enbom 9.10.2007.

nämä pojat ja miehet olivat kaikissa muissa järjestöissä. Se tyydytti siten. Hoidettiin nämä ammatilliset ja poliittiset ja yhteiskunnalliset asiat muualla.²⁴⁴

Vastaavalla tavalla erottelee 11 vuotta nuorempi haastateltu urheilun politiikasta. Hänen mukaansa henkilö saattoi sulkea ”poliittisen puolen” itsestään silloin, kun toimi urheiluseuran aktiivina, olipa kyse siten johto- tai muista tehtävistä:

Joku voi itte mielestään olla ihan vakaumuksellinen sanotaan tommonen vasemmistolainen. Mutta kun hän on esimerkiksi Koskenpojissa, niin hän ei koskaan tuo esille siellä sitä puolta ittestään, vaan hän toimii siellä joko puheenjohtajana tai sihteerinä tai minä tahansa mutta poliittikan hän jättää siellä sivuun.²⁴⁵

Yhteistä edellä tarkastelluille puhujille on näkemys siitä, ettei politiikka ei kuulunut urheilun ja näyttölemisen kaltaiseen vapaa-ajantoihimintaan. Sitä harjoitettiin muissa yhdistyksissä, vaikka kyse olikin monesti samoista henkilöistä. Näkökulma erottelee toiminnan sektoreiksi, joilla kullakin on omat lakinsa ja tarkoitusperänsä. Toimijoiden näkökulmasta näyttämöllä tehtiin ”epäpoliittista” taidetta ja urheiluseurassa kisattiin ja miteltiin voimia; yhteiskunnallinen (”poliittinen”) toiminta puolestaan hoidettiin ammattiosastojen, työväenyhdistyksen, puolueiden tai muiden etujärjestöjen kautta. Työväen vapaa-ajanyhdistysaktiivit mielsivät siis toimivansa sekä ”poliittisesti” että ”epäpoliittisesti” sen organisaatiokokonaisuuden sisällä, jota valtakirjallisuus kutsuu työväenliikkeeksi.

Näkemykset toiminta-alueiden erillisyydestä ovat mielenkiintoisia sikäli, kun ne asetetaan vasten työväenliikkeen yleistä historiakuvaavaa. Työväen järjestäytymistä tarkastelevassa kirjallisuudessa puhutaan useimmiten muusta yhteiskunnasta erottuvasta liikkeestä, jolla oli omat puolue-, ammatti-, nais-, nuoriso-, raittius-, urheilu-, osuustoiminta-, näyttämö- ja musiikkiorganisaationsa.²⁴⁶ Sekä aikalais- että myöhem-

244 M10(a), haastattelija Aarre Sallinen 4.2.1980.

245 M21, haastattelija Leena Enbom, 15.2.2009.

246 Mm. Kurkela 1983, 33.

mässä kirjallisuudessa työväenliike piirtyykin työväestön sivistys- ja kulttuuripyrkimysten sekä edunvalvonnan ja poliittisten oikeuksien ajamisen jakamattomana kokonaisuutena.

Miten eri aktiviteetit sitten nivoutuivat yhtenäiseksi liikkeeksi, kun taide, urheilu ja politiikka koettiin toisistaan erillisiksi toiminnanalueiksi? Myös haastatteluja tehneet yhdistysten omat toimijat ovat pohjineet kysymystä:

Haastattelija (AS): Miten näyttämötoiminta liittyi muuhun työväenliikkeeseen? Esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeeseen, urheiluliikkeeseen, poliittiseen liikkeeseen ja niin edelleen? Oliko näillä kaikilla keskenään mitään yhteistä?

M10(a): No ei ollut. [...] Näyttämö oli niinkuin erillinen keskus. Silloin oli erilliset harjotukset, ne vaati hiljasuutta, eikä niissä voinu käydä esim. näiden toisten osastojen vieraat kättelemassa eikä juttelemassa. Se oli hyvin keskitettyä työtä.²⁴⁷

Haastateltava M10(a) ei näe näyttämön liittyneen ”muuhun työväenliikkeeseen” mitenkään, sillä konkreettista yhteistoimintaa muiden järjestöjen kanssa ei hänen mukaansa ollut. Hän korostaa näyttämöharjoitusten erillisyyttä suhteessa muuhun työväentalolla harjoitettuun toimintaan. Tässä mielessä työväentalo, joka yleensä nähdään siltana työväenliikkeen eri toiminnanmuotojen välillä, näyttäytyykin yllättäen pelkkänä erillisistä lokeroista muodostuvana suorituspaikkana.²⁴⁸

Sama haastateltava arvioi näyttämötoiminnalla olleen aatteellista sisältöä kuitenkin vuoden 1918 molemmin puolin, toisin kuin hänen aktiivikaudellaan 1920- ja 1930-luvuilla:

Silloinkin näyteltiin Seitsemää veljestä, mutta mukana oltiin aivan eri tarkoituksella, sillä pyrkimyksenä oli kerätä työväenyhdistykselle rahaa.²⁴⁹

247 M10(a), haastatellut Aarre Sallinen 4.2.1980.

248 Työväentalon merkityksestä liikkeelle ks. esim. Tuomisto 1988, 18.

249 M10(a), haastatellut Aarre Sallinen 4.2.1980.

Viittaus rahankeruuseen liittyy näyttämön muodollisessa organisaatiossa tapahtuneisiin muutoksiin. Vuoteen 1922 asti Valkeakosken Työväen Näyttämö oli paikallisen työväenyhdistyksen alaosasto. Vaikka työväenkulttuuria pidettiin vielä pitkään 1920- ja 1930-luvullakin varsin eriytymättömänä, merkitsi vapaa-ajanorganisaatioiden itsenäistyminen näiden taloudellista ja hallinnollista riippumattomuutta työväenyhdistyksestä. Työväen harrastus- ja poliittisen toiminnan erillisyyttä korostavat näkemykset todistavat työväenkulttuurin alkavasta eriytymisestä ja liikeperheen jäsenten vähittäisestä erkanemisesta toisistaan.

Olisi kuitenkin virheellistä olettaa, että 1920- ja 1930-lukujen työväenliike kaikkine urheilu-, musiikki-, näyttämö- ja muine alalohkoineen olisi ollut olemassa vain jälkikäteen konstruoituna. Haastatelluille esitetyt suorat kysymykset kertovat ilmiöstä vain yhden puolen. Ne valaisevat informanttien tapaa ymmärtää ja käsitteellistää politiikkaa ja poliittista, mutta poliittisuuden tarkastelu laajemmassa merkityksessä edellyttää johtolankojen hakemista muualta. Tämä toteutuu kääntämällä katse haastateltujen puheen muihin osioihin ja tarvittaessa myös muihin lähteisiin. Haastateltavien lausumia näkemyksiä on uskallettava asettaa vastakkain muista lähteistä hankitun informaation kanssa. Yhtä tärkeätä on pystyä löytämään ja analysoimaan ”ristiriitaisuuksia” saman puheenvuoron sisällä.²⁵⁰ Jos liike ”paperilla” näyttäytyikin moniportaisena ja -lohkoisena organisaatiokokonaisuutena, tutkimuksen kolmannessa käsittelyosiossa tarkastellaan, miten näyttelemistä ja urheilua muuhun liikkeeseen yhdistävä kokemuksellinen side muodostui.

”Luonnollinen valinta”

Poliittisten motiivien kieltämisen rinnalla aineistossa esiintyy puhe luonnollisista valinnoista, joilla perusteltiin työväen urheiluseuraan tai näyttämöön kuulumista. Moni aktiivi ei kokenut työväentalolla toimimista valintana lainkaan, vaikka paikkakunnalla oli myös muita vapaa-ajanvieton mahdollisuuksia (muun muassa tehdasyhtiön tukemat yhdistykset). Harkitun poliittisen kannanoton sijaan toimintaan mukaan liittymistä kuvattiin itsestäänselvydeksi:

250 Ks. Joutard 1980, 87.

Minä en näe sitä millään tavalla poliittisena kysymyksenä. Minä näen sen niin kun ittestään selvänä asiana, että minä kuulun Koskenpoikiin ja Koskenpojat on *työväen* urheiluseura. Että se loppuu sitten siihe, että minä en näe sitä millään lailla *poliittisena* kysymyksenä.²⁵¹

Puhuja korostaa kuuluneensa Koskenpoikiin, koska kyseessä oli työväen urheiluseura. Kommentti ilmentää vahvasti sisäistettyä työläisidentiteettiä. Myös Seppo Hentilä on työläisurheilua käsittelevissä tutkimuksissaan havainnut, ettei vapaa-ajantoimintaan mukaan tuleminen useinkaan ollut poliittisesti artikuloitu valinta. Hän toteaa työväenkulttuurin – johon urheilu ja näyttämö olennaisesti kuuluvat – pohjautuvan työväestön välittömiin tarpeisiin ja elämäntapaan. Näin ollen toiminnanmuotoihin osallistuminen ei Hentilän mukaan välttämättä edellyttänyt korkeaa yhteiskunnallista tietoisuutta, vaan siihen riitti lähinnä työläisyyden tiedostaminen, ”liittyminen luonnostaan omaan työläisyhteisönsä”.²⁵²

Luokka-identiteetti tulee erityisen selkeästi esille yhteyksissä, joissa haastateltavat kommentoivat tehtaan ylläpitämän näyttämön tai urheiluseuran jäsenistöä:

Tehdaspalokunnan henkilökunta oli tavallisia työläisiä, ehkä joku opettaja, insinööri, työnjohtaja... eli tavallista työväenluokkaa, mikä antoi suunnan sille, mikä heidän paikkansa oli. Nämä eivät voineet olla siellä, missä heidän paikkansa oli.²⁵³

Puhujan näkökulmasta ulkoinen pakote (tehdasyhtiön vaikutusvalta) esti mainittujen ihmisten sijoittumisen sinne, minne he asemansa perusteella kuuluivat. Myös Pia Lemisen mukaan vapaa-ajanaktiviteettien valinta perustui useimmiten työläisidentiteettiin ja kokemukseen palkollisuudesta. Lemisen kuvaama työläistyttö Laura joutui sisäkkönä toimiessaan hyväksymään työnantajensa määräämän puhettavan ja käyttäytymissäännöt, mutta heidän vapaa-ajanvieton tapojaan hän

251 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

252 Hentilä 1982, 48.

253 M21, haastatellut Leena Enbom, 15.2.2009.

ei omaksunut. Hän kieltäytyi liittymästä Pikku-Lottiin isäntäperheen suostutteluista huolimatta. Laura näki itsensä työläistytönä, jonka perhe ja ystävät työskentelivät tehtaalla ja viettivät vapaa-aikansa työväentalolla.²⁵⁴ Työväentalo edusti useimmille työläiselle vapaa-aikaa, joka jaettiin toisten samanvertaisten kanssa ja johon palkollisuuteen liittyvä valtasuhde ei ulottunut.

Seuraavassa katkelmassa puhujaa on pyydetty kommentoimaan SVUL:n paikallisen seuran perustavan kokouksen osallistujalistaa. Myös nämä kommentit tuovat esille työläisidentiteetin ja käsitykset työläiselle sopivista vapaa-ajanvieton tavoista:

LE: Henkilö XX?

N14(b): Tekeytyi sellaiseksi, ettei ollut niinkun työläismielinen, tykkäs esittää ettei ole rasvanahkanen työläinen.

[...]

LE: Henkilö XX?

N14(b): Oli hitsari tehtaalla mutta kauheasti olis tykänny että olis päässy johonkin virkaan... mutta ei, ei osunu.

[...]

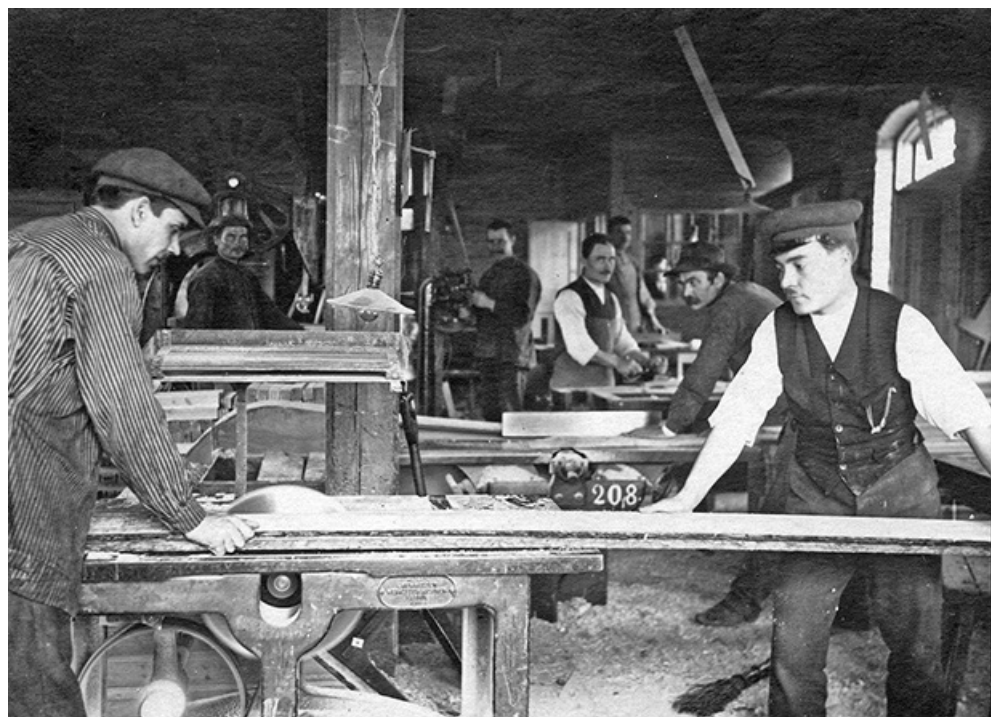
LE: Henkilö XX?

N14(b): Se oli kanssa vähän sellanen herraskainen vaikka eihän sillä ollu mittään mahdollisuuksia kun tyässä oli ja tyätä tartti tehreä erelleen.²⁵⁵

Ilmaiset ”herraskainen” ja ”rasvanahkainen työläinen” viittaavat puhujan käsitykseen siitä, että tehtaan seuraan liittymisellä tavoiteltiin korkeampaa yhteiskunnallista asemaa paikallisyhteisössä. Kommenteista on luettavissa paheksuntaa tällaisia motiiveja kohtaan. Tehtaan organisoimassa yhdistystoiminnassa olivat näkyvästi mukana myös yhtiön virkailijat, jotka edustivat paikallisen yhdyskuntahierarkian eliittiä. Tehtaan seuroihin liittymistä voidaankin tarkastella siten myös ylemmän sosiaaliluokan elämäntyylin imitoimisena. Vapaa-ajanyhdistysten valinta rinnastuu tällöin kulutuskäyttäytymiseen, jota voidaan pitää

²⁵⁴ Leminen 1996, 179 ja 185.

²⁵⁵ N14(b), haastatellut Leena Enbom, 14.4.2007.

Paperitehdas työllisti monen alan ammattilaisia, kuten puuseppiä, metallimiehiä ja paperinlajittelijoita. Työväentalolla vietetty aika ja yhteisölliset harrastukset edesauttoivat luokkakokemuksen ja työläisidentiteetin muodostumista. Kuvissa tehtaassa puusepänverstas ja korjauspaja 1920–1930-luvuilla (viereinen sivu) sekä pakkasali 1916–1917 (yllä).

yhtenä sosiaaliluokkien erottautumisen ja identiteetin rakentamisen välineenä.²⁵⁶

Vahvan työläisidentiteetin kehittymistä edesauttoi toimintojen keskittyminen työväentaloon. Siteet työväentaloon merkitsivät osallistujille myös siteitä työväenliikkeeseen ja työväenluokkaan. Työväentalolla käyminen vahvisti yhteenkuuluvuuden tunnetta, joka pohjautui yhteiskunnallisen aseman takia koettuihin ristiriitoihin työssä, toimeentulossa, asumisessa ja koulutuksessa.²⁵⁷ Työväentalo oli paikka, jossa näitä kokemuksia jaettiin ja tuotettiin niihin liittyviä merkityksiä kollektiivisesti.

256 Ks. esim. Burke 1992, 67.

257 Vrt. Andersson 1983, 83.

”Politiikka tunkeutui urheiluun”

Päivi Halosen mukaan 1900-luvun alkuvuosikymmenien työväenkulttuurissa hovit toteuttivat kaksijakoista roolia toisaalta aatteellisen ja yhteiskunnallisen työn tyyssijana, toisaalta viihdettä ja harrastuksia tarjoavana seurustelupaikkana.²⁵⁸ Aineisto osoittaa, ettei tämä kaksoisrooli ollut ristiriidaton. Yleisesti katsottiin, ettei politiikka kuulunut urheilun tai näyttämön maailmaan. Monien haastateltujen kertomuksia leimasi varsin kielteinen, jopa vihamielinen suhtautuminen politiikkaan etenkin silloin, kun se liittyi tavalla tai toisella näyttämö- ja urheilutoimintaan. Jyrkimmillään puhuttiin muun muassa politiikan tunkeutumisesta urheiluun.

Monissa puheenvuoroissa lähtökohtana oli ajatus onnellisista alkuajoista, jolloin urheilu oli ”pelkkää” urheilua ja näyttelemisen ”puhdasta” hauskanpitoa ja kulttuuriharrastusta. Harrastajien näkökulmasta tähän maailmaan tuli säröjä, kun vapaa-ajanaktiviteetteihin ”sekoittui mukaan poliittista toimintaa”. ”Politiikan mukaantulo” ymmärrettiin negatiivisena ilmiönä, joka esti intomielisen ja pyyteettömän omistautumisen harrastustoiminnalle:

M21: No kato ei siinä alkuunhan... Jyryhän oli semmonen nuorten, intomielisten nuorten perustama seura, jolla ei ollu mitään tekemistä minkäänlaisen politiikan kanssa... mikä [politiikan mukaan tulo] sitten tulee siinäkin esille, kun esimerkiksi Pölkkynehän joutu sitten lähtemään täältä pois, joko sitten pitää työpaikkansa tai sitten lähteen muualle ja hän lähti sitten muualle...että se... se oli vähän sama niinkun teatteritouhu aikanaan että ei sitä silloin alkuaikoina kattottu sitä, että nii... se oli se harrastus pääasia, oli se sitten urheilua tai näyttelemistä. Että se oli tärkeintä se.²⁵⁹

Ilmiöllä politisoituminen (politiikan tunkeutuminen, politiikan mukaantulo jne.) viitattiin väljästi eri tapahtumiin ja tilanteisiin. Edellä siteeratun puhujan mukaan poliittisuus ei kuulunut harrastustoiminnan luonteeseen näyttämön tai urheiluseuran alkuaikoina vaan tuli mukaan

258 Halonen 1987, 8.

259 M21, haastatellut Leena Enbom 9.10.2007.

vasta myöhemmin. Puhuja ottaa esimerkiksi politiikan mukaantulosta työnjohtaja Pölkkyksen tapauksen. Jyryssä voimistelunohjaajana toiminnut Pölkkynen joutui työnantajan kehotuksesta jättämään seuran pian kansalaissodan jälkeen. Puhuja näkee tehtaanjohdon kiristyneiden asenteiden olevan osoitus urheilun politisoitumisesta.²⁶⁰

Toinen politisoitumiseksi mielletty vaihe oli urheiluseura Jyryn lopettaminen ja sitä edeltänyt kahden työväen urheiluseuran rinnakkainen olemassaolo paikkakunnalla (1929–1930). Poliittisuudella viitataan tällöin seurojen johtohenkilöiden välisiin ristiriitoihin, liiton johdosta tulleeisiin rajoituksiin sekä yleiseen poliittiseen tilanteeseen, jota leimasivat muun muassa Lapuan liikkeen nousu ja kommunistilakien säätäminen. Myös tätä jaksoa muistellaan sävyssä, jossa peräänkuulutetaan politiikasta vapaan urheilun ideaalia. Ääriesimerkki politiikan torjuvasta suhtautumisesta on erään haastattelun käyttämä ilmaus ”politiikan syöttäminen”:

Tänne tuli sieltä Tammisaaren vankilasta niitä semmosia mustia miehiä, jotka rupesi politiikkaa syöttämään. [...] Ne häiritsijät toi niitä vieraita kokouksiin sotkeen, vaikka koetettiin pitää sitä puhtaana urheiluseurana.²⁶¹

Vapaa-ajan politisoitumista kuvaavissa lausunnoissa on selkeä sosiaalisen konstruktivisuuden ulottuvuus. Moni haastateltu tukeutuu muisteluissaan paikallishistoriateoksissa esitettyihin väittämiin ja varsin harva perustelee ”poliittista aikaa” omakohtaisin kokemuksiin tai konkreettisiin esimerkeihin:

No se on noissa... lähinnä Kivelän kirjassakin selvitetään noita. Se tuli jossain vaiheessa se politiikka mukaan siinä sitten niinkun Jyryn touthuunkin.²⁶²

260 Kivelän mukaan kansalaissotaa voidaan pitää eräänlaisena käännekohtana: sitä edeltävään kauteen verrattuna Jyry oli 1920-luvulla puhdas työläisseura, jonka toiminnassa näkyi työväenhenkisyden voimistuminen (Kivelä 1991, 64).

261 M01, haastattelija Jorma Niemi 23.11.1985.

262 M21, haastattelija Leena Enbom 15.2.2009.

Aiemmassa sitaatissa esillä ollut haastateltavan mainitsema Pölkkyksen tapaus liittyy Jyryn kansalaissodan aikaisiin vaiheisiin. Huomionarvoista on, että haastateltava ”muistelee” tällöin aikaa ennen omaa syntymäänsä. Runsaat viittaukset paikallishistorioihin osoittavat kyseisten teosten olleen keskeinen haastateltujen historia- ja politiikkakäsityksiin vaikuttanut tekijä ja siten myös yhteisön jakaman historiallisen tietoisuuden rakentaja.²⁶³

Erityisen selvästi muistojen rakentuneisuus tulee esille niissä kommentteissa, joissa urheilun ”poliittisuutta” perustellaan ”1930-luvun hengellä”. Nämä muistot ovat luonteeltaan yleisluotoisia ajankuvauksia:

Tämä oli poliittisen tilanteen värittämää ja painostamaa aikaa. Jos ei toista seuraa olisi syntynyt, toiminta olisi lakannut.²⁶⁴

Se oli riitaista aikaa kun urheiluseuroja ja muita silloin perustettiin.²⁶⁵

Koskenpoikia ruvettiin sitten perustamaan. Me pääsimme siihen kumpikin. Se oli poliittista peliä siihen aikaan.²⁶⁶

Kun pohditaan edellä kuvattujen muistojen alkuperää, voidaan hyödyntää Alessandro Portellin ideaa historiakerronnan eri tavoista: kerronnan muotoa tarkkailemalla saadaan viitteitä siitä, kenen äänellä haastateltavat muistojaan esittävät. Edeltäviä katkelmia leimaavat yleisellä tasolla liikkuva persoonaton kerronta ja kolmannen persoonan käyttö. Portellin mukaan tämä on tyyppisiä institutionaaliselle kerronnalle, joka yleensä liittyy politiikkaan ja ideologiaan kansallisella tai valtiollisella tasolla.²⁶⁷ Portellia voidaan tulkita myös siten, että yleisluontoisuus ja persoonattomuus kuuluvat politiikasta puhumisen konventioihin. Institutionaalinen kerronta voidaan yhdistää instituution muistiin, tässä tapauksessa viralliseen valtiolliseen historiaan, johon kuuluvat vakiintuneet historiantulkinnat TUL:n sisäisestä hajaannuksesta ja 1930-luvun oikeistosuhdanteesta.

263 Ks. Makkonen 2006, 247–249.

264 M13(a), haastattelijat Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 2.5.1984.

265 M04, haastattelijat Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 10.4.1984.

266 M07(b), haastattelijat Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 24.4.1984.

267 Ks. Portelli 1997, 27.

Haastateltujen taipumus korostaa politiikan ja ideologioiden valtiollisuutta on yhteydessä käsityksiin siitä, että politisoituminen oli jotakin paikallisyhteisöön ulkoa tuotua, heijastumaa valtakunnallisista poliittisista suhdanteista. Haastateltavien voidaan tällöin nähdä puhuvan paikallisyhteisönsä äänellä – ristiriitojen syyt löydetään aina politiikan ylätasolta, johon ei itse voitu vaikuttaa:

Useimmat eivät kylläkään olleet mitään poliittisia voimatekijöitäkään. Tähän asiaan täytyi asennoitua valtakunnallisen tilanteen mukaisesti.²⁶⁸ Maamme työväestön keskuudessa oli niihin aikoihin käynnissä voimakkaat suuntariidat, joten työläisurheilukin oli jakautunut kahtia. Tämän seurauksena edellä mainittu ryhmä halusi saada paikkakunnalle uuden urheiluseuran.²⁶⁹

Mää luulen että se on ollut vähän semmonen että siinä on ollut heijastumaa tosta valtakunnallisesta, tai sanotaan kansallisesta poliittisesta liikkeestä. Ja se on siitä heijastunut niinkun hiljaksen. Ja koko tää Jyryn touhukin ja kaikki se miten se sitten politisoitui, jos yleensä politisoitui ollenkaan vaan väännettiin sitä väkisin semmonen poliittinen kysymys sitten. Se oli niinkun muualta tuotua.²⁷⁰

Kaiken kaikkiaan politisoitumiskuvauksissa oli varsin harvoin kyse kertojan omista muistikuvista tai henkilökohtaisesti koetuista tapahtumista. ”Politiikan mukaantulolla” tai ”politisoitumisella” oli varsin vähän konkreettista sisältöä. Useimpien haastateltujen kuvauksissa nämä ilmaukset yhdistettiin erilaisten rajoitusten ilmaantumiseen, mutta mitään selkeää määritelmää politiikan mukaantulolle ei muistelupuheen perusteella voida muodostaa.

”Politikoinnin ulkopuolella”

Joidenkin haastateltujen muistoissa politiikka yhdistyy riitelyyn ja oman porukan sisäisiin erimielisyyksiin. ”Poliittista aikaa” muistellaan

268 M13(a), haastattelija Jorma Niemi 2.5.1984.

269 M10(c), omat muistelmat, 1960.

270 M21, haastattelija Leena Enbom 15.2.2009.

tällöin erityisen kielteisessä sävyssä. Lähes kaikki poliittisia erimielisyyksiä käsitelleet haastateltavat mainitsevat vältelleensä politiikkaa ja sen mukanaan tuomia riitoja. Joidenkin haastateltujen kuvauksista on luettavissa myös selvää katkeruutta ”riittelijöitä” ja ”politiikan tuojia” kohtaan. Poliitiikkaa kuvataan tällöin häirintänä, hajottamisena tai sotkemisenä:

Luoksemme tuli määrätty mies sieltä jostakin ja rupesi seuraa hajottamaan. [...] Vuonna 28 pari viikkoa ennen kuin uudet miehet vaihtuivat taas oli sellainen kokous, jossa myönnettiin johtokunnille vapaus. Sieläkin tämä henkilö sotki kokousta. Minäkin suutuin niin paljon, että sanoin itseni irti Jyrystä.²⁷¹

Edellä siteerattu puhuja koki poliittisiin kiistoihin ajautumisen niin vastenmieliseksi, että päätyi eroamaan urheiluseurasta. Haastateltava perustelee poisjääntiään politikoinnin mukanaan tuomalla epäjärjestyksellä:

Kävi sillä lailla, että minä jäin pois. Olin vuonna 28 Jyryn puheenjohtajakin. Tänne tuli sieltä Tammisaaren vankilasta niitä semmosia ”mustia miehiä”, jotka rupesi politiikkaa syöttämään. Yksi sieltä pääsi ja rupesi syöttämään vierasta porukkaa ja saamaan epäjärjestystä aikaan. Sen takia jäin sitten pois vuoden 28 loputtua.²⁷²

Kommentit osoittavat, että seuran sisäiset ristiriidat saattoivat olla syynä aktiivien vetäytymiselle toiminnasta. Tästä on esimerkkejä niin tutkimusaineistossa kuin taustakirjallisuudessaakin. Penttilän sahayhteisöä tarkastelleen Kaisu Kortelaisen mukaan toiminnan poliittista sitoutuneisuutta pidettiin yleisesti ongelmallisena. Kortelaisen aineistossa kaksi toimijaa oli päätenyt eroamaan ammattiliitosta toiminnan riittaisan luonteen vuoksi.²⁷³ Myös työväenteattereita tutkinut Mikko-Olavi Seppälä mainitsee näyttelijöiden siirtyneen usein muille areenoille työväenyhdistysten ryhtyessä terävöittämään näytelmäseurojensa luokka-

271 M01, haastattelijat Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 10.4.1984.

272 M01, haastattelija Jorma Niemi 23.11.1985.

273 Kortelainen 2008, 176.

luonnetta.²⁷⁴ Oletettavasti linjakeskusteluihin liittyneet erimielisyydet vieroittivat joitakin aktiiveja toiminnasta.

Aineistossa riitaisuus ja politikointi tulivat huomattavasti enemmän esille urheilumuistojen yhteydessä kuin näyttämötoiminnan kuvauksissa. Näyttämöllä toimineet sen sijaan korostivat kertomuksissaan näyttämöväen kesken vallinnutta yhteishenkeä, toveruutta ja sopuisuutta.²⁷⁵ Eroa selittää se, ettei näyttämön henkilökunnan keskuudessa tapahtunut samanlaista poliittista jakaantumista kuin urheiluseura Jyryssä. 1920-luvun lopussa Jyryn sisälle muodostui sosialidemokratista puolelta lähellä ollut oppositio, joka laittoi alulle uuden työläis-seuran perustamisen. Jyryn johtopaikat olivat tuolloin vasemmistoradikaalien hallussa. Työläisurheilun jakaantuminen tapahtui myös liittotasolla, kun TUL:sta erotetut seurat järjestäytyivät oman keskusjärjestönsä, Työläisurheilun Yhtenäisyyskomitean (TYK) alle vuosina 1929–1930.²⁷⁶ Työväen Näyttämöiden Liitossa ei vastaavaa jakaantumista tapahtunut. Kalevi Kalemaan mukaan työväenliikkeen kahtiajakautumisen kaudella näyttämöt olivatkin pahimpina aikoina ainoita paikkoja, joissa pystyttiin vielä työskentelemään yhdessä.²⁷⁷

Moni haastateltu mainitsee jättäytyneensä kaiken politikoinnin ulkopuolelle. Aineistosta erottuuakin eräänlainen ”sivustakatsojien” joukko, joka tarkastelee tapahtumia ”puolueettoman” tarkkailijan roolista. Moni mainitsee ”poliittisen väännön” olleen kovaa tai poliittisten riitojen haitanneen toimintaa, mutta kiistojen yksityiskohtia ei juuri selosteta. Aineistosta saakin kuvan, etteivät nämä haastatellut juurikaan osallistuneet poliittisiin väittelyihin. Sosialidemokratian ja kommunismin ideologiset erot eivät näyttäneet heitä koskettaneen:

M11(b): En kylläkään ottanut politiikkaan osaa. Mielestäni Koskenpojat ei ollut ihan puhdasta työväenliikettä, he eivät olleet niin vasemmistolaisia kuin Jyryn porukka. Katselin vain sitä sivusta.²⁷⁸

274 Seppälä 2008, 262.

275 Esim. N14(a), haastatellut Aarre Sallinen 19.3.1980.

276 Esim. Hentilä 1982, 254.

277 Kalemaa 1980, 50.

278 M11(b), haastattelijat Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 17.4.1984.

Sivustakatsojan roolia perusteltiin joskus myös sillä, että poliittisten kiistojen sisällöt olivat vaikeasti ymmärrettäviä ja jäivät urheilijalle itselleen hämärän peittoon:

M10(b): Mahtoivatko ne olla kovia riitoja Koskenpojissa? Ammattiyhdistysliikkeessähän ne olivat kovia. Kyllä minä osittain niistä syistä vetäydyin pois. En oikein ymmärtänyt mikä oli syynä ja taustana.²⁷⁹

Joissakin kuvauksissa korostuu varovaisuus. Haastateltava kertoo jättäytyneensä painikilpailuista sivuun poliittisten seuraamusten pelossa. Haastateltavan kuvaama tilanne liittyy Jyryn loppuajkaan hetkeä ennen seuran lakkauttamista. TUL:sta erotettuja ”kommunistisia” seuroja ja niiden kanssa tekemisissä olleita yhdistyksiä pidettiin silmällä sekä liiton että valtiovallan taholta. Yksi tällainen seura oli Eräjärven Yritys, jonka järjestämiä painikilpailuja haastateltava muistelee seuraavasti:

M09: Eräät painikilpailut he [Eräjärven Yritys] pitivät, alokasmestaruuskilpailut, Eräjärvellä. Koskisen Einari värväsi porukkaa Jyrystä. Se kävi minunkin kimppuuni kovasti ja kehotti lähtemään mukaan johonkin sarjaan. En kuitenkaan lähtenyt, kun sitä ilmapiiriä olin haistellut ja arvelin että kuinka rupeaa käymään.²⁸⁰

Vaikka poliittisten kiistojen sisällöt olivat haastateltujen puheessa lähes näkymättömissä, ei tämä välttämättä tarkoittanut, ettei kiistoihin olisi osallistuttu. Kaisu Kortelaisen mukaan vaikeneminen oli osoitus aiheen arkaluontoisuudesta. Hän mainitsee joidenkin haastateltavien suhtautuneen poliittisen toiminnan sisältöä koskeviin kysymyksiin niin epäluuloisesti, että nämä kieltäytyivät puhumasta koko asiasta.²⁸¹ Huomiota onkin kiinnitettävä myös kerronnan aukkoihin, sillä johtolangat kiistoihin osallistumisesta voivat löytyä nimenomaan vaikenemisestä.²⁸² Seuraavankin kommentin voi siten tulkita osoitukseksi siitä,

279 M10((b)), haastatelleet Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 14.4.1984.

280 M09, haastatelleet Jaakko Rautalin 1.11.1984.

281 Kortelainen 2008, 216 ja 178.

282 Ks. esim. Peltonen 2009, 19–20.

ettei poliittisiin kiistoihin haluttu jälkikäteen palata, vaikka niistä oli mahdollisesti myös omakohtaista kokemusta:

Varsinaisesta urheilutoiminnasta kyllä muistan asioita, mutta sisäisestä ja järjestötoiminnasta en oikein muista.²⁸³

Saman haastateltavan myöhempi toteamus vahvistaa tulkintaa:

Joskus vähän tuntuu, että kannattaako näitä asioita nyt enää pöyhiiä, suuntariitaan viittaavia asioita. Tämä on minun mielikuvani.²⁸⁴

Myös toiminnasta vetäytymisen syyt saatetaan jättää selostamatta, mikä osoittaa, ettei erimielisyyksien yksityiskohtia haluttu syystä tai toisesta esitellä:

Minä erosin äkkiä pois omista syistäni.²⁸⁵

Työläisten keskinäiseen riitelystä liittyvän vihan ja katkeruuden lisäksi Kortelainen raportoi havainneensa haastateltujen kertomuksissa myös häpeän tunnetta. Hänen aineistossaan ammattiyhdistysliikkeen hajoamisen aikaisia poliittisia kiistoja luonnehdittiin surkeaksi ajaksi.²⁸⁶ Kortelaisen havaintoihin nojaten voidaan todeta, että ulkopuolisen tarkkailijan rooliin asettuminen oli mahdollisesti eräs tapa käsitellä ahdistaviksi tai häpeälliseksi koettuja asioita. Häpeän tunne puolestaan saattoi liittyä omien poliittisten mielipiteiden ja toisaalta myös ympäristön asenneilmaston muuttumiseen. Kyse voi olla myös halusta sovitella vanhoja ristiriitoja.

Kaiken kaikkiaan politiikan yksityiskohdista vaikeneminen antaa viitteitä siitä, etteivät informantit olleet täysin linjakiistojen ulkopuolella. Vaikka pintapuolisesti tarkasteltuna näyttää siltä, etteivät sosiaalidemokratian ja kommunismin ideologiset eroavuudet koskettaneet urheiluväkeä, oli kuitenkin varsin monella haastatellulla urheiluaktii-

283 M10(b) haastatellut Jorma Niemi 17.4.1984.

284 M10(b) haastatellut Jorma Niemi 17.4.1984.

285 M04, haastatelleet Jaakko Rautalin ja Jorma Niemi 10.4.1984.

286 Kortelainen 2008, 178.

villa puolueesta.²⁸⁷ Vaikka tämä ei vielä osoita heidän osallisuuttaan urheiluseuran sisäisissä kiistoissa, oli näillä aktiiveilla kuitenkin julki tuotu puoluepoliittinen kanta ja positio.

Kaikki eivät siis olleet pelkkiä sivustakatsojia. Puoluepoliittisia kantoja ja kytköksiä voidaan lukea ulos muun muassa niiden haastateltujen kommentteissa, jotka puhuivat politiikasta häirintänä ja sotkemisena. Johtolanka löytyy haastattelun omista sanavalinnoista:

Se koitti sotkea joka kuukausi kokouksen. Ja sitten se värväsi semmoisia *toisinajattelevia*, jotka eivät olleet seuran jäseniäkään, sotkemaan kokousten pitoa. Se seuran loppujen lopuksi hajotti.²⁸⁸

Muistojen ankkuroiminen faktuaaliseen todellisuuteen auttaa hahmottamaan puhujien positioita. Haastateltu viittaa ”hajottajilla” ja ”sotkijoilla” muun muassa Kustaa Rantaseen, Tammisaaren vankilasta vapautuneeseen vasemmistoradikaaliin, joka oli valkeakoskelaisten työväenjärjestöjen puuhamies ja TUL:n kommunistisen siiven kannattaja ja puolestapuhuja. Haastattelun näkökulmasta politikoijia olivat sellaiset toimijat, joiden käsitykset urheiluseuran tavoitteista ja päämääristä poikkesivat hänen omistaan. Hän oli siis itsekin kiistan osapuoli, kuten myös seuraavasta katkelmasta voi päätellä:

Sitten mua ruvettiinkin vähän sortaan niiden poliitikkojen taholta!²⁸⁹

Rivien välistä on luettavissa, että ”politikointia”, ”hajottamista” ja ”sotkemista” käytettiin työläisurheiluseurojen linjakeskusteluissa retorisisena aseina puolin ja toisin. Eräs haastateltu muistelee tullessa itse syyte-tyksi ”vieraille teille hukuttelusta” ja eronneensa siksi seurasta:

287 Esimerkiksi edellä siteeratuista puhujista M11(b) ja M09 toimivat kauppalanvaltuutettuina sosialidemokraattien listoilta valittuina. M11(b) valittiin kauppalanvaltuustoon ensimmäisen kerran vuonna 1937 ja M09 vuonna 1941. Ks. Kunnallisvaalien pöytäkirjat 1936–1951.

288 M01, haastatellut Jorma Niemi 23.11.1985.

289 M01, haastatellut Jorma Niemi 23.11.1985.

Minua kun ruvettiin syyttämään, että hukuttelen vieraille teille. Oli enää pari viikkoa aikaa vuoden loppuun. Minä sanoin että kun saan asiat kuntoon niin en teitä enää täällä häiritse. Se oli vuosi 32. Sen koommin en ole työväentalon ovea avannut enkä mukaan mennyt.²⁹⁰

”Vieraille teille hukuttelemine” merkitsi toimijoiden merkitystodellisuudessa lähentymistä tehdasyhtiön johtoportaan ja poliittisen oikeiston kanssa. Tämän voi päätellä muun muassa siitä, että haastateltava oli kertomuksensa mukaan saanut tehtaan insinööritä luvan järjestää urheiluseuran rahankeruuitamia tehtaan seurahuoneella. 1930-luvun alun oloissa työväenseuran tilaisuuden järjestäminen seurahuoneella oli niin harvinaista, että osa urheiluseuran jäsenistä katsoi menettelyn sopimattomaksi. Taustalta löytyy siis tässäkin varsin tavallinen työväenseuraa jakanut poliittinen linjakiista, jossa edellä siteerattu henkilö on ollut osallisena.

”Järjestöväki” ja ”urheiluväki”

Eräs muistelupuheessa esiintyvä politiikka-termin käyttöyhteys on haastateltujen tapa luonnehtia kanssatoimijoidensa roolia työväentaloyhteisön sisällä. Haastatellut kuvasivat vapaa-ajanyhdistyksissä toimineita tovereitaan joko ”järjestömiehiksi” tai ”urheilumiehiksi”. ”Järjestömiehillä” viitattiin henkilöihin, jotka miellettiin aktiivisiksi politiikan harjoittajiksi. ”Urheilumiehillä” tarkoitettiin intomielisiä lajiensa harjoittajia, jotka harvemmin osallistuivat poliittisiin linjakeskusteluihin tai järjestötyöhön. Myös näyttämön aktiiveja kuvattiin heidän näyttelijäntyönsä perusteella esimerkiksi koomikoiksi, primadonniksi tai sankariroolien tulkitsijoiksi – tai vaihtoehtoisesti politiikan harjoittajiksi:

Haastattelija: Rantasen Kustaa oli erittäin monipuolinen [näyttelijä]?
M07(c): Paremminkin politiikkamies toi Kustaa ollu.²⁹¹

290 M04, haastatelleet Jaakko Rautalin ja Jorma Niemi 10.4.1984.

291 M07(c), haastatellut Aarre Sallinen, litteroitu 1988.

Lausunto paljastaa, että haastattelijan mainitsemaa henkilöä pidettiin paikkakunnalla ensisijaisesti poliitikkona, ei niinkään omaleimaisena näyttelijänä. Toinen haastateltava arvioi kahden työväen urheiluseuran toimineen aktiivin motiiveja seuraavasti:

M21: Niin mää luulisin sillain että J.N. on ollu samantyyppinen asenteeltaan kun esimerkiks Pölkkyksen veljekset. Ja monia muita ketä niitä on ollut. Että niille oli se urheilu pääasia.²⁹²

Työväenliikettä tarkastelevassa kirjallisuudessa on tuotu esille, että liikkeen johtoportaalta ja rivijäsenillä oli eriäviä käsityksiä työväen kulttuuriorganisaatioiden roolista ja työväenkulttuurin suhteesta liikkeen julkilausuttuihin poliittisiin päämääriin. 1930-luvun kulttuuripoliittista arvokeskustelua kartoittanut Minna Helminen on todennut luokkataistelun liittyneen olennaisena osana organisaatiohierarkian huipun käsitykseen työväenkulttuurista. Sitä vastoin työväestön valtaosan näkökulmasta työväen kulttuuritoiminta oli harrastustoimintaa ilman poliittisia tavoitteita.²⁹³ Vastaavalla tavalla Hanna-Leena Helavuori viittaa työväen musiikkikulttuurin tutkimuksessa havaittuun eroon iltamien toimeenpanevan järjestöväen sekä yleisön osallistumisen motiiveissa: järjestöväki koki keskeiseksi työväenaatetta tukeneet ohjelma-numerot, kun taas yleisölle iltamat olivat ensi sijassa huvitilaisuus. Helavuori kehottaaakin pohtimaan, miten näyttämötoiminnassa työväenliikkeen valistunut kärkijoukko ja suuri yleisö näkivät teatterinsa, miten näkemyserot heijastuivat teatteria koskeviin odotuksiin, ohjelmistoa koskeviin tietoiisiin tai tiedostamattomiin tavoitteisiin.²⁹⁴

Motiivien jakaantumista eri toimijaryhmien kesken on tutkittu empiirisellä aineistolla melko vähän. Kun kysymys esitetään tämän tutkimuksen aineistolle, ei jako valistuneeseen kärkijoukkoon ja suureen yleisöön näyttäydy yhtä ongelmattomana kuin esimerkiksi Helavuorella. Näyttämön ja urheiluseuran aktiivien omasta näkökulmasta poliittisia järjestötoimijoita olivat ne, jotka osallistuivat vaalijärjestöjen, ammattiosastojen, työväenyhdistyksen tai puolueiden järjestötyöhön.

292 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

293 Helminen 2002, 29.

294 Helavuori 1987, 27.

Itsensä näyttämö- ja urheiluseuratoimijat näkivät ennen kaikkea työväen oman kulttuuritoiminnan aktiiviharrastajina ja edistäjinä. Työväentaloyhteisön sisältä katsottuna työväenliikkeen poliittinen kärki määrittyi huomattavasti kapeammin kuin vakiintuneessa työväenliikekirjallisuudessa.

Tämän voi toki tulkita myös siten, että toimijoiden esittämässä rooliluonnehdinnoissa oli kyse heidän taipumuksestaan vähätellä omien motiivien poliittisuutta. ”Järjestömiehen” (tai -naisen) määre liitettiin yleensä kanssatoimijoihin mutta ei juuri koskaan itseen – siitäkin huolimatta, että suurella osalla haastatelluista oli jäsenyyksiä myös poliittisissa puolueissa ja vaalijärjestöissä. Näyttämö- ja urheiluaktiivien poliittisten motiivien puuttuminen voidaankin kyseenalaistaa, kun puheen sijasta tarkastellaan tekoja. Näin kuvaili eräs lukuisissa kunnallisissa luottamustoimissa ja lopulta kauppalanjohtajana toiminut urheiluseura-aktiivi osaansa työväen yhdistystoiminnassa:

M13(a): Koskaan en ole ollut aktiivipoliitikko, olen vain ollut vähän kuin takapiruna työväen harrastuksille Valkeakoskella, Koskenpoikien kohdalla.²⁹⁵

Vastaavasti haastateltava M21 luonnehti työväen yhdistystoiminnassa vaikuttanutta isäänsä ”huonoksi poliitikoksi”:

Ensistäänkin mun täytyy sanoo, että isä oli huono poliitikko siinä mielessä, että hän ei ollu koskaan mikään semmonen aktiivipoliitikko. Hän tiesi paikkansa mutta, minä en tiedä, että olisko hän ollu koskaan minkään poliittisen puolueen jäsen. Että Koskenpojat oli ainoa missä hän oli sitten.²⁹⁶

Muut lähteet osoittavat haastatellun isän olleen kuitenkin varsin aktiivinen myös puoluepolitiikan saralla: hän oli toiminut kauppalanvaltuutettuna vasemmistoradikaalien riveissä vuonna 1930 sekä SKDL:n

295 M13(a), haastatelleet Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 2.5.1984.

296 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2. 2009.

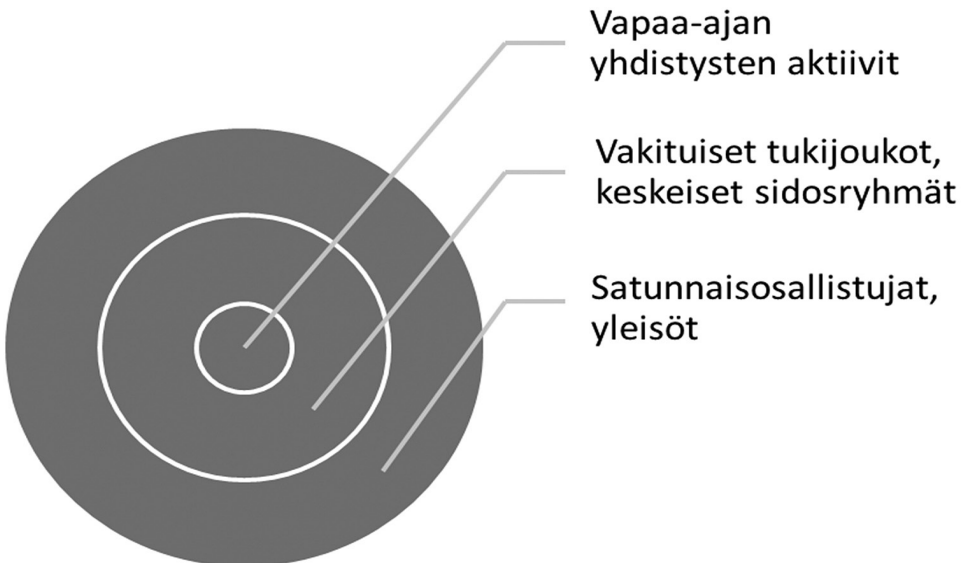
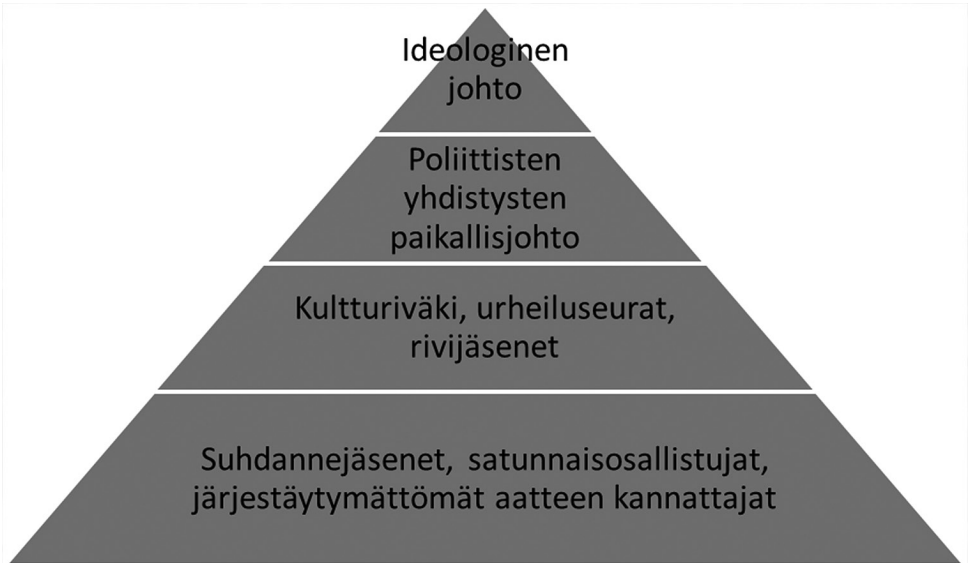
edustajana vuonna 1944.²⁹⁷ Lisäksi hän oli mukana Jyryn johtotehtävissä seuran viimeisinä aikoina, jolloin kahden työläisurheiluseuran (Jyry ja Koskenpojat) rinnakkaiselo korosti seurojen välisiä ideologia linjaeroja ja toi esille puoluepoliittiset kytkökset.

On huomattava, että politiikkaa tulkitaan tässä ahtaassa merkityksessään, lähinnä puoluepolitiikkaan ja siihen verrattaviin politiikan muotoihin viitaten. Se miten haastateltavat itse arvioivat vapaa-ajan toiminnan poliittisen sisällön ja omat motiivinsa, kertoo ilmiötä vain yhden puolen. Osallistumisen lähtökohtia voi päätellä myös muualta heidän puheestaan – sieltä missä politiikasta ei suoraan puhuta. Motiiveista kertoo esimerkiksi haastateltujen työhistoria. Haastatellut N14(a), M07(b) ja M11(a) olivat menettäneet työpaikkansa kieltäytyttyään tehtaan näyttämön tai urheiluseuran jäsenyydestä. Näin tulee esille varsin poliittisiksi tulkittavia näköaloja, jotka kertovat muun muassa halusta puolustaa omaa elämäntapaa ja siihen kuuluvia vapaa-ajanvieton käytäntöjä.

Kun motiivien tarkastelu laajennetaan haastateltujen omien politiikka-lausuntojen ja ahtaan politiikkakäsityksen ulkopuolelle, ei enää selkeää eroa ”poliittisiin” järjestötoimijoihin ja ”epäpoliittisiin” urheilijoihin ja näyttelijöihin voida tehdä. Myöskään yleisö ei näyttäyty enemmän tai vähemmän poliittisena kuin varsinainen yhdistysväki. Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että niin näyttelijöiden, urheilijoiden kuin yleisöönkin lukeutuneiden haastateltujen puheesta on pääteltävissä varsin vaihtelevia osallistumisen motiiveja. Kolmekymmentäyksi toimijaa käsittävä aineisto on liian pieni kaikenkattavien johtopäätösten tekemiseen, mutta se osoittaa kuitenkin, etteivät karkeat yleistykset vastaa todellisuutta. Aineiston perusteella ei kuitenkaan voida väittää, että työväen vapaa-ajanrientojen ydinjoukkoa olisi motivoinut erityisesti työväenaate ja yleisöä puolestaan huvittelunhalu, kuten Helavuori esittää. Paljon käytetty jako työväenaatteen tiedostavaan järjestöväkeen ja ”epäpoliittiseen” yleisöön on liian pelkistävä ja toimijoiden oman näkökulman sivuuttava.

297 Ks. kunnallisvaalien pöytäkirjat 1923–1951.

Kaavio 5. Työväenliikkeen hierarkkista organisaatiomuotoa kuvaava perinteinen pyramidi vs. työväen vapaa-ajanyhdistystoiminnan kehämalli.

Helavuoren, Helmisen ja monien muiden työväestön järjestöhistoriaa tarkastelleiden näkökulmasta tämän tutkimuksen kehämällin sisäpiiriläiset eivät näkemyksiltään edustaneet työväenliikkeen ideologista etujoukkoa, joka yleensä kuvataan työväenliikkeen järjestöhierarkian huippuna. Keitä sitten olivat nämä suurimman osan vapaa-ajastaan työväentaloilla viettäneet toimijat, joiden aktiivisuus piti yllä näyttämöitä, urheiluseuroja, musiikkikokoonpanoja ja muita toiminnanmuotoja – instituutioita, jotka puolestaan tarjosivat perustan luokkaidentiteetille ja poliittisen yhteisöllisyyden kasvulle? Mikä oli heidän paikkansa työväenliikkeen hierarkkista organisaatiokokonaisuutta kuvaavalla pyramidilla? Tavallisina rivijäseninä heitä tuskin voi pitää, sillä sitoutuminen työväen yhdistystoimintaan oli monien kohdalla päivittäistä ja vuosikymmeniä jatkuvaa.

Mallien rinnastaminen herättää seuraavat kysymykset: Onko kehämällin ydin sovittavissa työväenliikkeen ideologiselle pyramidille? Onko virallisen ideologian tunnustaminen (”ilmipoliittisuus”) ainoa relevantti tapa mitata toimijoiden asemaa liikkeen kokonaisuudessa? Vai olisiko työväenliikkeen olemusta kuvatessa perinteistä pyramidimallia osuvampi jokin muu malli, joka ei automaattisesti aseta työväenliikkeen virallista ideologiaa nimellisesti seuraavia toiminnanmuotoja terävimpään huippuun ja liikkeen muiden ilmenemismuotojen edelle?

Politiikkakäsitysten aikalaiskonteksti

Edellä on kuvattu yhteyksiä, joissa haastateltavat soveltavat puheessaan termejä politiikka, poliitikko, poliittinen ja politisoituminen. Tätä kautta on pyritty ymmärtämään, millainen oli haastateltavien politiikkakäsitys. Vaikka haastateltujen politiikkakäsitysten analyysi kertoo ennen muuta haastatteluhetkestä, on linkki muistojen kohteena olevaan menneisyyteen tavoitettavissa. Näin ollen haastattelut kertovat epäsuorasti myös sen, miten 1920- ja 1930-lukujen vapaa-ajanjärjestötoimijat mielsivät poliittisen.

Haastateltavat viittasivat politiikalla puolueisiin, ammatilliseen järjestäytymiseen ja valtakunnanpolitiikkaan. Varsin usein politiikka yhdistettiin myös riitelyyn ja kieroiluun. Työväenliikkeen julkituoto

näkemyksistä poliitiikasta työväestön yhteiskunnallisena kamppailuna tai luokka-asemasta nousevien intressien ajamisena oli tulkittavissa vain joistakin harvoista yhteyksistä. Erilaiset poliitiikasta puhumisen tavat saattoivat esiintyä myös päällekkäin saman haastateltavan puheessa. Ne voidaankin ymmärtää diskursseina, joita erilaiset valtakeskittymät tuottavat. Tyytyminen pelkkään informanttien poliitiikkakäsitysten rekonstruktioon jättäisi tutkimuksen vajavaiseksi. Näin ollen on tarkasteltava myös sitä, millaisissa olosuhteissa toimijoiden käsitykset ovat syntyneet.

Urheilu- ja näyttämöaktiivien poliitiikkakäsityksissä silmiinpistävää on niihin sisältyvä poliitiikkaa kohtaan koettu etäisyys ja paikoin myös vihamielisyys. Näkemys on yllättävä, sillä valtaosaa informanteista on haastateltu nimenomaan työväennäyttämön tai TUL:n seuran entisaikojen jäsenen ominaisuudessa – työväenliikkeen urheilu- ja kulttuuri-toiminnan aktiivina. Haastateltujen kielteinen suhtautuminen poliitiikkaan poikkeaa selvästi aikakauden työväenliikkeen virallisista urheilu- ja kulttuuripoliittisista linjauksista. Esimerkiksi Työväen Sivistysliiton johtajan Väinö Voionmaan mukaan työväenkulttuurin pohjimmaisena tarkoituksena oli sosialistisen yhteiselämän luominen ja sosialismin tavoittaminen tulevaisuudessa.²⁹⁸ Myös Työväen Näyttämöiden Liiton edustajakokouksessa vuonna 1933 maisteri Sylvi-Kyllikki Kilpi käytti puheenvuoron, jossa hän kehotti työväenteattereita valitsemaan ohjelmistoonsa yhteiskunnallisia ja aatteellisia näytelmiä, jotka rohkaisisivat työläisiä luokkataistelussa.²⁹⁹ Tästä näkökulmasta katsottuna työväen kulttuuri- ja urheilutoiminnan tuli liittyä saumattomasti työväen muuhun järjestäytymiseen, jolla oli institutionaaliseen vallankäyttöön liittyviä – ”poliittisia” – tavoitteita.

Jos työväenliikkeen virallinen poliitiikkakäsitys näki politiikan ennen kaikkea työväestölle tarjoutuvana mahdollisuutena ajaa kollektiivisia tavoitteitaan, informanttien ”politiikka riitelynä” -puhe liitti politiikan ennemminkin yksilölliseen eduntavoitteluun ja henkilökohtaisten asemien pönkittämiseen. Kaiken kaikkiaan informanttien puheessa oli hyvin vähän sellaisia mainintoja, joissa politiikka yhdistettiin luokka-

298 Helminen 2002, 27.

299 Kalemaa 1980, 30.

tai kollektiivisiin intresseihin. Voidaankin pohtia, mistä informanttien käsitykset ovat peräisin. Mistä ovat syntyneet käsitykset politiikan tunkeutumisesta urheiluun ja ”puhtaan” urheilun muuttumisesta poliittiseksi valtapeliksi? Kenen näkökulmasta onkaan kyse ja kenen etua epäpoliittisen vapaa-ajantoiminnan ideaali palveli?

Etäisyytensä turvin tutkijan on mahdollista arvioida käsitysten syntyyn vaikuttaneita yhteiskunnallisia tekijöitä, muun muassa valtasuhteita ja hegemonisia puhetapoja. Informanttien omaksumissa käsityksissä tullaan varsin lähelle porvarillisen urheiluliikkeen poliittikkakäsitystä, jota kuvastaa muun muassa Suomen Urheilulehdessä vuonna 1919 esitetty toimintakutsu: ”Tervetuloa voimistelemaan ja urheilemaan, mutta ei suuta soittamaan ja politikoimaan eikä riitaa rakentamaan.”³⁰⁰ Vastaavalla tavalla politiikkaa käsitellään vuonna 1932 julkaistussa työläisurheilijoille suunnatussa tohtori Martti Jukolan avoimessa kirjeessä, jossa kirjoittaja tervehtii myönteisenä pyrkimyksiä puhdistaa urheilu politiikasta.³⁰¹ Lauseimat pitävät sisällään porvarillisen urheilun ydinkohdan: työläisurheilun poliittisuuden ja porvarillisen urheilun neutraaliuden.

Tämä käsitys eli varsin dominoivana 1930-luvun urheilupoliittisessa julkisessa keskustelussa. Valtion urheilulautakunta alkoi valvoa yhä tarkemmin TUL:n ja SDP:n yhteistyötä ja vaatia työläisurheilun kattojärjestön täydellistä irtiottoa politiikasta. Valtionavustusten jakoperiaatteisiin säädettiin politiikka-ehtoja, joiden perusteella TUL:n valtionapua pienennettiin. Vuonna 1932 TUL menetti opetusministeriön myöntämän vuosittaisen avustuksensa kokonaan. Käyttämättä jääneet rahat sijoitettiin urheilukenttien rakennusavustuksiin, joiden saajista suurin osa oli suojeluskuntia.³⁰²

Työväen vapaa-ajanvieton poliittisuutta ja porvarillisen yhdistystoiminnan neutraaliutta korostava näkemys ei rajoittunut ainoastaan urheiluun, vaan se koski myös muita sosiaalisen toiminnan osa-alueita, kuten teatteri- ja musiikkitoimintaa. Minna Helminen on todennut sellaisten työväenteattereiden saaneen 1930-luvulla helpoimmin valti-

300 Hentilä 1982, 84.

301 Hentilä 1982, 341.

302 Hentilä 1982, 340–347 ja 351–362.

onavustuksia, jotka olivat tarpeeksi lähellä kansallisen kulttuurin ideaalia.³⁰³ ”Politiikka-ehdon” voikin katsoa vaikuttaneen myös valtion kulttuuripolitiikassa, vaikka sellaista ei eksplisiittisesti asetettu.

Haastateltujen politiikkakielteisiä muistoja selittävät osaltaan edellä kuvattu valtiollinen kulttuuri- ja urheilupolitiikka sekä siihen liittyvien keskustelujen suodattuminen julkisuuteen pääasiassa porvarillisen lehdistön kautta. Virallisessa julkisuudessa politiikka-termi kantoi negatiivista painolastia silloin, kun sillä viitattiin työväenjärjestöjen organisoimaan kulttuuritoimintaan. Kielteisiä mielikuvia luotiin liittämällä poliittisuus epäisänmaallisuuteen tai maanpetturuuteen. TUL:n poliittisuutta puitiin eri yhteyksissä myös oikeussalissa. Puolustuksen puheenvuorot perustuivat yleensä sen osoittamiseen, etteivät TUL ja LUI (Sosialistinen urheiluinternationaali) olleet luonteeltaan poliittisia organisaatioita vaan liikunnan ja urheilun joukkojärjestöjä. Poliittisuuden kieltävää lakia tai laintulkintaa sinänsä ei kyseenalaistettu – ainoastaan toiminnan poliittisuus kiistettiin.³⁰⁴ On nähtävissä, että varsin monet työväenseurojen toimijat olivat omaksuneet epäpoliittisen työläisurheilijan ideaalin siinä määrin, että poliittiseksi leimautumista pyrittiin viimeiseen asti välttämään.

Varsin vähälle julkisuudelle jäivät sellaiset äänenpainot, joissa huomautettiin ”neutraalilla” porvarillisella urheilullakin olleen omat ideologiset päämääränsä. Esimerkiksi sosialidemokraattien kansanedustaja Viljo Rantala otti puolueen urheilupolitiikkaa koskevassa linjapuheenvuorossa esille SVUL:n ja muiden porvarillisten liittojen läheiset suhteet suojeluskuntiin ja äärioikeistolaisiin poliittisiin järjestöihin.³⁰⁵ Kansallista yhtenäisyyttä ja maanpuolustustahtoa – 1930-luvun porvarillisen urheilupolitiikan päätavoitteita – ei kuitenkaan yleisesti mielletty poliittisiksi tavoitteiksi, ellei toimintaan liittynyt ”kiihkoisänmaallisuutena” tai ”lapualaisuutena” tunnistettuja piirteitä. Myöskään cheyttämisen ja yhteiskunnallisten ristiriitojen sovittamisen tavoitetta ei ymmärretty poliittisena projektina. Näitä päämääriä korostavalla porvarillisella urheilutoiminnalla tavoiteltiin paikallistasolla kuitenkin

303 Helminen 2002, tiivistelmä sekä esim. 98.

304 Esim. puserolain tulkinnasta nostettu oikeusjuttu Kuopion Kisa-Veikkoja vastaan. Kisa-Veikkoja puolusti jutussa tohtori Johan Helo. Ks. Hentilä 1982, 323.

305 Hentilä 1982, 354.

usein myös työnantajan vaikutusvallan kasvattamista. Näin oli etenkin yhden suuren työnantajan paikkakunnilla.

Myös taidetta koskevista keskusteluista poliittiseksi tunnistettiin ainoastaan niin sanottu ”proletaarinen taide”, jonka sanoma linkittyi työväenliikettä edustaviin vakiintuneisiin aatejärjestelmiin. Muuta kirjallisuutta pidettiin sisältönsä puolesta epäpoliittisena tai neutraalina. Näyttämöaktiivi M10(a) arvioi Valkeakosken työväennäyttämön ohjelmistoa seuraavasti:

Näyttämöllä ei ollut tällaiseen [politiikan tekemiseen] aikaa millään. Siellä arveltiin kirjailijan tekstiä, sehän oli aina epäpoliittista. Poliittiseksi voidaan laskea semmoiset hienot näytelmät kuin Kaivostyömies, Kovanonnen lapsia ja muuta. Sillä tavallahan siellä ilmaistiin yhteiskuntaan ja sen kipeisiin asioihin.³⁰⁶

Käsitteiden ja puhetapojen tarkastelemisella on merkitystä, kun halutaan ymmärtää historiallisen prosessin muotoutumista. Diskursseilla tuotetaan todellisuutta, sillä niiden sisältämät arvo- ja normijärjestelmät vaikuttavat ihmisten valintoihin. 1920- ja 1930-lukujen urheiluja näyttämöaktiivit olivat omaksuneet vallitsevaksi tulleen porvarillisen tavan merkityksellistää politiikkaa ja sitä kautta myös ajatuksen politiikasta vapaasta urheilusta ja teatterista. Tätä päämäärää he toteuttivat myös toiminnassaan: kytköstä politiikkaan (tässä ennen kaikkea puoluepolitiikkaan) pyrittiin viimeiseen asti välttämään. On nähtävissä, että haastateltujen tunnustamat politiikkakäsitykset palvelivat enemmän porvarillisen valtaeliitin kuin työväenliikkeen hegemoniapyrkimyksiä. Edellä tarkastellut esimerkit osoittavat politiikan käsitteellistämisen tapojen olevan mitä suurimmassa määrin ideologisia – ne ovat ”merkitystä vallan palveluksessa”³⁰⁷.

306 M10(a), haastatellut Aarre Sallinen 4.2.1980.

307 Karvonen 1992.

Informanttien vai tutkijan politiikkakäsitteet?

Edellä tarkasteltiin, miten toimijat itse ymmärsivät politiikan käsitteen. Kysymys voidaan asettaa myös toisin: missä määrin työväen järjestäytyneyt vapaa-ajanvietto oli luonteeltaan poliittista? Näiltä osin tutkimuksellani on kaksi päällekkäistä tavoitetta: yhtäältä informanttien politiikkakäsitteiden selvittäminen, toisaalta politiikan käsitteen problematisoiminen ja vapaa-ajanviettoon liittyvän poliittisuuden tarkastelu myös toimijahorisontin ulkopuolelta. Tutkijalle ja tutkimuksen kohteille käsitteiden sisällöt eivät ole samoja. Kenen käsitteillä siis tutkimuksessa operoidaan?

Tutkittavaa ilmiötä, Valkeakosken 1920–1930-lukujen työväen vapaa-ajanyhteisön poliittisuutta, pystytään selittämään vain rajoitettusti pelkästään informanttien omin käsittein. Omiin yhdistyksiin oli tiin vahvasti kiinnittyneitä – olivathan ne ”työläisten seuroja”, kuten haastateltavat asian ilmaisivat. Samaan aikaan haastateltavat painottivat kuitenkin olleensa mukana pelkän harrastamisen vuoksi ilman poliittisia motiiveja tai päämääriä. Nämä ”epäpoliittiset” ”luokkatietoiset” toimijat saattavat yhteisön ulkopuoliselle havainnoijalle näyttäytyä paradoksina.

Politiikkaa oli kuitenkin siellä, missä informantit eivät sitä itse nähneet. Työväentalolla käytiin säännöllisesti ja osallistuttiin siellä kokoustuvien yhdistysten toimintaan työnantajan kielteisestä suhtautumisesta huolimatta. Tämä takasi työväen itseorganisoidun vapaa-ajanvieton jatkumon. Näitä usein jo kotoa perittyjä käytäntöjä harvoin pidettiin poliittisina valintoina. Matti Räsänen on huomauttanut, että aikakauden toimijat tuskin hahmottivat luovansa omaa kulttuuriaan tai tunnistivat toimintansa ja tapansa yhteiskunnan vasta- tai osakulttuuriksi.³⁰⁸

Toimijoiden oman äänen ja näkökulman tavoittaminen on tärkeä osa tätäkin tutkimusta. Se ei kuitenkaan saa johtaa siihen, että sivuutetaan tarkastelun kohteena olevien ihmisten tiedostamattomiksi jääneet sosiaaliset prosessit. Tämän tyyppinen tutkimus edustaa neohistorismia, joka on historiallisen selittämisen kannalta monella tapaa

308 Räsänen 1988, 141.

ongelmallinen lähtökohta.³⁰⁹ Vapaa-ajan poliittisuutta tarkasteltaessa onkin perusteltua irtautua informanttien omista käsitteistä ja tarkastella esimerkiksi sitä, miten muistitietoaineisto kuvastaa vapaa-ajantoinnassa ilmenneitä identiteettikamppailuja, hegemoniapyrkimyksiä ja alistussuhteita. Näin tarkasteltuna näkökulma poliittiseen avautuu toimijahorisontin ulkopuolelta, ja politiikan käsitettä sovelletaan tutkimuksessa laajassa merkityksessään – analyttisenä työkaluna, joka tässä viittaa muun muassa kulttuuriseen erottautumiseen, konfliktuaalisuuteen ja pyrkimykseen lisätä omaa toiminnanvapautta.

Suomalaisella politiikkakäsityksellä on vahvasti valtiosidonnainen historiansa: 1800-luvulla poliittinen on suomennettu ”valtiolliseksi” ja politiikka ”valtiolliseksi toiminnaksi”.³¹⁰ Myös haastatelluille politiikka merkitsi julkista päätöksentekoa, puoluepolitiikkaa ja edustuksellisia käytäntöjä. Harrastustoiminnalla puolestaan oli tästä erilliset päämääränsä ja tarkoituksensa.

Näin ajateltuna politiikka näyttäytyy yhtenä yhteiskuntaelämän lohkona. Jos tällaisen politiikkakäsityksen juuria etsitään aate- ja oppihistoriasta, törmätään liberalistiseen yhteiskunta-ajatteluun. Liberalistit näkevät tyypillisesti vallan valtiokoneistona ja politiikan valtiollisiin instituutioihin rajoittuvana toimintana.³¹¹ Ajattelu sisältää taustaoletuksen siitä, että on olemassa vallasta vapaita elämäalueita (joillekin liberalisteille tällaista edustaa valtion vastapoolina toimiva kansalaisyhteiskunta).

Myös haastatellut pitivät valtakamppailuja luonnollisena osana julkista päätöksentekojärjestelmää, kun taas valtiollis-poliittisten instituutioiden ulkopuolella, ”epäpoliittisessa harrastustoiminnassa” ilmeneviin valtakamppailuihin suhtauduttiin kielteisesti ja torjuen. Silloinkin kun politiikasta puhuttiin positiivisessa sävyssä ja se yhdistettiin työväestön yhteisten tavoitteiden ajamiseen, se haluttiin rajata tarkoitukseen sopi-

309 Vrt. Lüdtke 1982, 46. Historismin ongelmallisuudesta historian tutkimuksessa ks. Peltonen 2006.

310 Kettunen, 2003. On toki huomattava, että myös valtio määrittyy tällöin varsin kapeasti. Jos valtiollisina ajatellaan vain puolueita, työläisten edunvalvontaorganisaatioita ja kunnallishallintoa, niin voidaan suomalaisia politiikkakäsityksiäkin pitää valtiollisina.

311 Ks. Pulkkinen 1998, 37 ja 40 ja 83.

vaksi katsotulle areenalle: puolueisiin, ammattiyhdistyksiin, kunnallisiin luottamustoimiin tai muihin 'valtiolliseen' päätöksentekoon liittyviin instituutioihin. Poliitikka haluttiin siis rajata viime kädessä siihen, mikä liberalistissa politiikka-ajattelussa perinteisesti edustaa valtiota.

Poliitikka voidaan kuitenkin käsittää myös laajemmin ilman, että se kiinnitetään yhteen yhteiskuntaelämän osa-alueeseen. Sektoriajattelun sijaan politiikkaa voidaan tarkastella aspektina. Poliitikka näyttäytyy tällöin valtasuhteina, jotka vaikuttavat kaikkialla ja kaikessa inhimillisessä toiminnassa. Itse valtiokin nähdään tällöin hyvin toisella tapaa. Esimerkiksi Hegelillä valtion käsite on huomattavasti laajempi kuin se, mihin valtiolla mykykielessä viitataan. Hegelin valtio kattaa paitsi instituutioihin ja lakeihin jähmettyneet moraalinormit myös kansan keskuudessa vallitsevan moraalin.³¹² Kantilta, Hegeliltä ja Snellmannilta periytyvässä ajattelussa valtiolla ei siis tarkoiteta organisaatiota vaan yhteisöä tapoineen ja lakeineen.³¹³

Marxilaiset näkevät politiikan tyypillisesti luokkataisteluna. Useimmille marxilaisille ajattelijoille tämä taistelu ei kuitenkaan rajoitu pelkästään porvarillisen valtion instituutioihin, valtiokoneistoon, vaan sitä käydään myös esimerkiksi ideologian, kulttuurin tai moraalin alueilla.³¹⁴ Muun muassa Antonio Gramscin ajattelu rikkoo liberalistista valtio-kansalaisyhteiskunta-jaottelua (vrt. poliittinen-ei-poliittinen) korostamalla, että politiikan ydinaluetta on nimenomaan arki.³¹⁵

Vaikka haastateltujen näkemykset painottuvat valtiolliseen³¹⁶ politiikan ymmärtämisen tapaan, tulee joissakin kommentteissa esille myös jälkimmäiseen, valtakeskeiseen politiikkakäsitykseen liittyviä piirteitä:

Mutta sehän oikeestaan selittyy sillä, kun joku on sanonu... ei se ole vis-siin Marxin Kalle mutta joku suomalainen johtava kulttuuripersoona, joku oli sanonu jossain, että ei voi olla olemassa minkäänlaista toimin-

312 Pulkkinen 1996, 127.

313 Ks. Pulkkinen 1996, 120–131.

314 Esim. Althusser 1976.

315 Heinonen 2010. Ks. myös Showstack Sassooneen 1983, 83–84.

316 Termiä *valtio* käytetään tässä liberalistisen tradition mukaisessa merkityksessä.

taa etteikö se tavalla tai toisella olis sidoksissa politiikkaan. Että kaikessa on politiikka mukana tavalla tai toisella.³¹⁷

Kyseisen haastatellun (M21) esittämät näkemykset ovat kiinnostavia myös muistitietotutkimuksen metodologian näkökulmasta. Ainutlaatuista niissä on se, että haastateltava tiedostaa itse oman politiikkakäsityksensä rajallisuuden. Seppo Knuutila on huomauttanut, että haastateltavat lähes poikkeuksetta pitävät esittamiään näkemyksiä tosiasioita vastaavina.³¹⁸ Tutkijan onkin osattava menetellä sen mukaisesti, eikä esimerkiksi haastateltujen politiikkalausunnoista voi suoraan tehdä johtopäätöstä yleisestä poliittisuudesta tai politiikkattomuudesta. Myös keskustelun jatko-osassa kuvastuu haastateltavan omiin politiikkakäsityksiinsä kohdistama itsereflektio:

Ne jotka sanovat tällä tavalla [politiikan kuuluvan urheiluun], niin ne ovat niinkun oikeessa. Koska näinhän se on ja pitääkin olla. Mutta se mitä minä henkilökohtaisesti tunnen niin minä en näe sitä poliittisena kysymyksenä.³¹⁹

Sektoriperustainen poliittisen tarkastelu ei edusta nykyistä akateemisen tutkimuksen valtavirtaa. Poliitiikkaa tutkivat tieteet, muun muassa politiikantutkimus ja poliittinen historia, ovat laajentaneet tutkimusalaansa institutionalisoituneen politiikan ja julkisen päätöksenteon tarkastelusta muun muassa arkeen, henkilökohtaiseen ja marginaaliryhmien elämään. Vallitsevan käsityksen mukaan lähes millä tahansa ilmiöllä voi olla poliittinen ulottuvuutensa.³²⁰

Tässä tutkimuksessa politiikka käsitetään kaikessa inhimillisessä toiminnassa vaikuttavina valtasuhteina ja niihin liittyvinä kamppailuina. Liberalistisesta politiikanteoriasta periytyvä ajatus vallasta ja politiikasta vapaista sektoreista tai sfääreistä estää näkemästä vallan toimintaa kaikkialla. Tämä on paitsi menneisyyden selittämiseen liittyvä onto-

317 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

318 Knuutila 1984, 135.

319 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

320 Esim. Palonen artikkelissa Paakkunainen (Valtio-opin johdantokurssi, verkkomateriaali).

loginen ongelma, myös eettinen ja moraalinen kysymys. Poliitiikan alueen rajaaminen ja kutistaminen palvelevat valtaapitävien intressejä. Vasemmistoliikkeissä onkin pidetty yllä käsitystä siitä, että poliittisen toiminnan ja arvioimisen kyky ei rajoitu politiikan asiantuntijoiden ominaisuudeksi tai alueelle, joka on varattu poliitikoille.³²¹

Asioiden poliittisuuden eli valta- ja alistussuhteiden olemassaolon osoittamisella on emansipatorinen ulottuvuutensa, kun kyse on alistettujen subjektien mahdollisuuksista pyrkiä eroon valtasuhteesta. Myös kamppailu politiikan käsitteen sisällöstä on poliittikkaa. Valtasuhteiden (alistussuhteiden) osoittaminen on osa politisoimisen prosessia – politiikan alan laajentamista. Joissakin tutkimuksissa on tietoisesti politisoitu arkea ja yksityistä osoittamalla niissä vaikuttavia valtasuhteita ja pyrkimyksiä näiden suhteiden kumoamiseksi. Klassinen esimerkki on E. P. Thompsonin tutkimus Englannin työväenluokan muotoutumisesta.³²² Näistä lähtökohdista ponnistaa myös tämä tutkimus.

Poliittinen arki

Kysymystä poliittisuudesta leikkaa myös arjen historiaksi kutsuttu tutkimusperinne. Traditionaalisesta politiikkakäsityksestä eroon pyrkivä arjen historia rikkoo yksityisen ja julkisen välistä keinotekoista rajaitaa osoittamalla, että yksityinen ja julkinen eivät ole toisensa poissulkevia todellisuuden osia. Niitä tulisikin tarkastella ainoastaan suhteessa toisiinsa. Lisäksi on huomioitava niiden muuttuvat merkitykset erilaisissa historiallisissa tilanteissa.³²³ Arjen historian kenties suurin haaste on sen osoittaminen, miten politiikka ilmenee arjessa ja miten arjessa tehdään politiikkaa. Alf Lüdtke arvosteleeikin tutkimusalaansa siitä, että niin sanottuun yksityisen ja ei-poliittisen sfääriin rajoittuvat arjen historioitsijat sivuuttavat usein pohdinnan historialliseen prosessiin vaikuttavista rakenteista. Relevantti arjen historia on Lüdtkelle histo-

321 Pulkkinen 2003, 44.

322 Thompson 1963 (1984).

323 Teräs 2001, 25. Ks. myös Lüdtke 1985, 303–304.

riallista yhteiskuntatiedettä (engl. historical social science) tai historiaa yhteiskunnasta (engl. history of society).³²⁴

Kari Teräksen mukaan voidaan tarkastella yhtäältä sitä, miten politiikkaa on ulotettu ihmisten arkipäivään yhteiskunnallisten instituutioiden ja liikkeiden välityksellä, ja toisaalta paneutua selvittämään, miten arjessa on politisoitu sellaisia asioita, jotka eivät ole kuuluneet muodollisen politiikan piiriin.³²⁵ Teräksen lähtökohta on hedelmällinen myös tehdasyhdyskunnan työväestön vapaa-ajanvieton tarkastelussa. Vapaa-ajan poliittisuus yhdistetään tässä sellaisiin arkisiin käytäntöihin, joilla työläiset – joko suunnitellusti tai refleктоimatta – vastustivat omaan elämäänsä kohdistuvia kontrollipyrkimyksiä ja hallitsivat vapaa-aikaansa.

Työelämän suhteita tarkastellut Teräs näkee arkipäivän politiikan ajan ja tilan hallintana. Teräksen tutkimuksen kohteena olleet työläiset omaksuivat menettelyjä, joilla väistettiin työnantajan ”kaikkialle” ulottuvaa valtaa, mutta myös hankittiin etäisyyttä kanssatyöläisiin. Kyse oli viime kädessä sääntelyn viidakossa luovimisesta.³²⁶ Valkeakosken tapauksessa vapaa-ajanviettoon kietoutuva politiikka merkitsi ennen kaikkea tehdasyhtiön määräysvaltaa kaventavia menettelyjä. Yhdenlaista tilan ja ajan haltuun ottamista oli kokoontuminen työväentalolle. Työväentalo oli paikka, jonne paikallisen eliitin valta ei ulottunut. Se oli kävijöille oman luovuuden ja yhteiskunnallisten pyrkimysten toteuttamisen alue. Työväentalolla vietetty aika oli myös hetki, johon palkollisuuteen liittyvä valtasuhde ei ulottunut. ”Kiellettyihin” vapaa-ajanrienteihin osallistuminen voidaan Teräksen tapaan nähdä valtasuhteiden rajojen venyttämisenä, ei kuitenkaan pyrkimyksenä kaataa jyrkkään yhdyskuntahierarkiaan perustuva paikallinen järjestys.³²⁷ Näyttämö- ja urheiluharjoituksista muodostui helposti vastakulttuurin tai -ideologian vahvistamisen paikkoja, kuitenkin varsin rajattuja sellaisia.

Työväentalo oli paitsi kokoontumis- ja esityspaikka myös symboli, jolla vapaa-ajanvietto sai poliittisia merkityksiä. Hanna-Leena He-

324 Lüdtke 1982, 40 ja 42.

325 Teräs 2001, 25.

326 Ks. Teräs 2001, 26–27, 39 ja 82–118.

327 Vrt. Teräs 2001, 27.

lavuori ja Raimo Parikka ovatkin kiinnittäneet huomiota siihen, että esimerkiksi operetti työväentalolla merkitsi katsojalle hyvin eri asioita kuin operetti seurahuoneella.³²⁸ Politisoiminen voidaan nähdä prosessina, jossa valtakulttuurin muodot viedään työläisten omille areenoille ja tyhjenetään alkuperäisistä merkityksistään.³²⁹ Parikka korostaa, että herrasväen kulttuurin (vrt. porvarillisen tai valkoisen Suomen kulttuurin) tiettyjen osien kääntäminen rahvaan kulttuuriseksi toiminnaksi ei ole samaa kuin kopiointi tai matkiminen.³³⁰ Tähän uudelleenmerkityksellistämiseen perustuu myös kansatieteilijä Matti Räsänen toteamus siitä, että urheilu, näytelmäharrastus ja musiikki olivat tyypillisesti luokkakantaista kulttuuria siitäkin huolimatta, että urheilulajit, monet näytelmäkappaleet ja musiikki olivat peräisin porvarillisen kulttuurin piiristä.³³¹

Informanttien omat arviot toimintansa poliittisuudesta eivät otaneet tätä kontekstisidonnaisuutta huomioon. Omaa näyttämöä tai urheiluseuraa ei pidetty sen enempää poliittisena kuin vastapuolenkaan toimintaa – näyteltiinhan sekä työväentalolla että seurahuoneella Nummisuutareita, Seitsemää Veljestä, Pohjalaisia ja muita suosittuja teatterikappaleita. Vastaavasti omassa seurassa potkittiin palloa, hiihdettiin, painittiin ja voimisteltiin, aivan niin kuin tehtaan tukemassa Hakassakin. Työväen vapaa-ajantoiminnan poliittisia ulottuvuuksia arvioitaessa ei tarkastelu voi kuitenkaan rajoittua pelkkään sisällönanalyysiin. Toiminnan tekivät merkitykselliseksi juuri kontekstista nousseet merkitysyhteydet.³³²

328 Helavuori 1987, 29. Ks. Parikka 1997, 38. Ks myös Tuomisto 1988, 21 ja Halonen 1987, 17.

329 Ks. Helavuori 1987, 29.

330 Parikka 1997, 38.

331 Räsänen 1988, 136.

332 Ks. Chartier 1989, 1509–1511. Artikkelissaan ”Le monde comme représentation” Roger Chartier tekee eron tekstin maailman (le monde du texte) ja lukijan maailman (le monde du lecteur) välillä. Hän painottaa, että merkitykset syntyvät konteksteista. Siksi kulttuurihistoriallisen tutkimuksen tulee ottaa huomioon, miten sosiaaliset käytännöt ja niihin liittyvä symboliikka muokkaavat merkityksenantoa.

Formaalin politiikan torjumisesta huolimatta työväentalon vapaaajantoinijat eivät poliittisina subjekteina olleet passiivisia. Heidän pyrkimyksensä lisätä omaa toimivaltaansa olivat milloin kollektiivisia ja organisoituja, milloin yksilöllisiä ja spontaaneja. Ne kohdistuivat ensisijaisesti tehdasvaltaan, mutta toisinaan myös oma organisaatio koettiin rajoitteena, kuten monet kielteiset politiikkamuistot osoittavat.³³³ Tämänkaltaista poliittisuutta ilmentää Alf Lüdtken kehittämä käsite *Eigensinn* (myös Eigen-Sinn), omapäisyys tai uppiniskaisuus, jolla hän kuvasi 1800-luvun lopun työpajatyöläisten poliittista käyttäytymistä.³³⁴ Työpajatyölle oli ominaista tiukka kuri ja pakotettu läheisyys, joiden väistämisestä ”omapäisyydessä” oli kyse. Keskeistä oli oman tilan hankkiminen ja etäisyys muihin. Omapäisyydelle leimallista oli suunnitelmattomuus ja toimintaan sisältynyt vahva yksilöllinen lataus sekä usein myös oman edun tavoittelu. Myös omapäisyyden kohde oli häilyvä: vastustus kohdistui toisinaan kanssatyöläisiin, toisinaan käskijöihin. Lüdtken esimerkit omapäisyydestä koskivat etupäässä työsaleissa tapahtunutta kisailua, kiusoittelevaa, niskurointia ja kepposkulttuuria.

Informanttien politiikkakielteisyyden perusteella ei siis voida tehdä johtopäätöstä vapaa-ajantoinijoiden epäpoliittisuudesta. Heidän poliittisuutensa ei jäsentynyt tavalla, jonka ymmärrys kumpusi modernin projektiin nivoutuvan poliittisen kansalaisuuden ideaalista. Tässä ideaalissa oli kiinni myös aikakauden työväenliike. Lüdtken mukaan organisaatiojohdon ongelmana oli liian kapea politiikkakäsitys, joka sivuutti tavallisten ihmisten mittavat ponnistelut käyttää valtaa epävarmoissa oloissa. Perinteinen politiikan käsittämisen tapa ei tunnustanut näiden ihmisten komplekseja ja antagonistisia pyrkimyksiä. Se ei myöskään nähnyt heidän periksiantamattomuuttaan eikä kykyjään voittaa vastoinkäymisiä, tulla kunnioitetuksi ja nauttia elämästä.³³⁵ Poliitiikkakäsitysten suppeus on vaikuttanut järjestäytyneen työväenliikkeen haluun kukistaa niin kollektiivinen kuin yksityinenkin spontaani vastarinta ja

333 Jorma Kalela on huomauttanut palkkatyötä tekevien vapauttamiseen tähtäävän liikkeen muuttuneen osittain heitä itseään holhoavaksi instituutioksi. Hän kutsuu tätä ”valistuneen työläisen imperialismiksi”. Ks. Kalela 2002.

334 Lüdtker 1993, 50–58.

335 Lüdtker artikkelissa van der Linden 1995, 291.

kiistäminen.³³⁶ Poliitiikan areenoiden erottaminen on taannut saavutettujen valta-asemien ja hallinnan rakenteiden säilymisen koskemattomina.³³⁷ Tämä on hyödyttänyt paitsi yhteiskuntaa hallitsevaa eliittiä, myös suurimpien työläisorganisaatioiden johtajia.

Lüdtkelle keskeinen poliittinen voima ei siis ole luokkataistelu vaan ”Eigensinn”. Hän liikkuu näin kohti postmodernia politiikan määritelmää ja hylkää työväenliikkeen perinteisen ongelmanasettelun: objektiivisten intressien ja subjektiivisen käyttäytymisen välille jäävän aukon. Lüdtkelle politiikka on sekä yksilöllisten että kollektiivisten tarpeiden artikulointia ja ilmaisua.³³⁸ Se ei ole nollasummapeliä, joka juontaa juurensa ystävä–vihollinen-vastakkainasettelusta.³³⁹ Myöskään omapäisyyden käsitettä ei voida sovittaa alistumisen ja vastarinnan binäärilogiikkaan. Vastarinta merkitsee Lüdtkelle käyttäytymisen vaikuttavuuden strategista optimoimista (”strategically optimizing the effectiveness of behaviour”) ja Eigensinn puolestaan iloluonteista ajan kuluttamista ilman laskelmointia toiminnan seurauksista tai vaikutuksista.³⁴⁰

Lüdtke esittää oikeutettua kritiikkiä modernissa kiinni olevaa politiikanteoriaa kohtaan niiltä osin, kun se objektivoi toimijat epäpoliittiseksi, ohjailtavaksi massaksi. On olemassa pyrkimyksiä, jotka eivät ilmene pelkkää formaalia politiikan tasoa tarkastelemalla. Näiltä osin Lüdtken politiikanteoria on hedelmällinen. Eigensinn-käsite on kuitenkin samaan aikaan myös ongelmallinen, sillä se ei ota huomioon vallan keskittymistä eikä erittele tarkemmin omapäisyyden lajeja tai kohteita. Siksi se ei yksinään sovellu kuvaamaan työväentaloaktiivien poliittista käyttäytymistä. Heidän ”arjen politiikallaan” oli useinmiten selkeä suuntansa ja se perustui jaettuihin käsityksiin oikeudenmukaisuudesta ja vääryydestä. Valkeakoskella valta oli voimakkaasti keskittynyt tehdasyhtiölle ja alistussuhde oli varsin konkreettisesti näkyvillä. Yhtiönjohto tavoitteli yhdyskunnan totaalista ja myös vapaa-aikaan

336 Ks. Parikka 1987, 133.

337 Ks. Lüdtke 1985, 321.

338 van der Linden 1995, 285 ja Lüdtke 1999.

339 Ks. Lüdtke 1993, 67.

340 van der Linden 1995, 292.

ulottuvaa hallintaa.³⁴¹ Näissä oloissa pyrkimykset väistää ja tehdä tyhjäksi tuota vallankäyttöä suuntautuivat selkeästi tehdasvaltaa ja sen edustamia vapaa-ajanvieton muotoja kohtaan. Vaikka tämä vastavalta oli tavoitteiltaan epäyhtenäistä ja versosi lähinnä spontaanisti, oli sillä määrätty kohteensa.

Kaiken kaikkiaan Valkeakosken työväentalolla toimineiden ja aikaansa viettäneiden ihmisten poliittinen kulttuuri oli yhdistelmä Eigensinn-tyyppistä omapäisyyttä, jota edustivat yksilölliset keinovalikoi-
mat, muodollisen politiikan torjuminen ja varsinaisten strategioiden puuttuminen, sekä arjen vastarintaa, joka nojasi yhteiseen arvopohjaan ja jaettuun viholliskuvaan. Jälkimmäinen sai ilmaisunsa kaskuina ja juttuina, toveriapuna, solidaarisuutena ja yllätyksellisinä tempauksina. Tehdasvaltaa kontestoivat teot olivat monesti yksilöllisiä ja reflektoi-
mattomia, mutta niiden yhteisöllinen hyväksyntä edellytti jaettuja ja ”kiihkeästi ylläpidettyjä käsityksiä yhteisistä eduista”.³⁴² Olisi virheel-
listä nähdä vapaa-ajantoimijoiden käyttäytyminen irrationaalisena epä-
politiikkana.

341 Vrt. Koivuniemi 2000, 199–277.

342 Ks. Peltonen teoksessa E. P. Thompson 1996, 98.

III

VASTARINTA VERKOSTOISSA

Tutkimukseni aineistona oleva materiaali sisältää lukuisia elementtejä, jotka antavat aiheen pohdita työväentalolla vietetyn vapaa-ajan suhdetta kiistämiseen ja vastarintaan. Tehdasvaltaa uhmattiin kokoontumalla työväentalolle, osallistumalla ”kiellettyihin”³⁴³ aktiviteetteihin ja ylläpitämällä toimintaa, joka poikkesi ideologialtaan tehtaan propagoimasta harrastuskulttuurista ja vapaa-ajantoiminnan muodoista. Vastarintaa ilmennettiin myös kollektiivisessa puheessa. Työväen omaehtoinen vapaa-ajantoiminta tarjosi loputtoman aihevarannon ja kasvupohjan kertomaperinteelle, jossa yhtiövetoisen vapaa-ajantoiminnan pyyteetömyys kyseenalaistettiin ja työväestön omat ajanvietteet asetettiin arvoonsa. Käsillä olevassa luvussa eritellään tarkemmin näitä vastarinnan ulottuvuuksia.

Kätketty ja avoin vastarinta

Tehdasyhdyskuntien vapaa-ajankulttuuria on tarkasteltu usein paternalismin osana. Huomion kohteena on tällöin tehdasyhtiöiden organisoima vapaa-ajantoiminta, kuten tehdasurheilu puulaakikilpailuiheen ja tehtaalaisseuroineen. Tällaisissa tutkimuksissa on pyritty osoittamaan, miten työläisten vapaa-ajantoiminnan organisoiminen kytkeytyi osaksi tehdasyhtiöiden laajempia hallitsemisen strategioita. Tutkimuksissa on selvitetty, millaisia ideologisia päämääriä toiminnan taustalla vaikutti ja nostettu esiin muun muassa tehdastyönantajien tavoite isänmaallisen ja kuuliaisien työntekijän kasvattamisesta.³⁴⁴ Kysymystä työläisten vapaa-ajasta katsotaan tällöin tehdasyhtiön puolelta.

Vähemmän on sen sijaan tutkittu, miten paternalismin hengessä organisoidut vapaa-ajanjärjestelyt otettiin vastaan. Vaikka esimerkiksi Jussi Koivuniemen tutkimuksessa jonkin verran työläisten reaktiota kuvataankin, ei aihetta ole juurikaan tarkasteltu työläisten itsensä tuottaman lähdemateriaalin kautta.³⁴⁵ Kenties juuri tästä syystä jotkut

343 ”Kielletyllä” viitataan tässä yhdistyksiin, joihin kuulumista työnantaja ei pitänyt suotavana, ei siis pelkästään lakiteitse kiellettyihin yhdistyksiin.

344 Esim. Raiskio 2005, Raiskio 2003, Ericsson 1997 ja Koivuniemi 2000. Ks. myös Ericsson 2004.

345 Vrt. Koivuniemi 2000.

paternalismin lähtökohdista tehdasurheilua ja muuta tehdasjohtoista huvitoimintaa tarkastelevat tutkimukset antavat työläisten vapaa-ajasta varsin ristiriidattoman kuvan. Esimerkiksi Ericssonin tutkimus Nybyn rautaruukin tehdasyhteisöstä herättää kysymyksiä siitä, miten tehdasyhtiön kontrollipyrkimykseen suhtauduttiin.³⁴⁶ Onko tutkimuksen luoma kuva tehdasyhdyskunnan sisäisestä maailmasta turhan siloteltu vai eikö ristiriitoja ollut? Tässä tutkimuksessa kysymystä lähestytään pääosin työläisten itse tuottaman materiaalin, kuten haastattelujen ja perinneaineistojen, kautta.

Seppo Knuuttilan mukaan kansanelämän tutkijat eivät ole riittävästi kiinnittäneet huomioita siihen mahdollisuuteen, että hallitut ja alistetut ihmiset aktiivisesti ja järkipäisesti vastustaisivat osakseen saamaansa kohtelua, muutosvaatimuksia ja yleisesti ottaen sitä, että yhteiskunta tunkeutuu heidän yksityisyyteensä.³⁴⁷ Siksi on kaivettava informanttien kertomuksista esille ne yksityiskohdat, jotka ilmentävät toimijoiden suhdetta valtaan ja hierarkioihin. Tehdasta ympäröivä yhdyskunta ei tällöin näyttäydykään enää Ericssonin tutkimuksen kuvaamana yhtenäisenä perheenä. Myöskään tehdasyhtiön organisoimat harrastusmuodot eivät edusta pelkkää pyyteetöntä huolenpitoa. Kertomukset osoittavat, että osa yhdyskunnan työläisistä koki tehdasjohtoisen vapaa-ajantoiminnan oman arvomaailmansa vastaisena ja omaa vapauttaan uhkaavana. Toisinaan omia valintoja perusteltiin tarkoin määritellyillä poliittis-ideologisilla kannoilla, mutta useimmiten kyse oli kuitenkin siitä, että akkulturaation kautta omaksutusta elämäntavasta ja kulttuurista ei haluttu luopua.

1930-luvulla työläisten järjestötoiminta lamaanui lainsäädännöllisten toimien ja poliittisen oikeiston vahvan aseman vuoksi. 1920- ja 1930-luvuilla Valkeakoskella lakkautettiin toistakymmentä työväenjärjestöä, mikä karsi rajusti työläisten mahdollisuutta vaikuttaa järjestäytymällä omiin elämänehtoihinsa.³⁴⁸ Osallistumista jäljelle jääneisiin yhdistyksiin, kuten Työväen Näyttämöön ja urheiluseura Koskenpoikiin, rajoitti puolestaan tehtaan harjoittama valikoiva henkilöstöpolitiikka.

346 Ericsson 1997.

347 Knuuttila 1992, 61.

348 Ks. Vuorinen 1995, 291–292.

Koska työväestön yhdistystoimintaa ja poliittista osallistumista kontrolloitiin monin keinoin ja avoin poliittinen toiminta oli käytännössä mahdotonta, syntyi tilanne, jossa yhteiskuntakritiikkiä harjoitettiin salassa, erilaisiin sosiaalisiin käytäntöihin verhoiltuna. E. P. Thompson ja James C. Scott nimittävät tätä arkipäiväiseksi vastarinnaksi.³⁴⁹ Scottin mukaan poliittisia konflikteja tarkastelevaa tutkimusta hallitsevat yksipuolisesti avointen poliittisten aktioiden analyysit. Tällöin sivuutetaan kuitenkin kokonainen laajamittainen poliittisen toiminnan osa-alue, niin sanotut näkymättömät poliittiset konfliktit – joko siitä syystä, että toiminnasta kertovien jälkien havaitseminen on erityisen haasteellista tai ettei toiminnan intentioita tunnisteta poliittisiksi.³⁵⁰

Voidaan ajatella, että arkipäiväisen vastarinnan synnyttäjänä ja kokoajana juuri vapaa-ajanjärjestöillä oli keskeinen merkityksensä, sillä ne edustivat toimintamuotoa, jota ei pystytty suoraan lakiteitse kieltämään. Työväen Näyttämö ja urheiluseura Koskenpojat saattoivat jatkaa toimintaansa Valkeakoskella koko 1930-luvun, vaikka lähes kaikki ammatilliset ja poliittiset järjestöt ajettiin alas tai lakkautettiin. Lisäksi vapaa-ajanjärjestöt loivat ja ylläpitivät suhdeverkostoja, jotka tarjosivat kasvualustan vastarintaiselle puheelle ja kertomusperinteelle.

Piilotetun konfliktin havaitseminen on merkityksellistä silloin, kun halutaan ymmärtää alistettujen kollektiivista käyttäytymistä. Jos unohdetaan katsoa sinne, missä valtaa ja vallitsevia arvoja kyseenalaistetaan, kirjoitetaan helposti voittajien historiaa. Työläiset nähdään tällöin valan objekteina eikä vastarinnan subjekteina, ”ajattelevina, tuntevina ja toimivina yksilöinä ja ryhminä”, kuten Raimo Parikka kirjoittaa.³⁵¹ Valkeakosken tapauksessakaan ei suojeluskunnan ja SVUL-urheilun jäsenmäärien voimakkaasta kasvusta 1930-luvulla voida suoraan tehdä johdopäätöstä asenneilmaston merkittävästä muutoksesta. Scott korostaa kätkeytyn vastarinnan merkitystä osana hallittujen yksilöiden arkipäivän selviytymisstrategioita ja -käytäntöjä. Se, onko vastarinta avointa vai naamioitua, riippuu Scottin mukaan vallitsevasta poliittisesta tilanteesta ja yhteiskunnallisista olosuhteista.

349 Ks. Peltonen 1996, 258.

350 Scott 1989, 4–5.

351 Parikka 1997, 4.

Scott tyypittelee vastarinnan seuraavasti: materiaaliseen valtaan kohdistuva vastarinta, ideologiseen valtaan kohdistuva vastarinta ja statusvaltaan kohdistuva vastarinta. Scottin esimerkkejä materiaaliseen valtaan kohdistuvasta avoimesta vastarinnasta ovat anomukset, lakot, boikotit ja valtaukset. Kätkeytyä materiaalista valtaa on puolestaan vastustettu muun muassa salametsästäjällä ja puuvarkauksilla. Ideologiseen ja statusvaltaan liittyviä avoimen vastarinnan muotoja ovat sellaiset julkiset esiintymiset, joissa keskeistä on symbolien (puku, väri, ele) käyttö tai vaihtoehtoisen ideologian tai vallankumouksen avoin propagoiminen. Kätkeytyä vastarintaa vastaavalla alueella edustavat juorut, kostotarinat, vihan rituaalit, karnevalismi, kansanusko, tarinat hyvästä hallitsijasta, luokkasankari-myytit ja alakulttuurien kehittyminen.³⁵²

Scottin jaottelu on käyttökelpoinen aineistossa ilmenevän vastarinnan tulkitsemisessa. Muistitietoaineistosta löytyy viitteitä kaikista Scottin kuvaamista vastarinnan lajeista. Aineistosta on eroteltavissa joukko valtaa ja hierarkioita kyseenalaistavia kiteytyneitä ilmaisuja ja kertomuksia. Tällaisen suullisen perinteen olemassaolo kertoo osaltaan kätkeytyä konfliktista, voimattomuudesta ilmaista haluja avoimen toiminnan kautta.³⁵³ Toisaalta monilla kertomuksilla on myös muista lähteistä paikannettavissa oleva todellisuuspohjansa. Näillä kertomuksilla voidaan dokumentoida tapahtumia ja tekoja, joilla on vastustettu tehdasvaltaa tai paikallista järjestystä. Tutkimusmateriaali osoittaa myös sen, miten yksittäisistä teoista tulee suullista perinnettä, kun ne koetaan merkityksellisiksi yhteisön keskuudessa. Tällöin ne jäävät elämään juttuina, kaskuina, juoruina ja muina folkloren muotoina.

Kiistämisen kulttuuri – käsitysten konflikti

Luigi Lombardi-Satrianin kehittänyt kiistämisen kulttuurin käsite avaa mielenkiintoisen näköalan työväen vapaa-ajanvieton tarkaste-

352 Scott 1990, 183–201.

353 Ks. Parikka 1997, 17.

luun.³⁵⁴ Kiistämisen kulttuurissa on kyse moraalien, arvojen ja normien konfliktista, kulttuurisista vastakkainasetteluista, joissa määritellään hyväksyttävän käytöksen ja oikeana pidetyn toiminnan rajoja. Kiistämisen kulttuurista puhutaan yleensä rahvaankulttuurin ja säätyläiskulttuurin tai kansaomaisen kulttuurin ja hegemonisen kulttuurin yhteentörmäyksenä. Aatehistorioitsija Markku Hyrkkänen huomauttaa, että törmäystä ei pidä kutsua kehittymättömyyden ja kehityksen tai muutosvihamielisyyden ja edistyksen konfliktiksi. Asianmukaisempaa on puhua yksinkertaisesti käsitysten konfliktista.³⁵⁵

Vaikka kiistämisen kulttuurin käsite liitetään yleensä esiteollisen ajan yhteiskuntaan, voi näkökulmaa hedelmällisesti laajentaa esimerkiksi 1900-luvun alun työväenkulttuurin ja kansallisen kulttuurin törmäyskurssin tarkasteluun.³⁵⁶ Raimo Parikka näkee kiistämisen kulttuurin ja vastarinnan vuosisataisten perinteiden muovanneen modernia palkkatyöläisyyttä ja saaneen järjestäytyneitä muotoja työväenliikkeessä.³⁵⁷ Myös Ilkka Liikasen mukaan 1900-luvun alkupuoliskon maaseutuyhteisöjen poliittinen kulttuuri juonsi juurensa esiteollisilta ajoilta periytyvistä ajattelumalleista, kuten irvailuperinteestä, talonpoikaisesta herravihasta ja viranomaisten vastustuksesta.³⁵⁸ Sami Suodenjoki osoittaa väitöskirjassaan kiistämisen kulttuurin, arjen vastarinnan ja protestiliikkeen kiinteän yhteyden. Tuo yhteys johti poliittisesti otollisina hetkinä maaseudun työväestön mobilisoitumiseen ja hiljaisen vastarinnan kanavoitumiseen avoimeksi protestiksi.³⁵⁹ Onkin perusteltua soveltaa kiistämisen kulttuurin käsitteen tarjoamia näköaloja myös vapaa-ajanvieton tarkasteluun. Kiistävän kulttuurin ja hegemonisen

354 Kiistämisen kulttuurista ks. esim. Apo 1986, 253; Knuutila 1992, 71–77; Nenola 1990, 12–13.

355 Hyrkkänen 2002, 109.

356 Tässä merkityksessä työväenkulttuuri ymmärretään sosiaalisesti rajatutuneena osakulttuurina (vrt. Väättäin 1978) tai vastakulttuurina (vrt. Helavuori 1987 ja Helavuori 1988 sekä Räsänen 1988).

357 Parikka 1987, 147–149.

358 Liikanen 1996, 160.

359 Ks. Suodenjoki 2010, esim. 50–51.

(tai hegemonistisen³⁶⁰) kulttuurin ilmaisijoita paikallisyhteisössä olivat työväentalo ja seurahuone aktiviteetteineen.

Kiistämisen kulttuuri ilmenee sellaisina toimintatapoina ja ilmaisuina, joilla alistetut vastustavat hallitsevan luokan tai kerroksen kulttuurisia arvoja ja yleisiä totuuksia.³⁶¹ Satu Apon mukaan kiistämisen kulttuurissa on alistettujen näkökulmasta ollut kyse oman elämäntavan puolustamisesta.³⁶² Kiistämisen kulttuurin ilmentäjänä pidetään yleensä hegemonisen kulttuurin arvoja haastavaa kertomusperinnettä, mutta se voidaan laajentaa käsittämään muutakin vallanpitäjiä ja heidän kulttuuriaan kohtaan harjoitettua vastarintaa.³⁶³ Kiistämisen kulttuurin luonteeseen kuuluu, että tämä vastarinta on yleensä arkisiin käytäntöihin verhottua. Se voidaankin ymmärtää yhtenä kätkeytyn vastarinnan ulottuvuutena tai ominaisuutena (vrt. edellä kuvattu Scottin erottelu).

Voidaan katsoa, että työväen vapaa-ajantoiminta edesauttoi valtakulttuurin vastaisten arvo- ja totuus käsitysten muodostumista. Se synnytti perinnettä, jossa kritiikki kohdistettiin työläisten vapaa-aikaan tunkeutuvaan tehdasvaltaan. Vastakulttuurisia arvoja on löydettävissä muun muassa haastateltujen omaksumasta huumoriperinteestä, johon paneudutaan lähemmin seuraavassa alaluvussa. Huumorin ohella muistelupuheeseen on tihkunut myös muuta kiistämisen kulttuuria ilmentävää kertomusperinnettä, jolla rakennettiin työväen vapaa-ajantoimintaan osallistuneiden omaa normi- ja arvoyhteisöä. Osa tätä yhteisöä olivat tehdasvallan propagoiman ideologian vastaiset sankari- ja viholliskuvat, historiantulkinnat sekä yhteisökäsitykset.

Huumori vastarinnan välineenä

Tutkimuksen muistitietoaineistot sisältävät runsaasti kertomuksia, ilmaisuja ja liikanimiä, joiden keskeisenä vaikuttimena on huumori.

360 Hegemonistisella tarkoitetaan tässä hegemoniaa tavoittelevaa tai kansallisen yhtenäiskulttuurin asemaan pyrkivää.

361 Knuuttila 1992, 71.

362 Apo 1985, 239.

363 Ks. Knuuttila 1992, 73.

Suuri osa tästä huumorista ammentaa komiikan aineksensa tehdasyhdyskunnan valtasuhteista ja niiden synnyttämistä ristiriidoista. Haastateltujen puheesta voidaan melko suoraan nähdä, että nauru ja pilailu olivat työväentalon aktiiveille keskeisiä vallan- ja omaisuudenhaltijoihin kohdistetun kritiikin välineitä. Työväentalolla aikaansa viettäneiden keskinäiseen huumoriin syvennyttään tässä tutkimuksessa niiltä osin kuin se ilmentää tehdasyhtiön valtapyrkimyksiin kohdistettua vastarintaa ja kiistämistä. Haastatteluaineiston lisäksi käytettävissä on ollut kokoelma työväentaloon ja etenkin näyttämötoimintaan liittyviä kertomuksia, jotka eräs haastateltavista on kuulemansa perusteella merkinnyt muistiin.³⁶⁴ Perinnelajeiltaan suuri osa näistä kertomuksista voidaan luokitella kaskuiksi tai humoristisiksi paikallistarinoiksi. Joukossa on paljon myös anekdootteja eli henkilökaskuja, jotka ovat todellisiin henkilöihin ja tapahtumiin liittyviä lyhyitä kertomuksia.³⁶⁵ Aineistomateriaalin perinnelajeittainen luokittelu ei kuitenkaan ole tässä keskeistä. Sen sijaan tärkeätä on pohtia, millaista arvo- ja normiyhteisöä kertomuksilla rakennettiin.

Kansanomaisen huumorin olemukseen on perinteisesti kuulunut pilailu ylempiarvoisten kustannuksella. Komiikka syntyy ihmisryhmi- en välisistä ristiriidoista, ja pilkan kärki kohdistetaan yleensä alhaalta ylöspäin jotakin ihmisryhmää, maailmankatsomusta tai luuteenpiirret- tä kohtaan. Kaskun päähenkilöt esitetään ryhmänsä stereotyyppisinä edustajina.³⁶⁶ Esiteollisen ajan kaskuissa pilkattuja herroja ovat sääty- läiset, talonpoikaiset isännät ja pappisäädyn edustajat. Myös nimis- miehet, tuomarit ja virkavallan edustajat ovat olleet perinteisiä pilailun kohteita. Korkeassa asemassa oleva henkilö saatetaan kaskuissa naurun- alaiseksi ja sitä kautta kertojan kanssa samaan asemaan.³⁶⁷

Myös haastateltujen huumorisävytteisissä kertomuksissa pilkan koh- teet löytyvät tehdasyhdyskunnan valtahierarkioiden huipulta tai sin- ne pyrkivistä. Kaskun kohteena on esimerkiksi tehdasyhtiön edusta- ja, työnjohdon henkilö, virkavallan edustaja, tehtaanseuran urheilija,

364 *Näyttämöllä ja vähän näyttämön sivussakin sattunutta*, kokoelma paikallistarinoita, koonnut M21, 2001.

365 Knuutila, perinteentutkimuksen terminologia, 1998–2001.

366 Knuutila, perinteentutkimuksen terminologia, 1998–2001.

367 Ks. Knuutila 1992, 147 ja 152.

suojeluskunta-aktiivi, lapuanliikkeen kannattaja, lakonrikkuri, johtoporrasta koskiseleva työnhakija. Tikkakosken tehtaalaisten yhteisöllistä perinnettä tutkinut Niina Lappalainen on todennut, että huumoriverhon ja pelkästään naurun takaa saattaa helposti löytää konflikteja.³⁶⁸ Työläisten keskinäinen huumori onkin varsin konkreettinen esimerkki tehdasyhdyskunnille ominaisesta työntekijä- ja työnantajapuolen välisen suhteen ristiriidan kokonaisvaltaisesta kokemisesta.

Huumorin ja vastarinnan yhteyksiä on pohdittu laajemmin Marjolein't Hartin ja Dennis Bosin toimittamassa teoksessa *Humour and Social Protest*. Teoksessa tarkastellaan erilaisten esimerkkitapausten kautta, miten huumoria on hyödynnetty yhteiskunnallisen protestin välineenä järjestäytyneissä liikkeissä (muun muassa mielenosoituksissa, kampanjoissa ja lakoissa) tai miten se on ruokkinut spontaania, vastarintaista kulttuuria. Teos on poikkitieteellinen, sillä aihetta käsittelevät niin folkloristit, sosiologit, viestintätutkijat kuin historioitsijatkin. Hart huomauttaa, että sosiaalishistoriassa huumorin ja yhteiskunnallisen protestin yhteyksiä on tutkittu varsin vähän. Hän kehottaakin alan tutkijoita tarttumaan aiheeseen.³⁶⁹

Suurin osa edellä mainitun teoksen artikkeleista ponnistaa liiketutkimuksen traditiosta. Huumorin käyttötapoja tarkastellaan niissä yhteiskunnallisten liikkeiden harjoittaman poliittisen viestinnän näkökulmasta. Huomion kohteena on tällöin organisoitu vastarinta ja siihen liittyvä medioita ja julkisuutta hyödyntävä viestintä. Joukossa on myös kirjoituksia, joissa tarkastellaan huumorin merkitystä vallitsevia olosuhteita kritisoivassa arkipuheessa. Tällainen on Nghiem Lien Huongin artikkeli vietnamilaisen vaatetehtaan työntekijöiden keskinäisestä vitsinkerronnasta.

Huongin tutkimuksen kontekstina on tämän päivän Vietnamissa sijaitseva vaateteollisuuden työpaja. Satojen naisten työpaikkana toimivan vaatepajan arkea ovat kiivastahtinen liukuhihnatyö, ylipitkät työpäivät sekä terveydelle haitallinen työympäristö. Huong esittelee kaksi työntekijöiden keskinäisen vitsinkerronnan päätteemää. Ensimmäinen koskee naisten vitsailua siitä, miten he kuvaavat työpaikkaansa tehta-

368 Lappalainen 2001, 86.

369 Hart 2008, 2.

seen saapuville kansainvälisille tarkastajille (muun muassa ”WC:emme ovat ihastuttavassa kunnossa!”). Toinen vitsinaihe liittyy ylipitkiin työpäiviin ja kiivastahtiseen työrytmiin. Työntekijät tekevät leikki-mielisiä suunnitelmia siitä, kuka naisista heittäytyy kesken työnteon lattialle lopullista uupumusta teeskennellen. Molemmilla vitseillä on todellisuuspohjansa. Työnantajan tiedetään maksaneen valitsemilleen työntekijöille korvauksia siitä, että nämä valehtelevat tehtaassa ajoit-tain vieraileville tarkastajille sunnuntaitöistä, sosiaalitoimen kunnosta ja muista epäkohdista. Myöskään uupuneiden työntekijöiden lyyhi-sytyminen ompelukoneidensa ylle ei ole pelkkä mielikuvituksen tuote. Erään työntekijän pyörtyminen ja sormien ajautuminen neulojen alle oli saanut työnjohdon vapauttamaan koko osaston työvuorosta tuntia ennen määräaika.³⁷⁰

Aili Nenolan mukaan kiistävä folklore syntyy oloissa, joissa on vallalla jokin dominaatiosuhde. Tällainen suhde voi olla esimerkik-si poliittis-taloudellisen hallitsevan kerrostuman ja hallittujen välillä. Edellytyksenä on myös, että hallittuja yhdistää alistettuna olemisen kokemus ja että tuo dominaatiosuhde ja sen perustelut ovat alistettu-jen tiedostamia.³⁷¹ Huongin tarkastelemaa vaatetehdasta voidaan pitää tyyppiesimerkkinä olosuhteista, jotka synnyttävät kiistävää folklorea (dominaatiosuhde, repsessio ja alistetuksi tuleminen jaettu kokemus). Vastaava tilanne vallitsi Valkeakosken 1920- ja 1930-lukujen tehdas-yhdyskunnassa, jossa työväen organisaatioita kiellettiin ja työläisten ar-kea kontrolloitiin muun muassa mustien listojen avulla. Työväentalolla kävijät kokivat yhdistystoimintaansa kohdistetun kontrollin epäoikeu-denmukaisena. Huong huomauttaa, että vain kontekstin ja olosuh-teiden hyvällä tuntemisella voidaan ymmärtää, miksi työntekijät ovat valinneet ennemmin epäsuoran kuin avoimen vastarinnan kanavan.³⁷² Tarkastellut esimerkit osoittavat, että huumorin keinoin epäkohtia esiin nostavan puheen ja kertomusperinteen merkitys korostuu olosuh-teissa, joissa avoin protesti ei näyttäydy alistetuille mielekkäänä vaihto-ehtona. Raimo Parikan mukaan jutuissa, kaskuissa, ivassa ja naurussa

370 Huong 2009, 215–217.

371 Nenola 1990, 13.

372 Huong 2009, 217.

elävä vastarinta on ”yhteisöllinen tapa reagoida ja pitää yllä kiistämisen kulttuuria oloissa, joissa avoin vastarinta ei ole mahdollista”.³⁷³

Folkloristit ovat todenneet herravihaisen perinteen, sosiaalikiitteen ja aggression kuuluneen jo esiteollisen ajan kansanhuumoriin ja muuhun kertomusperinteeseen.³⁷⁴ Samoien teemojen on havaittu toistuvan myös myöhemmässä työväenhuumorissa.³⁷⁵ Kuitenkaan tällaista perinnettä ei voida varauksetta pitää yhteiskunnalliseen muutokseen tähtäävänä ilmiönä. Osa tutkijoista näkee kertomusperinteen lähinnä todellisuudesta poissuuntavana ja turruttavana kansan oopiumina, joka ei herätä juurikaan pyrkimyksiä olemassa olevien olojen muuttamiseen.³⁷⁶ Tällainen on muun muassa näkemys huumorista ”varaventiilinä”, yhteisön keinona vapauttaa ylimääräisiä paineita.³⁷⁷ Niin ikään Anna-Maria Åströmin tulkinta tarinoiden kertomisesta pilloon painetun vihan vapauttamisena liittyy samaan kertomusperinteen konformistisuutta korostavaan tulkintalinjaan.³⁷⁸

Toisaalta osa perinteen- ja historian tutkijoista näkee kiistävällä folklorella olevan yhteiskunnalliseen muutokseen tähtäävää potentiaalia. Seppo Knuuttilan mukaan kaskujen kerronta lisää epäkohtien tiedostamista, vaikka kertomukset eivät sinällään kerro kollektiivisesta luokkatietoisesta protestista. Hän tukeutuu Sigfried Neumannin tulkintaan siitä, että korkeampi arvoisten nolaamisesta saatu tyydytys ei merkitse pakoa illuusioihin, eriarvoisuuden hyväksymistä, hyvitystä tai regressiota. Sen sijaan toistuvasti kerrotut, sosiaalista aggressiota sisältävät kaskut pitävät kuuluvilla ja muistissa elinolojen ristiriitaisuutta.³⁷⁹ Tällainen kertomusperinne on saanut uusia muotoja järjestäytyneessä liikkeessä. Esimerkiksi pilkkalaulu, vanha tunnettu tapa saattaa toinen osapuoli naurunalaiseksi, omaksuttiin nopeasti myös työväenliikkeen

373 Parikka 1987, 148.

374 Vilkuna 2000, 34; Apo 1986, 252; Åström 1995, 210 ja 214.

375 Vilkuna 2000, 34; Parikka 1987 147–149 sekä Parikka 1997.

376 Apon mukaan tällainen tulkinta on mm. Volker Klotzilla sekä osalla keski-eurooppalaisista saduntutkijoista. Apo 1986, 253.

377 Ks. Heimo 2000, 56.

378 Ks. Åström 1995.

379 Knuuttila 1992, 152.

keinovalikoimiin.³⁸⁰ ”Mannerheimi vankka, kävelee kuin ankka” -tyyppisistä lasten lorumittaan sepitetyistä pilkkalauluista oli mainintoja myös tämän tutkimuksen aineistossa.³⁸¹ Muistelmat toivat esille sen, että pilkkalauluja käytettiin vastustajan julkiseen nolaamiseen myös joukkotoiminnassa, kuten vappukulkueissa (ks. luku *Symbolien julkinen käyttö*).

Huumorin merkityksiä on tarkasteltu myös ryhmäytymisen ja sosiaalisaation näkökulmasta. Niina Lappalaisen mukaan huumori ilmentää kertojien ja kuulijoiden arvoja ja asenteita ja siitä voi löytää sosiaalisen kanssakäymisen sääntöjä.³⁸² Lien Huong puolestaan toteaa vitsien rakentavan kollektiivisia identiteettejä.³⁸³ Huumori ja muu kertomaperinne tuleekin huomioida myös luokkamuodostuksen osatekijänä ja sosiaalisen liikkeen sisäistä koheesiota rakentavana yhteisöllisen kommunikaation muotona.

Myös tämän tutkimuksen aineistosta on nähtävissä, että kaikkeen kertomaperinteeseen ei sisälly vallitsevien olojen kritiikkiä tai emansipatorisia pyrkimyksiä, ja folklore voi toisissa tapauksissa toimia myös status quon lujittajana.³⁸⁴ Huumori onkin toiminut työläisille yhtä aikaa niin pelon ja paineen purkajana, ryhmäyttäjänä, vallan välineenä kuin hervottomana rentouttajanakin.³⁸⁵

Seuraavissa luvuissa tarkastellaan lähemmin sellaista huumoriperinnettä, johon sisältyy pyrkimyksiä haastaa yhdiskunnan valtaeliitin propagoimaa arvomaailmaa ja vapaa-ajanviettokulttuuria. Näillä kertomuksilla oli työväentalon kävijäkunnan keskinäistä yhteisöllisyyttä rakentava vaikutuksensa. Tarkastelussa on haluttu analysoida etupäässä kritiikin kohdentamista eikä kerronnan muotoa. Kertomukset on siksi luokiteltu sisältöaineikseksi perusteella eikä perinnelajien mukaan.

380 Ks. Heimo 2000, 59.

381 Esim. Siivola 1975, 165.

382 Lappalainen 2001, 86.

383 Ks. Huong 2008, 209.

384 Ks. Nenola 1990, 12.

385 Karvinen 2001.

Osaamaton suojeluskuntalainen

Työväentalolla käyneiden kertomaperinteestä löytyy esimerkkejä juutuista, joissa pilkan kohteena on paikkakunnan suojeluskunta-aktiivi tai intomieliseksi kuvattu tehdasurheilun harrastaja. Usein annetaan ymmärtää, että tällainen henkilö oli tehtaanjohdon suosioon kavunnut pyrkyri.

Suosittuja kaskunaiheita olivat tehdasurheilija Tarmo Vannisen (nimi muutettu) kömmähdykset. Erään kertomuksen mukaan Vanninen oli osallistunut Yhtyneet Paperitehtaat -yhtiön tehtaidenvälisiin suunnistuskilpailuihin Jämsänkoskella. Kilpailu oli Vannisen osalta päättynyt kuitenkin eksymiseen. Vannisen kerrotaan puolustelleen suoritustaan seuraavasti: ”Oli ouot mehtät, mutta tulukaapa pojat uimaan!” Tarinassa kuvattu asetelma – tehtaan edustusurheilija sijaintinsa kadottaneena keskellä metsää – oli omiaan luomaan tarinaan humoristisen jännitteen. Juttua kertoessaan haastateltava M21 purskahtaa nauruun toden: ”Kartan ja kompassin kanssa! Eihän se voi olla mahdollista, että on kartta ja kompassi ja eksyy!”³⁸⁶

Toinen juttu kertoo Vannisen aktiivisuudesta tehdaspalokunnan näyttämöllä. Kertomuksen mukaan Vannisen onnistuu lavalle noustessaan kaataa taustalle pystytetty kulissi. ”Män koko seinä!” kerrotaan Vannisen todenneen.³⁸⁷ Edellisen jutun tavoin komiikka syntyy Vannisen osaamattomuudesta ja yksioikoisista kommentteista.

Haastateltava M21 vakavoituu kuitenkin pian Vannisen toilailuista kerrottuaan ja toteaa: ”Vannisen Tarmohan kuulu siihen työväentalon pakkoliputusporukkaan.”³⁸⁸ Vaikka Tarmo Vannisen kammelluksista puhutaan huvittuneena ja naureskellen, oli juttujen taustalla todellisuus, joka haastatelluille merkitsi kamppailua omien mielipiteiden ja elämäntavan oikeutuksesta. Vannisesta kerrottuja juttuja onkin tarkas-

386 M21, haastattelija Leena Enbom 15.2.2009.

387 Juttu tuli esille haasteltava N14(b):n puheessa varsinaisen haastattelun ulkopuolella, ja sen on kirjannut ylös tutkielman tekijä.

388 Valkeakosken työväentalolla 26.4.1934 tapahtuneen pakkoliputuksen mainitsee kolme haastateltua [M10(b), M11(b), M21]. Pakkoliputuksen yhteydessä työväentalon oveen naulattiin poikittain lauta, jonka viereen oli kiinnitetty julistus työväentalojen sulkemisesta. (Ks. Vuorinen–Vuorinen 1996, 105.)

teltava sitä taustaa vasten, jonka päähenkilön yleisessä tiedossa ollut aktiivisuus suojeluskunnassa ja lapuanliikkeessä kertomuksille asetti. Vanninen oli tarinoissa ryhmänsä edustaja. Vannisen persoona edusti jutun kertojille ja kuulijoille sitä, mikä työväentalolla koettiin vieraaksi ja kielteiseksi: suojeluskuntalaisuutta, lapuanliikettä, ”svullilaisuutta” sekä innokasta osallistumista tehdasurheiluun. Vanninen oli yksi tehtaan alulle paneman SVUL:n urheiluseuran perustajajäsenistä.³⁸⁹

Vannisen kerrottiin päässeen tehtaan palvelukseen urheilu- ja maanpuolustusintonsa siivittämänä. Jutut kytkeytyivät siten 1930-luvun reaalityöelämänsä, jossa tehdasyhtiön alaisessa harrastustoiminnassa kunnostautuminen lisäsi työnhakijan mahdollisuuksia saada töitä tehtaalta – näin ainakin yleisesti ajateltiin.³⁹⁰ Näitä taustoja vasten onkin Vannis-jutuista luettavissa halveksuntaa yhtiönjohton suosion tavoittelua kohtaan. Vannis-jutuissa kyseenalaistettiin myös päähenkilön älyllisiä ominaisuuksia ja haluttiin kenties sanoa, etteivät tehtaan arvosteikossa korkealle kivunneet välttämättä olleet kyvyiltään tai taidoiltaan työväenjärjestöjen aktiiveja etevämpiä.

Vannis-jutuissa oli kyse myös kriittisestä tehtaan ulkopaikkakuntalaisia suosivaa työhönottopolitiikkaa kohtaan. Jutun kertomiseen kuuluva Vannisen puheen imitoiminen pitää sisällään johtolangan kyseiseen tulkintaan. Vannisen käyttämät murteelliset ilmaukset – ”ouot mehtät” ja ”män” – korostavat hänen ulkopaikkakuntalaisia juuriaan (paikkakunnan omalla murteella ”ouot mehtät” olisi ääntynyt ”ourot mettät” ja ”män”-sanasta olisi käytetty muotoa ”meni”).

Valkeakoskelle muualta muuttaneen Vannisen tapaus yhdistyykin kauppalanhallinnon keskeiseen kiistakysymykseen, tehdasyhtiön työhönottopolitiikkaan. Olli Vuorinen kirjoittaa, että Valkeakosken tehtaisten henkilökunnan raju vähentäminen 1930-luvun alussa ja sen lisääminen entiselleen saman vuosikymmenen lopussa mahdollisti perustavanlaatuisen muutoksen koko työntekijäkunnassa. Osa tätä muutosta oli tehtaan näkökulmasta epäluotettavana pidetyn työvoiman irtisanominen ja yhtiölle myönteisten työntekijöiden rekrytoiminen tehtaalle Valkeakosken ulkopuolelta. Tehtaan henkilöstön kasvaessa

389 Ks. Hakan perustavan kokouksen (9.10.1932) osallistujien luettelo. Ks. Pura 2002, 20.

390 Ks. Vuorinen 1995, 49–50.

kasvoi myös kuntaan muualta muuttaneiden määrä. Samaan aikaan oli kauppalassa pysyvästi noin sadan työtä vailla olevan joukko. Paikalliset sosiaalidemokraatit toivat tehtaan työhönottopolitiikan kauppalanvaltuuston käsittelyyn vuosina 1934 ja 1935. Aloite ei johtanut kuitenkaan mainittaviin toimenpiteisiin.³⁹¹ Vannis-jutuissa oli nähtävissä selkeää katkeruutta sellaista työhönottopolitiikkaa kohtaan, joka suosi Vannisen kaltaisia ulkopaikkakunnilta työhön otettuja suojeluskuntalaisia ja SVUL:n seuran aktiiveja ja sivuutti työnhakijoina paikalliset työväenjärjestöjen aktiivit.

Vaikka Vannisesta kertovat jutut ovat kulkeneet suusta suuhun vuosikymmeniä, eivät ne ole ympäristöstään irtautuneita ja yksityiskohdiltaan karsiutuneita universaaleja vitsejä. Niillä on selkeästi reaaliseseen todellisuuteen paikannettavissa oleva päähenkilö ja tapahtumien konteksti. Yksityiskohtien todenperäisyyttä on mahdoton osoittaa, eikä se ole tässä yhteydessä tarpeellistakaan. Olennaista on kuitenkin huomata, että juttujen yleisö suhtautui kertomuksiin niin kuin niissä kuvatut asiat olisivat ilman muuta tapahtuneet kerrotulla tavalla. Asennoitumista kuvaa hyvin Vannis-juttujen kertomista seurannut haastattelijan ja haastateltavan välinen keskustelu:

Haastattelija (LE): Niin pitikse paikkansa se kertomus?

Haastateltava (M21): No ilmeisesti!³⁹²

Vanniseen liittyvät jutut ovat eläneet tähän päivään asti, vaikka päähenkilön aktiivisuus SVUL:ssa, tehdasurheilussa ja suojeluskunnassa ajoittui 1930-luvulle.

Virkavaltakaskut

Vannis-juttujen ohella aineistosta löytyy kertomuksia vastustajan julkisesta nolaamisesta. Näissä kertomuksissa aatemaailmaansa puolustava työläinen on myös itse läsnä ja hänet esitetään yleensä sankariroolissa.

391 Vuorinen 1995, 49–50.

392 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

Nimismies ja muuta virkavaltaa Valkeakoskella 1938.

Nolatuksi tulee yleensä virkavallan edustaja. Seuraavassa on esimerkki tarinasta, jonka sankarina esiintyy työväennäyttämön johtohahmona tunnettu Kalle Koivisto. Koiviston lisäksi jutussa kuvataan kahta poliisia, jotka ilmestyvät Työväentalolle kesken puheenpidon:

Kalle Koivisto oli hyvin monipuolinen lahjakkuus, varsinaisen näyttämötyön ja monen muun harrastuksensa lisäksi häneltä kävi myös poliittinen akitaatiotyö. Kerran hän oli pitämässä jotain poliittista esitelmää vanhalla työväentalolla. Ja kuten silloin työväenliikkeen vainovuosien aikana hyvin usein tapahtui, että poliisit saattoivat yllättäen ilmestyä mihiin tilaisuuteen tahansa, ja näin kävi tälläkin kerralla. Koiviston olleessa esitelmänsä ”punaisimmassa” vaiheessa virkavallan edustajat ilmestyivät saliin, ja kuten heidän tapansa oli, jäivät seisomaan molemmin puolin salin ovea. Koivistoa tämä ei yhtään hätkäyttänyt, vaan aihetta muuttaen jatkoi esitelmänsä seuraavaan tapaan. ”Myös poliisit ovat tärkeitä tässä yhteiskunnassa, ottavat kiinni varkaita ja murhamiehiä, jos saavat. Elleivät saa, niin jollain muulla tavalla häiritsevät rauhallisia kanssaih-

misiään.” Ovipielessä seisova virkavalta katsoi hetken toisiaan. Hyvin tietäen Koiviston puhujanlahjat, ja peläten tulevansa pahemmin nolatuksi, katsoivat parhaaksi poistua paikalta hyvässä järjestyksessä.³⁹³

Tarinaa kerrottaessa on eläydytty auktoriteetin nolaamisesta saatavaan hupiiin ja tyydytykseen. Tarinassa korostetaan Koiviston henkistä ylemmyyttä suhteessa poliiseihin, jotka Koiviston sanoin ”ovat tulleet häiritsemään rauhallisia kanssaihmissiään” paremman tekemisen puutteessa. Vaikka poliisit olisivat voineet valtuuksillaan hajottaa koko työväentalolla pidetyn tapahtuman, oli jutun yleisölle Kalle Koiviston moraalinen voitto selkeä. Naurun avulla mitätöidään vastapuolen valta-asemaa.³⁹⁴

Myös seuraava esimerkkikertomus käsittelee poliisien jymäyttämistä. Kertomus liittyy laskiaiskarnevaaliin, joka oli Työväen Näyttämön vuosittain järjestämä suuri juhlatilaisuus.³⁹⁵ Tarinan mukaan työväenyhdistyksen soittokunta oli työväentalon ulkorappusilla soittamassa juhlamusiikkia, johon kuului myös Kansainvälisen esittäminen. Orkesterinjohtajana toiminut Lennart Dahl oli kuitenkin ilmoittanut yleisölle, ettei Kansainvälistä saanut viranomaisten kiellosta johtuen laulaa. Kertomus jatkuu seuraavasti:

Torvisoittokunta aloitti Kansainvälisen, mutta se ei montakaan tahtia kerinnyt soittamaan kun sieltä täältä alkoi kuulumaan laulua. Poliisit jotka aina olivat paikalla lähtivät laulua kohden, mutta sitä mukaa kun he kulkivat, laulu heidän lähellään vaimeni, voimistuakseen jossain muualla. Näin siinä kävi joka kerta. Poliisit eivät koskaan nähneet kenenkään laulavan, mutta kuulivat kyllä.³⁹⁶

Kuten muissakin virkavallasta kertovissa jutuissa, tarina ratkeaa työläisten voitoksi: viranomaisten kontrollirytykset epäonnistuivat, ja

393 Kertomus ”Kalle Koivisto akiteeraa” kokoelmasta *Näyttämöllä ja vähän näyttämön sivussakin sattunutta*. Kertomus on esitetty siinä asussa kuin sen on muistiin kirjannut M21 vuonna 2001.

394 Ks. Peltonen 1996, 269.

395 Karnevaaleja muistellut haastatteluisaan muun muassa N14(a), M21, N14(b).

396 Kertomus ”Tapahtumia työväentalolla” kokoelmasta *Näyttämöllä ja vähän näyttämön sivussakin sattunutta*. Kertomus on esitetty siinä asussa kuin sen on muistiin kirjannut M21 vuonna 1983.

Kertomus Kalle Koiviston "akiteerauksesta" kulki suusta suuhun. Koivisto tunnettiin paikkakunnalla erityisesti koomikkona. Kuvassa hän hauskuuttaa yleisöä naiseksi pukeutuneena Työväen Näyttämöllä näytelmässä Laivan kannella (1929).

kieltoa uhmaten Kansainvälinen esitetään julkisella paikalla. Tarinasta voi lukea myös lauluun osallistuneiden rohkeuden ihailua ja toisaalta virkavallan naruttamisesta saatua vahingoniloa. Jos tarinassa kerrottua tapahtumaa tarkastellaan vallan ja vastarinnan termein, voidaan kielletyn laulun esittämistä kuvata ideologiseen valtaan kohdistuvana vastarinnan aktina, jolle on tyypillistä symbolien julkinen käyttö. Keskeinen merkitys on työläisten joukkovoimaa ja yhteisen liikkeen rakentamista symboloivalla yleisesti tunnetulla laululla.

Myös Ulla-Maija Peltonen on todennut poliisien ja virkavallan tietoisesta ärsyttämisen tulleen ilmi 1920- ja 1930-lukuja käsittelevissä työläisten muistelmissa. Peltonen on dokumentoinut asetelmaltaan lähes identtisen kertomuksen Helsingin ”punaisen päivän” vietosta vuonna 1929. Kertomuksen mukaan ratsupoliisit rynnistivät juhlimaan kerääntyneiden ihmisten joukkoon ja hyökkäsivät pamppuineen nuorison lauluryhmän suuntaan. Lauluryhmä siirtyi kuitenkin nopeasti toisaalle, jossa se kajautti laulun ”Riistäjät ruoskaansa selkäämme soittaa...”. Kun poliisit hyökkäsivät ääntä kohden, olivat ryhmä ja laulu jo jälleen toisaalla.³⁹⁷ Myös Peltosen esimerkissä korostuvat edellisen tavoin laulujen symbolinen merkitys sekä työläisten yhteisellä saavutettu voitto.

Virkavallan edustajiin liittyviä kertomuksia on aineistossa runsaasti. Vilho Siivola on dokumentoinut erään ilkeästä poliisista kerrotun humoristisen tarinan muistelmateokseensa. Tarinan päähenkilö, poliisilaitoksen järjestyspäällikkö luutnantti Ahlgren, oli ikävän poliisin maineessa ollut konstaapeli, joka Siivolan mukaan käyttäytyi työväen juhlatilaisuuksissa provosoivasti yrittäen saada vyörytetyksi häiriöiden syyn aina järjestäjien vastuulle. Tarinan koominen momentti liittyy erään pienviljelijän pidätysyrityksessä syntyneeseen käsikähmään, jossa Ahlgren jää alakynteen. Siivola kuvaa tapahtuman näin:

Silloin mies kiepsahti komisarion olkapäältä ja nosti vuorostaan tämän omille olkapäilleen ja pitäen komisariota rautaisessa otteessa kantoi tämän 300–400 metrin päässä sijaitsevan putkan rappusille. Perille päästyään hän sanoi: ”No perkele. Aukase ny hotellis ovi. Sinä et mua sinne

397 Peltonen 1996, 268–269.

vie mutta kyllä minä menen itte. Minä olen nääs maistanu, mutten juapunu.”³⁹⁸

Ahlgren katsoo vihaisena vastustajaansa ja sanoo:

Painu kotiisi. Tästä ei tehdä juttua, eikä tule sakkoja. Mutta älä rehas-tele tällä jutulla. Kukaan toinen mies ei näillä maisemilla olisi kyennyt minulle tätä temppua tekemään. [...] Kaikki kuitataan sillä, että häviät heti asuntoosi ja pidät suusi tästä asiasta kiinni.³⁹⁹

Poliisikonstaapeli näyttäytyy tarinassa huonona häviäjänä. Erityistä vahingoniloa tunnetaan siitä, että tämä kovista otteistaan ja työväen juhlatilaisuuksien häirinnästä tunnettu poliisi kohtaa voittajansa.⁴⁰⁰

Poliiseihin suhtauduttiin yleensä huvittuneesti ja heidän ominaisuuksilleen naureskellen. Usein suhtautumisessa oli kuitenkin myös pelkoa, joka syntyi työväenjärjestöihin kohdistetusta tiukasta valvonnasta. Poliisit ja nimismies valvoivat kommunistilakien käytännön toteutusta, ja osa aktiiveista olikin joutunut kosketuksiin virkavallan kanssa muun muassa Jyryn omaisuuden takavarikon yhteydessä, työväentalolle tehdyissä tarkastuksissa tai kotietsinnöissä.⁴⁰¹ Lisäksi Työväen Näyttämö joutui sensuurin kohteeksi vuonna 1937, kun ohjelmistossa ollut Kunnon sotamies Svejki kiellettiin ”raakana ja uskonnonvastaisena”.⁴⁰² Erityistä katkeruutta herätti paikallisten poliisien menettely työväentalon pakkoliputuksen yhteydessä. Virkavallan edustajat estivät lipun poistamisen työväentalon tangosta ja toimivat siten lapualaishengessä toteu-

398 Siivola 1975, 169.

399 Siivola 1975, 169.

400 Siivolan muistelmateoksessa kuvataan kyseisen poliisin pysäyttelleen mielivaltaisesti vappukulkuetta. Ks. Siivola 1975, 168.

401 Ks. Siivola 1975, 191–196. Siivola oli itse joutunut Etsivän keskuspoliisiin kotietsinnän kohteeksi ja viikon kestäneisiin kuulusteluihin, jona aikana hän oli pidätettyä Tampereella. Siivola raportoi myös toisesta EK:n toteuttamasta etsinnästä, jonka yhteydessä kaikki Työväentalolle kerätyt kiertopalkinnot takavarikoitiin. Ks. emt. 202–203. Haastateltava N14(b):llä oli muistoja myös Kansalaissodan aikaisesta kotietsinnästä. Ks. N14(b), haastatellut Leena Enbom 29.9.2007.

402 Ks. Työväen Näyttämön 30-vuotishistoriikki vuodelta 1938.

tetun nöyryytyksen takuumiehinä.⁴⁰³ Siivolan muistelmissa kuvataan paikallisten poliisien toimintaa näin:

Joskus tuntui siltä, että jokainen yksityinen poliisilaitoksen jäsen katsoi ensimmäiseksi velvollisuudekseen tarkkailla vain sitä, mitä työväestön järjestöelämässä puuhattiin.⁴⁰⁴

Virkavaltaa kohdattiin myös mielenosoitusten ja työväestön kollektiivisten juhlien, kuten vapunvieton yhteydessä. 1920- ja 1930-luvuilla ei tehtaalla ollut lakkoja, mutta vuoden 1907 lakossa poliiseja oli tuotu myös muilta paikkakunnilta turvaamaan lakonmurtaajien työntekoa.⁴⁰⁵ 1920- ja 1930-lukujen aktiivisukupolvi ei ollut kyseistä selkkausta omakohtaisesti kokenut, mutta tapahtumat olivat kenties välittyneet kerrottujen tarinoiden kautta. Edellä kuvatut vallankäytön muodot selettävät poliiseihin kohdistettua epäluuloista, varovaista tai vihamielistä suhtautumista.

Työnhakukaskut ja -sananparret

Kolmas aineistosta nouseva huumorilla ja yhteiskuntakritiikillä höystetty kertomusteema on työnhaku tehtaalta. Työnhaun vaikeuden ironisoiminen on ollut sidoksissa siihen tosiseikkaan, että työväenjärjestöjen näkyvimmit edustajat eivät useinkaan voineet työllistyä tehdasyhtiön palvelukseen. Monet työväenjärjestöjen aktiiveista olivatkin itsenäisiä ammatinharjoittajia tai työskentelivät kauppalan, Osuusliike Koiton tai muun työnantajan palveluksessa. Tehdasyhtiön valikoiva työhönottopolitiikka käy ilmi muun muassa kauppalan 1930-luvun alussa laatimista työttömien listoista. Näillä listoilla mainituista henkilöistä huomattavan suuri osa kuului paikkakunnan vasemmistolaisiin työväenjärjestöihin.⁴⁰⁶

403 Ks. M10(b), haastatellut Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 17.4.1984.

404 Siivola 1975, 204.

405 Vuorinen 1972, 293.

406 Vuorinen 1995, 48. Vuorinen puhuu tässä yhteydessä vasemmistoradikaaleista erotuksena sosialidemokraattisille yhdistyksille.

Yleinen työnhakua parodioiva hokema oli ”Päivää olen Pälkäneeltä, kuulun suojeluskuntaan”. Pälkäneläisyyttä irvailevien kertomusten syntyyn oli mitä todennäköisimmin vaikuttanut Pälkäneen väestön sosiaalinen koostumus talonpoikaisvaltaisena ja suojeluskuntavoittoisena alueena. Kasvava tehdas oli rekrytoinut suuren määrän työvoimaa lähialueiden maalaiskunnista. Käytettävissä olevista lähteistä ei ole pääteltävissä tarkempia lukumääriä, mutta oletettavasti mukana oli myös Pälkäneeltä muuttaneita. Lisäksi vuoden 1907 lakossa Pälkäneen vesialueiden sahojen omistajat ja tilalliset olivat toimineet lakonmurtajina rakentaessaan itse tukkirännit laskua odottavalle 800 000 tukille. Huonoista väleistä kertoo se, että lakon jälkeen joitakin murtaajia pahoinpideltiin.⁴⁰⁷

Tutkimuksen aineistossa pälkäneläiskertomuksia esiintyy runsaasti, vaikkakin hieman erilaisina versioina. Haastateltava M11(b) ottaa puheessaan esille pälkäneläiskaskun seuraavasti:

Tällaistakin sattui, että kun joku tuli työpaikkaa hakemaan ja sanoi että ”päivää päivää, Pälkäneeltä”, niin sille vastattiin että tulkaa huomenna töihin. Pälkänehän oli kuulu suojeluskunnastaan, samoin Sääksmäki.⁴⁰⁸

Saman kaskuteeman toisessa versiossa tehdään tehtaan työhönottopolitiikan lisäksi pilaa myös pälkäneläisten oletetuista luonteenpiirteistä – nuukuudesta ja laskelmoivuudesta:

Kun joku tuli töitä hakeen ja esitteli ittensä työnjohtajalle, että ”Päivää Pälkäneeltä.” ”Päivää”, sano mestari. Sitten tää Pälkäneeltä tullu kaveri sano, että polttaaks mestari luppii. Niin lupi-tupakkaa. Kyllä hän polttaa. Ja tää kysyjä tarjos sitten lupitupakkaa. Ja tää kysyjä kysy, että ”oiskos töitä?”. ”Ei o!” ”Antakaa tupakkani pois sitten!”⁴⁰⁹

Erilaisista versioita huolimatta kertomuksista on tunnistettavissa yksi selkeä teema ja motiivi: työväenaktiiveja syrjivä työhönottopolitiikka.

407 Vuorinen 1972, 293.

408 M11(b), haastattelijat Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 14.4.1984.

409 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

Työnhakuun liittyvien kertomusten päähenkilö on yleensä muuan pälkäneläinen ilman tarkemmin yksilöityjä ominaisuuksia tai henkilö-tietoja. Pälkäneläisjutut ovatkin tyypillisiä kaskuja: yksityiskohdiltaan karsiutuneita tiiviitä kertomuksia, joiden päähenkilöt ovat ryhmän-sä stereotyyppisiä edustajia.⁴¹⁰ Niiden kiteytynyt rakenne ja pelkistytynyt muoto kertovat paljon toistetusta kertomusaiheesta ja siten myös kertomuksen motiivin merkityksellisyydestä kuulijoiden ja kertojien todellisuudessa. Osa pälkäneläis-huumorista on sananparsistuneita ja kertomusrungostaan irronneita sutkauksia (vrt. ”Päivää, Pälkäneeltä”).

Muita työnhakuun ja työnsaantiin liittyviä vitsailuja olivat muun muassa toteamukset siitä, että ”tie yhtiön kassalle kulki Hakan jäsenkirjurin kautta”⁴¹¹ tai että ”töihin pääsi, kunhan potki palloa edellään ja veti konekivääriä perässään”⁴¹². Myös nämä suojeluskuntalaisuutta ja SVUL-urheilua irvailevat työnhakujutut ovat muihin aineistossa esiintyviin kertomusaineisiin verrattuna muodoltaan varsin kiteytyneitä ja siten oletettavasti myös erityisen paljon toistettuja.

Valkoisen Suomen ideologian nurinkääntäminen

Raimo Parikan mukaan kansalaissodan jälkeisinä kahtena vuosikymmenenä niin sanotun valkoisen Suomen poliittinen ja taloudellinen terrori painosti työläisiä monella tapaa.⁴¹³ Muistelupuheessa tämä ilmeni mainintoina työnantajan harjoittamasta mielipidepainostuksesta, yhdistystoiminnan vaikeuttamisesta sekä työväen kollektiiviseen omaisuuteen ja traditioihin kohdistuneesta vainosta. Osa tästä tematiikasta oli huumorisävytteisiä kertomuksia ja ilmauksia, joissa omaa aatemaailmaan kohdistuneita hyökkäyksiä torjuttiin karnevalisoimalla tai kääntämällä merkitykset päällelleen.

410 Ks. Knuutila, Perinteentutkimuksen terminologia 1998–2001.

411 Olli Vuorisen mukaan näin saatiin todeta työnhakijalle suoraan työnhakutilaisuudessa. Ks. Vuorinen 1995, 50.

412 Haastateltava M21 haastattelun jälkeisessä vapaamuotoisessa keskustelussa, helmikuu 2009.

413 Parikka 1987, 137.

Kansalaissodan jälkeen monet suuret työnantajat ottivat tavoitteekseen porvarillisten sanomalehtien levittämisen työntekijöidensä keskuuteen.⁴¹⁴ Myös Ab Walkiakoski omaksui kyseisen käytännön. *Viikkosanomia* (puunjalostusteollisuuden äänenkannattaja vuodesta 1933) sai tilata ilmaiseksi, ja *Uuden Suomen* tilaushinnasta yhtiö suoritti yli puolet. Lehtien levittäminen oli osa tehdaspatalernalismiin kuuluvaa asennekasvatusta, jonka tavoitteena oli tuottaa isänmaallisia ja kuuliaisia työntekijöitä. Samalla yritettiin kitkeä sosialistisen työväenliikkeen vaikutusta. Erityisesti *Uuden Suomen* levikkiä pyrittiin kasvattamaan, ja yhtiönjohto seurasi ja tilastoi eri lehtien (myös vasemmistolehtien) tilausmääriä paikkakunnalla.⁴¹⁵

Työväentaloaktiivien suhdetta tehtaanjohdon harjoittamaan käännytystyöhön kuvaa kertomus *Uusi Suomi* -lehden kaupitteluyrityksestä. Kertomuksen mukaan tehtaan edustaja oli saapunut Suomi-nimisen perheen luokse ehdottamaan *Uuden Suomen* tilaamista. Rouva Suomi oli kuitenkin todennut suorasukaisesti: ”Ei meillä tarvita Utta Suomea, kun vanha Suomikin kannetaan joka aamu kotiin.”⁴¹⁶

Tarinan päähenkilön aseena on shokeeraamaan pyrkivä käytös, jolla vastustaja saatetaan noloon tilanteeseen. Sen sijaan, että tehtaan edustaja olisi otettu vastaan asiallisesti, tuodaankin hänen eteensä peittelemätön totuus perheen isännän, ”vanhan Suomen” alkoholismista. Vieraan edessä ei osoiteta kunnioitusta tai tavanmukaista häveliäisyyttä. Kertomuksessa on kyse kiistämisestä, jossa liikutaan itsen ja toisten häpäisyn eli groteskin alueella.⁴¹⁷ Vastaavasta ilmiöstä on kyse myös Satu Apon

414 Ks. Nordberg 1980, 367. Näin toimittiin esimerkiksi Voikkaalla, jossa paperitehdasyhtiö myönsi työntekijöilleen 50 prosentin avustuksen porvarillisten sanoma- ja aikakauslehtien tilaamiseen. Ks. Immonen 1995, 221.

415 Yhtiön kirjanpidon mukaan esimerkiksi vuonna 1927 Valkeakoskella on tilattu Hämeen Kansaa on 12 kappaletta, Kansan Lehteä 48 kappaletta, Tiedonantajaa 34 kappaletta, Työväenlehteä 100 kappaletta ja Utta Suomea 189 kappaletta. Lähde: Årsprenumeranter av följande tidningar på Valkeakoski, den 31 december 1928. Yhtyneet Paperitehtaat, sosiaaliasiat C6.

416 Haastateltava N14(b), haastatellut 29.9.2007.

417 Ks. Knuutila 1992, 75.

tarkastelemissa kansansaduissa, joissa auktoriteetteja pillkataan seksin ja anaalikomiikan keinoin.⁴¹⁸

Uusi Suomi -jutussa kuvattu kaiken leikiksi lyöminen on myös eräänlaista karnevalismia. Sillä, ettei lehden tuojan ehdotusta oteta lainkaan vakavasti, kyseenalaistetaan vastustajan toiminnan mielekkyyks. Hetkellinen yliveritaisuus saavutetaan nauramalla vallassaolijoille heidän silmiensä edessä.⁴¹⁹ Vastaavalla tavalla naurun voimaa ilmenettään edellä siteeratussa virkavaltakaskussa, jossa työväentalolle saapuvat poliisit joutuvat julkisen pilkan kohteiksi.

Ulla-Maija Peltosen mukaan nauru on tapa osoittaa halveksuntaa muun muassa vallitsevaa oikeuskäsitystä kohtaan. Nauru voi myös poistaa pelon ja kunnioituksen valtaa kohtaan. Se on olennainen edellytys sellaisen pelottomuuden luomisessa, jota ilman maailman realistinen ymmärtäminen olisi mahdottomuus.⁴²⁰ Uusi Suomi -jutun yleisölle kyseisen lehden ja sen edustaman maailmankatsomuksen torjuminen oli osa kulttuurista itsepuolustusta, jolla vastattiin valkoisen Suomen ideologian laajentumispyrkimyksiin.

Ideologisesta vallankäytöstä oli kyse myös Valkeakosken tehtailla 1930-luvulla voimaan tullessa määräyksessä, jolla siirrettiin vapuksi vakiintunut vapaapäivä juhannukseen.⁴²¹ Yhtiönjohto pyrki näin esittämään työväen vappujuhllisuuksien järjestämisen. Vapun vieton kieltäminen oli hyökkäys suoraan työväenliikkeen ideologian ytimeen. Matti Räsänen mukaan vappu oli luonteeltaan selkeä vastajuhla, jonka sisältöön kuului omaleimaista, ryhmäsidonnaista ainesta kuten työväentalomiljö, luokkahenkeä kohottavat puheet, ryhmäidentiteettiä vahvistavat kulkueet sekä niihin liittyvät ryhmäsymbolit kuten liput, laulut ja marssisävelmät.⁴²² Valkeakoskellakin oli koko 1920-luvun jär-

418 Ks. Apo 1986, 245.

419 Vrt. Peltonen 1996, 269.

420 Peltonen 1996, 270.

421 Ks. esim. Raiskio 2003, 111.

422 Räsänen 1988, 134.

Vappumarssien järjestämistä rajoitettiin Valkeakoskella 1930-luvun alkuvuosina. Kuva vappumarssilta 1920-luvulta, taustalla kauppalantalo.

jestetty suuria vapputapahtumia kulkueineen, juhlapuheineen ja ohjelmanumeroineen.⁴²³

Työväenliikettä vastustanut paikallinen valtaeliitti koki vappujuhlien horjuttavan yhdyskunnan sisäistä järjestystä siinä määrin, että kulkueiden järjestämistä alettiin 1930-luvulla rajoittaa. Haastateltava M04 muistelee olleensa vuoden 1932 tienoilla valmistelemassa vappumarssia, kun nimismies Virkkunen tuli ilmoittamaan, ettei kulkuetta saanut järjestää.⁴²⁴ Myös työväenyhdistyksen historiikissa todetaan, ettei vappukulkuetta voitu lapualaisvuosina toteuttaa lainkaan poliittisen painostuksen takia.⁴²⁵ Vapaapäivän siirtäminen vapulta juhannuspäi-

423 Ks. mm. M22, haastatellut Leena Enbom 9.9.2007 sekä N99, haastatellut Jukka Peltovirta 4.6.1980. Valkeakosken työväen vapunviettoa kuvannut myös muistelmateoksessaan Vilho Siivola 1975, 167–175.

424 M04, M13(a), haastatelleet Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 10.4.1984.

425 Vuorinen–Vuorinen 1996, 114.

välle johti pian siihen, että juhannus sai kansan suussa nimen ”Walde-
nin vappu”. Lähdemateriaalista ei käy ilmi, järjestettiinkö vapun kal-
taisia juhlallisuuksia myös juhannuksena. ”Waldenin vappu” -nimitys
itsessään oli kuitenkin vielä vuosien jälkeenkin muistuttamassa työväen
juhlapäivän eliminoimisyhteyksistä.

Eräs ideologisen vallankäytön muoto oli negatiivisten stereotyy-
pioiden luominen. Ulla-Maija Peltosen mukaan 1920- ja 1930-luvuilla
punaiset ja kommunistit samaistettiin venäläisiin ja sitä kautta edelleen
laittomuuteen, kumouksellisuuteen, sosialismiin, internationalismiin
ja ateismiin.⁴²⁶ Valkeakoskella negatiivisten stereotyypioiden tarkoituk-
sellinen synnyttäminen näkyi muun muassa työväentalon nimittämi-
senä ”Pakanuuden pesäksi”.⁴²⁷ Ilmaus väännettiin kuitenkin uuteen
muotoon sen jälkeen, kun vahtimestari Lennart Dahl hankki työväen-
talolle ensimmäisen radion. Radiossa lähetetyt sunnuntaiset jumalan-
palvelukset olivat etenkin naisväen suosiossa ja toivat paikalle paljon
kuuntelijoita. Tämän jälkeen työväentaloa alettiin leikillisesti kutsua
”Herran temppeleksi”.⁴²⁸ ”Pakanuuden pesä” -ilmaus oli näin käännetty
päälaelleen ja tyhjennetty alkuperäisistä merkityksistään.

Materiaalinen valta ja materiaallinen vastarinta

Ensimmäisessä käsittelyosiossa on ollut esillä joitakin tehtaan valvonta-
ja kontrollijärjestelmän olemassaolosta kertovia dokumentteja, kuten
päättös valvontakortiston perustamisesta. Työnsaannin ehdollistaminen
oli osa materiaalista vallankäyttöä, jolla oli vaikutuksensa työväen yh-
distysten jäsenmääriin. Tätä kautta tehdas pystyi vaikuttamaan myös
niihin yhdistyksiin, joiden lakkauttamiselle ei ollut lainsäädännön no-
jalla perusteita.

Tämän ohella materiaallinen vallankäyttö oli resurssien säätelyä. Työ-
väentalolla kokoontuneet vapaa-ajanjärjestöt joutuivat kilpailemaan

426 Peltonen 1996, 255.

427 Näin tapahtui monilla muillakin paikkakunnilla, ks. Anderson 1983, 80.

428 Kertomus ”Työväentalo kirkkona” kokoelmasta *Näyttämöllä ja vähän näyttämön
sivussakin sattunutta*, koonnut M21 2001.

”Pakunuuden pesä” vai ”Herran temppeli”? Valkeakosken työväentalo vuonna 1925.

muiden yhdistysten kanssa avustuksista, joita kauppa myönsi esimerkiksi pelikenttien tekoon. Erityisen suuri merkitys kauppalan taloudellisella tuella oli Työväen Näyttämölle, joka sai vuosittain 4 000–15 000 markan suuruisen toiminta-avustuksen. Työväen omien teatterilaitosten tukeminen julkisista varoista yleistyi kunnallislakien säätämisen (vuonna 1917) ja kunnallishallinnon demokratisoitumisen myötä. Mikko-Olavi Seppälän mukaan työväenteattereiden nopean nousun tekivät mahdolliseksi poliitikkojen niille kohdentamat avustukset. Joissakin kaupungeissa omaksuttiin 1920-luvun alussa poliittisen tasapuolisuuden periaate, jonka mukaan molempia teattereita tuettiin saman-

suuruisella summalla.⁴²⁹ Valkeakosken Työväen Näyttämölle tämä tuki ei kuitenkaan ollut itsestäänselvyys. Vuonna 1926 porvarivaltuudet tekivät maaherralle valituksen päätöksestä, jolla toiminta-avustus oli myönnetty. Toimenpide johti koko vuoden pituiseen käsittelyprosesiin, jonka seurauksena näyttämö jäi ilman avustusta kyseisenä vuonna.⁴³⁰

Materiaalisessa vastarinnassa tärkeintä oli teoista saatu taloudellinen hyöty. Tällä hyödyllä oli kaksi suuntaa: yhtäältä yksilöiden uhrautuminen takasi kollektiivisen vapaa-ajantoiminnan jatkuvuuden, toisaalta yksilöön kohdistuvia riskejä minimoitiin ja kannettiin yhteisesti.⁴³¹ Materiaalista valtaa vastustava toiminta ei näyttäydä selkeinä vastarinnan akteina, vaikka sillä oli harjoittajilleen taloudelliseen selviytymiseen liittyviä funktioita.

Työväentalon yhdistysaktiivien harjoittamaa talouteen liittyvää toimintaa voidaan E. P. Thompsoniin nojaten selittää moraalitalouden käsitteellä. Materiaalista vallankäyttöä vastustaneet käytännöt kuvasivat yhteisön omaksumia käsityksiä oikeudenmukaisesta resurssienjaoista. Thompsonilla moraalitalous viittaa jaettuihin käsityksiin oikeudenmukaisesta talouden järjestämisestä. Thompson ilmaisi käsitteellä 1700–1800-lukujen Englannin köyhien kansanjoukkojen omaksumia sosiaalisia normeja ja käsityksiä yhteisön eri osapuolten taloudellisista tehtävistä ja velvoitteista.⁴³² Tämä kansanomainen talousoppi piti sisällään muun muassa käsitykset oikeudenmukaisista hinnoista (*just price*) ja verotuksesta sekä hyväntekeväisyyden periaatteista. Nämä käsitykset törmäsivät yhteen nousevan kapitalismin toimintalogiikoiden kanssa ja tulivat näkyville muun muassa ruokamellakoiden yhteydessä. Ne vaikuttivat myös muussa toiminnassa ja ajattelussa ja muokkasivat aika-

429 Seppälä 2007, 214–216. Valkeakoskella vuodesta 1931 eteenpäin toiminut porvarillinen teatteri, Tehdaspalokunnan Näyttämö, ei anonut kunnallisia avustuksia, sillä tehtaan tuki takasi sen toimintamahdollisuudet. Ks. Kalemaa 1984, 79.

430 Ks. kauppalanvaltuuston kokouspöytäkirjat 29.3.1926 (27 §), 17.4.1926 (5 §), 30.11.1926, 3.12.1926 (224 §), 20.12.1926 (238 §), 22.12.1926 (15 § ja 32 §), 28.12.1926 (257 §) ja 29.12.1926 (3 §).

431 Vrt. Peltokoski (Kansalaisyhteiskunnan tutkimusportaali), luettu 12/2012.

432 Thompson 1996, 98.

kauden hallintatapoja.⁴³³ Työväentalon kävijäkunnan omaksuma moraalinen talousajattelu ilmeni muun muassa työväentaloyhteisön omina laintulkintoina, solidaarisuutena ja toveriapuna. Se tuli esille myös resurssikamppailussa, johon aktiivit osallistuivat kunnallisia rakenteita ja muita virallisia vaikuttamisen kanavia hyväksi käyttäen.

Seuraavissa alaluvuissa esitellään materiaaliseen valtaan kohdistuvan vastarinnan kolmea ilmentymää: huviveron kiertoa, talkootyötä ja epävirallista taloudellista apua. Aineistossa oli joitakin mainintoja myös boikoteista, kuten Suomen Kuvalehden tilaamatta jättämisestä ja tiettyjen myyntiliikkeiden välttelystä.⁴³⁴ Nämä käytännöt edustivat etupäässä yksilöllistä vaikkakin kollektiivisiin käsityksiin perustuvaa protestikäyttäytymistä. Tässä yhteydessä tarkastellaan lähinnä niitä materiaaliseen valtaan liittyviä vastarinnan muotoja, joilla tavoiteltiin kollektiivista hyötyä työväentalolla kokoontuville vapaa-ajanyhdistyksille ja suojeltiin niiden aktiiveja. Kahdessa viimeisessä alaluvussa tarkastellaan, miten materiaallinen vallankäyttö heijastui työväen näyttämö- ja urheiluaktiivien kertomaperinteeseen synnyttäen kiteytyneitä ilmauksia ja vakiintuneita kertomusteemoja.

Huviveron kierto

Iltamien järjestäminen oli sekä näyttämölle että urheiluseuroille tärkeä tulonhankkimiskeino. Iltamat olivat kuitenkin veronalaisia huvitilaisuuksia, joiden tuottoa rajoitti jopa puolet pääsylipun hinnasta käsitävä huvivero. Verotuskäytäntö perustui ensimmäisen maailmansodan aikana säädettyyn ”sotaveroon”, joka oli tarkoitettu julkisiin huveihin kohdistuvaksi väliaikaiseksi rasitteeksi. Itsenäistymisen jälkeen huvitilaisuuksien veronalaisuus vakinaistettiin. Pelkkiä tanssi-iltamia verotettiin ankarammalla taksalla kuin ohjelmallisia iltamia.⁴³⁵

Kamppailu materiaalisista resursseista sai väliin illegaalejakin muotoja. Yksi tällainen oli huviveron kierto. Haastateltava M16(c) muis-

433 Ks. Thompson 1996, 129–130.

434 M11(b), haastattelijat Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 14.4.1984 ja M22, haastatellut Leena Enbom 9.9.2007.

435 Ks. Kurkela 1983, 52.

Työväen Näyttämön jokavuotinen laskiaskarnevaali oli aikakaudelle tyypillinen huvitilaisuus, jossa yhdistyivät puheet, musiikkiesitykset, teatteri ja tanssi. Kuva karnevaalimainoksesta vuodelta 1931, maalajana Vilho Siivola.

telee veronkierrolla saatujen varojen menneen yhteisten varusteiden hankintaan:

Rahan kerääminen tapahtui pääasiassa Huittulan tanssien avulla. Verolippuja ei myyty. Kun oli taitavia lipunmyyjiä ja hyviä ovimiehiä, jatkuva virta oli ovimiehiltä lippukassalle. Välillä joku kyllä ihmetteli että pääseekös tällaisella lipulla sisään. Sitten saattoi äkkiä kuulua huhu että poliisi tulee. Silloin otettiin taas käyttöön oikeat liput. Tällä tavalla tehtiin niin paljon rahaa että saatiin tarvittavia vehkeitä. Kenellekään ei jouduttu mitään maksamaan.⁴³⁶

Huviveron kierto on ollut yleinen käytäntö ilmeisesti muillakin paikkakunnilla. Varkautelaisten työväeniltamien musiikkiperinnettä tutkinut Vesa Kurkela on tehnyt vastaavan havainnon omasta aineistostaan.⁴³⁷ Hänen mukaansa leimaveropinnaus organisoitiin muun muassa siten, että luotettavilta vierailta jätettiin myyty leimaverolippu repimättä, jolloin viranomaisille oli mahdollista palauttaa mahdollisimman paljon myymättä jääneitä lippuja. Näin tapahtui M04:n kertoman mukaan myös Valkeakoskella:

Joskus tehtiin vuskua ja jouduttiin maksamaan. Ovimies saattoi ottaa hyvin sileinä yleisön liput että sai veron kierrettyä. Tätä tapahtui joka seurassa.⁴³⁸

Kurkelan mukaan huvi- ja leimaverolainsäädännön tulkinnanvaraisuus tarjosi poliisiviranomaisille mahdollisuuden tehdä kielteisiä huvilupapäätöksiä, joiden taustalla vaikutti pyrkimys rajoittaa työväen yhdistystoimintaa. Kurkela arvioi, että 1920- ja 1930-luvuilla myös muilla työväenpaikkakunnilla työväen iltamatoimintaa vaikeutettiin erilaisilla taloudellista kannattavuutta vähentävillä laintulkinnoin. Tapahtuma saatettiin määrätä verolliseksi, vaikka siihen ei järjestäjien mukaan ollut aihetta.⁴³⁹ Tulkinnallisuutta saattoi liittyä muun muassa siihen, edusti-

436 M16(c), haastattelijat Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 15.11.1984.

437 Kurkela 1983, 53.

438 M04, haastatelleet Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 10.4.1984.

439 Kurkela 1983, 52.

ko tapahtuman ohjelma korkeakulttuuria vai kansanomaisia huvituk-
sia, joita verotettiin ankarammalla asteikolla.

Tapahtumille määrätyn veron kokeminen epäoikeudenmukaisena synnytti yhteisön omia laintulkintoja. Myös Valkeakosken työväen-
talolla julkisille huveille määrätyn veron omavaltaista ”keventämistä”
pidettiin hyväksyttävänä. Tähän viittaa muun muassa se, että haasta-
tellut puhuivat huviveron kierrosta varsin avoimesti, joku jopa hieman
ylpeillen. Repimättömien, leimaamattomien tai valelippujen myynti ei
olisi ollut mahdollista, ellei yhteisössä olisi vallinnut luottamus siitä,
ettei menettelystä kielitä virkavallalle.

Talkootyö

Haastattelut, muistelmateokset ja historiikit osoittavat, että työväen
näyttämön ja urheiluseurojen toiminta oli tasapainoilua taloudellisen
niukkuuden oloissa. Näyttämö oli 1920-luvulla jopa lakkautusuhan
alla varojen puutteen vuoksi.⁴⁴⁰ Tehdas tuki omia vapaa-ajanseurojaan
ja vastasi liikuntapaikkojensa rakentamisesta, mutta näitä eivät työvä-
enjärjestöt saaneet käyttää. Näissä olosuhteissa kehittyi omintakeinen
vastarinnan muoto, talkoohenkeen, yhteistoimintaan ja uhrautumi-
seen nojaava tietoinen strategia, jolla pyrittiin varmistamaan oman
näyttämön tai seuran toiminnan jatkuminen taloudellisesti ja poliitti-
sesti vaikeissa oloissa.

Haastattelut ja muistelmateokset sisältävät lukuisia kuvauksia tal-
kootyöstä. On nähtävissä, että näyttämön ja urheiluseurojen toiminta
oli täysin riippuvaista tästä vapaaehtoisten työpanoksesta. Talkootyöllä
luotiin toiminnan materiaaliset puitteet. Yhteistä tukikohtaa, työvä-
entaloa, ylläpidettiin ja kunnostettiin talkoovoimin. Erilaisten tapah-
tumien avulla kerättiin varoja muun muassa irtaimiston hankintaan.
Näyttämöaktiivi N99 muistelee olleensa nuoruudessaan mukana ”pia-
notoimikunnassa”, näyttelijöiden ja voimistelijoiden ryhmässä, jon-
ka esitysten tuotoilla hankittiin työväentalolle säestysinstrumentti.⁴⁴¹

440 Ks. Kalemaa 1984, 62.

441 N99, haastatellut Aarre Sallinen 13.3.1980.

Korjaus- ja rakennustöihin, kanttiininpitoon ja muuhun talkootyöhön osallistui paljon muutakin työväentalon kävijäkuntaa kuin varsinaisia näyttelijöitä ja urheilijoita. Seuraavat esimerkit havainnollistavat talkootyön roolia näyttämön ja urheiluseurojen toiminnan tukipilarina. Näyttämön kohdalla talkootyön merkitys korostuu puvuston ja rekviisitän valmistamisessa ja huollossa:

Varsinkin tästä Elinan surmasta muistan kun tarvittiin paljo pukuja, niin ne näyttämön naiset meillä niitä sitten yleensä valmisteli. Nehän oli aika komeen näkösiä pukuja sitte.⁴⁴²

Joukolla sitten me käytiin pesemässä aina tuolla kalliosaarella. Pidettiin semmonen veneretki ja jokaisella oli harja ja ämpäri mukana ja naruja ja pyykkipoikia. Siellä oli Kalliosaari niputettu sitten. Saa sannaotta että päästä päähän kun siellä kaikki näyttämön vaatteet liehu.⁴⁴³

Urheilussa kilpa- ja pelikentät raivattiin talkoovoimin. Myös urheiluvälineet hankittiin yhteistyöllä järjestettyjen iltamien tuotoilla:

Se oli huono se työväenyhdistyksen kenttä, mutta se talkoovoimilla laajennettiin sillai, että jostain saatiin pätkä dynamiittia, otettiin taas kivi pois kun joku löi varpaansa ja sillälai...⁴⁴⁴

Koskenpojat järjesti iltamia ja sai rahaakin niin paljon, että Nahka-Niemisen ostama painimattokin saatiin kokonaan maksetuksi.⁴⁴⁵

Työväenyhdistyksen Paviljongilla rakennettiin juoksurataa. Joka mies velvoitettiin tekemään määrätyt tunnit. Ei ollut kyllä koneisiin mitään taloudellisia mahdollisuuksia. Käsiipelillä hommaa tehtiin. Se oli Jyryn aikaa.⁴⁴⁶

Talkootyö on usein olennainen osa yhdistystoimintaa eikä siihen sinällään välttämättä sisälly vastakulttuurisia tai valtaa kontesttoivia

442 M07(c), haastatellut Aarre Sallinen 1988.

443 N06, haastatellut Aarre Sallinen 12.3.1980.

444 M07(a), haastatellut Heimo Huhtanen.

445 N01, 23.11.1985. Haastattelija ei tiedossa.

446 M09, haastatellut Jaakko Rautalin 1.11.1984.

*Työväenyhdistyksen Paviljongin viereen rakennettiin 1920-luvulla talkoovoi-
min juoksurata. Kuva vuodelta 1923.*

pyrkimyksiä. Tietyissä olosuhteissa talkootyötä voidaan kuitenkin perustellusti tarkastella yhtenä vastarinnan muotona. Talkootyön vastakulttuurinen rooli korostuu silloin, kun siihen osallistumisesta seurasi rangaistus tai sen uhka. Työväentalon talkooväen kannalta huonoja seuraamuksia olivat työnantajan negatiivinen suhtautuminen ja sen vaikutukset työllistymismahdollisuuksiin, leimautuminen ”kommunistiksi” ja epäilyksi joutuminen (muun muassa kotietsinnät, pidätykset) ja poliittisen toiminnan perusteella langetetut rangaistukset (sakot tai vankeus). Talkootyöhön osallistuneet tiedostivat nämä riskit mutta olivat silti mukana toiminnassa. Yhdistysten aikalaishistoriikit esittävät talkoo- ja vapaehtoistyön olleen työväen omaehtoisen kulttuuritoiminnan säilymisen puolesta käytävää kamppailua. Osa toimijoista ei

todennäköisesti mieltänyt asiaa näin, mutta yhtenä motiivina oli varmasti pelko työväentalolla tapahtuvan toiminnan lakkaamisesta. Monille talkootyöhön osallistuminen oli tapa kuulua omaan sosiaaliseen yhteisöönsä. Työväentalolla toimittiin, koska se oli osa omaksuttua elämäntapaa ja kulttuuria.

Voidaan olettaa, että tehdasyhtiön vapaa-ajanseurojen perustamisen myötä syntynyt kilpailuasetelma tiivisti työväentalolla kokoontuneiden rivejä ja loi lujempaa yhteenkuuluvuutta jäljelle jääneiden keskuudessa. Tämä mahdollisesti lisäsi vapaaehtoisten työpanosta. Seppo Knuutilan mukaan yhteistyö on varsin käytännöllisellä tavalla alistettujen keskuudessa ymmärretty myös keinoksi taistella sortoa ja epäoikeudenmukaisuutta vastaan.⁴⁴⁷ Myös haastateltavat itse ovat arvelleet talkootyön kukoistaneen juuri vaikeina aikoina:

Olosuhteet olivat erittäin puutteelliset, mutta eivät ne estäneet innostusta ja toimintaa, päinvastoin, huonot olosuhteet toivat myös mukanaan toimintaa, talkootyötä ym. korjaustyötä.⁴⁴⁸

Eräänlaista taisteluhenkä kuvastaa Työväen Näyttämöllä toimineen haastatellun kertomus asenteesta, jolla omaa näyttämötoimintaa pyrittiin kilpailevan teatterilaitoksen ilmaannuttua paikkakunnalle:

Kyllä sitä ruvettiin sitten niin kun sakilla koittaa ja täyty semmostenkin näytellä niinkun jok ei niin oikein lahjojakaan ollu. Mutta kumminkin siinä paikkansa täytti jossain nurkassa. Että oli vähän niin kun liikkuva kulissi.⁴⁴⁹

Kuvaavaa on myös se, että kesällä 1930 – pulakautena ja vasemmistojärjestöjen suurimpana lakkautusvuotena – Valkeakosken työväentalo maalattiin ulkopuolelta ja katsomoon saatiin hankittua uudet selkänojalliset tuolit.⁴⁵⁰

447 Knuutila 1992, 72.

448 M13(a), haastatellut Jorma Niemi 2.5.1984.

449 M07(a), haastellut Heimo Huhtanen.

450 Ks. Kalemaa 1984, 71.

Ylemmässä kuvassa työväentalo vasta maalattuna 1930-luvulla. Alemmassa Äitienpäiväjuhla työväentalon jublasalissa 1930-luvulla.

Henkilökohtaisesta uhrautuvaisuudesta kertovat myös näyttämön 1930-luvun aikaiset palkkionmaksukäytännöt. Työväen Näyttämön sääntöihin oli kirjattu näyttämöhenkilökunnan oikeudet repliikkimäärien perusteella jaettaviin esiintymispalkkioihin. Näyttämön toiminnan jatkuvuus oli kuitenkin taloudellisten vaikeuksien ja poliittisen paineen takia useamman kerran vaakalaudalla. Niinpä näyttelijäpalkkiot luovutettiin monesti takaisin näyttämön kassaan. Useat näyttöaktiiveina toimineista naisista muistelivat palkkioiden jätetyn tarkoituksella nostamatta, sillä näin saatiin näyttämö jatkamaan taas seuraavalle toimintakaudelle. Naisten muistelmissa korostuu näkemys siitä, että toiminnan jatkuminen koettiin arvokkaammaksi kuin henkilökohtainen taloudellinen etu:

Näyttämön taloudellinen tilanne oli niin huono, että kaikki lahjotti palkkionsa näyttämölle. Ja sitä oli suunniteltu siinä jo tyttöjen kans, että mitä sitten ostetaan kun saadaan ne pennokset sieltä mutta kaikki anto.⁴⁵¹

Syksyllä 1931 Valkeakosken Työväen Näyttämön johtajaksi valittu Toivo Lahti halusi turvata näyttelijäkunnan asemaa ja ehdotti, että näyttelijät perustaisivat toverikunnan tai yhdistyksen edunvalvojakseen. Näyttelijöiden enemmistön mielestä se oli kuitenkin tarpeetonta. Koko toiminta pyöri näyttelijöiden innostuksen ja vapaaehtoisuuden varassa, eivätkä näyttelijöiden edut voineet olla vastakkaisia näyttämön eduille. Sen vuoksi erillisiä edunvalvontayhdistyksiä ei näyttelijöiden mukaan tarvittu.⁴⁵²

Irtisanottujen työllistäminen

Edellä on kuvattu yhdistysaktiivien ja muiden vapaaehtoisten työpanosta, joka loi edellytykset urheilu- ja näyttämötoiminnan harjoittamiselle. Toimijat uhrasivat aikaansa, työtänsä, osaamistaan ja joskus myös henkilökohtaista varallisuuttaan tärkeäksi koetulle yhteiselle projektil-

451 N14(a), haastatellut Aarre Sallinen 11.3.1980.

452 Ks. Kalemaa 1984, 75.

le. Sitoutuminen toi tullessaan moraalista hyväksyntää ja taloudellista tukea, mikä merkitsi yhteisön jäsenille turvaa taloudellisesti ja poliittisesti epävarmoissa olosuhteissa. Voidaan nähdä, että toimijat antoivat yhteisölle henkilökohtaisen panoksensa mutta samalla myös saivat yhteisöltään riskeiltä suojaavan sosiaalisen turvaverkon.

Materiaalinen vallankäyttö kosketti suorimmin niitä työväentaloaktiiveja, jotka tulivat irtisanotuiksi tehdasyhtiön palveluksesta tai joiden mahdollisuudet työllistyä tehtaalle olivat vähäiset. Eräs taloudellisen tuen muoto oli irtisanottujen työllistäminen. Keskeinen rooli oli tässä Osuusliike Koitolla, joka aloitti toimintansa Valkeakoskella alkuvuodesta 1925. Koitto ei ollut paikkakunnalla pelkkä liiketoiminnan instanssi, vaan sillä oli myös tärkeä yhteisöroolinsa sosiaalisen ja kulttuurisen toiminnan organisoinnana. Koitto järjesti työväentalolla valistustoimintaa ja lukuisia juhlia.⁴⁵³ Tärkeä työläisnaisten yhteen kokoaja oli Koiton Naiset Mukaan -toimikunta, johon myös osa tutkimuksen informanteista kuului.⁴⁵⁴ Koitolla oli keskeinen asemansa työväen yhdistystoiminnan paikallisessa kokonaisuudessa, ja näin ollen oli luontevaa, että Koiton resursseja hyödynnettiin myös näyttämö- ja urheiluaktiivien tukemiseen.

Koiton rooli taloudellisen tuen lähteenä tulee tutkimuksen aineistossa esille yksittäisten johtolankojen kautta ja useissa eri asiayhteyksissä (muun muassa tiedot irtisanomisten jälkeisistä työllistymisistä, Koiton palveluksessa olleiden henkilöhistorian tarkastelu sekä maininnat perheiden toimeentulosta kriisiaikoina). Viimeisissä haastatteluisa Koiton roolia on voitu kartoittaa täsmäkysymyksillä. M21 arvioi irtisanottujen työllistymismahdollisuuksia seuraavasti:

Ja sitten Valkeekoskellahan ei ollu oikeestaan mitään muuta kun... tehdas oli ainoo työnantaja mutta sitten Koitto oli semmonen toinen, joka mun on joskus tullut mieleen. Nää olis ihan semmosia tutkimisen arvoisia asioita nää... En osaa osottaa ketään, mutta joskus tuntuu siltä, että kyllä Koiton palkkalistolla oli semmosia ihmisiä, joitten ei välttämättä

453 Moni haastateltava mainitsi perinteeksi tulleet Koiton järjestämät äitienpäiväjuhlat. Koiton toiminnasta ks. myös Vuorinen 1995, 109.

454 Mm. N06, N02.

*Koiton ensimmäinen myymälä sijaitsi niin sanotussa Pohjanheimon talossa.
Kuva vuodelta 1926.*

*Koiton Naiset Mukaan -toimikunnan järjestämät äitienpäiväjuhlat keräsivät
joka vuosi työväentalon täyteen väkeä. Kuva vuodelta 1926.*

olis tarvinnu olla siellä. Mutta kun muuta mahdollisuutta ei ollu. Ja heidänkin tartti tulla toimeen perheensä kanssa jotenkin.⁴⁵⁵

Aineistossa on viitteitä siitä, että Koitto edusti työllistymis- ja etene-
mismahdollisuutta sellaisille työläisnuorille, jotka toimivat aktiivisesti
urheiluseurassa, näyttämöllä tai muissa työväenjärjestöissä. Tällainen
oli muun muassa haastateltava M16(c), jonka veli oli tullut erotetuk-
si tehtaalta poliittisen aktiivisuutensa vuoksi. Haastateltava itse liittyi
TUL:n urheiluseuraan jo nuoruusvuosinaan ja aloitti tuolloin myös
työuransa Koiton myymälässä juoksupoikana. Myöhemmin hän eteni
Koiton palveluksessa ensin myymälänhoitajaksi ja lopulta toimitusjoh-
tajaksi.⁴⁵⁶ Koiton työllistävä vaikutus kohdentui erityisesti työväentalol-
la nuoriin aktiiveihin, joiden varaan urheilu- ja näyttämötoimintakin
paljolti rakentui.

Muita esimerkkejä Koitolta saadusta taloudellisesta tuesta ovat eri-
tyisesti kriisiaikoina tärkeiksi tulleet pienet toimeksiannot, joilla voi-
ttiin kompensoida työttömyydestä aiheutunutta tulonmenetystä. M21
muistelee isänsä 1930-luvun pulavuosien aikaista työttömyyttä ja sen
aiheuttamaa ahdinkoa, jota lievitettiin myymällä Koitolle kotitekoisia
lastenleluja:

[...] noin isähän teki noita semmosia, Koitosta saivat ostaa semmosta
faneeria ja tekivät niistä semmosia lasten leikkikaluja sitten, nukensän-
kyjä ja kaikkee semmosta mitä nytkin on mutta tehdään muovista. Ja
Koitossa myivät niitä sitten. Isä teki niitä ja Koiviston Kalle [näyttämön
johtohahmoiniin kuulunut amatööri näyttelijä] maalasi ne sitten. Tällä
tavalla saivat sitten perheelleen aina muutaman markan että sai vähän
leipää ja maitoo. Ehkä joskus voitakin taikka margariinia.⁴⁵⁷

Työväen yhdistyksissä toimivia nuoria työllistyi apulaisiksi myös Ed-
vard Niemisen pitämään Työväen Kirjakauppaan. Nieminen oli yksi
urheiluseura Jyryn rahallisista tukijoista ja monien työväen yhdistysten
johtohenkilö (Niemisen taustoja selostettu tarkemmin Jyryn painikil-

455 M21, haastatellut Leena Enbom 9.10.2007.

456 Esim. M16(c), TMT.

457 M21, haastatellut Leena Enbom 9.10.2007.

pailujen palkintolahjoituksista kertovassa luvussa). Koittoon verrattuna Niemisen kauppa oli kuitenkin pieni työllistäjä. Kaksi tämän tutkimuksen informanteista oli toiminut nuoruudessaan kirjakauppa-apulaisena Niemisen puodissa.⁴⁵⁸

Koiton ohella toinen merkittävä työväen yhdistysaktiivien työllistäjä oli kaupपालa. Tämän teki mahdolliseksi kunnallisen päätöksenteon demokratisoituminen ja työväenliikkeen työntyminen modernin valtion instituutioihin. Vasemmistolla oli Valkeakosken kauppalanvaltuustossa 1920-luvulla hallussaan 16–19 paikkaa ja porvarivaltuutetuilla 5–7 paikkaa. 1930-luvulla vasemmiston paikkamäärä laski 14–15:een ja porvarillisten vastaavasti nousi 8–9:ään.⁴⁵⁹ Jussi Koivuniemi on todennut, että yhden tehtaan paikkakunnalla vasemmistolaisesti ajattelevat toivoivat kunnallishallinnosta tehdasvallan demokraattista vastavoimaa.⁴⁶⁰ Samaan ilmiöön liittyy Pauli Kettusen huomio siitä, että työväen edustajat koettivat kuntainstituution kautta vastustaa valkoista yhteisöllisyyttä. Sellaisiin kuntiin, joissa työväenliike oli enemmistönä, yritettiin saada työväenhenkisiä kunnankirjureita sekä kansakouluopettajia.⁴⁶¹ Näin tapahtui myös Valkeakoskella.⁴⁶² Kauppalanvaltuustoon valittujen edustajien kautta työväenjärjestöillä oli mahdollisuus saada vaikutusvaltaa kauppalan omien tointen täyttämistä koskeissa asioissa sekä työllistämistoimissa yleensä.

Etenkin eräät varhaisen sosiaalivaltion instituutiot, kuten työllisyyden hoito, olivat kunnallishallinnossa pitkälti työväenliikkeen toimijoiden vastuulla. Kuntien toteutettavaksi lailla määrätty työnvälitys toi työväenjärjestöjen aktiiveille uusia työllistymismahdollisuuksia. Val-

458 Vilho Siivola sekä M22. Ks. Siivola 1975, 133–136 sekä M22, haastatellut Leena Enbom 9.9.2007.

459 Vuorinen 1995, 253.

460 Ks. Koivuniemi 2000, 176,

461 Kettunen 1986, 157.

462 Esimerkkinä voidaan mainita mm. työväenyhdistyksen johtokunnan jäsenen Kalle Vuorisen valinta kauppalan kirjanpitäjä-rahastonhoitajaksi vuonna 1927 sekä työväenyhdistyksen puheenjohtajan Kalle Kajannon valinta kauppalanjohtajaksi vuonna 1929 (tätä ennen kauppalanhallituksen vt. esimies). Vuorinen 1995, 141–143 sekä 145. Vasemmistolaisia vaikuttajia olivat myös työväenopiston rehtorit Väinö Meltti (1930–1932) sekä Reijo Oittinen (1934–1938). Ks. Vuorinen 1995, 183–183 sekä Jussila 1994, 53.

keakoskelle perustettiin työnvälitysasiameiehen toimi vuonna 1923.⁴⁶³ Kunnallisen työnvälityksen ja työväenliikkeen läheistä suhdetta kuvaase, että työnvälitystoimisto sijaitsi jonkin aikaa työväentalolla ja rekisteröinnistä vastasivat työväenjärjestöjen aktiivit. Työnvälitystoimistolla oli kuitenkin vain rajatut mahdollisuudet vaikuttaa yhdyskunnan työllistymiskehitykseen kokonaisuudessaan, sillä tehdasyhtiön työhönoton käytäntöihin kauppalanhallinnolla ei juuri ollut sananvaltaa. Ainoa keino olivat melko merkityksettömiksi jääneet esitykset erilaisten toimikuntien koollekutsumiseksi.⁴⁶⁴ Näillä toivottiin voitavan ohjata tehdasyhtiötä ottamaan työvoimansa ensisijaisesti paikkakunnan väestöstä.

Työttömyyden kohdatessa työväen järjestöaktiivit hakivat tukea ensisijaisesti työväentalolta. Haastateltava M11(a) kuvaa irtisanomisensa jälkeistä hetkeä seuraavasti:

Muistaakseni menin sitten työväentalolle Kainon isän tykö, kun hän joskus kirjoitteli Hämeen Kansaan ja joihinkin tamperelaisiin lehtiin. Kerroin sitten hänelle, että nyt loppuivat minulta työt Valkeakosken tehtailla. Muistan vielä senkin, että nykyinen rouva Solio piti jonkinlaista kirjaa ja Lennart Dahl pyysi ilmoittautumaan työttömyyskortistoon, joka oli kauppalanatalolla.⁴⁶⁵

Kunnallishallinnon demokratisoituessa taloudellista valtaa saivat myös eräät näyttämön ja urheiluseuran aktiivit. Tämä paransi vapaa-ajanjärjestöjen asemaa yhdyskunnassa. Harrastajajoukossa itsessään oli sekä rivivaltuutettuja että merkittävien kunnallisten luottamustointen tai virkojen haltijoita. Eräs tällainen oli Työväen Näyttämön musiikillinen johtaja Lennart Dahl, joka toimi kauppalanvaltuuston puheenjohtajana vuosina 1931–1945 ja vuodesta 1934 kauppalan huoltosihteerinä (seuraavilla vuosikymmenillä kansanhuollon johtajana sekä sosiaalijohtajana). Huoltosihteerin tehtäviensä ohella hän hoiti myös kunnallisen työnvälitysasiameiehen tehtäviä.⁴⁶⁶

463 Vuorinen 1995, 225.

464 Esim. paikkakunnan työoloja selvittämään perustettu toimikunta vuonna 1935. Vuorinen 1995, 50.

465 M11(a), haastatellut Jaakko Rautalin 12.10.1984.

466 Nieminen 1986, 13. Lista valtuuston puheenjohtajista ks. Vuorinen 1995, liite 3.

Kunnallispolitiikassa oli mukana myös muiden työväentalolla kokoontuneiden yhdistysten kuin näyttämön tai urheiluseurojen aktiiveja. Näiden jäsenet puolustivat yleensä työväen urheiluseuran ja näyttämön etua kunnallispolitiikassa. Tässä konkretisoituu niin kutsuttu työväentaloyhteisöllisyys: työväentalolla kokoontuvat yhdistykset muodostivat verkoston, jossa kulki sekä luottamus että taloudellinen apu. Tätä verkostoihin nojaavaa tukea, turvaa ja solidaarisuutta voidaan verrata sosiaalisen kollektiivisuuden käsitteeseen, joka Pauli Kettusen mukaan oli työväenliikkeen konstitutiivinen ehto. Sosiaalisessa kollektiivisuudessa oli kyse yksilölliset intressit ylittävästä kollektiivisesta ajattelusta, joka sitoi paikallistasolla eri toiminnanmuotoja liikkeeksi.⁴⁶⁷

Työväen oman vapaa-ajantoiminnan jatkumisen kannalta oli olennaista, että tietyt ydinosaajat olivat taloudellisesti riippumattomia tehdasyhtiöstä. Seuraava lainaus osoittaa, miten tätä riippumattomuutta pyrittiin käytännössä edistämään. Työväen torvisoittokunnan ja urheiluseuran aktiivi muistelee edellä mainitun Lennart Dahlin kanssa käymäänsä keskustelua seuraavasti:

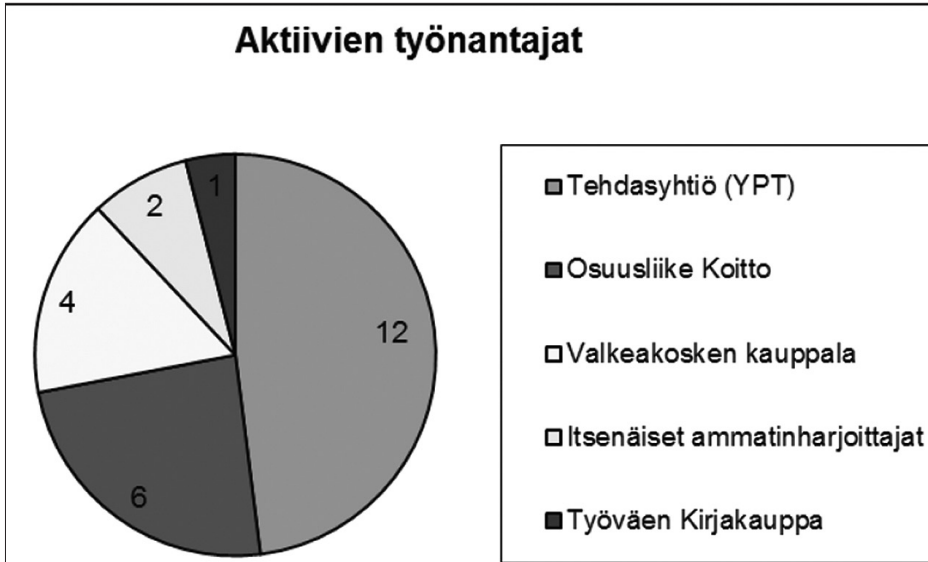
M10(b): Olin tehtaalla kovin sidoksissa työhöni. En aina päässyt lähtemään vaikka Lennu (Dahl) olisi minua tarvinnut. Hän houkutteli minua sieltä pois ja olisi järjestänyt minulle työtä kaupungin puitteissa. Mutta minä hölmö en uskaltanut lähteä. Kaino Dahlin isähän oli kaupunginvaltuuston puheenjohtaja [1931–1945], kyllä hän olisi asian läpi vienyt. Hän kutsutti kerran minut kotiinsa ja sanoi että kyllä työtä järjestetään, jää pois.⁴⁶⁸

Tutkimuksen informanttien 1930-luvun aikaisten työantajien vertailu osoittaa, että Koitto ja kauppa olivat merkittäviä työväen näyttämö- ja urheiluaktiivien työllistäjiä. Haastatelluista kolmasosa oli tarkastelluilla vuosikymmenillä Osuusliike Koiton palveluksessa. Lähes saman verran työskenteli kaupungilla ja noin puolet tehdasyhtiön palveluksessa.

467 Kettunen 1986, 36.

468 M10(b), haastatelleet Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 17.4.1984.

Kaavio 6. Tutkimuksen aktiivijoukon työnantajat (tarkasteluun valittu työväentalon kantaporukaksi, roolinäyttelijöiksi tai urheilijoiksi luokitellut informantit). Ks. kehämalli luvussa Osallisuutta eri muodoissaan.⁴⁶⁹

Lähde: Haastattelut (ks. lähteet)

Vuonna 1939 Koitolla oli Valkeakoskella 13 toimipaikkaa ja 54 toimihenkilöä.⁴⁷⁰ Valkeakosken asukasluvun ja ikäjakauman perusteella arvioituna Koitto työllisti 1930-luvun lopulla paikkakunnalla noin 1–2 prosenttia työikäisistä. Kauppalan palveluksessa puolestaan oli 1930-luvun lopussa yhteensä vain runsaat 30 toimenhaltijaa, mikä

⁴⁶⁹ Kaavio kuvaa haastateltujen 1930-luvun aikaisista työnantajista. Jos työsuhteita on ollut useampi kuin yksi, on luokitteluun otettu jälkimmäinen ja yleensä pitempiaikaisempi työllistäjä. Vuonna 1921 ja 1922 syntyneiden haastateltujen työnantaja on määritelty 1940-luvulla sodan jälkeen solmitun pitkäaikaisen työsuhteen perusteella, vaikka kumpikin haastatelluista on ollut lyhyissä työsuhteissa jo 1930-luvun puolella.

⁴⁷⁰ Ks. Vuorinen 1995, 111.

*Koiton myymälät lisääntyivät paikkakunnalla nopeasti. Vuonna 1939 Koitol-
la oli Valkeakoskella 13 toimipaikkaa ja tulevina vuosina enimmillään yli 40.
Kuvissa Koiton rakenteilla oleva keskustan liikerakennus sekä valmis funkkis-
henkinen rakennus vuonna 1939.*

oli alle prosentin luokkaa koko väestöstä.⁴⁷¹ Paperitehdasyhtiön tarkkoja lukuja samoilta vuosilta ei ole käytettävissä, mutta vuonna 1927 tehdasyhtiö työllisti noin 85 % kauppalan 20–60-vuotiaista miehistä. Absoluuttisissa määrissä tämä tarkoitti noin 800:aa tehdasyhtiön palveluksessa olevaa henkilöä, joista noin 750 oli työntekijöitä.⁴⁷² 1930-luvun lamavuosien aikana henkilöstömäärä putosi rajusti, mutta myös muuttoliike paikkakunnalta kiihtyi. Laman jälkeen sekä henkilöstömäärä että paikkakunnan väkiluku kasvoivat. Siksi on oletettavissa, että suhdeluku säilyi jotakuinkin samana kuin 1920-luvun lopulla.⁴⁷³ Kun näitä lukuja verrataan tutkimuksen informanttien työntajien jakumaan, nähdään, että urheilu- ja näyttämöväen työllistäjinä Koitto ja kauppa olivat selkeästi yliedustettuna.

Työllistämisen ohella työväentaloyhteisöllä oli myös muita keinoja auttaa taloudellisesti ydintoimijoitaan. Näyttämöllä oli tapana järjestää lahjanäytäntöjä kantanäyttelijöilleen, jotka saivat tällöin omakseen koko esityksen tuoton. Lahjanäytännöt olivat usein pitkään mukana olleiden amatöörinäyttelijöiden ”taiteilijajuhlia”. Kyse oli ammattiteattereiden puolelta omaksutusta käytännöstä, jonka ensisijainen tarkoitus oli tunnustuksen antaminen monivuotisesta ja menestyksekkäästä näyttelijäntyöstä. Näyttämöaktiiveille merkitystä oli kuitenkin myös lahjanäytäntöjen tuomalla taloudellisella avulla.

Lahjanäytäntöjä järjestettiin myös lahjakkaiden nuorten harrastajänäyttelijöiden opintojen tukemiseksi. Valkeakosken Työväen Näyttämöltä lähdettiin yleensä opiskelemaan Työväen Akatemiaan:

Sitten semmosia joukkoliikkeitä oli, kun esimerkiksi noin niitähän oli muutamia ihmisiä jotka siirtyvät Valkeekoskelta opiskelemaan esimerkiksi Työväen Akatemiaan, niin niitä jelpattiin kyllä porukalla.

471 Vuorinen 1995, 146.

472 Nordberg 1980, 161.

473 Henkilöstömäärä putosi 1930-luvun alkuvuosina noin 500:een ja nousi jälleen parilla sadalla vuoden 1932 jälkeen. Valkeakosken väkiluku oli vuonna 1927 noin 3600 henkilöä, laski vuonna 1931 noin 3400 henkilöön ja nousi jälleen vuosikymmenen loppuun noin 3900 henkilöön. Nordberg 1980, 163 ja Vuorinen 1995, 5.

[...] Mutta nekin oli sitten semmosia, että niitä ei muistaakseni ollu täällä muuta kun Siivolan Vikki lähti Työväen Akatemiaan ja Valkaman Leo oli Työväen Akatemiassa. Lehtisen Väinö oli Työväen Akatemiassa, olikohan Hilteenin Vikki. Sitä minä en muista. Mutta joka tapauksessa, Siivolan Vikin ja Valkaman kohdalla näyttämö järjesti jonkun semmosen näytännön, jonka tuotto käytettiin sitten näitten opiskelijoiden avustamiseen. Että sen tyyppistä joukkoliikettä oli kyllä.⁴⁷⁴

Edellä kuvattuja taloudellisen tuen muotoja voidaan tarkastella työväentaloaktiivien epävirallisena sosiaalivakuutuksena, vaikka järjestelmä olikin täynnä aukkoja ja kykeni monesti tarjoamaan varsinaisen taloudellisen avun sijaan vain moraalista tukea ja sosiaalista hyväksyntää. Vastaavia havaintoja metallimiesten keskinäisestä avunannosta on tehnyt Kari Teräs. Teräs nostaa esille työntekijöiden piirissä järjestetyt omatoimiset keräykset, joilla tuettiin työttömäksi joutunutta, sairastunutta tai omaisen kuoleman kohdannutta työtoveria. Teräs kutsuu käytäntöä kansanomaiseksi mutualismiksi ja määrittelee työntekijäkollektiivin ihmisten välittömien suhteiden tasolla toimivaksi auttamisyhteisöksi.⁴⁷⁵

Työväentaloyhteisön sisältä aktiiveille tullutta taloudellista turvaa voidaan verrata sellaisiin epävirallisen taloudellisen avun käytäntöihin, kuten naapuriapuun, kiertolaisille tarjottuun ruoka-apuun ja erilaisiin solidaarisuuskuulttuureihin. Sakari Saaritsa on havainnut epävirallisen taloudellisen avun nojanneen 1900-luvun alun Suomessa ensisijaisesti sukulaisuusverkostoihin.⁴⁷⁶ Tässä yhteydessä on osoitettavissa ainoastaan se, millaista taloudelliseen auttamiseen liittyvää verkostoitumista työväentalolla kokoontuvien ihmisten kesken syntyi. Työväentaloaktiivit hyödynsivät mahdollisesti myös muita verkostoja (muun muassa naapuruus- ja sukulaisuusverkostoja).

474 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009.

475 Teräs 2001, 72.

476 Esim. Saaritsa 2001, 129, 133, 137 ja 141–142 sekä Saaritsa 2008, 147. Saaritsa toteaa, että joissakin tapauksissa yhteiskunnan modernisaation tukoksena syntyneet uudet poliittiset identiteetit nousivat sukulaisuuden edelle epävirallista taloudellista apua kohdennettaessa. Yleisellä tasolla avun antaminen perustui kuitenkin ensisijaisesti sukulaisuuteen.

Sekä Saaritsan että Teräksen havainnot tukevat käsitystä siitä, että apu oli vahvasti lousulkevaa. Avustamisen taustalla vaikutti Saaritsan mukaan jaettua köyhyyttä ihannoiva kansanomaisen ajattelu, jonka ilmeneminen muistitiedossa ei kuitenkaan automaattisesti kerro toteutuneen epävirallisen taloudellisen avun määrästä. Avun antajat olivat useimmiten itsekkin köyhiä ja käyttivät avun antamista oman identiteettinsä rakentamiseen ja vahvistamiseen. Teräksen tarkastelemissa tapauksissa puolestaan avunsaannin ehtona oli järjestäytyneeseen työntekijyyteen sisältyvien normien hyväksyminen ja noudattaminen. Tämän tutkimuksen aineistossa identiteettikysymys on paikannettavissa työväentalolla toimimisen piiriin.

Työväentalolla toimineiden keskuudessa vallinnut taloudellinen apu oli myös osittain Teräksen ja Saaritsan esimerkeistä poikkeavaa. Erottava tekijänä voidaan pitää verkostojen luonnetta: siinä missä kriisiaikoina tärkeiksi tulleet sukulaisuus- ja tuttavakontaktit sekä hädänalaisille työntekijöille järjestetyt keräykset merkitsivät nopeasti ja spontaanisti aktivoituvia auttamisverkostoja, oli etenkin Koiton tapauksessa kyse pysyvistä ja organisoiduista rakenteista. Vaikka Koiton tavoitteet olivat ensisijassa liiketoiminnalliset, muotoutui sille paikkakunnalla vallinneessa työllisyysilanteessa myös eräänlainen suojatyöllistäjän rooli. Jos oletetaan, että Koiton työllistämispotentiaalin lisääminen oli ainakin jossain määrin tietoinen strategia, se edellytti pidemmälle vietyä kollektiivista suunnittelua kuin esimerkiksi sukulaisen majoittaminen ja ruoka-avun tarjoaminen. Koiton tai kauppalan työllistämismahdollisuuksien hyödyntäminen ei myöskään ollut kotitalouksien välistä taloudellista apua, vaan avun antaja oli kollektiivi. Koiton ja kauppalan kohdalla voidaan toisaalta myös kysyä, missä määrin apu oli niin sanotun epävirallisen talouden piiriin kuuluvaa.

Työväentalon yhdistystoiminnan piirissä syntyneitä avustamisen käytäntöjä on hedelmällistä analysoida myös vastavuoroisuuden näkökulmasta. Edellä onkin esitetty työväentaloyhteisön talouteen liittyvä toiminta eräänlaisena vaihtona: yksilöt antoivat yhteisölle työpanoksesta ja vastaavasti saivat yhteisöltä suojelua tarpeen vaatiessa. Niin sanottuun Sahlinsin malliin perustuvassa vaihtoteoriassa on eroteltu kolme vastavuoroisuuden tasoa: yleinen vastavuoroisuus, tasapainotettu vastavuoroisuus ja negatiivinen vastavuoroisuus. Yleisessä vastavuoroisuudessa

nessa on kyse altruistisesta vaihdosta, jossa antamiseen ei liity mitään täsmällistä vastavuoroisuuden velvoitetta. Vastalahja tai -palvelus saattaa tapahtua viiveellä tai olla kokonaan toteutumatta. Tasapainotetussa vastavuoroisuudessa puolestaan on kyse varsinaisesta ja ilman viivettä toteutuvasta vaihdosta, jonka kohteena ovat samanarvoiseksi mielletyt asiat. Negatiivinen vastavuoroisuus syntyy tilanteessa, jossa osapuolilla on vastakkaiset intressit ja kumpikin pyrkii hyötymään vaihdosta mahdollisimman paljon.⁴⁷⁷

Kun arvioidaan työväentaloyhteisön jäsenten välisen taloudellisen avun luonnetta ja vastavuoroisuuden lajia, on aiheellista palata tutkimuksen alkuosassa esiteltyyn kehämalliin. Sisimpien kehien sisällä toteutuivat altruistisen vaihdon periaatteet. Kehämallin ytimeen sijoittuvat toimijat hankkivat urheilu- ja näyttämökäyttöön välineitä tai rekvisiittaa omilla varoillaan ja tekivät yhdistysten eteen palkatonta työtä.⁴⁷⁸ Myöskään taloudellisen avun kohteilta (esimerkiksi työllistetyiltä) ei odotettu välitöntä vastapalvelusta. Auttamisyhteisön kulmakivenä oli kollektiivisuus, jossa olennaista ei ollut työpanoksesta koitua henkilökohtainen hyöty, vaan se, että joku muu yhteisön jäsenistä hyötyi. Mitä kauemmas kehillä edetään, sitä varmemmin panoksensa antanut toimija odotti välitöntä vastalahjaa tai korvausta. Esimerkiksi käyvät yhdistyksen ulkopuolisilta hankitut epäviralliset lainat, jotka mahdollistivat erilaisten tarvikkeiden ja välineiden hankinnan. Pöytäkirjojen mukaan summat maksettiin kuitenkin takaisin viimeistä penniä myöten.⁴⁷⁹

Valkeakosken työväentalon harrastus- ja muuta yhdistystoimintaa pyörittäneiden ihmisten joukko voidaan nähdä itseorganisoituneena auttamisyhteisönä. Edellä esitetyn valossa auttamisyhteisö näyttäytyy helposti järjestelmänä, jonka jäsenet toimivat tietoisien strategian mukaan: talkootyö loi vapaa-ajantoiminnalle resursseja, ja avunannon

477 Saaritsa 2001, 39–40.

478 Esimerkkinä lahjoituksista ks. Koskenpoikain johtokunnan kokous 23.1.1930: ”Lahjoituksena seuralle alkuvaikeuksien avittamiseksi tekivät Valter Heინonen lahjoittamalla pöytäkirjan, Jalo Nieminen tilikirjan, Felix Johansson jäsenmaksujen kantokirjan, Vilho Vehkala ja Arvo Anttila nyrkkeilykintaat.”

479 Ks. esim. Jyryn johtokunnan kokous 19.7.1921 (laina Otto Niemiseltä). Myös Koskenpoikien painimatto hankittiin peltiseppä Hesselgrenin myöntämän 5000 markan lainan turvin. Summa saatiin myöhemmin maksettua iltamista saaduilla tuotoilla. Ks. M13(b), haastatellut Jaakko Rautalin 15.5.1984.

käytännöt kasvattivat ydintoimijoiden autonomisuutta suhteessa tehdasyhtiöön. Tuskin kuitenkaan kukaan toimijoista näki auttamiseen liittyviä käytäntöjä yhteisönsä organisoituna selviytymisstrategiana. Vaikka avunannon verkostot eivät olleet itsetietoinen järjestelmä, on huomattava, että aktiivien toiminnalla oli myös ei-tiedostettuja seurauksia. Kaiken kaikkiaan talkootyö- ja solidaariskulttuurien yhteen kietoutuminen piti yllä työväen organisoitun näyttämö- ja urheilutoiminnan jatkumoa taloudellista niukoissa oloissa.

”Riimirahoja” ja ”orjakontrahteja”

Tehdasyhdyskunnan sisäistä materiaalista vallankäyttöä ilmentävät sellaiset muistelupuheessa toistuvasti esiintyvät ilmaukset kuten ”kontrahti” (tai ”orjakontrahti”), ”riimiraha” ja ”sopimusmies”. Ilmaukset liittyivät tehdasyhtiön ylläpitämään sopimusjärjestelmään, joka oli eräs työntekijöihin kohdistetun kontrollin väline ja keino hillitä työväenjärjestöjen kasvua paikkakunnalla. Sopimuksen tehnyt työntekijä sitoutui olemaan kuulumatta ”mihinkään marxilaiseen yhdistykseen, järjestöön tai muuhun yhteenliittymään, joka toimii suomen valtio- ja yhteiskuntajärjestyksen väkivaltaiseksi kumoamiseksi tahi tarkoittaa tällaisen toiminnan edistämistä tahi tukemista välillisesti tahi välittömästi eikä työrauhaa tai yhtiön etuja vahingoittavaan järjestöön”. Sopimukseen sisältyi myös pykälä, jolla työntekijä veloitettiin mahdollisen työselkkauksen sattuessa ”suorittamaan kaikkia niitä töitä, joita hänelle voidaan antaa yhtiön etujen turvaamiseksi ja tehtaan tuotannon ylläpitämiseksi”. Sopimuksen tehneelle työntekijälle maksettiin vuoden lopussa ylimääräinen palkkio, joka oli 10 % hänen vuosiansioistaan. Kyseiset sopimukset otettiin käyttöön Yhtyneillä Paperitehtailla vuonna 1929.⁴⁸⁰

Työväen yhdistystoiminnan aktiivien näkökulmasta sopimuksen eli ”kontrahdin” tai ”orjakontrahdin” allekirjoittaminen oli yhteisen asian pettämistä. Sopimuksen tehneisiin työläisiin viitanneet termit ”sopimusmies” tai ”kontrahtimies” olivatkin halventavia ilmauksia. ”Riimirahaksi” puolestaan kutsuttiin sopimuksen tehneille maksettua ylimääräistä vuosipalkkiota. Haastateltujen kertomuksista on pääteltävissä,

⁴⁸⁰ Nordberg 1980, 331–332.

että pienellä paikkakunnalla tiedettiin, ketkä kyseisen sopimuksen olivat allekirjoittaneet – siitäkkin huolimatta, että tehdasyhtiön sisäisessä tiedotteessa todetaan sopimusten edellyttävän salassa pitoa ”työtövereiden mahdollisen painostuksen vuoksi”.⁴⁸¹ Haastateltava M21 muistele lapsuutensa naapurustossa asuneen sopimustyöntekijän saamaa huomiota seuraavasti:

No noin, ne aina sitten puhu sitä... niinkun naapurit aina tiesi toinen toisensa asioista. Niin aina sitten puhuvat naapurin naiset keskenään, että kyllä niillä nyt on rahaa, kun se Jussi sai ne riimirahat.⁴⁸²

Sopimusjärjestelmään liittyvien ilmausten lisäksi työväen näyttämö- ja urheiluaktiivien muistelupuheessa on myös kuvauksia tilanteista, joissa työnjohtaja tarjoaa sopimusta työntekijälle. Haastateltava M09 muistele omakohtaista kokemustaan seuraavasti:

Minutkin vietiin sähköverstaalta konttooriin. Siellä oli Janhunen ja Valmu ja taisi olla Isotalo. Siellä kuulusteltiin ja sitten ruvettiin sopimusta kaappaamaan. En tehnyt sopimusta. Sanoin että ei semmoisesta sopimuksesta minulle mitään hyötyä ole. Luvatonta se on koko meininki. Janhunen sanoi vain että ”siinä on niin paljon sitä punaista verta”.⁴⁸³

On tulkinnanvaraista, tarkoitettiinko sopimustekstissä mainituilla ”tehdasyhtiön etuja vahingoittavilla järjestöillä” myös Työväen Näyttämö ja TUL:n urheiluseuraa. Lienee kuitenkin selvää, että kyseisen sopimuksen tehneet työläiset harvemmin kuuluivat tai liittyivät työväentalolla kokoontuviin vapaa-ajanyhdistyksiin. Tehdasyhtiön valvonnan lisäksi tämän esti myös työväentaloyhteisössä vaikuttanut normipaine, jota kuvastavat sopimuksen tehneiden naapureiden tarkkailu ja riimiraha- ja kontrahti-ilmausten käyttö. Toivo Nordbergin mukaan sopimusjärjestelmän olemassaolo oli todennäköinen osasy sille, ettei Yhtyneillä Paperitehtailla esiintynyt ainoatakaan lakkoa ennen 1940-luvun

481 ”Kymmenen prosentin järjestelmä”/ luottamuksellinen. Tiedotus palkka-asiat.

482 M21, haastattelija Leena Enbom 15.2.2009.

483 M09, haastattelija Jaakko Rautalin 1.11.1984.

loppupuolta.⁴⁸⁴ Olettavasti sopimusjärjestelmän voimaantulo 1920- ja 1930-lukujen taitteessa hidasti osaltaan myös työväen urheilu- ja näyttämötoiminnan jäsen- ja osallistujamäärien kasvua. Tehdas-yhtiön kirjanpidon mukaan vuonna 1933 Valkeakosken tehtailla sopimuksen tehneitä työntekijöitä oli 70, mikä oli 21,74 prosenttia vakituisten työntekijöiden määrästä.⁴⁸⁵

Termien ”riimiraha”, ”kontrahti” ja ”sopimusmies” käyttämistä muistelupuheessa voidaan verrata viittauksenomaiseen perinneviestintään. Kommunikaationa viittaukset ovat keino sanoa paljon mahdollisimman vähin sanoin. Käytetyt ilmaukset paljastavat puhujan suhteen sopimusjärjestelmään vain niille, jotka jakavat tai tuntevat käsitteiden kulttuurisen kontekstin. Viittausten käyttö osoittaa kulttuuriltaan poikkeavien ryhmien olemassaolon sekä sen, millaisiin seikkoihin ryhmien yhteisyyden kokemus perustuu.⁴⁸⁶

Sopimusjärjestelmään liittyvien arvolatautuneiden ilmausten olemassaolo kertoo myös sen, että yhteisöllä oli selvät rajat ja niitä tarpeen tullen puolustettiin. Sopimuksen allekirjoittaminen oli työväen yhteisöllisiä normeja rikkova teko, joka tuomittiin sekä muodollisissa että epämuodollisissa sosiaalisissa verkostoissa.⁴⁸⁷ Paperiliitto otti julkisesti kantaa sopimuskysymykseen tuomiten työntekijöiden yksityiset työ sopimukset työntekijöiden henkilökohtaisia vapauksia, kansalaisoikeuksia ja työ sopimus lakia loukkaavina.⁴⁸⁸ Paikallisyhteisöissä puolestaan sopimuksen allekirjoittaneet saivat herkästi ”kontrahtimiehen” tai ”riimirahoilla eläjän” leiman ja tulivat siten ulossuljetuiksi työväen yhteisöllisyyden piiristä. Vastaavanlaisiin sosiaalisiin rikkomuksiin kuului esimerkiksi liittyminen suojeluskuntaan tai työnantajan perustaman urheiluseuran tai näyttämön riveihin. Riimiraha- ja (orja)kontrahti-ilmausten sekä tehdasyhtiön henkilöstöpolitiikan taustalla vaikuttivat

484 Nordberg 1980, 333. Tehdas toimi Yhtyneet Paperitehtaat -nimellä vuodesta 1934. Sitä ennen merkittävä työtaistelu oli käyty vuonna 1907.

485 Kairamo 1933. Huom. Vakinaisesti palkattujen työntekijöiden osuus tehtaalla oli koko 1920- ja 1930-luvun varsin pieni osa kokonaistyövoimasta. Vuorinen 1995, 47.

486 Ks. Lehtipuro 1972, 105.

487 Vrt. Teräs 2001, 314.

488 Nordberg 1980, 331.

toisistaan poikkeavat käsitykset siitä, mikä oli moraalista toimintaa: työväenyhteisön jäsenille sopimuksen tekeminen oli ryhmänsä pettämistä tai vähintäänkin arveluttavaa omaneduntavoittelua, kun taas yhtiönjohdon näkökulmasta sopimustyöntekijät olivat arvossa pidettyjä ja luotettavia työmiehiä ja -naisia.

Irtisanomiskertomuksia

Kaikki valkoisen Suomen ideologiaa ja arvomaailmaa kiistävät kertomusaineokset eivät ole muodoltaan yhtä kiteytyneitä kuin sopimusjärjestelmään liittyvät ilmaisut. Työväentaloaktiivien muistelupuheeseen sisältyy myös väljemmin muotoutuneita kertomusteemoja, jotka voidaan lukea osaksi työväentalolla vapaa-aikaansa viettäneiden omaa folklorea. Yhtenäisen temaattisen kokonaisuuden muistelijoiden puheessa muodostavat irtisanomiskertomukset sekä kertomukset urheiluseuran tai näyttämön valintaan liittyneestä mielipidepainostuksesta. Näillä kertomusteemoilla rakennettiin työväentalolla vapaa-aikaansa viettäneiden omaa historiakuvaa, joka oli osin virallisesta ja vakiintuneesta historiasta poikkeava tai ainakin sivuun jäänyt.

Irtisanomis- ja painostuskertomuksia tarkastellaan tässä ennen kaikkea muistelupuheen ominaisuutena. Vaikka irtisanomisiin ja mielipidepainostukseen liittyvä epäoikeudenmukaisuuden kokemus oli varmasti keskeinen työväentaloaktiivien identiteettiä muovannut tekijä jo kertomuksissa kuvattujen tapahtumien aikakaudella, keskitytään tässä erityisesti siihen, millainen oli muistelijoiden 1920- ja 1930-lukujen yhdistystoimintaan liittyvä historiakuva muisteluhetkellä. Muistelupuhe ymmärretään siten kerran olemassa olleen työväenyhteisön representaationa, jolla voi olla historiantutkijalle kahtalainen funktio: Tommi Linkisen mukaan representaatiot ovat menneisyyden merkitystodellisuuden osa mutta edustavat samalla tuota menneisyydessä tapahtuvaa merkityksenantoa historioitsijan nykyhetken suuntaan.⁴⁸⁹ Myös perinteen olemusta on luonnehdittu hiukan samaan tapaan: Jyrki Pöysän mukaan perinne on ilmiöön tai esineeseen liitetty arvo, tapa tuottaa identiteettejä menneisyyteen liittyviä mielikuvia hyväksikäyttäen. Pe-

489 Linkinen artikkelissa Korhonen teoksessa Kaartinen–Korhonen 2005, 133.

rinne on siis dialogia menneen ja nykyisyyden välillä.⁴⁹⁰ Irtisanomis- ja painostuskertomukset ovat entisten työväentaloaktiivien sekä suullista että kirjallista perinnettä, jolla on juurensa 1920- ja 1930-lukujen yhdistystoiminnassa ja keskeinen merkitys aktiivien myöhemmälle historiallisen omakuvan synnylle.

Aineistossa esiin tulleet irtisanomiskertomukset jakaantuvat sekä omakohtaisten kokemusten muisteluun että yleisempiin kuvauksiin työväen näyttämö- ja urheiluaktiiveja koskeneista työpaikan menetyksistä. Omakohtaiset kokemukset selostetaan yleensä seikkaperäisesti ja esimiesten lausumia siteeraten. Haastateltava M11(a) muistelee oman erottamisensa tapahtuneen seuraavasti:

Sinä syksynä touhuttiin, kunnes vuonna 34 tuli osakseni se tuomio, että kun Hakaan en ollut liittynyt niin yksi kaunis kerta tuli käsky mennä tehtaan konttoriin isännöitsijä Krogiuksen tykö, ja siellä lyötiin nyrkkiä pöytään siitä kuinka musta mies minä olen, kun en ota niitä etuja vastaan mitä tarjotaan. Ei ikinä anneta etukirjaa Valkeakoskelle ”työn ääreen”.⁴⁹¹

Kertomuksen esittäjä päätyi työpaikan menettämisen jälkeen muuttamaan toiselle paikkakunnalle. Puhujalle on kuitenkin tärkeätä todeta, ettei hänen aktiivisuuttaan työväen urheiluseurassa voitu estää: ”Kun tulin Helsinkiin, liityin heti ensimmäisenä päivänä Tarmoon.”⁴⁹² Kertojan näkökulma on voittajan näkökulma, jossa korostetaan, että hyvälle työmiehelle oli kyllä kysyntää työmarkkinoilla:

Minä kuitenkin päätin kokeilla löytyisikö jostakin muualta työmaa. Kuten kerroin, pääsin sitten heti töihin enkä ole päivääkään huilannut sen jälkeen.⁴⁹³

490 Pöysä 1997, 294.

491 M11(a), haastatellut Jaakko Rautalin 12.10.1984. ”Työn äärestä” oli vuonna 1931 perustettu Ab Walkiakosken ja Yhtyneet Paperitehtaiden yhteinen henkilökunnan lehti. Ks. esim. Nordberg 1980, 365.

492 M11(a), haastatellut Jaakko Rautalin 12.10.1984.

493 M11(a), haastatellut Jaakko Rautalin 12.10.1984.

Myös haastateltava M07(b) tuo esille omat irtisanotuksi tulemisen kokemuksensa – kolme perättäistä erottamista tehdasyhtiön palveluksesta. Haastateltavan kertomus todistaa tehtaan valvontajärjestelmän tehokkuuden (ks. valvontakortiston perustamisesta luku 2.1.3):

Isännöitsijänä oli silloin Ekholm. Olin juuri mennyt naimisiin. Menin kysymään asuntoa. Hän kysyi kuulunko urheiluseura Jyryyn. Kun kuuli että kuuluin, hän ei antanut Yhtiöltä huonetta. Ei kauan kulunut, kun sain lopputilin. Kuljetuksen Virtanen otti minut sitten töihin. Olin raanapoikana ja varrottiin hiililastia. Isännöitsijä tuli sinne ja kysyi, mitäs S. täällä tekee. Sanoin että olen hiilipurkuussa. Ei kulunut kauan kun Virtanen tuli sanomaan että nyt se helkkarissa taas yrittää antaa lopputilin. Sainkin sen lopputilin. Pääsin rakennuspuolelle sitten töihin. Taas Ekholm soittaa sinne ja kysyy onkos S. siellä töissä. Se täytyy panna heti pois se sanoi. Eikä siinä mikään puolustelu auttanut, taas sain lopputilin.⁴⁹⁴

Joissakin irtisanomiskertomuksissa selostetaan myös omalle urheiluseuralle tai näyttämölle uskollisena pysymisen syitä. Yleensä vedottiin sosiaalisesta ja kulttuurisesta taustasta nouseviin syihin:

Moni kaveri joutui painostusten takia lähtemään, siis annettiin lopputili, myös monelle minunkin kaverilleni. Syy oli vain se ettei pojat luopuneet urheiluseurastaan eikä ammattiosastosta. Nehän ne meikäläiselle ainoat tukikohdat olivat.⁴⁹⁵

M11(a) perustelee omaa ratkaisuaan seuraavasti:

[...] Oli ehdoton vaatimus että se kaveri liittyi Hakaan. Insinööri Ekholm monta kertaa pysäytti minut Tervasaaren portilla ja monta muutakin kaveria ja muistutti asiasta. Mutta kun olin semmoisessa pesueessa syntynyt, missä kuusi veljeä ja sisko katselivat pitkin rautaa v. 18, niin tiesi minkä oli imenyt jo äidin maidosta.⁴⁹⁶

494 M07(b), haastatellut Jorma Niemi 24.4.1984.

495 M09, haastatellut Jaakko Rautalin 1.11.1984.

496 M11(a), haastatellut Jaakko Rautalin 12.10.1984.

Osassa irtisanomiskertomuksista kuvataan puhujan lähipiiriin kuuluvien ihmisten, kuten ystävien ja perheenjäsenten, erotetuksi tulemista. Nämäkin kertomukset sisältävät yksityiskohtaisia tietoja muun muassa erottamisten ajankohdasta ja tavasta ja osoittavat, että hyvin monella haastatellulla oli ainakin toisen käden kosketus työväen vapaaajanyhdistyksissä toimimisesta seuranneisiin työpaikan menetyksiin. Irtisanomisista puhuttiin myös yleisellä tasolla mainitsematta nimiä tai yksityiskohtia, jolloin kertomusten funktio on ollut selkeästi työväentalolla vapaa-aikansa viettäneiden kollektiivisen historiankäsitteksen rakentaminen.

Irtisanomiskertomuksiin limittyvät aihepiiriltään myös niin sanotut painostuskertomukset, joissa kuvataan työväen urheilu- ja näyttämöaktiiveihin kohdistuneita houkutteluja ja uhkailuja. Painostuskertomukset jakautuvat irtisanomuskertomusten tapaan henkilökohtaisiin muistoihin ja hyvin yleisiin ajankuvauksiin, joissa korostetaan työväen yhdistystoimintaan kohdistettua vainoa. Moni haastateltu tuo esille muun muassa lapuanliikkeen ja yhdistysten lakkauttamiset. Seuraavat katkelmat ovat tyyppillisiä yleisluontoisia kuvauksia painostavasta ajasta, jonka muistelemisella haluttiin korostaa työväen yhdistysaktiivien kohtaamia vaikeuksia:

N99: [...] kun ei enää ollu niitä seuroja niin kovin, kun siinä lapuan aikaan ne kaikki osastot melkein lakkautettiin.⁴⁹⁷

M09: Se oli kiivasta aikaa, työnantajan puolella oli tiukkaa. Jos kuului ammattiosastoon tai työväen urheiluseuraan, niin melkein niistä oli luovuttava jos mieli työmaansa pitää. Painostusta oli.⁴⁹⁸

M07(b): Hakaan meni sitten paljon porukkaa, työn takia painostettiin.⁴⁹⁹

Siivola: Lapuanliike, jonka perimmäisenä tarkoituksena oli murskata maamme kansanvaltainen valtiojärjestys ja ennen kaikkea itsenäinen työväenliike maassamme sen kaikissa ilmenemismuodoissa, herätti pel-

497 N99, haastatellut Jukka Peltovirta 4.6.1980.

498 M09, haastatellut Jaakko Rautalin 1.11.1984.

499 M07(b), haastatellut Jorma Niemi 24.4.1984.

koa ja kauhua siinä määrin, että vain rohkeimmat uskalsivat käydä työväentalossa edes teatterinäytännöissä.⁵⁰⁰

Houkuttelu- ja painostuskertomuksissa omakohtaisten kokemusten muistelu tuo esille yksityiskohtaista informaatiota siitä, miten yhtiön johdon edustajat lähestyivät työntekijöitään. Haastateltava M07(b) muistelee kohdalleen sattunutta tapausta seuraavasti:

Juuso [Walden] tuli kerran vastaan kun oli yhtiön kilpailut Jämsänkoskella. Silloin TUL:stä tuli kieltö ettei saa kilpailla. [...] Silloin Juuso taputti olkapäälle ja sanoi että sitä kuusta kuuleminen jonka juurella on asunto.⁵⁰¹

Aina ei painostus tullut työnantajan taholta, vaan houkuttelijoina saattoi olla myös SVUL:n seuraan liittyneitä työläisiä:

Kun Haka perustettiin, ja oltiin poikien kanssa mäessä tai muualla, niin kyllä aina joku tuli tahtomaan, että jaha E., koskas sinä liityt Hakaan.⁵⁰²

Oman lukunsa painostuskertomusten joukossa ovat työväentaloon kohdistuneet hyökkäykset ja häiriönteot. Yksi tällainen oli työväentalon pakkoliputus vuonna 1934. Viranomaislähteissä ei ole tietoa, oliko teon takana jokin järjestö vai yksittäiset henkilöt. Muistitiedon mukaan kyse oli lapuanliikkeen organisoimasta toiminnasta. Haastatellut mainitsevat pakkoliputtajista otetun valokuvia.⁵⁰³ Pakkoliputus toteutettiin päivänä, jota kansalaissodan paikallinen voittajasaapuoli kutsui Valkeakosken vapautuksen päiväksi (26.4.).⁵⁰⁴ Kertomuksissa kuvattiin myös pakkoliputuksen yhteydessä työväentalon oveen naulattua lankua ja siihen kiinnitettyä julistusta, jossa talo uhattiin sulkea. Pakkoliputuskertomukset osoittavat, että teko koettiin työväentaloaktiivien

500 Siivola 1975, 178–179.

501 M07(b), haastatellut Jorma Niemi 24.4.1984.

502 M13(b), haastatellut Jaakko Rautalin 15.5.1984.

503 M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009. Myös M11(b) ja M10(b), haastatelleet Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 17.4.1984.

504 Vuorinen–Vuorinen 1996, 105.

Valkeakosken työväentalo pakkoliputettiin vuonna 1934 päivänä, jota kansalaisseuran voittajaosapuoli kutsui Valkeakosken vapautuksen päiväksi. Työväentalon aktiivit valokuvasivat tapahtuman.

piirissä sekä loukkaavana että pelottavana. Työväentalon sulkemiset lapuanliikkeen aikakaudella olivat yleisiä muuallakin Suomessa. Taloja suljettiin paikoin omavaltaisesti, paikoin viranomaisvoimin kommunistilakeihin vedoten.⁵⁰⁵

Irtisanomis- ja painostuskertomuksista polveutuvat myös muistelijoiden omat sankarikäsitykset. Luokkasankarin roolin saivat niin kutsutut ”paperisalin naiset”, jotka työnantajan kieltoa uhmaten osallistuivat Työväen Urheiluliiton liittojuhlille vuonna 1934 ja tulivat tapahtuman jälkeen irtisanotuiksi tehdasyhtiön palveluksesta.⁵⁰⁶ Myös sellaiset haastatellut nostivat esille nämä erottamiset, jotka eivät itse olleet mukana tapahtumassa. Tapaus koski kahta tyttöä. Kuitenkin jotkut haastatelluista puhuivat useista erotetuista tai muistivat tapahtuman ajankohdaksi jonkin muun kuin todellisen vuoden. Liittojuhlakertomuksiin sisältyi siten piirteitä, jotka osoittavat muistojen sosiaalisesti rakentuneen luonteen:

Sitä suuremmoista vaikutusta himmensi meidän kohdallamme että useat joukkueemme jäsenistä saivat työnantajaltaan lopputilin vain sen vuoksi että olivat osallistuneet näihin juhliin.⁵⁰⁷

Luokkasankarin maineen saivat myös monet sellaiset työväentalon aktiivikävijät, joiden tiedettiin tulleen erotetuiksi tehtaalta seuran tai näyttämön vaihdosta kieltäytymisen takia. Yksi tällainen oli työväen näyttämön aktiivi, haastateltava N14(a), joka oli saanut työnjohdolta kehotuksen siirtyä kahden viikon aikana tehdaspalokunnan näyttämön jäseneksi. Kieltäytymisestä seurasi erottaminen. Henkilöön kohdistuneen ihailun voi tunnistaa kertomuksista, joissa erottamistapahtumaa kuvaillaan seikkaperäisesti esimerkiksi seuraavaan tapaan:

Niin H. sano että... Hällä oli semmonen essu ja nauhat kiinni tässä näin... Niin siitä paikasta hän otti essun päältäns pois ja heitti sen siihen paperinipun päälle, ja sano että hän ei mitään kahden viikon irti-

505 Ks. Ruuskanen 2006, 182.

506 Kertomuksessaan heitä muistelee mukana liittojuhlilla mukana ollut N09. Haastatellut Jaakko Rautalin 1.11.1984.

507 M10(c), omat muistelmat 1960.

sanomisaikoja tartte, että hän lähtee heti. Ja siitä paikasta lähti. Ja lähti kans!⁵⁰⁸

Mielipidepainostuksen kohteeksi joutuneista työväenseuran urheilijoista jotkut päätyivät muuttamaan pois paikkakunnalta. Tällaisia yksilöllisiä ratkaisuja ymmärrettiin, kunnioitettiin ja jopa ihailtiin. Muun muassa seuraava katkelma Vilho Siivolan muistelmateoksesta osoittaa, että taipumattomuutta työnantajan tahtoon pidettiin rohkeutena:

Työväentalolla käyvien perusjoukossa alkoi yksi ja toinen kadota. Rohkeammat ja voimakkaammat lähtivät kylästä joutuessaan eroamaan pakotteiden edessä tehtaalta. He olivat usein hyviä urheilijoita, joille annettiin mahdollisuus liittyä tehtaan perustamaan urheiluseuraan Hakaan juoksijoina, hiihtäjinä, jalkapalloilijoina – työpaikan vastikkeena.⁵⁰⁹

Haastateltava M16(c) kuvaa veljensä paikkakunnalta lähtöä seuraavasti:

Kun ruvettiin sitten pakottamaan Hakaan, niin jotkut niistä olivat niin sinnikkäitä, että ne lähtivät työpaikasta. Minun veljeni oli yksi tällainen. Hän oli painija, ja insinööri sanoi hänelle, että nyt sitte S. siirtyy Hakaan. Ni poika sanoi, että ei hän siirry. Poika lähti Helsinkiin, liittyi Jyryyn ja Jyrin painijana sitten Helsingissä. Ja jäi sille tielle Helsinkiin niin kauan, kun sitten varttuneempana tuli taas takaisin Valkeakoskelle, kun täällä oli vähän toisenlaiset olot. Sitten hän pääsi taas vähäks aikaa töihinkin tonne tehtaalle.⁵¹⁰

Irtisanomis- ja painostuskertomukset ovat eräänlaista kollektiivista kärsimyspuhetta, johon kuuluu samaistuminen uhrin rooliin ja koettujen vääryksien esille tuominen. Tämän kokemusmaailman ydin on mielipidepainostukseen liittyvä epäoikeudenmukaisuuden kokemus, osittain myös katkeruus. Jyrki Pöysän mukaan perinteen avulla ilmaistaan

508 M21, haastattelija Leena Enbom 15.2.2009.

509 Siivola 1975, 178.

510 M16(c), TMT.

Tehtaalta irtisanotut paperisalin naiset saivat sankarin maineen. Kuvassa paperisalin naisia veneretkellä ja mattopyykillä vuonna 1929.

tulkintaa yhteiskunnallisesta järjestyksestä, kiistävän perinteen avulla nimenomaan järjestyksen epäoikeudenmukaisuudesta.⁵¹¹ Ulla–Maija Peltosen mukaan muistelukerronta on ollut kansalaissodan hävinneelle osapuolelle tärkeä keino jakaa virallisen kulttuurin kiistämä ja unohdama kokemusmaailma.⁵¹² Tästä on kyse myös työväentalon vapaa-ajanaktiivien muistelupuheessa. Irtisanomis- ja painostuskertomukset osoittavat, että muistelukerrontaan liittyi tarve tuoda työväen yhdistysaktiivien oma kokemus esille sen totuuden rinnalle, jota irtisanomisista yleisesti esitettiin.

1920- ja 1930-lukujen virallisessa julkisuudessa irtisanomisten syy oli usein tabu. Vaikka Valkeakosken tehtaiden erottamiset tuotiin esille myös eduskunnassa, ei yhtiönjohto koskaan myöntänyt, että erottamisten syynä olisi ollut työntekijöiden aktiivisuus työväen poliittisissa järjestöissä tai vapaa-ajanyhdistyksissä. Syyt esitettiin tuotannollisina tai irtisanomisen perusteet haettiin työn suorittamiseen liittyvistä asioista.

511 Pöysä 1997, 294.

512 Peltonen 1996, 280.

Irtisanomisten taustoja ja irtisanottujen omia näkökulmia on esitelty laajasti vasta paikallishistoriateoksissa ja yhdistysten historiikeissa, joiden julkaisemisen aalto ajoittuu 1980- ja 1990-luvuille.⁵¹³ Aineistoon kerätyt haastattelut ja muistelmateokset on kuitenkin tuotettu pääasiassa ennen tätä (monet haastatteluista on toteutettu nimenomaan yhdistyshistoriikkien materiaaliksi). Kaiken kaikkiaan irtisanomis- ja painostuskertomusten keskeisenä motiivina voidaan pitää muistelijoiden tarvetta tuoda esille heitä itseään koskevaa vaiettua menneisyyttä. Toisinaan motiivina voi olla myös oman henkilökohtaisen kunnian palautus ja sen osoittaminen, etteivät irtisanomiset johtuneet työntekijästä itsestään (vrt. liite 1).

Muistelukerronnan kautta voidaan nähdä, millainen yhteisöllinen puhe ja asenteet ovat toimineet alistetuille vastaideologian synnyttäjänä ja luokkaidentiteetin vahvistajana tapahtumien hetkellä. Samalla muistelukerronta itsessään edustaa kiistämistä nykyhetken (tai muisteluhetken) tasolla. Muistiyhteisön jäsenet haastavat kertomuksillaan hegemonisia tulkintoja menneisyydestä ja määrittävät samalla identiteettiään virallisessa julkisuudessa vaietun menneisyytensä kautta, vaikka varsinainen yhteisö toiminnallisena kokonaisuutena olisikin jo hajonnut. Aikatasoja ei välttämättä tarvitse kategorisesti erottaa. On kuitenkin todettava, että kollektiivista kerrontaa on käytetty sekä tarinoissa kuvattujen tapahtumien aikakaudella yhteishengen rakentamiseen ja epäkohtien esiintuomiseen että vuosikymmenten jälkeen vaihtoehtoisen historiantulkinnan legitimoimiseen.

Avoin vastarinta

Informanttien muistelupuheessa esiintyy joitakin mainintoja työväenliikkeen traditiolle ominaisista kollektiivisen vastarinnan muodoista, kuten lakoista, mielenosoituksista, työväenjuhlista sekä kansalaisuutaan

513 Seuraavissa teoksissa käsitellään laajasti työväen yhdistysaktiiveihin kohdistunutta mielipidepainostusta ja irtisanomisia: Kalemaa: *Katkeamaton kaavi – 75 vuotta teatteribarrastusta Valkeakoskella* (1984), Kivelä: *Valkeakosken työläisurheilun historia* (1991), Vuorinen–Vuorinen: *Valkeakosken historia osa 2* (1995), *Valkeakosken työväenyhdistys 100 vuotta* (1996).

liittyvistä muistotilaisuuksista ja kunnianosoituksista. Kaiken kaikkiaan kuvauksia avoimesta vastarinnasta on kuitenkin vähän. Tämä selittyy osittain sillä, etteivät näyttämö ja urheiluseurat olleet varsinaisia edunvalvontajärjestöjä eivätkä julkiset protestit niiden ensisijainen vaikuttamiskanava. Näyttämön ja urheiluseuran jäsenet osallistuivat kollektiivisiin aktioihin ammattiliittojensa tai puoluepoliittisten yhdistysten jäseninä. Toisaalta julkisia mielenilmauksia oli aikakaudella harvassa myös siksi, että niitä rajoitettiin tai kiellettiin lakiteitse (vrt. kiihotuslaki, puserolaki, lippuasetus⁵¹⁴). Lisäksi avoimeen toimintaan osallistuminen asetti yksilölle niin suuren riskin tulla irtisanotuksi tai rangaistuksi, ettei se useinkaan näyttäytynyt mielekkäänä toimintatapana. Seuraavissa alaluvuissa tarkastellaan niitä avoimen toiminnan muotoja, jotka tulivat näyttämö- ja urheiluaktiivien muistelupeheessä esille. Tarkastelun kohteena olevat esimerkit edustavat sekä yksilöllisiä että kollektiivisia vastarinnan muotoja. Keskeistä on, että teoilla tavoiteltiin julkista huomiota.

Symbolien julkinen käyttö: punaisissa housuissa tehdään kentällä

Tehdasyhtiön harjoittamaa ideologista vallankäyttöä vastustettiin toisinaan myös julkisesti, vakiintuneita vastavallan symboleja hyväksi käyttäen. Eräs tällainen oli punaisen värin esille tuominen. Ulla-Maija Peltosen mukaan punaisen lipun symboliikkaan on kuulunut toisaalta valta, voima ja vapaudet, toisaalta huomion herättäminen, varoitus ja mobilisointi. 1800-luvun lopulta lähtien punainen väri on ollut työläisille taistelun tunnus ja usein uuden järjestyksen symboli.⁵¹⁵

514 Eduskunta vahvisti vuonna 1934 ns. kiihotuslain ja puserolain sekä myöhemmin myös liputusta koskevan asetuksen. Lait rajoittivat poliittisten tunnusten käyttöä julkisissa tilaisuuksissa. Tällaisina tunnuksina pidettiin muun muassa tiettyjä värejä, lauluja, rinta- ja hihamerkkejä sekä lippuja. Lait oli ensisijaisesti tarkoitettu hillitsemään lapualaiskauden aikana kasvanutta äärioikeiston ”hulinointia”, mutta niitä käytettiin suoraan myös työväenliikkeen joukkotoiminnan kontrolloimiseen ja vaikeuttamiseen. Ks. Hentilä 1982, 322–325.

515 Peltonen 1996, 272.

Punaisen värin symboliikka tulee esille haasteltava M21:n muistelemissa tapauksessa, joka liittyy hänen isänsä osallistumiseen tehtaan puulaakiurheilukilpailuun vuonna 1937:

Mutta isä joka tapauksessa meni Toivosen pojilta ja osti niin punaset huosut kun sieltä löyty ikinä ja lähti sitten niissä juoksemaan tehtaan kentälle. Mää muistan sitten vielä, kun sill'oli semmoset ruskeet kummitossut, toisilla oli piikkarit. Piikkareita oli silloin jo toisilla. Mutta isä juoksi silloin ikämiessarjassa. Että se ei ollu yleisessä sarjassa mutta ikämiessarjassa. Ja sehän oli paikalla olevalle yleisöllekin jo sokki se, kun Sallinen juoksee tehtaan kentällä punaisissa housuissa. Mutta niinhän se ukko juoksi vaan kumitossuissa ja punaisissa housuissa ja voitti koko homman!⁵¹⁶

Kertomuksessa kuvattuun tekoon kietoutuu monenlaista symboliikkaa. Punainen väri ja tunnettu jyryläinen herättivät huomiota tehtaan kentällä, joka oli valkoisen vallan näkyvimpiä ilmentymiä paikkakunnalla. Kertomuksessa mainitaan juoksijan punaisen vaatteiden olleen peräisin ”Toivosen poikien” kaupasta. Aikakauden kirjoittamaton sääntö kuitenkin oli, että tehdasyhtiön järjestämiin urheilukilpailuihin ostettiin tehtaan värejä tunnustava mustavalkoinen asu kauppias Yrjö Lahtiselta. Myös kauppiaiden poliittisessa asennoitumisessa oli eroja: Jyryn tukijoinakin esiintyneet ”Toivosen pojat” suhtautuivat myötämielisemmin työväenjärjestöjen toimintaan kuin kauppias Lahtinen, joka oli suojeluskunnan jäsen ja SVUL:n seuran Hakan perustajajäsen.⁵¹⁷ Oman jännitteensä kerrottuaan tapaukseen tuo piikkarittoman ikämiehen ylivoimaisuus urheilijana. Puhujan isän tekoa pidettiin sankarillisena niiden keskuudessa, jotka kokivat tehdasurheilun ja puulaakikilpailut uhkana työväen omalle urheilutoiminnalle.

Punaisessa vaatteessa esiintyminen oli uskalias teko sitä taustaa vasten, jonka aikakauden lainsäädäntö tunnusten käytölle asetti. Vain kolme vuotta ennen haastatellun kuvaamaa tapahtumaa oli säädetty

516 M21, haastatellut Leena Enbom 9.10.2007.

517 Ks. jäsenluetteloliitteet teoksessa Satamo 1998, 330–339 sekä Hakan perustavan kokouksen (9.10.1932) osallistujien luettelo teoksessa Pura 2002, 20.

Haastateltavan isä hankki punaiset housunsa Toivosen veljesten kaupasta (tumma rakennus kuvan keskellä vuonna 1924).

kiihotuslaki, puserolaki ja lippuasetus.⁵¹⁸ Lait kielsivät punaisten lippujen käytön kulkueissa ja rajoittivat punaisten esiintymisasujen käyttöä urheilutapahtumissa. Seppo Hentilä on dokumentoinut kaksi tapausta, joissa poliisi- ja syyttäjäviranomaiset puuttuivat punaisen värin käyttöön urheiluasuissa. Ensimmäinen oli Kuopion Kisa-Veikkojen vuonna 1934 järjestämä juhlatilaisuus, jossa esiintyneen voimisteluryhmän naisilla oli yllään punaiset puvut ja tytöillä hiuksissa punaisia rusetteja. Asuvalinta toi esitykseen osallistuneille naisille sekä seuranjohdolle sakkotuomion. Toinen tapaus liittyi saman vuoden liittojuhliin, joissa käytettyjen asujen punaisen sävystä nousi kiista. Alun perin kelvolliseksi hyväksytyjen asujen väri oli porvarilehdistön mielestä ”kansainvälistä punaista”, jonka kantamista julkisella paikalla ei tullut sallia. Lopulta esiintyjät ja seuran johto tuomittiin sakkoihin. Lisäksi puserolain

⁵¹⁸ Hentilä 1982, 322, Peltonen 1996, 273.

tulkintaa arvostellut TUL-lehti sai kiihotuslain nojalla syytteen, joka poiki vastaavalle toimittajalle 50 päiväsakkoa.⁵¹⁹

Punaisissa housuissa esiintyminen oli yksilöllinen tempaus, jossa käytettiin hyväksi julkisuutta ja vastavallan symboleja. Muita vastaavia vastarinnan muotoja olivat pilkka- ja taistelulaulut. Näitä esitettiin muistitiedon mukaan kollektiivisesti. Vilho Siivola (s. 1910) kuvaa muistelmateoksessaan nuoruusvuosiensa vappuina esitettyjä uhmakkaita yhteislauluja. Muun muassa suojeluskunta-aatteen innokkaana puolestapuhujana tunnetun opettaja Kaarlo Koskisen asunnon edustalla laulettiin säkeet, joilla häntä muistutettiin koulupoikien vuonna 1918 saamasta selkäsaunasta:

Jumalauta, se sattui selkään
veriarpiset jäljet jää
ja ne jäljet, ne jäljet, minä pelkään
ikiarpia synnyttää.⁵²⁰

Siivolan mukaan myös muita työväenlauluja laulettiin vappumarsien aikana, ja kulkue kiersi punaisen historian kannalta merkittäviä paikkoja kuten punaisten teloitus- ja hautapaikan sekä alueen, jolla valkoinen esikunta jakoi kuolemantuomioita. Kanavanhoitajan terassin edessä, johon oli kokoontunut kylän herrasväkeä vapunviettoon, laulettiin ”riistäjät ruoskaansa selkäämme soittaa”.⁵²¹ Marssit, laulut ja iskulauseet edustivat vastarintaa, jossa haettiin suoraa kontaktia vallankäyttäjiin. Haastattelujen ja muistelmien perusteella on vaikea päätellä, miten paljon näyttämön tai urheiluseurojen väkeä näihin osallistui. Sen sijaan yksittäisten muistelijoiden, kuten Vilho Siivolan, kuvaukset tapahtumista osoittavat, että joillekin vapaa-ajanyhdistysten toimijoille nämä kollektiivisen toiminnan muodot olivat varsin merkityksellisiä.

519 Hentilä 1982, 323.

520 Siivola 1975, 173.

521 Siivola 1975, 172–174.

Myös kansalaissodan voittajaosapuoli osoitti valtaansa julkisessa tilassa ja käytti hyväkseen symboleja. Kuvassa suojeluskuntaa Valkeakosken vanhalla torilla vuonna 1919.

Punaisten kaatuneiden muistaminen

Kansalaissodan muisto näkyi etenkin näyttämöaktiivien poliittisessa ja kulttuurisessa itseyttämisessä. Muistelupuheissa on mainintoja surmansa saaneiden punaisten hautajais- ja muistotilaisuuksista. Nämä tilaisuudet kantoivat merkityksiä, jotka asettuivat vasten aikakauden virallista tulkintaa vuoden 1918 tapahtumista.⁵²² Tähän vaihtoehtoiseen lähihistorian tulkintaan kuuluivat punaisten vainajien tunnustaminen ja kansalaissodan hävinneen osapuolen arvonannon palauttaminen.

Monet näyttämön aktiiveista kuuluivat musiikkikokoonpanoihin, jotka esiintyivät punaisten vainajien muistotilaisuuksissa. Eräs työvä-

⁵²² Esa Ruuskanen on todennut myös kommunisti- ja sosialidemokraattienemistöisillä paikkakunnilla hautakäynneistä muodostuneen usein valtakulttuurin vastaisia tilaisuuksia. Ks. Ruuskanen 2006, 52.

ennäyttämön aktiivi (M93) muistelee olleensa laulamassa Vehkajärven taistelussa surmansa saaneiden punakaartilaiden hautajaisissa.⁵²³ Työväen soittokunta⁵²⁴ esitti samassa tilaisuudessa näyttämön musiikillisen johtajan, Lennart Dahlin, säveltämän surumarssin. Samoihin aikoihin rakennettiin työväenyhdistyksen Paviljongin lähettyville punaisten hautapaikka, jonka rakennustöissä näyttämöllä toiminut haastateltava (N99) kertoo olleensa mukana.⁵²⁵ Punaisten kaatuneiden muistoksi järjestettiin tilaisuuksia myös myöhemmin vuosina. Näyttämön henkilökuntaa oli esiintymässä muun muassa vuonna 1920 järjestetyssä surujuhlassa sekä surmansa saaneen valkeakoskelaisen naiskomppanian muistotilaisuuksissa.⁵²⁶ Joissakin punaisten kaatuneiden muistamiseen liittyvissä hankkeissa näyttämö toimi myös kollektiivina. Tällainen oli esimerkiksi hautarahaprojekti, jolla näyttämön jäsenet keräsivät varoja punaisten hautapaikan kunnostamiseen ja muistomerkin pystyttämiseen. Haastateltava (N99) muistelee, että hautarahoja tienattiin muun muassa ”Onnellinen aviomies” -näytelmällä, jota käytiin esittämässä kiertueella Pälkäneellä asti.⁵²⁷

Näyttämöläisten kiinteää suhdetta punaisten kaatuneiden ja heidän omaistensa muistamiseen selittää kansalaissodan tappioiden kohdistuminen poikkeuksellisen raskaina juuri näyttämön henkilökuntaan. Vilho Siivolan mukaan näyttämön henkilökunnasta vain kuiskaaja jäi kansalaissodan jäljiltä eloon.⁵²⁸ Näyttämö menetti kansalaissodassa muun muassa molemmat johtajansa, Oskari Laakson ja Jalmari Sa-

523 M93, haastatellut Aarre Sallinen 18.3.1980.

524 Soittokunta toimi ennen kansalaissotaa ammattiyhdistysoittokuntana ja vuodesta 1920 eteenpäin Valkeakosken Työväenyhdistyksen Soittokuntana. Ks. Virjula 1982, 22–29.

525 N99, haastatellut Aarre Sallinen 13.3.1980.

526 Siivola 1975, 51. M93, haastatellut Aarre Sallinen 18.3.1980. Valkeakosken naiskomppanian jäännös, 36 naista olivat joutuneet huhtikuussa 1918 valkoisten yllättämiksi Hauholla, jossa heidät teloitettiin Mustilan kankaan yhteishautaan. Ks. ”M.E.”, TMT.

527 N99, haastatellut Aarre Sallinen 13.3.1980.

528 Siivola 1975, 143.

Työväen Näyttämö keräsi esityksillään varoja punaisten hautapaikan kunnostamiseen ja muistomerkkin pystyttämiseen. Kuvassa punaisten hauta Valkeakosken Palmunmäessä 1920-luvulla.

lon.⁵²⁹ Jälkimmäisen tyttärestä tuli sittemmin yksi näyttämön aktiivisimmista roolinäyttelijöistä (yksi tämän tutkimuksen haastatelluista). Varsin monella haastatelluista oli punaisten puolella surmansa saaneita omaisia.⁵³⁰ Yksi haastatelluista (N99) oli itse ollut kansalaissodan aikana punavankina Hämeenlinnan naisvankilassa. Sodan jälkeen hän oli saanut syytteen osallistumisesta kapinaan. Syyte oli kuitenkin myöhemmin kumottu.⁵³¹

Valkeakosken Työväen Näyttämön 30-vuotishistoriikkiin (esitetty vuonna 1938) on liitetty lista näyttämön siihenastisten toimivuosien

529 Oskari Laakso menehtyi Vaasan lääninsairaalassa 12.3.1919 (ks. Virjula 1982, 27). Kuolinvuodeksi merkitty historiikissa kuitenkin 1918.

530 Mm. N14(a), N14(b), N06, M95, M11(a), M16(c).

531 N99, haastatellut Jukka Peltovirta 4.6.1980.

aikana menehtyneistä jäsenistä.⁵³² Listaan merkityt kuolinvuodet havainnollistavat kansalaissodan vaikutusta näyttämön kokoonpanoon ja toimintaan.

145

Valkeakosken Työvään Näyttämön
Kuolleet jäsenet:

Jalmari Salo	jokkaja	1908-1916-1918.	† 1918.
Oskan Laakso	jokkaja	1917.	Musiikkihai
Jarmo Salokunnas	Näyttelijä	1907-1918.	† 1918.
Paavo Ahvonen	Näyttelijä	1908-1918.	† 1918.
Arnelmi Mäkinen	Näyttelijä	1911-1918.	† 1918.
J. K. Mäurmi	Näyttelijä	1907-1918.	† 1918.
Harttu Ahola	Näyttelijä	1907-1918.	† 1918.
Jussi Helminen	Näyttämömiehenä	1909-1918.	† 1918.
Matti Selander	Näyttelijä	1909-1918.	† 1918.
✓ Fredrik Rein	Näyttelijä	1910-1918.	† 1918.
Josef Westman	Seurustaja musiikkihai		† 1918.
Yrjö Parvill	Seurustaja	1918-1918.	† 1918.
Glassi Suomi	Seurustaja	1910-1918.	† 1918.
Paavo Lindberg	Seurustaja	1911-1918.	† 1918.
Lauri Ström	Näyttelijä	1913-1918.	† 1918.
Matti Lindberg	Näyttelijä	1912-1918.	† 1918.
✓ Lauri Palo	Seurustaja	1913-1918.	† 1918.
Hilja Lassila	Näyttelijä	1917-1918.	† 1918.
Jussi Kouvisto	Näyttelijä	1912-1920.	† 1920.
Otto Jiren	Näyttelijä	1911-1915.	† 1915.
Otto Nieminen	Näyttelijä	1920-1921.	† 1921.
Sinde Taiminen	Näyttelijä	1915-1917.	† 1917.
Hilja Helin	Näyttelijä	1919-1921.	† 1921.
Armo Taipas	Näyttelijä	1922-1924.	† 1924.
Ilmi Järvinen	Näyttelijä	1925-1928.	† 1928.
Antti Sandström	Näyttelijä	1927-1929.	† 1929.
Lene Rautinen (Mäkelä)	Näyttelijä	1923-1927.	† 1927.
Jussi Kouvisto	Näyttelijä	1920-1931.	† 1931.
Jarmo Majala	-	1932-1933.	† 1933.

Työvään Näyttämön ennen vuotta 1938 menehtyneet jäsenet.
Kuva: Valkeakosken Työvään Näyttämön 30-vuotishistoriikki.

532 Historiikin laatinut Kustaa Rantanen vuonna 1938.

Vapaa-ajankulttuuri protestikulttuurina

Edellä tarkastellun valossa voidaan nähdä, että vapaa-ajankulttuuri oli tietyissä oloissa protestikulttuuria. Syntyi kudelman, jossa kietoutuivat yhteen modernin kansalaistoiminnan mukainen järjestökulttuuri ja kansanomaisen vastarinnan perinne. Protesti- ja vastakulttuuritulkinnoista toiset painottavat muodollisen organisaation merkitystä, toiset kulttuurista yhteyttä. Martti Siisiäisen mukaan suomalainen protesti nojaa yhdistysmuotoiseen järjestäytymiseen. Eri alueiden yhdistykset ja työväentalo muodostivat organisatorisen infrastruktuurin niiden piirissä levinneelle kulttuuriselle, ideologiselle ja poliittiselle kompleksille.⁵³³ Siisiäisen mukaan yhdistykset ovat tapa koota hajallaan olevia resursseja luokkaintresseiksi ymmärrettyjen etujen taakse. Yhdistykset olivat yhtäältä luokan jäsenten identiteetin luomiseen johtaneen kommunikaation mahdollistava muoto, toisaalta etujen ajamiseksi tarvittavien voimavarojen kokoamisen väline.⁵³⁴

Toisesta suunnasta luokkaa ja liikettä lähestyvät E. P. Thompson, Alf Lüdtke ja Mats Lindqvist.⁵³⁵ Heille vähintään yhtä keskeistä on muodollisen organisaation rinnalla ja alapuolella elävä yhteisöllinen kulttuuri. Myös tässä tutkimuksessa tulee esille, että kansanomaisen vastarinta nousi alhaalta ja ohitti muodolliset rakenteet. Vastarinnan kulttuuri oli sementti, joka sitoi yhteisöä, kun organisaatio rakoili. Vaikka työväenliikkeen sisäinen jakautuminen näkyi Valkeakoskella esimerkiksi kahden työväen urheiluseuran hetkellisenä rinnakkainelona, oli jaettuun luokka-asemaan perustuva kiistävä kertomaperinne vahvaa ja yhtenäistä.

Vapaa-ajanyhdistysten toimijoiden omaksuma vastarinnan kulttuuri oli vahvasti paikallista, mutta se nojasi arvojärjestelmään, joka oli vastakkainen aikakauden hegemoniselle kulttuurille. Tässä mielessä vapaa-ajanyhdistykset voidaan nähdä luokkamudostuksen osatekijöinä ja työväen omaehtoinen vapaa-ajantoiminta osana kansallista tai kansainvälistä työväenliikettä. Liike tulee näin määritellyksi toimijoiden

533 Siisiäinen 1990, 202.

534 Siisiäinen 1990, 197.

535 Esim. Thompson 1963 (1984), Lüdtke 1993, Lindqvist 1987.

oman kokemusmaailman kautta eikä mekanistisesti toimijahorisontin ulkopuolelta, muodollista rakennetta painottaen (esim. *työväen*-alkuiset yhdistykset). Paikallisen rajan ylittävän luokkakulttuurin muodostumisen edellytyksenä oleva kulttuurinen konsensus ei kuitenkaan voi syntyä täysin ilman muodollisia rakenteita. Olisikin virheellistä olettaa, että liike voi elää vain organisaatioiden alapuolella. 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskuntien vapaa-ajanyhdistykset olivat yksilötoimijoiden vuorovaikutusympäristön rakentajia ja edesauttoivat kollektiivisiin kokemuksiin perustuvien merkitysten muodostumista.

Suuri osa yhteiskunnallisia liikkeitä tarkastelevista tutkimuksista keskittyy avoimeen kansalaistoimintaan. Joissakin tutkimuksissa huomioidaan myös yksilöllisen ja piilotetun vastarinnan muodot. Osa tutkijoista puolestaan kyseenalaistaa koko jaottelua. Esimerkiksi Katrina Navickasin mukaan ei ole järkevää kategorisesti erottaa yksilöllistä, spontaania ja reaktiivista vastarintaa järjestäytyneestä ja kollektiivisesta protestista. Kyse on saman kolikon kahdesta puolesta. Vastakkainasettelu perustuu hänen mukaansa varhaisten työväenhistorioitsijoiden luomaan protestin kaavaan, joka esittää paikallisten ja yksilöllisten vastarinnan muotojen saaneen uuden asunsa modernisaation myötä syntyneissä joukkoliikkeissä, kuten ammattiyhdistysliikkeessä. Vanhat luokkamudostuksen ja yhteiskunnan yleisen politisaation metanarratiivit eivät vastaa todellisuutta niiltä osin, kun niissä nähdään esiteollinen tai järjestäytyneiden liikkeiden ulkopuolinen protestointi kehittymättömänä epäpolitiikkana. Myös tulkinta yksilöllisestä protestista laajojen kansanliikkeiden esiasteena on harhaanjohtava, sillä se asettaa erilaiset toimintamuodot hierarkkiseen järjestykseen ja sivuuttaa sen tosiseikan, etteivät ilmiöt esiinny ajallisesti peräkkäin vaan samanaikaisesti ja toisiinsa limittyen.⁵³⁶

Esimerkiksi luddismi ei Navickasin mukaan ollut pienen piirin harjoittamaa vandalismia vaan tietyn sosiaalisen kerrostuman ajattelutapa, joka takasi ilmiön jatkuvuuden. Luddiittien iskut eivät olleet sattumanvaraisia yksittäistapauksia, vaan niitä synnyttivät samat alistus- ja valtasuhteet kuin kaikkea muutakin protestikäyttäytymistä ja järjestäytyntä toimintaa. Usein unohdetaan, että mellakoiksi tai rähinöiksi luonnehditut mielenilmaukset nojaavat todellisuudessa pitkälle vietyyn

536 Navickas 2011.

organisaatioon ja laajojen kansankerrosten tukeen ja hiljaiseen hyväksyntään. Näin oli myös Valkeakosken työväentalolla, jonka sosiaaliseen piiriin kuulunut väestö tuki toiminnallaan ja asenteillaan aktiiviteettien jatkumista.

Konventionaalisen politiikan ulkopuoliset vaikuttamisen tavat kiinnostavat myös 2000-luvun poliittisen radikalismien tutkijoita. Etenkin niin sanotun lingvistisen käänteiden jälkeen yhteiskuntatieteissä ja humanistissa tieteissä on löydetty vallan, politiikan ja vastarinnan muotoja mitä moninaisimmissa yhteyksissä. Markus Termonen huomauttaa, ettei kieltäytyminen kansallisvaltiollisen edustuslaitoksen vaikuttamiskanavista merkitse poliittista passiivisuutta ja vieraantuneisuutta.⁵³⁷ Myös tässä tutkimuksessa lähdetään siitä, että relevantin työväentutkimuksen on kyettävä analysoimaan muutakin kuin institutionalisoitunutta valtaa ja politiikkaa. Mikrohistorian ja muistitietotutkimuksen menetelmien avulla on pystytty tuomaan esille eräitä kapean politiikkakäsityksen ulkopuolelle jääviä yhteiskunnallisen toiminnan muotoja, jotka eivät olleet osa työväenliikkeen virallista keinorepertuaaria. Analogian voi nähdä suhteessa uusiin yhteiskunnallisiin liikkeisiin, joissa politiikkaa toteutetaan jokapäiväisessä elämässä ja politikointi perustuu esimerkin näyttämiseen. Kyse on useimmiten elämäntapaliikkeistä, jollaisia ovat esimerkiksi veganismi ja vihreä liike.⁵³⁸ Kaikissa näissä on kyse politiikasta, jossa korostuvat symboliset tempaukset, identiteetti-politiikka ja ajatus siitä, että henkilökohtainen on poliittista.

”Epävirallisen” politiikan huomioiminen on tässä tutkimuksessa merkityksellistä myös siitä syystä, että sillä oli vaikutusta yhdyskunnan sisäisen järjestyksen ja hegemonian muotoutumiselle. Tehdasyhtiön valta ei ollut niin totaalista kuin usein on annettu ymmärtää. Työväestöllä oli kulttuurista valtaa, jota ilmensi muun muassa oman arvo- ja normijärjestelmän olemassaolo ja perinteiden jatkuvuus. Tehdasyhdyskunnassa tanssittiin tehdasyhtiön pillin tahtiin, mutta vallankäyttö perustui enemmän kuriin kuin suostumukseen. Tuotantoyhtiö hallitsi yhdyskuntaa taloudellisen ylivaltansa ja kansalaisvapauksia, kuten yhdistymisvapautta ja lakko-oikeutta, rajaavan lainsäädännön turvin.

537 Termonen 2003, 237.

538 Peltokoski 2003.

Tämä ei kuitenkaan merkinnyt aukotonta yhtiöjohtoista hegemoniaa. Kurillinen vallankäyttö osittain jopa vahvisti vastahegemoniallisia valtapyrkimyksiä. Aikakauden työväenliike ei kuitenkaan pyrkinyt tietoisesti hyödyntämään alataason vastahegemonista liikehdintää ja vastarinnan kulttuuria, vaan koetti kanavoida ihmisten energiat kohti edustuksellisia käytäntöjä.

LOPUKSI

Vaikka historiantutkimuksellisen tiedon hankintaa voidaan pitää itseisarvona sinällään, on saaduista tuloksista tärkeää löytää kytkentäkohtia omaan aikaamme ja tämän hetken ongelmiin.⁵³⁹ Menneiden aikakausien tutkimus kutistuu muutoin antikvarianismiksi ja historiasta tulee Marc Blochin sanoin ”vaaratonta henkistä yllisyyttä”⁵⁴⁰.

Tässä tutkimuksessa on tarkasteltu historiallisen esimerkin kautta poliittisen yhteisön syntyä. Ilmiötä on lähestytty kolmesta suunnasta: organisaatorakennetta, politiikkakäsityksiä sekä yhteisöllistä kulttuuria ja perinnettä tarkastellen. Tutkimus on poliittisen subjektuuden ainesten etsimistä. Keskeisiksi käsitteiksi tässä katsannossa nousevat yhteisö, yhdistys, kulttuuri, luokka ja liike. Nämä käsitteet limittyvät ja lomittuvat toisiinsa asettaen joukon ”muna vai kana” -tyyppisiä ongelmia. Ovatko yhdistykset yhteisön ilmentymä vai edellytys yhteisön synnylle? Onko liikkeenmuodostukselle ensisijaista yhteisöllinen kulttuuri vai vahva organisaatorakenne, kuten kattava yhdistyslaitos? Kasvaako elinvoimainen luokkakulttuuri paikallisyhteisöistä vai tuodaanko luokka paikallisyhteisöön sen ulkopuolelta? Näihin kysymyksiin ei ole yksiselitteisiä vastauksia. Tutkimuksen tulos on ennemminkin havainto siitä, ettei käsitteiden välille voi asettaa kausaalisuhteita.

Tutkimus osoittaa, että 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa työväen vapaa-ajanjärjestöjen ympärille hahmottui *yhteisö*, joka melko suoraviivaisesti kielsi oman poliittisuutensa mutta samaan aikaan haastoi omilla teoillaan ja arvoillaan paikallista järjestystä ja kansalaissodan voittajaosapuolen propagoimaa kansallista yhtenäiskulttuuria. Kyseessä oli *poliittinen* yhteisö, jonka jäsenillä oli jaettuun luokka-asemaan nojaava identiteetti ja oman autonomiansa kasvattamiseen tähtääviä kollektiivisia ja yksilöllisiä pyrkimyksiä. Tutkimuksessa on esitetty, että 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskuntien työväentaloilla tapahtuneet urheilu- ja kulttuuriharrastukset toimivat arkisiin käytäntöihin verho-

539 Vrt. Ek, Sven B. artikkelissa Räsänen 1988, 128.

540 Bloch 2003, 86.

tun vastarinnan kasvualustana ja omaleimaisen identiteetin ylläpitäjänä. Mutta mitä tapahtui 1930-luvun jälkeen?

Toisen maailmansodan jälkeen Valkeakosken tehdasyhdyskunnassa vapaa-ajanvieton olosuhteet muuttuivat. Tehdasvalta keveni. Työväen näyttämö jäi vuonna 1945 paikkakunnan ainoaksi teatterilaitokseksi, kunnes se sulautui vuonna 1963 perustettuun kaupunginteatteriin. TUL:n seura Koskenpojat ja SVUL-taustainen Haka ovat jatkaneet rinnakkaineloaan näihin päiviin asti. Kummallakin seuralla on vakiintunut ydinjoukkonsa, mutta rivijäsenten kohdalla raja on hälventynyt. Myös näkyvä puoluepoliittinen kytkös on katkennut.

Muutokset ovat sidoksissa laajempiin yhteiskunnallisiin kehityskuluihin. Yksi näistä on työväenkulttuurin murros. Työväenkulttuuri ei ole enää selkeästi rajattavissa oleva osakulttuurinsa. Järjestöistä monet ovat muuttuneet luokkaorganisaatioista kansalaisjärjestöiksi ja yhdistävät erilaisista luokka- ja kerrostuma-asetuksista peräisin olevia ihmisiä. Yhdistyslaitoksen kehityssuunta on yhä pidemmälle menevä erikoistuminen. Tämän seurauksena yhdistykset yhä useammin kulkevat ristiin luokkarajojen kanssa ja heikentävät luokkapohjaisten identiteettien merkitystä poliittisen ja ideologisen kulttuurisen kollektiivisen toiminnan perustana. Näin yhdistyslaitoksesta muodostuu osa yhteiskuntaa kiinteyttävää ja syviltä kriiseiltä suojaavaa elastista puskuria.⁵⁴¹

Kulttuurinen murros on vaikuttanut myös itse liikkeeseen ja sen koheesioon. Työväen liikeperheen jäsenet ovat ajautuneet niin erilleen toisistaan, ettei niillä ole enää alkuperäistä, yhteisiin tavoitteisiin perustuvaa funktiotaan. Liike tässä merkityksessään on hajonnut ja korvautunut uusilla sosiaalisen toiminnan ja poliittisen organisoitumisen muodoilla. Osa historiallisesta työväenliikkeestä on kasvanut sisään poliittiseen järjestelmäämme ja puoluekoneistoon. Tämä valtiovallan osaksi vakiintunut osa työväenliikkeestä on menettämässä rooliaan alataason vastarinnan synnyttäjänä.

Urheilu- ja teatteri-instituutioiden näkökulmista tarkasteltuna voidaan todeta meillä olevan tänä päivänä pelkkää urheilua ja näyttämötaidetta. Vallitsevassa puheenparressa ei enää esiinny työläisurheilua tai työväen näyttämötoimintaa erityisenä teatterintekemisen lajina. Moni urheiluseura on muuttunut kansalaisjärjestöstä liikeyrityksen kaltaisek-

541 Siisiäinen 1990, 235.

si professionaalisuutta painottavaksi huippu-urheiluorganisaatioksi.⁵⁴² Näytteleminen kansanhuvina on väistynyt, ja tämän päivän pienet teatterit ovat entisaikaan verrattuna marginaaliselle yleisölle esiintyviä harrastajapohjaisia teatteriseurueita tai ammattilaisten muodostamia taiteellisesti kunnianhimoisia projekteja.

Myös tehdasyhdyskunnat ja niiden ympärille rakentuvat paikallisyhteisöt ovat muuttuneet. Muuttoliike on kasvattanut yhdyskuntien kokoa ja tuotantorakenteen monipuolistuminen muuttanut niiden sosiaalista koostumusta. Valkeakosken väkiluku on kasvanut 1930-luvun vajaan 4 000 asukkaasta yli 21 000:een vuonna 2012. Paperitehdasyhtiö ei ole enää työnantajana monopoli-asemassa. Ylivoimaisesti suurin työnantaja tämän päivän Valkeakoskella on kaupunki itse. Toiseksi eniten paikallista väestöä työllistää tehdasyhtiö UPM, mutta lähes yhtä paljon työntekijöitä on elintarviketehdas Saarioinen Oy:n palveluksessa.⁵⁴³ Valkeakoskelta käydään töissä myös lähipaikkakunnilla. Tämän päivän tehdasyhdyskunnat eivät ole sulkeutuneita paikallisyhteisöjä. Niissä ei myöskään eletä elinpiirien päällekkäisyyden aikaa. Samat ihmiset eivät jaa tehdassaleja, naapurustoaan ja vapaa-ajan kokoontumispaikkoja. Sosiaaliset yhteisöt ovat siirtyneet työväentaloilta ja seurahuoneilta muun muassa internetin ääreen. Totaalisen yhteisön aika on ohi, ja työn ulkopuolinen kollektiivisuus muodostuu lukuisista ”osa-aikaisista osayhteisöistä”⁵⁴⁴.

Edellä kuvatut muutosprosessit liittyvät yhteiskunnan kokonaisvaltaiseen eriytymiseen. Elämme maailmassa, joka perustuu yhä pidemmälle vietyyn työnjakoon ja ihmisten erikoistumiseen. Filosofit Mikko Lahtisen mukaan tästä seuraa, ettei enää hahmoteta tuotannon organisoimisen kysymysten olevan myös poliittisia ja moraalisia kysymyksiä. Myös tieteessä meidät kasvatetaan omaan pikkuruiseen alaamme siinä määrin, että laaja-alainen, ei-erityistieteellinen ympäröivän maailman tarkastelu käy mahdottomaksi. Keskitytään lähikontakteihin, ja hukataan yhteiskunnalliset suhteet.⁵⁴⁵ Yksi tällainen suhde on työläisyys.

542 Suomalaisen urheiluseurainstituution muutoksesta ks. Itkonen 1991, 176–191.

543 Tilastot ja julkaisut, www.valkeakoski.fi.

544 Parikka 1987, 144.

545 Lahtinen 23.5.2009.

Osa tätä eriytymiskehitystä on politiikan ”katoaminen”. Poliitiikka – tuo yhteiskunnallisten suhteiden järjestämiseen liittyvää vallankäyttöä kuvaava käsite – kutistuu tämän päivän valtamediassa puoluepolitiikaksi, ja lokeroyhteiskunnassa sillä on tarkoin rajattu roolinsa. Tähän liittyy myös ”politiikan” ja ”vapaa-ajan” välille luotu vastakkainasettelu, jonka idut olivat nähtävillä jo 1920- ja 1930-lukujen harrastuskulttuurissa. Tämän päivän julkisuudessa puhe politiikan ja harrastamisen erottamisesta toisistaan on saavuttanut hallitsevan ja itsestään selvän aseman. Esimerkiksi Helsingin Sanomat julkaisi taannoin erään artikkelinsa otsikolla ”Poliitiikka sotkeutui jalkapalloon”.⁵⁴⁶ Kyse on vallitsevasta ajattelumallista, siis hegemoniasta.

Poliitiikan löytäminen on haaste niin tutkimukselle kuin toimivalle liikkeelle. Paikallisyhteisö, joka ennen välitti liikkeen, luokan ja kulttuurin suhdetta, ei ole enää entisessä muodossaan olemassa. Lähikontaktien katoaminen muuttaa arjen vastarinnan luonnetta ja osakulttuurien synnyn edellytyksiä. Moni vasemmistolainen pitää tätä individualismin kirouksena. Arjen vastarintaa ei kuitenkaan kuihduta lähiverkostojen rapautuminen. Sen olemassaolo ja merkitys ovat riippuvaisia uusien yhteisöllisyyden muotojen keksimisestä ja kehittämisestä. Tässä prosessissa olennaista on poliittisuuden tunnistaminen ja tunnustaminen sekä uusien asioiden ja ilmiöiden politisoiminen.

Ahdas poliittikkäkäsitys istuu kuitenkin niin syvässä, että monissa yhteiskunnallista valtaa käyttävissä ja tavoittelevissa liikkeissä sanoudutaan irti ”politiikasta” ja ”politikoinnista”. Ruohonjuuritason mobilisaatiosta ponnistavassa Occupy Wall Street -liikkeessä hyödynnetään ”Let’s keep politics out” -retoriikkaa.⁵⁴⁷ Vallataan kadut, mutta tehdään se ilman poliitiikkaa. Vaikka kyse on useimmiten epämääräisesti ilmaistusta kabinettipoliitiikan vastustamisesta, muuntuu viesti tämän päivän julkisuudessa helposti politiikan vastustamiseksi ylipäänsä – mikä sekkin on ajatuksena varsin absurdi. Sama ”politiikan pelko” kiteytyy Valkeakosken Jyryn pöytäkirjanotteessa vuonna 1929: ”Rikkurit ja poliitiikka pois urheiluseurasta!”⁵⁴⁸

546 HS 1.7.2010, A24.

547 Vrt. esim. <http://occupywallst.org/forum/keep-politics-out-of-the-occupy-movement/>

16 Valkeakosken Jyryn johtokunnan kokous 3.2.1929.

Spontaani, lattiatasolta nouseva vastarinnan kulttuuri on usein oman poliittisuutensa kieltävää. Valtioon kiinnikasvanut ja jähmettynyt puoluekoneisto puolestaan on sokea vaihtoehtoisille poliittisuuden muodoille. Tämä lienee työväestön järjestäytymisen historiallinen paradoksi.

LÄHTEET:

Haastattelut ja muu julkaisematon muistitieto

M16(a), haastattelu 9.10.1964. Valkeakosken kotiseutuarkisto.

M93, haastatellut Aarre Sallinen 18.3.1980. Valkeakosken kotiseutuarkisto.

M07(a), haastatellut Heimo Huhtanen, TMT 26B:41/197. Työvään arkisto.

M07(a) haastatellut Jukka Peltovirta 1992. Valkeakosken kotiseutuarkisto.

N06 ja N03, haastatellut Aarre Sallinen 12.3.1980. Valkeakosken kotiseutuarkisto.

N06, haastatellut Anja Nieminen 16.12.1988. Valkeakosken kotiseutuarkisto.

N14(a), haastatellut Aarre Sallinen 19.3.1980. Valkeakosken kotiseutuarkisto.

M10(a), haastatellut Aarre Sallinen 4.2.1980. Valkeakosken kotiseutuarkisto.

N99, haastatellut Aarre Sallinen 13.3.1980. Valkeakosken kotiseutuarkisto.

N99, haastatellut Jukka Peltovirta 4.6.1980. Valkeakosken kotiseutuarkisto.

M13(a) ja N14(a), haastatellut Jorma Niemi 2.5.1984. Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

M11(a), haastatellut Jaakko Rautalin 12.10.1984. Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

M11(a), haastatelleet Aune ja Leo Valkama sekä Vihtori Hokka, haastattelujakohta ei tiedossa, litteroitu 1993. Valkeakosken kotiseutuarkisto.

M01, haastattelijaa ei tiedossa, 23.11.1985. Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

M01 ja M04, haastatelleet Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 10.4.1984. Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

M07(b) ja M14, haastatelleet Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 24.4.1984. Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

M10(c), omat muistelmät. Luettu nauhalle 1960. Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

M11(b) ja M10(b), haastattelijat Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 14.4.1984. Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

M09 ja N09, haastattelijat Jaakko Rautalin 1.11.1984. Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

M07(c), haastattelijat Aarre Sallinen, 28.2.1980. Valkeakosken kotiseutuarkisto.

M13(b) ja M16(b), haastatellut Jaakko Rautalin 15.5.1984. Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

N16 ja M16(c), haastattelijat Jorma Niemi ja Jaakko Rautalin 15.11.1984. Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

M16(c), TMT 334: 1734. Työväen arkisto.

N94, haastattelijat ei tiedossa, litteroitu 1989. Valkeakosken Kotiseutuarkisto

M95, ryhmäkeskustelu/haastattelu, muut keskustelijat: Leuhtonen Juho ja Alma sekä Maria Vuorinen 25.1.1965. Valkeakosken Kotiseutuarkisto.

M79 ja M84, haastatellut Kustaa Sulander 1964. Valkeakosken Kotiseutuarkisto.

N14(b), haastatellut Leena Enbom, 14.7.2007. Äänitteet haastattelijan hallussa.

N14(b), haastatellut Leena Enbom. 29.9.2009. Äänitteet haastattelijan hallussa.

M21, haastatellut Leena Enbom 9.10.2007. Äänitteet haastattelijan hallussa.

M21, haastatellut Leena Enbom 15.2.2009. Äänitteet haastattelijan hallussa.

M22, haastatellut Leena Enbom 9.9.2007. Äänitteet haastattelijan hallussa.

”M.E.”, kerännyt Salme Pohjola 12.11.2007 TMT 11112. Työväen arkisto.

Näyttämöllä ja vähän näyttämön sivussakin sattunutta. Kokoelma paikalliskertomuksia, koonnut M21, 2001.

Julkaisemattomat arkistolähteet

V- ja u-seura Valkeakosken Jyryn johtokunnan pöytäkirjat 1919–1930. Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

V- ja u-seura Valkeakosken Koskenpoikain johtokunnan pöytäkirjat 1929–1939. Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

Jyryn kilpailupöytäkirjat 23.2.1930 ja 15–16.6.1930. Asiakirjan kopio Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

Jyryn kansallisten painikilpailujen 30.6.–1.7.1923 palkintolahjoitukset, ns. ”kerjuulista”. Asiakirjan kopio Valkeakosken Koskenpojat ry:n hallussa.

Jyryn 25-vuotishistoriikki vuodelta 1929. Toimittaneet Arvo Hannula ja Kustaa Rantanen. Alkuperäisen kopio ja puhtaaksi kirjoitettu versio Valkeakosken Kotiseutuarkistossa.

Työväen Näyttämön 20-vuorishistoriikki vuodelta 1928. Toimittanut Kalle Koivisto. Alkuperäisen kopio ja puhtaaksi kirjoitettu versio Valkeakosken Kotiseutuarkistossa.

Työväen Näyttämön 30-vuotishistoriikki vuodelta 1938. Toimittanut Kustaa Rantanen. Alkuperäisen kopio ja puhtaaksi kirjoitettu versio Valkeakosken Kotiseutuarkistossa.

Kunnallisvaalilautakunta Caa:1. Kunnallisvaalien pöytäkirjat 1922–1925. Valkeakosken keskusarkisto.

Kunnallisvaalilautakunta Caa:1. Kunnallisvaalien pöytäkirjat 1923–1951. Valkeakosken keskusarkisto.

Kauppalanvaltuuston kokouspöytäkirjat Ca:1: 29.3.1926 (27§), 17.4.1926 (5§), 30.11.1926, 3.12.1926 (224§), 20.12.1926 (238§), 22.12.1926 (15§ ja 32§), 28.12.1926 (257§) ja 29.12.1926 (3§). Valkeakosken keskusarkisto.

Årsprenumeranter av följande tidningar på Valkeakoski, den 31 december 1928. Sosiaalasiat C6. Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiön keskusarkisto.

”Kymmenen prosentin järjestelmä”/ luottamuksellinen. Tiedotus palkkasasiat. Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiön keskusarkisto.

Kairamo: Yhtyneet Paperitehtaat Walkiakoski-konsernin puuvanukkeen, selluloosan ja paperivalmistustekniikan kehitys numeroiden valossa (1933). Yhtyneiden historiaa Valkeakoski, Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiön keskusarkisto.

Julkiset puheet ja esitelmät

Lahtinen, Mikko: ”Tarvitsemme Marxia”. *Dialogikahvila*-luentosarja Kahvila Hertassa 23.5.2009. Tallenteen tuottanut Totuusradio-kollektiivi.

Kettunen, Pauli: ”Poliittisen historia poliittisessa historiassa”. Virkaanastujaisluento Helsingin yliopistossa 14.5.2003. Puhe julkaistu tieteellisessä aikakauskirjassa *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* osoitteessa <http://www.ennenjanyt.net/3-03/kettunen.htm>.

Sanomalehdet

Keskitalo, Tapio: ”Politiikka sotkeutui jalkapalloon”. *Helsingin Sanomat*. 1.7.2010.

Oskari Salon sekatarvakaupan mainos. *Sääksmäen Sanomat* 2.3.1922.

Verkkosivustot ja keskustelufooromit

www.valkeakoski.fi

<http://occupywallst.org/forum>

Kirjallisuus

Aalto, Seppo ja Rentola Kimmo: *Karkkilan eli Högforsin ja Pyhäjärven, entisen Pabjärven historia*. Karkkilan kaupunki 1992.

Aaltonen, Esko: *Entisajan Forssaa ja sen väkeä I*. Forssan kustannus, Forssa 1984. Ensimmäinen painos julkaistu vuonna 1932–1933 nimellä *Vanhan Forssan elämää*.

Aaltonen, Esko: *Entisajan Forssaa ja sen väkeä II*. Forssan kustannus, Forssa 1986. Ensimmäinen painos julkaistu vuonna 1932–1933 nimellä *Vanhan Forssan elämää*.

Ahvenisto, Inkeri: *Elävä kylä ja idylli. Verlan tehdaskylän moniääninen menneisyys*. Julkaisematon lisenasiatintyö. Historian laitos, kulttuurihistoria 2002.

Ahvenisto, Inkeri: *Tehdas yhdistää ja erottaa. Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Bibliotheca Historica 118, SKS, Helsinki 2008.

Althusser, Louis: *Ideologiset valtiokoneistot*. Alkuteoksesta suomentaneet Leevi Lehto ja Hannu Sivenius. Helsinki ja Tampere: Kansankulttuuri ja Vas-tapaino, 1984.

Andersson, Päivi: *Pihlajaveden työväentalojen merkitys maaseutuväestön kon-takti- ja vuorovaikutustilanteissa vuoteen 1969 asti*. Jyväskylän yliopisto, etno-logian laitos, tutkimuksia 16, Jyväskylä 1983.

Apo, Satu: *Ihmesadun rakenne. Juonien tyypit, pääjaksot ja henkilöasetelmat satakuntalaisessa kansansatuaineistossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Hel-sinki 1986.

Apo, Satu: ”Rahvas elämäntapansa puolustajana”. *Tiede. & edistys*, 10/1985.

Aromaa, Vuokko (toim.): *Lääkäri, lukkari, talonpoika, duunari. Lukuja suo-malaisten historiaan*. Otava, Helsinki 1996.

Berndtson, Erkki: *Politiikka tieteenä. Johdatus valtio-opilliseen ajatteluun*. Edita, Helsinki 1996.

Bloch, Marc: *Historian puolustus*. Artemisia, Helsinki 2003. Alkuteos *Apo-logie pour l'histoire ou Métier d'historien* (1949).

Burke, Peter: *History and Social Theory*. Polity Press, Cambridge 1992.

Chartier, Roger: ”Le monde comme representation”. *Annales, Histoire, Sci-ences sociales*. 1989, numero 6, sivut 1505–1520.

Decamps, Florence (toim.): *Les sources orales et l'histoire. Récit de vie, entre-tiens, témoignages oraux*. Editions Bréal, Bréal 2006.

Ericsson, Christer: *Fotboll, bandy och makt. Idrott i bruksamhället*. Carls-sons. 2004.

Ericsson, Christer: *Vi är alla delar av samma familj. Patronen, makten och folket vid Nyby bruk 1880-1940*. Carlssons, Malmö 1997.

Fingerroos, Outi ja Haanpää Riina: ”Muistitietotutkimuksen ydinkysy-myksiä”. Artikkeliteoksessa Fingerroos et al (toim.): *Muistitietotutkimus. Me-todologisia kysymyksiä*. SKS, Helsinki 2006.

Fingerroos, Outi ja Peltonen Ulla-Maija: ”Muistitieto ja tutkimus”. Artik-keli teoksessa Fingerroos et al (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysy-myksiä*. SKS, Helsinki 2006.

Ginzburg, Carlo: *Johdolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus, Helsinki 1996.

Gribaudi, Maurizio: *Itinéraires ouvriers. Espaces et groupes sociaux à Turin au début du XXe siècle*. EHESS, Pariisi 1987.

Haapala, Pertti: *Sosiaalihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Suomen Historiallinen Seura, käsikirjoja 12, Helsinki 1989.

Haapala, Pertti: *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Vastapaino, Tampere 1986.

Halonen, Päivi: ”Suomalaisen työväenteatterin vaiheita”. Artikkelijulkaisu teoksessa *Työväki näyttämöllä. Suomalaisen työväenteatterin vaiheita*. Näyttely Teatterimuseossa 20.3.–2.7.1987. Teatterimuseo, Helsinki 1987.

Hart, Marjolein’t: ”Humour and Social Protest: An Introduction”. Teoksessa Hart, Marjolein’t ja Bos, Dennis (toim.): *Humour and Social Protest*. Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Heinonen, Jari: ”Vasemmisto ja uusi politiikka”. *Sosialismi.net (verkkoleh-ti)*. 28.4.2010 <http://sosialismi.net/blog/2010/04/28/vasemmisto-ja-uusi-politiikka/>

Heimo, Anne: ”Se oli simmost sukkela-aikaa’. Mikä sammattilaisia vuodessa 1918 naurattaa?” Artikkelijulkaisu teoksessa Krekola–Niklander–Valenius (toim.): *Naurava työläinen naurettava työläinen*. Väki Voimakas 13. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2000.

Heimo, Anne: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. SKS, Helsinki 2010.

Helavuori, Hanna-Leena: ”Mitä, kenelle ja miksi? Suomalaisen työväenteatterin historian lähtökohdista”. Artikkelijulkaisu teoksessa *Työväki näyttämöllä. Suomalaisen työväenteatterin vaiheita*. Näyttely Teatterimuseossa 20.3.–2.7.1987. Teatterimuseo, Helsinki 1987.

Helavuori, Hanna-Leena: ”Työväenteatteri, työväenkulttuuri, historia. Työväenteatterin historian tutkimuksellisista lähtökohdista”. Artikkelijulkaisu teoksessa Helavuori Hanna-Leena ja Pirkko Koski (toim.) *Työväki näyttämöllä 2. Työväenteattereita tutkimaan*. Teatterimuseon luentosarja keväällä 1987. Teatterimuseon työväenteatterijulkaisuja 2, Helsinki 1988.

Helminen, Minna: ”Se mikä kelpaa porvarilla, saa kelvata tämän maan työmiehellekin”. *Kulttuuripoliittinen arvokeskustelu teatterien avustuksesta vuosina 1929–1932*. Pro gradu -tutkielma. Kulttuuripoliittikka, Jyväskylän yliopisto 2002.

Hemmersam, Flemming: ”Introduction”. Julkaistu teoksessa Hemmersam, Flemming (toim.): ”*To Work, to Life, to Death*”. *Studies in working class lore*. Society for Research in the History of the Labour Movement in Denmark, Publication series no. 37, Kööpenhamina 1996.

Hentilä, Seppo: *Suomen työläisurheilun historia I. Työväen Urheiluliitto 1919-1944*. Arvi A. Karisto oy, Hämeenlinna 1982.

Huhtanen, Heimo: ”Työväen muistitiedon keruu”. Artikkelijulkaisu teoksessa Hako, Matti (toim.): *Työväenliike kulttuurintekijänä*. Kirjayhtymä, Tampere 1969.

Huong, Nghiem Lien: ”Jokes in a garment workshop in Hanoi: How does humour foster the perception of community in social movements?” Artikkelijulkaisu teoksessa Hart, Marjolein ’t ja Bos, Dennis (toim.): *Humour and Social Protest*. Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Hyökkänen, Markku: *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere 2002.

Häkkinen, Antti: Lausunto Tuomas Salmisen historian lisensiaatintyöstä *Kaasmarkun VPK kyläyhteisönsä sosiaalisena järjestönä 1800-luvun lopulta 1920-luvulle*, 2002.

Immonen, Kari: ”Paperiperheen neljä päivää”. Teoksessa Aromaa, Vuokko (toim.).

Itkonen, Hannu: ”*Tarmompa poekija ollaan*”. *Tutkimus suomalaisen urheiluseuran muutoksesta*. Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia. Joensuun yliopisto 1991.

Joutard, Philippe : *Ces voix qui nous viennent du passé*, Hachette, Saint-Amand-Montrond 1983.

Jussila, Anneli: *Valkeakosken työväenopisto 1924–1994. 70 vuotta vapaata sivistystyötä*. Valkeakosken Kirjakeskus 1994.

Kaartinen, Marjo ja Anu Korhonen: *Historian kirjoittamisesta*. Kirja-Aurora 2005.

Kalela, Jorma: ”Historia”. *Työväentutkimus 2002*. <http://www.tyovaenpeirinne.fi/tyovaentutkimus/2002/ttutk02.htm>

Kalela, Jorma: ”Muistitiedon näkökulma historiaan”. Artikkelijulkaisu teoksessa Fingerroos et al (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. SKS, Helsinki 2006.

Kalemaa, Kalevi: *Aatteen ja taiteen liitto. Suomalaisen työväenteatterin ja Työväen Näyttämöiden Liiton (1920–1980) kehityslinjoja*. Työväen Näyttämöiden Liitto ry. 1980.

Kalemaa, Kalevi: *Katkeamaton kaari. 75 vuotta teatteriharrastusta Valkeakoskella*. Valkeakosken kaupunginteatteri Oy, Toijalan Seutu Oy:n Kirjapaino sekä Arvi Karisto Oy:n Kirjapaino, Hämeenlinna 1984.

Karvinen, Vesa: ”Nauru ei teitittelle”. Artikkeliteoksessa *Työväentutkimus, vuosikirja 2001*. Artikkeliteoksessa verkossa osoitteessa <http://www.tyovaenperinne.fi/tyovaentutkimus/2001/4_karvinen.htm>

Karvonen, Erkki: ”Perspektiivinen realismi – parempi perustus kansalaisjournalismille?”. *Tiedotustutkimus*. 2/1999, 44–59.

Kataja, Tuuli: ”Ruusun veri punaisen haudalle istuta” – punaisten laulujen ideologinen identiteetti ja kuolemankäsitykset. Pro gradu -tutkielma. Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto, 20.12.2002

Kettunen, Pauli: *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus: tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Suomen Historiallinen Seura, Historiallisia tutkimuksia 138, Helsinki 1986.

Kettunen–Kultanen–Soikkanen: *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista. Osa 2*. Kirja-Aurora, Turun yliopisto 2000.

Kivelä, Juhani: *Valkeakosken työläisurheilun historiaa*. Valkeakosken kirjapaino 1991.

Kiuru Riikka: *Diasporinen tietoisuus, arjen kokemukset ja kansanperinne – Tulkintoja Suomessa asuvien kurdien perinnesuhteesta*. Pro gradu -tutkielma. Kulttuurien tutkimuksen laitos, Helsingin yliopisto 2009. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19530/diaspori.pdf?sequence=2>

Knuutila, Seppo: *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1992.

Knuutila, Seppo: ”Kasku”. *Perinteentutkimuksen terminologia 1998–2001*. Folkloristiikan oppiaine, Helsingin yliopisto. <http://www.helsinki.fi/folkloristiikka/opiskelu/terminologia.htm#kasku>

Knuutila, Seppo: ”Mitä sivakkalaiset itsestään kertovat – kansanomaisen historian tutkimuskoe”. Artikkeliteoksessa Rannikko, Pertti ym. (tutkijaryhmä): *Yhteiskunta kylässä. Tutkimuksia Sivakasta ja Rasinmäestä*. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 61, Joensuu 1984.

Koivuniemi, Jussi: *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*. Hakapaino Oy, Helsinki 2000.

Korkiakangas, Pirjo: ”Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun”. Artikkeliteoksessa Fingerroos et al (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. SKS, Helsinki 2006.

Kortelainen, Kaisu: *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys. Muistitietotutkimus.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008.

Kortelainen, Kaisu: ”Saunassakin sahattiin. Tehdasyhteisön yleinen sauna ja pyykkitupa kerronnan kohteena”. Artikkeliteoksessa Kortelainen, Kaisu ja Sinikka Vakimo: *Tradition edessä. Kirjoituksia perinteestä ja kulttuurista.* Kultaneito I. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu 1996.

Koskiaho, Briitta: ”Pitkäsillan tuolta puolen Pispalaan”. Artikkeliteoksessa Jaakkola–Karisto–Roos (toim.): *Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos.* Juhlakirja Heikki Wariksen täyttäessä 80 vuotta. Sosiaalipoliittinen Yhdistys, Alkoholitutkimussäätiö, Weilin + Göös 1981.

Koskinen, Tarmo: *Tehdasyhteisö: tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteiseksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta.* Vaasan korkeakoulun julkaisuja 1989.

Kostiainen, Aura: *Oikeusvaltion paradoksin äärellä. Tasavallan suojelulakiesityksistä käyty eduskuntakeskustelu vuosina 1930 ja 1936.* Pro gradu -tutkielma. Poliittinen historia, Helsingin yliopisto 2011.

Kurkela, Vesa: *Taistojen tiellä soiteltiin – ja soiton tahdissa tanssittiin. Varkautelaiset työväenilmat ja niiden musiikki työväen osakulttuurin kaudella.* Työväenmusiikki-instituutin julkaisuja 2, Jyväskylä 1983.

Kuusterä, Kirsti: *Aineettomien pääomien ylisukupolvinen siirtyminen harrastustoiminnassa. Tapaustutkimus Koiton Laulu.* Pro gradu -tutkielma. Talous- ja sosiaalhistoria, Helsingin yliopisto 2007.

Lappalainen, Niina: *Tikka-bengen heimolaiset. Tikkakosken tehtaalaisten yhteisöllinen kulttuuri.* Pro gradu -tutkielma. Kulttuurien tutkimuksen laitos, folkloristiikka, Helsingin yliopisto 2001.

Lehtipuro, Outi: *Haubon Hyömäki perinneyhteisönä. Folkloristinen osatutkimus.* Turun Yliopiston kylätutkimusryhmän julkaisuja 11, Turku 1972.

Lehtonen, Heikki: *Yhteisö.* Vastapaino, Tampere 1990.

Leimu, Pekka: *Forssa – elämää tehtaan pillin mukaan.* Museovirasto. Työväen kulttuuriprojektin julkaisu nro 2, Helsinki 1983.

Leminen, Pia: ”Kohtaamisia ja väistöjä. Rajankäyntiä 1930-luvun tehdasyhdyskunnassa”. Julkaistu teoksessa Marjatta Rahikainen (toim.): *Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä.* Suomen historiallinen seura, Helsinki 1996.

Liikanen, Ilkka: ”Unohdetun kansan tahto. Vastarinta, järjestäytyminen ja politiikka kyläläisten kertomuksissa”, artikkeli teoksessa Knuuttila, Seppo et

al.: *Kyläläiset, kansalaiset. Tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä*. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos, Joensuu 1996.

van der Linden, Marcel: "Keeping Distance: Alf Lüdtke's 'Decentred' Labour History". *International review of social history*. Volume 40, part 2, Cambridge University Press 1995. Pages 285–294.

Lindqvist, Mats: *Klasskamrater. Om industriellt arbete och kulturell formation 1880–1920*. Liber, Malmö 1987.

Lloyd, Christopher: *Explanation in Social History*. Basil Blackwell, Oxford 1986.

Lüdtke, Alf: "The Historiography of Everyday Life: The Personal and the Political". Artikkelele teoksessa Samuel, Raphael ja Gareth Stedman Jones (toim.): *Culture, ideology and politics: essays for Eric Hobsbawm*. Routledge & Kegan Paul, London 1982.

Lüdtke, Alf (toim.): *The History of Every Day Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton Studies in Culture/Power/History, Princeton & New Jersey 1989.

Lüdtke, Alf: "Organizational Order or Eigensinn? Workers' Privacy and Workers' Politics in imperial Germany". Artikkelele teoksessa Wilentz, Sean: *Rites of Power. Symbolism, Ritual, and Politics since Middle Ages*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1985.

Lüdtke, Alf (toim.): "Polymorphous Synchrony: German Industrial Workers and the Politics of Everyday Life". *International review of social history*. Volume 38, supplement 1, Cambridge University Press 1993, ss. 39–84.

Makkonen, Elina: "Instituution suullinen historia". Artikkelele teoksessa Fingerroos et al (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologiaa kysymyksiä*. SKS, Hakapaino Oy, Helsinki 2006.

Marx, Karl: *Louis Bonabarten Brumairekuun kahdeksastoista*. Marx Engels Valitut teokset 6 osaa, osa 3, Moskova 1978. Ensimmäisen kerran julkaistu teoksessa Die Revolution, 1852.

Navickas, Katrina: "Luddism, incendiarism and the defence of rural 'tas-spaces' in 1812". *Northern History*, Vol. 48:1, March 2011.

Nenola, Aili: "Sukupuoli, kulttuuri ja perinne". Artikkelele teoksessa Nenola, Aili ja Sanni Timonen (toim.): *Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 520, SKS, Helsinki 1990.

Nieminen, Anja: *Ajan aalloilla. Lennart Dahl Valkeakosken musiikkielämän vaikuttajana*. Valkeakoski-seura 1986.

Nordberg, Toivo: *Vuosisata paperiteollisuutta II. Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiö 1920–1951*. Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiö, 1980.

Paakkunainen, Kari: *Valtio-opin johdantokurssi*. Helsingin yliopisto, avoin yliopisto. Verkkomateriaali: <https://www.avoin.helsinki.fi/Kurssit/valjohd/siallys.html> Luettu 12/2013.

Parikka, Raimo: ”Paikallinen työläisyhteisö, työväenkulttuuri ja työväenliike”. Artikkele teoksessa Hyrkkänen-Vehviläinen-Hannikainen (toim.): *Näkökulmia työväen ammatilliseen ja paikalliseen historiaan*. Väki Voimakas 3. Työväen historian ja perinteentutkimuksen seura, 1987.

Parikka, Raimo: ”Varo veli, topora yksin matkustaa”. Artikkele lisensiaantitutkielmasta Parikka, Raimo: *Rahvas, vastarinta, politiikka*. Lisensiaattityö. Talous- ja sosiaalhistoria, 1997. Julkaistu myös teoksessa Parikka, Raimo (toim.), *Työväestö ja kansakunta*, Väki voimakas 10, Työväen historian ja perinteentutkimuksen seuran vuosikirja 1997. Artikkele verkossa <http://www.mv.helsinki.fi/home/parikka/Sisalto.htm>

Peltokoski, Jukka: ”Elämä politiikkana. Vegetarismi ja veganismi protestin tihentyminä”. Teoksessa Juppi-Peltokoski-Pyykkönen (toim.): *Liike-elämää. Vastakulttuurinen radikalismi vuosituhannen vaihteessa*. SoPhi Jyväskylän Yliopisto 2003.

Peltokoski, Jukka: ”Yhteiskunnallinen liike”. *Kansalaisyhteiskunnan tutkimusportaali*. Jyväskylän yliopisto. Sivusto verkossa osoitteessa <http://kans.jyu.fi/>.

Peltola, Jarmo: *Työmailla, kabineteissa ja kaduilla. Valta ja lamapolitiikka Tampereella*. Osa III sarjasta ”1930-luvun lama teollisuuskaupungissa”. Tampere University Press 2008.

Peltonen, Matti: ”E. P. Thompson historiantutkijana”. Esipuhe teoksessa Thompson, E. P.: *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinääistavat 1700–1800-luvun Englannissa*. Gaudeamus, Helsinki 1996.

Peltonen, Matti: ”Mihin kääntyisimme ’kielellisen käänteen’ jälkeen?”. *Tieteessä tapahtuu*. 2006, numero 3, sivut 77–81.

Peltonen, Matti: *Mikrohistoriasta*, Gaudeamus, Hanki ja Jää, Tampere 1999.

Peltonen, Ulla-Maija: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1996.

Peltonen, Ulla-Maija: ”Muistitieto folkloristiikassa”. Artikkelijulkaisu teoksessa Fingerroos et al (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. SKS, Hakapaino Oy, Helsinki 2006.

Peltonen, Ulla-Maija: ”Rajaton kokemus – näkökulmia toiseen tietoon”. Artikkelijulkaisu teoksessa *Työväki ja kokemus*. Väki Voimakas 22. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2009.

Pulkkinen, Tuija: *Postmoderni politiikan filosofia*. Gaudeamus, Helsinki 1998.

Pulkkinen, Tuija: *Valtio ja vapaus*. Tutkijaliitto, Jyväskylä 1989.

Pura, Juhani: *Vaihtoehdosta valioseuraksi: Valkeakosken Haka 70 vuotta 1932–2002*. Valkeakosken Haka, Karisto, Hämeenlinna 2002.

Portelli, Alessandro: *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. The University of Wisconsin Press, 1997.

Portelli, Alessandro: ”Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?” Artikkelijulkaisu teoksessa Fingerroos et al (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. SKS, Hakapaino Oy, Helsinki 2006.

Pöysä, Jyrki: *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1997.

Raiskio, Kaj: ”Joka ei ole kanssamme on meitä vastaan”. Artikkelijulkaisu teoksessa Roiko-Jokela–Sironen–Viita: *Täidetä ja tehdasurheilua*. Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja. Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2005.

Raiskio, Kaj: *”Tulolähteen tulee pulputa kirkkaana”. Tehdasyhteisö Walkiakosken tehtaan johdon patriarkaalinen suhde työläisiin Rudolf Waldenin aikakaudella 1924–1940*. Pro gradu -tutkielma. Suomen historia, Jyväskylän yliopisto 2003.

Raiskio, Kaj: *Henkilöstön johtaminen Valkeakosken tehdasyhteisössä Rudolf ja Juuso Waldenin aikakaudella 1924–1969*. Suomen historia, Jyväskylän yliopisto 2012.

Ruuskanen, Esa: *Viholliskuviin ja viranomaisiin vetoamalla vaiennetut työväentalot. Kuinka Pohjois-Savon Lapuanliike sai nimismiehet ja maaherran sulkemaan 59 kommunistista työväentaloa Pohjois-Savossa vuosina 1930–1932*. Jyväskylä Studies in Humanities 63. Väitöskirjatutkimus, historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto 2006.

Räsänen, Matti: ”Työväenkulttuuri. Vastakulttuurista valtakulttuuriin.” *Sananjalka* 30. 1988. s. 125–142.

Saarela, Mirja ja Jokinen Pentti: *Vanhaa Valkeakoskea ja koskilaisia II*. Valkeakoski-Seura, 1989.

Saarela, Tauno: ”Suomalainen kommunismi ja rajat”. Artikkeliteoksessa Matti Hannikainen (toim.) *Työväestön rajat*. Väki Voimakas 18. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2005.

Saaritsa, Sakari ja Teräs Kari: ”Verkostot työväenhistoriassa”. Artikkeliteoksessa Saaritsa, Sakari ja Teräs Kari (toim.): *Työväen verkostot*. Väki Voimakas 16. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2003.

Saaritsa, Sakari: *Beneath Moral Economy. Informal Assistance in Early 20th century Finland*. Väitöskirjatutkimus, European University Institute, Department of History and Civilization 2008.

Saaritsa, Sakari: *Riskeiltä suojaavan vaihtoverkoston malli ja kellokoskelaisten epäviralliset taloudelliset suoritteet kriisiaikoina 1900–1950*. Pro gradu -tutkielma. Talous- ja sosiaalishistoria, Helsingin yliopisto 2001.

Salminen, Tuomas: *Kaasmarkun VPK kyläyhteisönsä sosiaalisena järjestönä 1800-luvun lopulta 1920-luvulle*. Historian lisensiaatintyö, Tampereen yliopisto 2002.

Salmi-Niklander, Kirsti: ”Bitter Memories and Burst Soap Bubbles: Irony, Parody, and Satire in the Oral-Literary Tradition of Finnish Working-Class Youth at the Beginning of the Twentieth Century”. Teoksessa Hart, Marjolein 't ja Bos, Dennis (toim.): *Humour and Social Protest*. Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Salmi-Niklander, Kirsti: ”Tapahtuma, kokemus, kerronta”. Artikkeliteoksessa Fingerroos et al (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. SKS, Hakapaino Oy, Helsinki 2006.

Salmi-Niklander, Kirsti: *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.

Samuel, Raphael ja Gareth Stedman Jones (toim.): *Culture, ideology, and politics: essays for Eric Hobsbawm*. Routledge & Kegan Paul, Lontoo 1982.

Satamo, Seppo: *Kallioon paalutettu: Valkeakosken suojeluskunta ja Lotta Svärd -paikallisosasto isänmaata rakentamassa*. Valkeakosken-Sääksmäen vaupussodan perinneyhdistys, Karisto, Hämeenlinna 1998.

Scott, James C.: *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. Yale University Press, 1990.

Scott, James C.: "Everyday Forms of Resistance". Artikkeliteoksessa Colburn Forrest D. (toim.), *Everyday Forms of Peasant Resistance*. Sharpe, New York 1989.

Scott, James C.: *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press, 1985.

Seppälä, Mikko-Olavi: *Teatteri liikkeessä. Työväenteatterit Suomen teatterikentällä ja työväenliikkeessä kaksiteatterijärjestelmän syntyyn asti vuonna 1922*. Väitöskirjatutkimus, taiteiden tutkimuksen laitos. Helsingin yliopisto 2007.

Seppänen, Anne: *Polaarikulttuuri sosiaalistumisväylänä. Tampereen työväestön julkiset huvit 1860-luvulta vuoteen 1917*. Väitöskirjatutkimus, kansanperinteen laitos, Tampereen yliopisto 2000.

Showstack Sassoon, Anne: "Civil Society". Artikkeliteoksessa Bottomore, Tom (toim.): *A Dictionary of Marxist Thought*. Second Edition. Blackwell, Oxford 1991.

Soikkanen, Hannu: *Varkauden historia*. Varkaus 1963.

Siisiäinen, Martti: *Suomalainen protesti ja yhdistykset. Tutkimuksia yhdistyslaitoksen ja protestijaksojen suhteesta suurlakosta 1990-luvulle*. Tutkijaliitto, Jyväskylä 1990.

Siivola, Vilho: *Myllykylästä maailmalle*. Tammi, Helsinki 1975.

Siivola, Vilho: *Maailmassa maailmaa*. Tammi, Helsinki 1983.

Spoof, Sanna Kaisa: *Savikkojen valtias. Jokelan Tiilitehtaan sosiaalinen ja fyysinen miljöö*. Kansatieteellinen Arkisto 43. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki 1997.

Suodenjoki, Sami: *Kiistämisen rajat. Omapäinen suutari ja työväenliikkeen läpimurto maalaisyhteisössä 1900-luvun alussa*. Historian lisensiaatintyö, Tampereen yliopisto 2009.

Suodenjoki, Sami: *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat. Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2010.

Suodenjoki, Sami: *Verkotot järjestäytymisen selittäjänä. Verkostoanalyysi työvälineenä tutkittaessa työväestön mobilisoitumista hämäläisellä maaseudulla vuoden 1905 vaiheilla*. Julkaisematon seminaarityö. Historiatieteiden tutkijakoulun kevätseminaari 28.5.2007.

Talvi, Veikko: *Pohjois-Kymenlaakson teollistuminen: Kymen osakeyhtiön historia 1872–1917*. Kymi Kymmene 1979.

Termonen, Markus: "Vastarinnan subjekti ja diskursiivinen subjektituo-
tanta". Artikkeliteoksessa Juppi–Peltokoski–Pyykkönen (toim.): *Liike-elämää*.

Vastakulttuurinen radikalismi vuosituhanen vaihteessa. SoPhi Jyväskylän Yliopisto 2003.

Teräs, Kari: ”Muistelmateokset, omaelämäkerrat ja suullinen historia”. Artikkeliteoksessa Kettunen–Kultanen–Soikkanen (toim.) *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista II*. Kirja-Aurora, Turku 2000.

Teräs, Kari: *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Bibliotheca Historica 60, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Helsinki 2001.

Thompson, E. P: *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700–1800-luvun Englannissa*. Gaudeamus, Helsinki 1996.

Thompson, E. P: *Making of the English Working Class*. Penguin, Harmondsworth 1984. Julkaistu alun perin vuonna 1963, sen jälkeen uudistettuna painoksena vuonna 1968.

Tuomisto, Tero: ”Työväentalo – monitoimitalo. Kun työväentalolla näyteltiin.” Artikkeliteoksessa Helavuori, Hanna-Leena ja Koski Pirkko (toim.): *Työväki näyttämöllä 2. Työvänteatteeria tutkimaan*. Teatterimuseon luentosarja keväällä 1987, Teatterimuseon työvänteatteerijulkaisuja 2, Helsinki 1988.

Ukkonen, Taina: *Menneisyyden tulkinta kertomalla: muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.

Ukkonen, Taina: ”Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa”. Artikkeliteoksessa Fingerroos et al (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. SKS, Hakapaino Oy, Helsinki 2006.

Vidal, Frédéric, *Les habitants d'Alcântara. Histoire sociale d'un quartier de Lisbonne au début du xxe siècle*. Presses du Septentrion, Villeneuve-d'Ascq 2006.

Vilkuna, Kustaa H. J.: ”Herranperkeleet ja nakumannit. Säätyläistön ja rahvaan välinen ristiriita suomalaisessa kansanomaisessa huumorissa 1550–1850. Artikkeliteoksessa Krekola–Salmi–Niklander–Valenius (toim.): *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin*. Väki Voimakas 13, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2000.

Virjula, Pentti: *Sata vuotta puhallinmusiikkia Valkeakoskella 1882–1982*. Valkeakosken puhallinsoittajat ry., Valkeakoski 1982.

Voionmaa, Väinö: *Tampereen kaupungin historia III. Tampereen uusin historia*. Tampereen kaupunki, Tampere 1932.

Voionmaa, Väinö: *Tampereen kaupungin historia IV. Tampereen uusin historia*. Tampereen kaupunki, Tampere 1935.

Vuorinen, Kalle ja Vuorinen Olli: *Valkeakosken Työväenyhdistys ry 100 vuotta*. Valkeakosken Työväenyhdistys ry, 1996.

Vuorinen, Olli: *Asutuksen kehitys Valkeakosken kauppalassa vuosina 1923–1940*. Pro gradu -työ, Suomen ja Skandinavian historia, Helsingin yliopisto 1956.

Vuorinen, Olli: *Valkeakosken historia. Osa I. Tehdaskylästä kaupungiksi*. Valkeakosken kirjapaino osakeyhtiö, Valkeakoski 1972.

Vuorinen, Olli: *Valkeakosken historia. Osa II. Kasvun vuosikymmenet*. Vammalan Kirjapaino Oy 1995.

Väättäin, Elina: *Työväen kulttuuri osakulttuurina – teollisuustyöväestön yhdistys- ja yhteistoiminnasta sekä vuorovaikutustilanteista Kymmin Tiutisessa vuoteen 1943 asti*. Jyväskylän Yliopisto, etnologian laitos, tutkimuksia 8. Jyväskylä 1978.

Waris, Heikki: *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle*. 2. tarkistettu painos. Weilin + Göös, Helsinki 1973.

Yliaho, Timo: *Tehtaalainen lounaisessa Hämeessä. Jokioisten naulatehtaan työntekijän muotokuva n. 1900–1940*. Museovirasto, tutkimusosasto. Työväenkulttuuriprojektin julkiasu nro 3, Helsinki 1984.

Yliaho, Timo ja Snellman Hanna: *Tehtaalainen Helsingissä. Pitkäsillan pohjoispuoli ja leipomotyöntekijät ennen toista maailmansotaa*. Museovirasto, Helsinki 1991.

Åström, Anna-Maria: ”Savon herrasväki kansan silmin”. Artikkeliteoksessa Kimmo Katajala (toim.), *Manaajista maalaisateeliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. Tietolipas 140, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki–Jyväskylä 1995.

LIITTEET

Liite 1: Haastateltava M11(a) kertoo
irtisanotuksi tulemisestaan

Liite 2: Informantit

Liite 3: Tutkimuksen informanttien ikäjakauma

Liite 4: Yhdistysten jäsenmäärät

Liite 5: Valkeakoski ja sen metsäteollisuus ennen
toista maailmansotaa

Liite 1: Haastateltava M11(a) kertoo irtisanotuksi tulemisestaan

No nyt puhun ikään kuin tupakkajuttuna lähtöni Koskista. Kun Haka oli perustettu, oli ehdoton vaatimus että se kaveri joka halusi olla työssä, liittyi Hakaan. Insinööri Ekholm monta kertaa pysäytti minut Tervasaaren portilla, ja monta muutakin kaveria, ja muistutti asiasta. Mutta kun olin semmoisessa pesueessa syntynyt, missä kuusi veljeä ja sisko katselivat pitkin rautaa vuonna kahdeksantoista, niin tiesi minkä oli imenyt jo äidin maidosta. Kerran pelattiin seitsemällä joukkueella yhtiön jalkapallosarjaa. Muun muassa vuorineuvos Walden, joka oli konttoripäällikkö siihen aikaan kun minäkin lähdon sain, ja Krogius pelasivat konttorin joukkueessa.

Aikaisemmin mainitun viestinjuoksun voiton jälkeen tultiin kerran Koskenpoikien porukalla eräänä sunnuntaiaamupäivänä, kun oltiin oltu potkimassa palloa, pois kentältä, niin Särpyän mäen alla oli isännöitsijä Krogius pikkutytön kanssa. Krogius oli jo kaukaa tunnistanut porukkamme, mutta hän ei edes katsonut että olisi ollut mahdollisuus sanoa päivää. Mutta seuraavana maanantaiaamuna klo 9 korjauspajan mestari Virjula soitti ja sanoi että Krogiuksella on vähän ikävää kerrottavaa. Hän sanoi että nyt pitäisi lähteä konttoorille. Ja kun sinne menin, niin tuli ryöppy silmille että kuinka musta mies minä olen. Liikun semmosessa porukassa, jossa on maijalat (Uuno Maijala, joka oli kai vähän huonossa huudossa tehtaan herrojen mielestä) ja monet muut. Sanottiin, että ikinä ei ole asiaa Valkeakoskelle. Sanottiin myös, että olen niin musta mies että kun tulen vielä tiellä vastaan, en edes tervehdi. Sanoin, että nyt tiedänkin mitä asia koskee. Se tapahtui eilen, ja jos te olisitte edes vilkaissut sinne maantielle, niin olisin kyllä ilman muuta sanonut päivää. Sanoin että oli mahdotonta nousta ojasta ja kiertää takaisin maantielle. Hän sanoi suoraan että hän katsoi ihan päin. Sanoin että tämä ei pidä paikkaansa. Tiesin jo silloin, että armaa ei käy. Tähän päättyi minun tarinani. Muistaakseni menin sitten työväentalolle Kainon isän tykö, kun hän joskus kirjoitteli Hämeen Kansaan

ja joihinkin tamperelaisiin lehtiin. Kerroin sitten hänelle, että nyt loppuivat minulta työt Valkeakosken tehtailla.

Muistan vielä senkin, että nykyinen rouva S.S. piti jonkinlaista kirjaa ja Lennart Dahl pyysi ilmoittautumaan työttömyyskortistoon, joka oli kauppalantalolla. Minä kuitenkin päätin kokeilla löytyisikö jostakin muualta työmaa. Kuten kerroin, pääsin sitten heti töihin enkä ole päivääkään huijannut sen jälkeen. Useassa talossa olen ollut ja sittemmin olen kaupungilta eläkkeellä jo kymmenisen vuotta, koska ikä on jo korkea, ja sillehän ei voi mitään.

Lähde: M11(a), haastatellut Jaakko Rautalin 12.10.1984.

Liite 2: Informantit

suku- puoli+ syn- tymä- vuosi	ammatti/ työpaikka	osallisuus, jäsenyydet	haastat- telu(t) tehty	haastat- telija(t)	haastattelun teema/motiivi
M93	puutarhuri (YPT)	TN, TPN	1980,1980	Aarre Sallinen	toiminta näyttämöllä; näyttämö- historiikin laadinta
M10(a)	kirjakauppa- apulainen (vuoteen 1930), myöhemmin näyttelijä (Suomen Kansallisteatteri)	TN, ammatillinen keskusneuvosto (sihteeri), TO (toverikunta), Nuoriso-osasto, liiketyöntekijäin ao	1980	Aarre Sallinen	toiminta näyttämöllä; näyttämö- historiikin laadinta
N06	liikeapulainen (ol. Koitto)	TN, Naiset mukaan toimikunta (Koitto), TO, kauppalan- valtuutettu (sd) -48-60 ja 65-68	1980 (1), 1989 (2)	Aarre Sallinen, Anja Nieminen	näyttämö- historiikin laadinta (1); haastateltavan elämänvaiheet, muistitietoa paikallis- historiikkiin (2)
N02	kotirouva, Koitto	TN, Koitto	1980	Aarre Sallinen	näyttämö- historiikin laadinta
N14(a)	YPT (paperisali), Osuusliike Koitto	TN	1980	Aarre Sallinen	näyttämö- historiikin laadinta
N99	paperisali (YPT)	TN, Nuoriso- osasto, SPR, Jyry	1980 (1), 1980 (2)	Haastattelija ei tiedossa (1), Jukka Peltovirta (2)	näyttämö- harrastus (1); toiminta yhdistyksissä, kansalaisessa (2)

suku- puoli+ syn- tymä- vuosi	ammatti/ työpaikka	osallisuus, jäsenyydet	haastat- telu(t) tehty	haastat- telija(t)	haastattelun teema/motiivi
M11(a)	korjauspaja (YPT)	Jyry, Koskenpojat	haastattelu- ajankohta ei tiedossa, litteroitu 1993 (1), 1984 (2)	Aune ja Leo Valkama, Vihtori Hokka (1); Jaakko Rautalin (2)	yhteismuistelua vanhoista ajoista (eri aiheista, mm. vapaa-aika, miljöö, henkilöt) (1), haastatellun toiminta työväen urheiluseuroissa (2)
M07(a)	tehdasyhtiön laiva, myöh. VLK:n kauppala/ kaupunki (työntekijä)	TO, TN (näyttämö- järjestäjä), Nuoriso-osasto, kauppalan- valtuutettu (sos. dem), Koitto	haastattelu- ajankohta ei tiedossa, litteroitu 1992 (1), (2) TMT 26B:41/197	Jukka Peltovirta (1), Heimo Huhtanen (2)	haastateltavan toiminta yhdistyksissä, kauppala haastatellun nuoruudessa, miljöön kuvaukset (1); kuvauksia Valkeakosken yhdistys- toiminnasta (2)
M16(a)	Ol. Koitto (auton- kuljettaja)	Koskenpojat	1964	Kustaa Sulander	Urheiluseura Koskenpoikien perustaminen
N94	vaatturi- miehensä avustaja	TO, kotitalous- lautakunta, päiväkodin johtok.	haastattelu- ajankohta ei tiedossa, litteroitu 1989	Kustaa Sulander	haastateltavan elämänvaiheet, vanha Valkeakoski
M79	viilari, korjauspaja (YPT)	metallityöväen ao.	1964	Kustaa Sulander	Valkeakosken vaiheita, kotiseutu- historian muistelu

suku- puoli+ syn- tymä- vuosi	ammatti/ työpaikka	osallisuus, jäsenyydet	haastat- telu(t) tehty	haastat- telija(t)	haastattelun teema/motiivi
M84	YPT	tietoja ei saatavilla	1964	Kustaa Sulander	sama kuin yllä (yhteis- haastattelu)
M13(a)	kaupunkineuvos, VLK:n työväen- opiston johtaja, VLK:n kaupungin- johtaja	Jyry, Koskenpojat, sos. dem.-puolue	1984	Jorma Niemi	Koskenpoikien perustaminen ja sitä edeltänyt työväen urheilutoiminta; paikallista työläisurheilua käsittävän teoksen laadinta
M11(b)	osaston- hoitaja (Koitto), myöh. kauppias	TY:n torvi- soittokunta, Koskenpojat (rahaston- hoitajana 1935–1938)	1984	Jorma Niemi	Kosken- poikien perustaminen; työläisurheilu- historiikin laadinta
M10(b)	Paperikoneen- hoitaja (YPT)	TO:n orkesteri, Koskenpojat (sihteerinä 1937)	1984	Jorma Niemi	sama kuin yllä (yhteis- haastattelu)
M13(b)	kirvesmies, VLK:n kauppala/ kaupunki	Koskenpojat, rakennus- ao. työväen järjestysvalio- kunta	1984	Jorma Niemi	Koskenpoikien perustaminen; työläisurheilu- historiikin laadinta
M16(b)	seppä (YPT, Tervasaari)	Jyry, Koskenpojat	1984	Jorma Niemi	sama kuin yllä (yhteis- haastattelu)
M01	Korjauspaja (YPT), sorvaaja	Jyry (pj. 1928), Koskenpojat, Haka	1984 (1), 1985 (2)	Haastattelija ei tiedossa (1), Niemi & Rautalin (2)	jalkapallon pelaamisen alkuajoista Valkeakoskella

sukupuoli+ sytymä- vuosi	ammatti/ työpaikka	osallisuus, jäsenyydet	haastat- telu(t) tehty	haastat- telija(t)	haastattelun teema/motiivi
N09	myyjä (ol. Koitto), myöh. kotirouva (aviomies kauppias/ ol. Koitto)	Koskenpojat, TO	1984	Jaakko Rautalin	Jyryn loppuvaiheet ja Kosken- poikien perustaminen; työläisurheilu- historiikin laadinta
M09	sähkömies (YPT)	Koskenpojat, kauppalan- ja kaupungin- valtuutettu (sd)	1984	Jaakko Rautalin	sama kuin yllä (yhteis- haastattelu)
M10(c)	sekatyömies, liikunta-alueestari (VLK:n kauppa)	Jyry, Koskenpojat (pj. 1940–56), TN (myös johtok.), Paviljonkin järjestysmies/ vahtimestari	1960	omat muistelmat, luettu nauhalle	kertoo Valkeakosken urheilutoiminnan alkuvuosista
M07(b)	paperikoneella (YPT), Paperituote (vähän aikaa), laitosmies	Jyry, Koskenpojat (pj. 1933; myös hiihtojaoston pj:na)	1984	Jorma Niemi	Koskenpoikien perustaminen ja sitä edeltänyt urheilu VLK:lla; työläisurheilu- historiikin laadinta
M14	puuseppä (YPT, Tervasaari)	Jyry, Koskenpojat	1984	Jorma Niemi	sama kuin yllä (yhteis- haastattelu)
N16	parturiliikkeen pitäjä	Koskenpojat (sihteerinä 1935– 36); TN (tanssit ja säestykset)	1984	Jaakko Rautalin ja Jorma Niemi	Koskenpoikien perustaminen ja sitä edeltänyt urheilutoiminta VLK:lla; työläisurheilu- historiikin laadinta

suku- puoli+ syn- tymä- vuosi	ammatti/ työpaikka	osallisuus, jäsenyydet	haastat- telu(t) tehty	haastat- telija(t)	haastattelun teema/motiivi
M16(c)	liikkeenjohtaja (Koitto); aloitti juoksupoikana	Koskenpojat (pj 1934–36), TN (lisäväkenä), järjesti tapahtumia Koiton nimissä	1984	Jaakko Rautalin ja Jorma Niemi	sama kuin yllä (yhteis- haastattelu)
M04	korjausmies/ koneenhoitaja, paperitehdas	Koskenpojat (erit. toimitsija- tehtävät, rahastonhoitaja 1930)	1984	Jaakko Rautalin ja Jorma Niemi	Koskenpoikien perustaminen ja sitä edeltänyt aika; työläisurheilu- historiikin laadinta
M07(c)	muurari (VLK:n kauppala)	Jyry, TN (lisäväkenä ja aktiiviyleisönä)	1980	Aarre Sallinen	Työväen Näyttämön alkuvaiheet
M95	mylläri	Jyry (pj. 1922), Koskenpojat (yksi perustajista, pj. 1930–32), Myllykylän kerho, Valkeakoski- seura	1965	ryhmä- keskustelu, jossa ko. henkilö mukana	kotiseudun vanhojen aikojen muistelu (miljöö- ja vapaa- ajankuvaukset)
N14(b)	nuoruusvuosina sisäkkö, myöh. nitoja (YPT, Paperituote) ja varasto-työntekijä (Säteri)	TO, kuului TN:n aktiiviyleisöön	2007, 2009	Leena Enbom	vapaa-ajanvietto Valkeakoskella 1920–1930, poliittiset jaot ja jännitteet, suhtautuminen Hakan perustamiseen

sukupuoli+ syn- tymä- vuosi	ammatti/ työpaikka	osallisuus, jäsenyydet	haastat- telu(t) tehty	haastat- telija(t)	haastattelun teema/motiivi
M22	nuoruusvuosina koti-apulainen, kirjakauppa- apulainen ja lehdenjakaja, myöh. kirjanpainaja ja faktori	kirjatyön- tekijäin ao., kaupungin- valtuutettu (sd), Valkeakoski -seura, kaupunginosa- yhdistys	2007	Leena Enbom	vapaa-ajanvietto Valkeakoskella 1920- ja 1930-luvuilla, omat kokemukset, poliittiset jännitteet
M21	kirvesmies (VLK:n kauppala)	Jyry, Koskenpojat, TN, ao., SKP, Demokraattiset nuoret	2007, 2009	Leena Enbom	vapaa-ajanvietto ja siihen liittyvät politiikka, paikallistarinat

Taulukossa käytetyt lyhenteet:

ao. = ammattiosasto

TN = Työväen Näyttämö

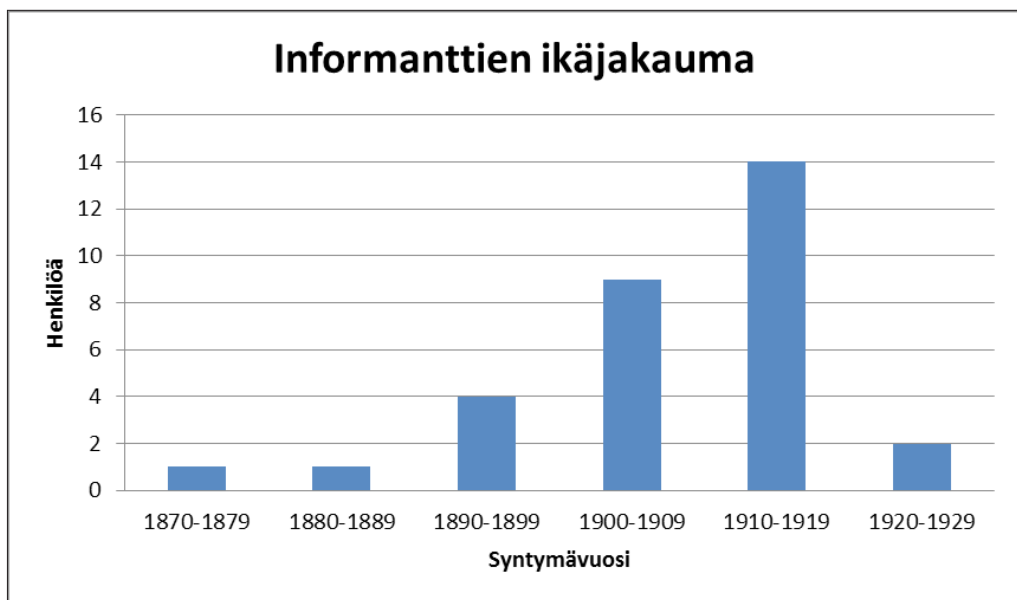
TO = Valkeakosken työväenopisto (perustettu 1924)

TPN = Tehdaspalokunnan Näyttämö

VLK = Valkeakoski

YPT = Yhtyneet Paperitehtaat Oy

Liite 3: Tutkimuksen informanttien ikäjakauma

Liite 4: Yhdistysten jäsenmäärät

Suojeluskunnan jäsenmäärät Valkeakoskella vuosina 1923–1940

1923: 61	1932: 117
1924: 54	1933: 157
1925: 49	1934: 175
1926: 51	1935: 207
1927: 46	1936: 264
1928: 44	1937: 283
1929: 47	1938: 301
1930: 92	1939: 325
1931: 105	1940: 352

Lähde: SK 1410 vuosikertomukset 1923–1940 teoksessa Satamo 1998, s. 72.

V- ja u-seura Valkeakosken Jyryn jäsenkehitys kansalaissodan jälkeen:

1919: 19	1925: 75
1920: 50	1926: ei tietoa
1921: 85	1927: ei tietoa
1922: 150	1928: ei tietoa
1923: ei tietoa	1929: (uusina 46)
1924: ei tietoa	1930: 200 (uusina 53)

Lähde: Arvo Hannulan ja Kustaa Rantasen Jyryn 25-vuotishistoriikki.

Valkeakosken Hakan jäsenkehitys 1930-luvulla:

1932: 80

1936: n. 260

Lähde: Pura, Juhani, *Vaihtoehdosta valioseuraksi, Valkeakosken Haka 70 vuotta 1932–2002*.

Liite 5: Valkeakoski ja sen metsäteollisuus ennen toista maailmansotaa

- * Ab Walkiakoski vuosina 1873–1934
- * Fuusio Yhtyneisiin Paperitehtaisiin vuonna 1934
- * 1920-luvulla yhtiöllä puuhiomo, sulfaattitehdas ja kaksi paperitehdasta vesivoimaloineen, sulfittitehtaineen ja sahoineen; 1930-luvulla em. lisäksi myös paperituote
- * Vuonna 1927 tehdasyhtiön palveluksessa 824 henkilöä; paikkakunnan väkiluku samana vuonna 3613
- * Vuodesta 1925 lähtien Valkeakoskella toimineen yhtiön johdossa Rudolf Walden, vuodesta 1940 eteenpäin toimitusjohtajana Juuso Walden

Vuonna 1937 Valkeakoskella pidettiin juoksukilpailut paperitehtaan kentällä. Katsojat hämmästyivät, kun eräs tunnettu ”jyryläinen” tuli paikalle punaisissa housuissa: ”Mutta niinhän se ukko juoksi vaan punaisissa housuissa ja voitti koko homman!” Tekoon kietoutui suurta symboliikkaa, sillä tehtaan kenttä oli valkoisen vallan näkyvimpiä ilmentymiä paikkakunnalla.

Maailmansotien välisenä aikana Valkeakoski oli jakautunut kahteen leiriin: mahtavaan paperitehtaaseen ja vastarintaisiin työläisiin. 1900-luvun alussa työläiset olivat perustaneet yhdistyksiä, joissa näyteltiin, urheiltiin ja musisoitiin. 1930-luvulla tehdasyhtiö halusi ottaa yhdyskunnan tiukemmin hallintaansa ja ryhtyi organisoimaan työläisille suunnattua sosiaalista toimintaa. Sekä työväentalolla että tehtaan seurahuoneella näyteltiin Nummi-suutareita ja jaettiin urheilukilpailujen palkintoja.

Tutkimus valottaa vapaa-aikaan ulottuvia valtakamppailuja ja sitä, miten työväentalon kävijät reagoivat ulkoa tulleeseen paineeseen. Millaista oli arkisiin käytäntöihin verhottu vastarinta, jolla kiistettiin tehdasyhtiön hegemonista asemaa ja vapaa-aikaan ulotettuja kontrollipyrkimyksiä? Millainen oli ”epäpoliittisen” vapaa-ajantoiminnan poliittinen ulottuvuus?

Leena Enbom on Valkeakoskella syntynyt talous- ja sosiaalishistorian tutkija, joka työskentelee tohtorikoulutettavana Helsingin yliopistossa.